

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: <https://www.researchgate.net/publication/312939052>

Examination of Narcissistic Personality Traits and Empathic Tendencies of Students of Pcg and Psychology Programme

Article · October 2015

CITATIONS

0

READS

32

1 author:



[Atanur Akar](#)

Nuh Naci Yazgan Üniversitesi

3 PUBLICATIONS 2 CITATIONS

[SEE PROFILE](#)

Some of the authors of this publication are also working on these related projects:



Resilience builder programme for adolescents [View project](#)

NİŞANTAŞI ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ	NİŞANTAŞI UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES
<p>SAHİBİ / PROPRIETOR:</p> <p>Prof.Dr. Abdullah BAYRAM (Nişantaşı Üniversitesi adına / On Behalf of Nişantaşı University)</p> <p>EDİTÖRLER KOMİTESİ / EDITORIAL COMMITTEE:</p> <p>Prof.Dr. Abdullah BAYRAM Doç.Dr. Serap İNCAZ Yrd.Doç.Dr. İ. Sarper KARAKADILAR</p> <p>EDİTÖR YARDIMCILARI / VICE EDITORS:</p> <p>Arş.Gör. Hazar DÖRDÜNCÜ Arş.Gör. Şerafettin SEVGİLİ</p> <p>İNGİLİZCE REDAKSİYON / ENGLISH REDACTION:</p> <p>Öğr.Gör. Sinan AŞÇI</p> <p>YAYIN SEKRETERİ / PUBLISHING SECRETARY:</p> <p>Şefika YÜKSEL</p>	<p>YAYIN KURULU / PUBLISHING BOARD:</p> <p>Prof.Dr. Abdullah BAYRAM Doç.Dr. Birsen TALAY KEŞOĞLU Doç.Dr. Neşet HİKMET Doç.Dr. Serap İNCAZ Yrd.Doç.Dr. Ayşen Buket ARBATLI Yrd.Doç.Dr. Berna Aksoy ÖZCAN Yrd.Doç.Dr. Funda YALIM Yrd.Doç.Dr. Gökhan AK Yrd.Doç.Dr. İbrahim S. KARAKADILAR Yrd.Doç.Dr. Yılmaz AYDIN</p> <p>DANIŞMA KURULU / ADVISOR COMITTEE:</p> <p>Prof.Dr. Ahmet KIZIL Prof.Dr. Ali Rıza ABAY Prof.Dr. Alparslan AÇIKGENÇ Prof.Dr. Berdal ARAL Prof.Dr. Cemal ŞANLI Prof.Dr. Güldem CERİT Prof.Dr. Halim KAZAN Prof.Dr. Mehmet KARA Prof.Dr. Musa TAŞDELEN Prof.Dr. Murat ÇAK Prof.Dr. Yılmaz GÖBENEZ</p>

Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi yılda iki kez yayımlanan, bilimsel hakem kurulu olan bir yayındır. Sosyal Bilimler Dergisi'nde yayımlanan makalelerdeki düşünce ve görüşler sadece yazarların kişisel görüşleri olup, hiçbir şekilde Sosyal Bilimler Dergisi'nin veya Nişantaşı Üniversitesi'nin görüşlerini ifade etmez. Her hakkı saklıdır.

ISSN: 2147-5121

Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Hasbahçe Cad. No.88 Kağıthane - İSTANBUL
Tel : 0 (212) 210 1010, Faks : 0 (212) 565 2525
E-posta: sbd@nisantasi.edu.tr
Web: sbd.nisantasi.edu.tr

Kapak Tasarımı: Öğr.Gör. Fidel DURU (Grafik Tasarımı Programı)

ISSN: 2147-5121

T.C.

NİŞANTAŞI ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ



NİŞANTAŞI UNIVERSITY

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Cilt Volume: 3 Sayı Number: 2 Yıl Year: 2015 Güz Fall

KAPSAM / SUBJECTS

İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler

- İşletme Yönetimi / Business Management
- Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi / Political Sciences and Public Administration
- İktisat ve Ekonomi Politik / Economics and Political Economy
- Uluslararası İlişkiler / International Relations
- Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi / International Trade and Logistics Management
- Finans ve Bankacılık / Finance and Banking
- Turizm ve Otel İşletmeciliği/ Tourism and Hotel Management
- Psikoloji / Pyschology
- Sosyoloji / Sociology
- Sosyal Hizmet / Social Work
- Sağlık Yönetimi / Health Management
- Halkla İlişkiler ve Reklam / Public Relations and Advertising
- Üretim ve Teknoloji / Production and Technology

İletişim, Sanat ve Tasarım

- Radyo – TV – Sinema / Radio – TV - Cinema
- Gazetecilik / Journalism
- TV Haberciliği ve Programcılığı / TV Reporting and Programming
- Fotoğrafçılık / Photography
- İletişim Tasarımı / Communication Design
- Görsel İletişim Tasarımı / Visual Communication Design
- Çizgi Film ve Animasyon Tasarımı / Animation Design
- Tekstil ve Moda Tasarımı / Textile and Fashion
- Endüstriyel Ürün Tasarımı / Industrial Design
- Tiyatro ve Sahne Sanatları / Theatre and Performing Arts
- Gastronomi ve Mutfak Sanatları / Gastronomy and Culinary Arts
- Plastik Sanatlar / Plastic Arts

Diğer Dallar

- Hukuk / Law
- Tarih / History
- Türk Dili ve Edebiyatı / Turkish Language and Literature
- İngiliz Dili ve Edebiyatı / English Language and Literature

Editörden

Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisinin Saygıdeğer Okurları,

Üniversite çalışmayı, kendisine ve çevresine faydalı üretimler yapmayı ilke edinmiş insanların doğru şekilde yönlenmesine destek verecek kuvvet olmalıdır. Üniversitemiz Sosyal Bilimlerin bütün alanlarında yapılan nitelikli yayınlarla akademik alana katkı sağlamak amacıyla, Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'ni, 2013 yılından itibaren "Hakemli Dergi" statüsüne uygun; Haziran ve Aralık ayları olmak üzere yılda iki sayı olarak çıkarmaktadır. Dergimiz disiplinlerarası olduğu kadar uzmanlaşmış çalışmaları da kabul etmektedir. Yayın Kurulu kararıyla, zel Sayı olarak da yayınlanabilmektedir. Dergimiz Türkçe, İngilizce, Almanca, Rusça ve Fransızca alışmaları kabul etmektedir. Dergiye gönderilen çalışmalar, hem hakemlerin hem de yazarların birbirlerini bilmediği sistemle (double blind),  hakem tarafından değerlendirilmektedir.

Dergimiz sosyal bilimlerin bütün alanlarında yaptığı nitelikli yayınlarla akademik alana katkı sağlamak amacıyla yayın hayatına başlamış olup, disiplinlerarası olduğu kadar uzmanlaşmış çalışmaları da kabul etmektedir. Dergimiz, iktisadi, idari, sosyal, iletişim, sanat ve tasarım alanlarında; ayrıca hukuk, tarih, Türk dili ve edebiyatı, İngiliz dili ve edebiyatı gibi diğer dallarda da, ülkemizdeki nitelikli yayın eksikliğini bir nebze de olsa gidermek doğrultusunda oluşturulmuştur.

Dergimize hem hakem hem de yazar olarak katkılarınızı beklemekteyiz. Dergimize olan desteğiniz için şimdiden teşekkür eder, çalışmalarınızda başarılar dileriz. Saygılarımla.

Doç. Dr. Serap İNCAZ
Nişantaşı Üniversitesi
Sosyal Bilimler Dergisi Editörü

BU SAYININ HAKEMLERİ / REFREES OF THIS ISSUE

Prof.Dr. Asım Saldamlı	Nişantaşı Üniversitesi (Turizm İşletmeciliği)
Prof.Dr. Haluk Yavuzer	Medipol Üniversitesi (Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık)
Prof.Dr. Nesrin Kula	Afyon Kocatepe Üniversitesi (Radyo, Televizyon ve Sinema)
Prof.Dr. Şebnem Ruhsar Temir Gökçeli	Nişantaşı Üniversitesi (Tekstil ve Moda Tasarımı)
Doç.Dr. Ahmet Atakişi	Trakya Üniversitesi (İktisadi Gelişme ve Uluslararası İktisat)
Doç.Dr. Bahar Şanlı	İstanbul Üniversitesi (İktisat)
Doç.Dr. Burhanettin Zengin	Sakarya Üniversitesi (Turizm İşletmeciliği)
Doç.Dr. Orhan Akova	İstanbul Üniversitesi (Turizm İşletmeciliği)
Doç.Dr. Zeynep Özarslan	Nişantaşı Üniversitesi (Yeni Medya)
Yrd.Doç.Dr. Ali Osman Serdar Çitak	Medipol Üniversitesi (İşletme ve Yönetim Bilimleri)
Yrd.Doç.Dr. Aslı Burçak Taşören	Nişantaşı Üniversitesi (Psikoloji)
Yrd.Doç.Dr. Aysel Gündoğdu	Medipol Üniversitesi (İşletme ve Yönetim Bilimleri)
Yrd.Doç.Dr. Ender Yusuf Kahya	Nişantaşı Üniversitesi (İşletme)
Yrd.Doç.Dr. Gözde Karabacak	Nişantaşı Üniversitesi (Turizm İşletmeciliği)
Yrd.Doç.Dr. Hakkı Başgüney	Nişantaşı Üniversitesi (Tarih)
Yrd.Doç.Dr. Hasan Lök	Abant İzzet Baysal Üniversitesi (İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği)
Yrd.Doç.Dr. İlker Yılmaz	Kemerburgaz Üniversitesi (İşletme)
Yrd.Doç.Dr. K.Ozan Özer	Nişantaşı Üniversitesi (Gastronomi ve Mutfak Sanatları)
Yrd.Doç.Dr. Nurgül Yavuzer	Nişantaşı Üniversitesi (Psikoloji)
Yrd.Doç.Dr. Özge Özyılmaz Yıldızcan	Nişantaşı Üniversitesi (Radyo, Televizyon ve Sinema)
Yrd.Doç.Dr. Raif Serkan Albayrak	Yaşar Üniversitesi (İşletme Mühendisliği)
Yrd.Doç.Dr. S. Çiğdem Koçak	Nişantaşı Üniversitesi (Tekstil ve Moda Tasarımı)
Yrd.Doç.Dr. Tuğba Dayıoğlu	Nişantaşı Üniversitesi (Bankacılık ve Finans)
Yrd.Doç.Dr. Yılmaz Aydın	Nişantaşı Üniversitesi (Ekonomi)
Yrd.Doç.Dr. Zelal Beyaz Bengisu	Nişantaşı Üniversitesi (Ekonomi ve Finans)
Dr. Nurhodja Akbulaev	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi (İktisat ve İşletme)
Janna Konushking	Rusya Eğitim Kültür ve İşbirliği Merkezi
Anna Kovalenko	Rusya Eğitim Kültür ve İşbirliği Merkezi
Yulia Erenler	Rusya Eğitim Kültür ve İşbirliği Merkezi

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Sayfa No

Kırsal Kalkınma için Bir Alternatif: Tarım Turizmi

Nuran AKŞİT AŞIK

1-19

Türkiye’de Finansal Serbestleşme Sonrası Yaşanan Ekonomik Gelişmeler

Murat TURGUT

20-37

2001 Öncesi ve Sonrası Türkiye’nin Dünya Bankasından Aldığı Krediler ve Borç Stoku Analizi

Sümeyya ALTUNTAŞ

38-59

Turizm Sektörünün Azerbaycan’ın Ekonomik Büyümesi Üzerindeki Etkisi: VAR Analizi
Yaklaşımı

Südabe SALİHOVA, Nurhodja AKBULAEV

60-73

Tüketici Fiyat Endeksinin Otoregresif Bütünleşik Hareketli Ortalama Modeli ile İncelenmesi

Serenay VAROL

74-84

PDR ve Psikoloji Programı Öğrencilerinin Empatik Eğilimleri ve Narsisistik Kişilik Özelliklerinin
İncelenmesi

Atanur AKAR, Banu YAZGAN İNANÇ

85-102

Psikolojik Dayanıklılık ve Demografik Faktörler Arasındaki İlişki: Kamu Çalışanlarına Yönelik
Bir Araştırma

Orhan AKOVA, Turan BEYAZİT

103-126

Yelena Aleksandrovna Skryabına’nın Günlüğünden Leningrad Kuşatması (Eylül 1941-Ocak 1942)

Tarık DEMİR

127-161

1980’lerde Popüler Kültür ve Moda Arasındaki Etkileşim

Oylüm ÖKTEM İŞÖZEN

162-179

2000 Sonrası Türk Sinemasında Şiddet

Semra KELEŞ

180-214

KIRSAL KALKINMA İÇİN BİR ALTERNATİF: TARIM TURİZMİ

Yrd. Doç. Dr. Nuran AKŞİT AŞIK¹

Özet

Günümüzde, yoğun kent yaşamından bunalan ve doğal hayata özlem duyan insanlar için, turizm seçeneklerine yenileri eklenmektedir. Bunlardan birisi de yerli ve yabancı turistlere geleneksel turizm faaliyetlerinin dışında olanaklar sağlayan ve nüfusa ek gelir sağlayarak ekonomik, sosyal ve kültürel sorunların azaltılması sağlayan tarım turizmidir.

Son yıllarda, ülkelerin bölgesel kalkınma farklılıklarını gidermek, kırsal kesimde yaşayan insanların gelirlerini artırmak ve refah düzeylerini yükseltmek için tarım turizmi tüm dünyada büyük önem kazanmıştır. Kırsal alanlarda tarım faaliyetlerinin yanı sıra yerel istihdamın teşvik edilmesi, refah seviyesinin yükseltilerek kırsal kalkınmanın sağlanmasında bir araç olarak değerlendirilen tarım turizmi, yakın gelecekte, ülkemizin için de başlıca turizm kaynaklarından biri olmaya adaydır. Buradan hareketle bu çalışmanın amacı Türkiye’de tarım turizminin geliştirilmesi konusuna dikkat çekmektir. Çalışmada öncelikle, tarım turizminin özellikleri, tarım turizmi faaliyetleri ve gelirlerine değinilmiş daha sonra tarım turizminin olumlu ve olumsuz etkileri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca, son zamanlarda tarım turizmine ilişkin yapılan çalışmalar irdelenerek, ülkemizde tarım turizminin geliştirilmesi için bazı öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Agroturizm, Tarım Turizmi, Alternatif Turizm, Kırsal Kalkınma.

AN ALTERNATIVE FOR RURAL DEVELOPMENT: AGROTOURISM

Abstract

Today, tourism options have been added new ones for the people fed up with the daily city life and showed tendency to visit natural sites. One of them is the agrotourism which is provided tourism activities outside

¹ Balıkesir Üniversitesi Balıkesir Meslek Yüksekokulu Otel, Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü, nuran@balikesir.edu.tr

traditonal ones to local and foreign tourist and providing more sources to the villages to reduce, economic, social and cultural problems.

Regional development of countries of particular importance to resolve differences, enhance the income of people living in rural areas and to increase the level of prosperity in recent years, agro tourism has gained great importance all over the world. Agro tourism is considered as an instrument to promotion of local employment, the provision of rural development as a means of raising the level of welfare. In this regard, agrotourism which is a type of alternative tourism, is a candidate for being also main tourism source of Turkey. Thus, the of this study, tries to draw attention a perspective on the development of agrotourism in Turkey. In study, primarily characteristics of the agrotourism, agrotourism activity and incomes are addressed then positive and negative effects of the agrotourism tried to be put forward. In addition, some suggestions have been proposed by evaluating recent studies for the development of agrotourism in our country.

Keywords: Agrotourism, Agritourism, Alternative Tourism, Rural Development.

Giriş

Küreselleşmeye bağlı olarak, ulaşım ve bilişim sektörlerindeki gelişmeler ve insanların harcanabilir gelirlerindeki artış, turizmi dünyanın en büyük sektörlerinden biri haline getirmiştir. Ancak turizm sektörü nüfusu hızla artan ve çevresel kaynakları hızla tükenen dünyamızda, doğal çevrenin tahribatından en çok etkilenecek sektördür. Bu nedenle, doğal çevreyi koruyan, çevreyle uyumlu turizm çeşitliliğini sağlamak zorunlu hale gelmiştir. Yani, Türkiye'nin turizm gelirlerini arttırmak, ülke ekonomisini geliştirmek ve hepsinden önemlisi turizmi besleyen doğal kaynakları korumak için alternatif turizm faaliyetlerine ihtiyaç duyulmaktadır (Koçak, 2005: 47). Bunlardan bir tanesi, oluşturulan eğlence pazarları ile kırsal alanlarda tarımsal üretimi canlandıran, kırsal kalkınmaya katkı sağlayan ve dünyada yaklaşık çeyrek yüzyıldır başarıyla uygulanan tarım turizmidir.

Geçmişten günümüze kadar Türkiye'nin bir tarım ülkesi olduğu bilinmektedir. Ancak son yıllarda tarım dışı sektörlerin hızla geliştiği göz önüne alınırsa, tarımın ülke ekonomisine katkısının büyük ölçüde azaldığı söylenebilir. Üstelik tarımsal üretimdeki dalgalanmalar, iklim değişiklikleri ve fiyat istikrarsızlıkları ve son yıllarda uygulanan kotalar tarım sektörü için zorlayıcı olmaktadır (Nickerson vd., 2001: 20; McGehee ve Kim, 2004: 161; Ryan vd. 2006: 17). Tarım sektöründe yaşanan bu güçlükler nedeniyle, kırsal kesimde yaşayanlar, başta işsizlik nedeniyle yaşanan göçler ve geçim sıkıntısı olmak üzere birçok

ekonomik ve sosyal sorunla karşı karşıya kalmaktadır. Bu sorunları çözmek, tarım sektöründe çalışanların gelir seviyelerini ve yaşam kalitelerini arttırmak, kırsal kalkınmayı güçlendirmek için tarım turizminin geliştirilmesi olumlu katkı sağlayacaktır (Tanupol vd., 2000). Bu nedenle 21. yüzyılda tüm dünyada hızla gelişmekte olan, ülkemizde de küçük çaplı örnekleri bulunan tarım turizmi konusunun öncelikle akademik olarak araştırılması ve ülkemizde bir an önce uygulamaya geçilmesi son derece önemlidir. Çalışmada tarım turizmi genel nitelikleriyle kavramsal olarak ele alınmıştır. Ancak dünyadaki uygulamalar ve akademik çalışmalar incelendiğinde konunun kapsamlı ve karmaşık olduğu ve farklı yönleriyle ele alınması gerektiği görülmüştür. Bu bağlamda, çalışmanın amacı, konuya dikkat çekmek, yeni çalışmaların yapılmasını özendirmek ve ülkemizde uygulanabilirliğinin fark edilmesine katkı sağlamaktır.

1. Tarım Turizmi

Tarım turizmi kavramının etimolojik olarak kökenine bakıldığında tarım ve turizm kelimelerinin birleşiminden oluştuğu görülmektedir. Ancak yeni gelişmekte olan bir turizm türü olan tarım turizminin genel kabul görmüş bir tanımı olmadığı için dünyada farklı kavramlarla ifade edildiği ve alan yazında agritourism, agroturizm, agriecoturizm, farm based tourism, agriteinment terimlerinin birbirinin yerine kullanıldığı görülmektedir (Barbieri ve Mshenga, 2008: 168; Roberts ve Hall, 2001: 150; Sznajder vd., 2009: 3; Wolfe ve Holland, 2002). Dünyadaki bu farklı kullanımlara rağmen, agri-agrotourism kavramlarının yapı ve içerik olarak Türkçeye tarım turizmi olarak aktarılabilceği düşünüldüğünden, çalışmada bu kavram kullanılmıştır.

Geçmişte turizmle ilgili tüm tarımsal etkinlikleri ifade etmek için, tarıma dayalı turizm kavramı kullanılırken, günümüzde sektörün gelişmesi ve faaliyetlerin müşteri odaklı bir yaklaşımla yeniden düzenlenmesi tarım turizmi kavramını ortaya çıkarmıştır (Clarke, 1996: 613). Özellikle 1995 yılından sonra bilimsel araştırmalar ve sektörel uygulama örneklerinin artması ile birlikte pek çok tarım turizmi tanımı yapılmış olmakla birlikte, hem tarımın ve hem de turizmin karmaşık yapısı, kesin ve net bir tanım yapmayı güçleştirmiştir. Tarım turizmi genel olarak kırsal turizmin bir alt kümesi olarak kabul edilmekte ve buna göre tanımlanmaktadır. Ancak, faaliyetler genel olarak benzerlik gösterse de, tarım turizmi ve kırsal turizm iki yönden tümüyle farklılık göstermektedir.

Birincisi kırsal turizmin kırsal çevreye bağlı olması, tarım turizminin ise ekili tarım alanına ve çiftçiye bağlı olmasıdır. Diğeri ise kırsal turizmin doğrudan tarım odaklı olmaması ve tarım için ek girdi yaratmamasıdır.

Genel olarak, çiftçilere ek gelir sağlamak amacıyla tarım alanları ile küçük ölçekli geleneksel gıda işleme tesislerini ziyaret etmek, günlük işlere katılmak, çiftlik evinde geceleme, gezme, eğlenme, alışveriş yapmak ve bazen de eğitim almak gibi aktivitelerin bir veya birkaçını kapsayan bir turizm şekli olan tarım turizmi konusunda alan yazında pek çok tanım yer almaktadır. Bunlardan bazıları aşağıda sıralanmıştır:

Tarım turizmi kişilerin rekreasyon ya da eğitim amacıyla, bir tarlaya ya da çiftlik evine götürülmek suretiyle; tarımsal üretim, şarap üretimi, besi, hasat gibi tüm doğal, tarihi ve kültürel değer ve çekiciliklerin bizzat yaşamalarını sağlayarak gerçekleştirilen her türlü aktivitedir (Marques, 2006: 151; Lobo vd., 1999). Başka bir ifade ile insanların güncel çiftlik koşullarını yerinde gördüğü ve yaşadığı bir faaliyettir (Mitchell, 2006: 1298).

Tarım turizmi genel olarak, tüm tarımsal faaliyet alanlarını ziyaret etme, günlük çalışmalara aktif olarak katılma, çiftçilerle aynı ortamda geceleme yanı sıra gezme, görme, öğrenme, eğlenme ve yöresel ürünleri satın alma faaliyetlerinin bir ya da bir kaçını içeren turizm ürünüdür (Wolfe ve Bullen, 2009: 3).

Tarım turizmi tüm turizm ve eğlence aktivitelerinin, herhangi bir çiftlik aktivitesi ile birleşerek şirketleşmesidir (Weaver ve Fennell, 1997: 467; Prezezborska, 2003: 205). Bu faaliyetlere ilave olarak evde yapılan ürünlerin tadılması, bu ürünlerinin satın alınması, gündelik tarım faaliyetlerine katılma, yöresel kültürü ve gelenekleri görme gibi faaliyetler de yapılabilmektedir (Gündüz, 2004: 40; Hall ve Jenkins, 1998: 20; Fleischer ve Tchetchik, 2006: 494).

Tüm bu tanımlardan yola çıkarak tarım turizmi, insanların öğrenme, eğlenme, dinlenme ve rekreasyon amacıyla, bir tarımsal alanda yapılması mümkün olan her tür faaliyete aktif olarak katılmasıyla gerçekleşen alternatif turizm ürünü olarak tanımlanabilir.

2. Tarım Turizminin Geleneksel Turizmden Farkı ve Özellikleri

Kırsal kesim ve tarıma dayalı bir turizm türü olan tarım turizmi geleneksel turizmden farklıdır. Geleneksel turizm, genel olarak turistlerin tarihi ve doğal çevreyi gezip görmesine dayalıyken, tarım turizmi bu faaliyetlerin yanı sıra turistin tarımsal faaliyetlere bizzat katılarak eğitilmesi ve deneyim kazanmasına yardımcı olarak kültürel bir dönüşüm sağlar. Genel olarak, tarım turizmini geleneksel turizmden ayıran üç temel fark bulunmaktadır. Bunlar (Sznajder vd., 2009: 7):

Tarım turizminde insanlar bir çiftçi ailesi ya da yerel halkla birlikte tarımsal ürünlerin işleme sürecine aktif olarak katılıp, uygulama olanağı bulmaktadır. Turistler tohum ekme, çapalama, hasat, ilaçlama ve gübreleme gibi pek çok tarımsal uygulamayı yapma ve yaşama fırsatı bulurlar. Oysa geleneksel turizmde bu türden faaliyetlere gezme-görme şeklinde pasif katılım vardır.

Tarım turizmine katılan turistler, doğrudan üretime katılmanın yanı sıra kırsal kesimin gündelik yaşamına da ortak olurlar. Gelenek ve görenekleri, inanç ve değerleri kısacası tüm kültürü kavrama hatta bizzat yaşama fırsatını yakalarlar. Geleneksel turizmde de kültürel etkileşim ve paylaşım olmakla birlikte, turist üzerinde bıraktığı etki çok güçlü değildir.

İnsanların doğaya ve doğal unsurlara düşkünlüğü giderek artmaktadır. Tüm insanlar evcil hayvanlarla temas etmek, bitkileri tanımak, tarımsal ve hayvansal gıdaların nasıl üretildiğini bilmek istiyorlar. Tarım turizmi bu ihtiyaçlara sahip olan herkese bu deneyimi yaşatmakta ve turistlerin memnuniyetini arttırmaktadır. Ayrıca köyün otantik yapısı, kendine özgü kokusu, doğa sesleri ve sessizlik insanlara huzur vermekte ve duygusal tatmini arttırmaktadır. Bu unsurların birçoğu geleneksel turizm içinde de yer almakla birlikte, tarım turizmi geleneksel turizmin sağladığı gevşeme ve rahatlama duygusundan çok daha fazlasını insanlara yaşatmakta ve memnuniyeti arttırmaktadır.

Yukarıda belirtilen üç unsurun yanı sıra, farklı sınıflama ve değerlendirme ölçütleri kullanılarak yeni kıyaslamalar da yapılabilir. Tablo 1’de diğer farklılıklar da kısaca ortaya konmaya çalışılmıştır.

Tablo 1. Tarım Turizmi - Geleneksel Turizm Farkı

Sınıflandırma Ölçütü	Geleneksel Turizm	Tarım Turizmi
Temel Faaliyetler	Standartlara uygun hizmet verilir	Faaliyetler çiftçi ve ailesinin geleneklerine göre yürütülür
Faaliyet Alanı	Sınırlı bir alanda yapılır	Açık alanlarda gerçekleşir
Yerleşik Nüfus	Büyük	Küçük
Mimari	Modern mimari	Geleneksel, yerel mimari
Turistlerle İletişim	Resmi	Misafir-ev sahibi ilişkisi gibi
Odak noktası	Turist odaklı	Turist ve yerel halk birlikte
Hizmet Kalitesi	Yüksek kalitede hizmet	Turist geleneksel yaşam tarzına uyum sağlar

Kaynak: Degan, 2011: 21 (Yazar tarafından uyarlandı).

Tarım turizmi, yeni doğan ve gelişen bir disiplin olduğu için geleneksel turizmden farkı konusunda kesin bir çerçeve oluşmuş değildir. Ancak yapılan çalışmalarda tarım turizminin bazı belirgin özellikleri tespit edilmiştir. Bu özellikleri aşağıdaki gibi sıralayabiliriz (Dorabantu ve Maricica, 2012: 154; Dorabantu ve Fieldsend, 2011: 48; Planning For Agritourism, 2014: 4):

- Kirlenmemiş ve sessiz- sakin bir bölgeye seyahat imkanı sağlar,
- Konaklama, yiyecek-içecek, rekreasyon ve ulaşım maliyetleri son derece düşüktür,
- Turistler kentte elde edemedikleri organik yiyecek- içecekleri tüketme ve satın alma olanağına kavuşurlar,
- Kırsal kesimin el sanatları, giyim-kuşamı, gelenek-görenekleri ve yaşam koşulları konusunda bilgilenme ve bizzat yaşama fırsatı sağlar,
- Konukların bir aile ortamında ve ailenin üyesiymiş gibi davranmalarına ve onlarda aynı ortamı paylaşmalarına imkan verir,

- Konuklar faaliyetleri yalnızca izlemekle kalmayıp her tarımsal faaliyete bizzat katılarak farklı deneyimler edinirler,
- Doğal çevrede gezinti, kuş gözlemciliği, su kaynaklarını keşfetme, hayvanların beslenmesi, süt sağılması vb. pek çok aktiviteye katılma şansı yaratır.
- Çiftçiler paralel olarak tarımsal faaliyetlerini (bitkisel üretim, hayvancılık, seracılık) devam ettirirler,
- Tarımsal sezonla paralel zaman dilimlerinde gerçekleştirildiği için turizm sezonu dışında da faaliyetler sürdürülebilir,
- Yerel ekonomi ile yakın bağlantılı olarak yürütüldüğü için, tarım sektörü ile bağlantılı olan diğer işkollarını da geliştirir.

3. Tarım Turizmi Faaliyetleri

Tarım turizmi faaliyetlerinin kapsamı ve niteliği, ülkeler ya da işletmeler bazında farklılık göstermektedir. Bunun en önemli nedeni tarım turizmi faaliyetlerinin oldukça karmaşık olması ve kapsamı konusunda ortak bir görüşün olmamasıdır. Dünyadaki coğrafi özellikler, çevresel ve tarımsal çeşitlilik, sosyal ve kültürel farklılıklar nedeniyle yapılmış olan çalışmalarda ciddi farklılıklar göze çarpmaktadır. Bu nedenle tarım turizmi faaliyetleri ile ilgili kesin bir çerçeve oluşturmak mümkün değildir. Bununla birlikte tüm unsurlar kendi içinde gruplandırıldığında, temel faaliyetler belli başlıklar altında incelenebilir. Bunlar (Alonso, 2010: 311; Barbieri ve Mshenga, 2008: 171; Walker, 2009: 2; Rich vd. 2014 : 2; Shaffar, 2011: 1):

Eğitim Faaliyetleri: Tarımsal eğitim seyahat pazarı özellikle tarımla ilgilenen ve tarım konusunda bilgi sahibi olmak isteyen gruplara yönelik faaliyetlerden oluşur. Bu turlar genellikle okul ve öğrenci değişim grupları, tarım kuruluşları ve tarımsal değişim programı üyeleri için düzenlenir.

Fuar, Festival ve Tarım Pazarları: Tarım festivalleri çiftçi ve çiftçiye teknik destek sağlayan tarafları bir araya getiren, tohum, fide, gübreleme, sulama metotları, ilaçlama, tarım alet ve ekipmanları konusunda bilgi paylaşımı ve danışmayı sağlayan ortamlardır. Bu fuar ve festivaller tarım turizmi için bir tanıtım ve pazarlama aracı olarak kullanılabilir gibi, çiftçiler için bir tarımsal ürün pazarı olarak da değerlendirilebilir.

Rekreasyon Faaliyetleri: Tarım arazileri çevresinde düzenlenen farklı eğlence faaliyetlerinin yanı sıra macera arayan konukların ihtiyacına da cevap verilmelidir. Ücretli ya da ücretsiz olarak sunulabilen faaliyetler için bölge ve alan seçiminde; su kütlelerinin (deniz, göl, nehir), doğal güzelliklerin ve doğal parkur ve mekanların (örneğin kuş gözlem alanları erişim, dağ bisikleti kursları, mahsul toplama alanları vb) olmasına özen gösterilmelidir. Ayrıca bu etkinliklerde kullanılması gereken ekipmanların kiralanması (örneğin dürbün, kamp malzemeleri, dağ bisikleti, salları vb.), rehber bulundurulması ve ulaşımın olanaklarının geliştirilmesi hizmet kalitesi bakımından önemlidir.

Günübirlik turlarla gelen veya geceleme yapan konuklar için çiftlik turları (örneğin çiçek ve bitki toplama-görme turları, gıda işleme tesisi turları, doğa yürüyüşü, balık avı vb) düzenlenebilir. Konukların boş zamanını değerlendirecek ve eğlendirecek (örneğin şenlik ateşleri, saman sürmek, kabak boyama, gizem turları ve hasat vb. kutlamalar) aktivitelerin yanı sıra festivaller (örneğin hasat festivalleri, meyve festivalleri, Noel tatili, aile-iş toplantıları vb.) düzenlenerek tarım turizmi ürünlerinin geliştirilmesi ve ek gelir fırsatlarının yaratılması mümkündür.

Çocuklar ve yetişkinler için pek çok aktivite düzenlenebilir. Çocuklar için vagon, traktör gezintisi, hayvanat bahçesi, erişkinler içinse avcılık, at binme, balıkçılık gibi faaliyetler düzenlenebilir. İklim koşullarına göre her tür hayvan doğada ya da hayvanat bahçesinde eğitim ve eğlence amacıyla turistlerin beğenisine sunulabilir.

Uygulama (Hands-On) Faaliyetleri: Uygulamalı faaliyetlerde konuklar belli bir ücret karşılığında bazı faaliyetleri bizzat kendileri yaparlar. Hayvanlara doğum yaptırma, süt sağma, çobanlık yapma, yumurta toplama, ev makarnası yapma, zeytinyağı sıkma, peynir yapma, salça yapma, tarla sürme vb. tarımda yapılan her şey konuklara uygulatılabilir. Bunun dışında ülkemizde de rastladığımız kendin topla (U-pick) etkinliği ile konuklar ihtiyaç duydukları sebze ve meyveyi kendi elleriyle toplayıp, götürebilirler.

Tesis ve Ağır Hizmetleri: Tarım turizminin yapıldığı alan ve mekânlar, tesisin iç veya dış alanlarını kullanmak isteyen kişilere belli bir ücret karşılığında tahsis edilebilir. Bu alanlarda konaklama ve hayvan konaklatma hizmetleri verilebilir. Ayrıca derslikler ve toplantı salonları ve gençlik kampları için kiralama olanağı sağlanabilir. Benzer biçimde özel olay ve organizasyonlar (örn. düğün, ziyafet, müzik festivalleri, tiyatro

gösterileri vb.) için de tarım turizmi için oluşturulan mekânlar kiralanarak ek gelir olanakları arttırılabilir.

Konukların yiyecek içecek ihtiyacı tarım alanına açılan bir lokanta ile karşılanabileceği gibi, tarlada çalışanlara servis yapma şeklinde de gerçekleştirilir. Ancak sunulan yiyecek ve içecekler her ikisinde de yöresel kültürü yansıtmalıdır.

4. Tarım Turizmi Gelirleri

Tarım turizmi çiftçiler için ek gelir olanakları sağladığı için teşvik edilmektedir. Çünkü dünyanın farklı ülkelerinde tarım turizminden büyük miktarlarda ek gelir sağlayan pek çok işletme bulunmaktadır. Bunlar aşağıda sıralanmıştır (Ochterski ve Roth, 2008: 9-12):

Giriş Ücretleri: Tarım turizmine yönelik oluşturulan özel alanlara düzenlenen turlara katılmak, eğlence parkı ve müzeye girmek ya da bir spor olayına katılmak için ödenen ücretler bu grupta yer almaktadır. Faaliyetlere katılım için girişte alınan ücretin yanı sıra çiftlikteki özel alan ve uygulamalar (süt sağım merkezi, hayvan doğumu, fide alanı gezisi vb.) için ekstra giriş ücretleri alınmaktadır. Turistler daha önce hayatlarında hiç görmedikleri, eşsiz bir deneyim yaşamak için ücret ödemeye alışkın olduklarından, giriş ücretlerinin önemli bir bölümü özel etkinlik ve turlardan elde edilmektedir.

Tur Ücretleri: Tur ücretleri rehberlik hizmeti almak isteyen ziyaretçiler tarafından ödenir. Bu ücreti ödeyen konuklara giriş ücreti ödeyenlerden farklı hizmetler sunulabilmektedir. Tur ücretleri grubun büyüklüğüne göre kişi başına alınabildiği gibi, öğrencilerde sınıf başına, aile ve yetişkin gruplarda kişi sayısına göre farklılık gösterebilir.

Tarımsal Ürünlerden Elde Edilen Gelirler: Gelen konuklara perakende fiyatlar üzerinden özellikle kendin topla yöntemiyle taze sebze meyve ve işlenmiş gıdaların (salça, pekmez, şarap, pestil, kuru meyve ve sebze, soslar, salamura ürünler vb.) satışından elde edilen gelirlerdir.

Faaliyet Beceri Geliştirme Ücretleri: Çiftlikte ya da tarlada yaptırılan özel aktiviteler için alınan ücrettir. Bal kabağı oymacılığı, mısır tarlasında labirent yapma, ata binme,

balık avcılığı, bir meyve bahçesinde reçel, bir bağda şarap, bir sebze bahçesinde yemek, bir buğday tarlasında ekme yapımının öğretilmesi gibi faaliyetler bu grupta yer alır.

Tadım Ücretleri: Farklı ve alışılmışın dışında yer alan tüm gıda maddeleri için tadım ücreti alınabilir. Örneğin, farklı peynirler, kavunlar, domatesler, otlar, nadir rastlanan meyve ve sebzeler ve şarap bu grupta yer alabilir.

Kiralama Ücretleri: Çiftlik evi ya da ahırlar kır düğünü, doğum günü partisi, toplantı gibi aktiviteler için ya da tarlalar piknik, banket ya da benzeri faaliyetler için kiralanabilir.

Gösteri Gelirleri: Gösteriler yöre ve tarım alanlarına göre farklılık göstermekle birlikte ek gelir sağlar. El sanatları, yiyecek-içecek gösterileri veya küçük tarım festivalleri bu gruba girmektedir.

Konaklama ve Yiyecek-İçecek Gelirleri: Turistler çiftlik evinde, çadırda ya da bir karavanda kısa ya da uzun süreli konaklayabilirler. Ayrıca yiyecek-içecek ihtiyaçları tam donanımlı lokantalarla karşılanabileceği gibi, sadece gözleme, tost gibi ayaküstü yenebilecek gıdaların satışı da yapılabilir. Yiyecek-içecek maliyetleri yüksek olmakla birlikte, tarım turizmi işletmeleri için en düzenli ve sürekli gelir grubunu oluşturmaktadır.

5. Tarım Turizmi ve Kırsal Kalkınma İlişkisi

Kalkınma kavramı, günün koşullarına göre farklılaşan ve bu şartların getirdiği sorunların çözümüne odaklanan, kesin sınırları ve sonucu olmayan dinamik bir süreçtir (Bakırcı, 2007). Kırsal kalkınma ise kırsal alanlardaki yaşam koşullarını iyileştirmeye yönelik, kırsaldaki nüfusun kent alanlarındaki ekonomik, sosyal, kültürel ve teknolojik nimetlerden, göç olgusunu yaşamalarına gerek olmaksızın, buldukları yerde faydalanmalarını sağlayan, ekonomik ve sosyal politikalar bütünüdür (Cengiz ve Çelem, 2003; Atış vd., 1999). Başka bir ifade ile kırsal kalkınma; insan yaşamını olumsuz etkileyen kırsal çevre koşullarının iyileştirilmesine yönelik çalışmalar olarak nitelendirilebilir (Tolunay ve Akyol, 2006: 121).

Yerel kaynakların en iyi biçimde değerlendirilmesi suretiyle doğal ve kültürel varlıkların korunmasını esas alan kırsal kalkınmanın temel amacı, kırsal toplumun iş ve yaşam koşullarının kentsel alanlarla uyumlu bir şekilde geliştirilmesi ve sürdürülebilir

kılınmasıdır. Özellikle ekonomik gelişmenin yetersiz olduğu kırsal alanlarda yaşayan insanların, hayat standartlarını geliştirme amacı taşıyan tarım turizmi kırsal kalkınmanın en önemli unsurlarından biridir. Tarım turizminin, tarımsal geliri arttıran, kentleşme sorununu azaltan, elde edilen gelirin bölgede kalmasını sağlayan, altyapı ve üstyapı yatırımlarını uyaran, yerel mimariye sahip binaların korunmasını ve kültürel mirasın sürdürülmesini sağlayan bir araç olarak kullanılması, kırsal kalkınmayı doğrudan etkilemektedir (Ollenburg ve Buckley, 2007: 446; Tew ve Barbieri, 2012: 217).

Günümüzde tarım turizmi, tarımda kaliteyi artırma ve tarımsal kaynakların korunması, sosyal ve ekonomik faydalarından yararlanarak kırsal kalkınmanın sağlanması amacıyla pek çok ülkede teşvik edilmektedir. İngiltere, Fransa, Almanya, Kanada, Norveç, Yunanistan bu turizm türünde en etkin ülkeler arasında yer almaktadır (Busby ve Rendle, 2000: 635). Ancak bu konuda en başarılı uygulamalar Amerika'da yapılmakta olup, tarım turizminin hızla yaygınlaştığı, katılım ve elde edilen gelirin her geçen yıl arttığı bilinmektedir. Örneğin, 2000 yılında Amerika'da 62 milyon kişi (nüfusun yaklaşık % 30'u) tarım turizmi faaliyetlerine katılmış ve 800 milyon ile 3,5 milyar dolar arasında değiştiği tahmin edilen gelir elde edilmiştir (Barry ve Hellerstein, 2004: 152). Tarım turizminin kırsal kalkınmayla ilişkisi konusunda farklı ülkelerde, birçok araştırma yapılmıştır. Bu araştırmalardan bazıları aşağıda özetlenmiştir:

Wicks ve Merrett (2003) tarafından ABD'de gerçekleştirilen bir çalışmada; tarım turizminin tarımsal ekonomiyi çeşitlendirdiği ve rekreasyon faaliyetlerinin kalitesini artırdığı belirlenmiştir. Gürcistan'da yapılan bir araştırmada tarım turizmi faaliyetlerinin, kırsal bölgelerde yaşayanların ekonomik gelirlerini istihdam olanaklarını arttırdığı tespit edilmiştir (Wolfe ve Hammock, 2006). İtalya'da yapılan bir çalışmada da benzer sonuçlar elde edilmiş ve tarım turizminin kırsal sorunların çözümü için en iyi alternatif olduğu vurgulanmıştır (Marandola vd., 2006). Niedziolka ve Brzozowska (2009) tarafından Polonya'da yapılan araştırmada da benzer sonuçlara ulaşılmış, tarım turizmi faaliyetlerinin çiftçilerin gelirlerini arttırdığı ve doğal çevrenin korunmasına yardımcı olduğu belirlenmiştir.

Tarım turizmi konusunda ülkemizde de az sayıda çalışma göze çarpmaktadır. Kiper ve Arslan (2007) tarafından Safranbolu Yörükköyü'nde tarım turizmi potansiyelinin kırsal kalkınma açısından değerlendirilmesine yönelik yapılan araştırmada, ekolojik tarım çiftliklerinin oluşturulması ve yöreye özgü ürünlerin yol kenarında satışa sunulmasının

kırsal ekonominin yaratılması ve güçlendirmesi bakımından önemli katkı sağladığı vurgulanmıştır. Civelek vd. (2014) Muğla ilinde yaptıkları bir çalışmada ise tarım turizminin, tarım ekonomisini çeşitlendirdiği, istihdama katkı sağladığı, göç olgusunu yavaşlattığı ve halkın sosyo-kültürel gelişimine katkı sağladığı belirlenmiştir.

Tüm bu çalışmalar, tarım turizminin kırsal kalkınmanın sağlanmasına katkısının oldukça önemli olduğunu göstermektedir. Özellikle tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin yoğun olduğu bölgelerde tarım turizmini geliştirmek ve tarım dışı istihdam alanları yaratmak kırsal yörelerin gelişmesine ciddi katkı sağlayacaktır. Tarım turizminin kırsal yörelere ekonomik açıdan yaptığı en önemli katkı, gelir yaratma etkisidir. Turizmin bir tüketim olma özelliğinden dolayı yerli ve yabancı turistlerin seyahat amacıyla gittikleri kırsal alanlarda konaklama, yeme- içme, kırsal aktiviteler, ulaşım, alış- veriş, yöresel el sanatları ve yöresel yiyecekler için yaptıkları harcamalar kırsal kesimde yaşayanların gelirlerinin artmasına neden olmaktadır. Meydana gelen bu artış bir yandan yörede yaşayanların gelir ve refah seviyelerini yükseltirken diğer yandan yeni yatırımların yapılmasına olanak sağlamaktadır (Williams vd. 2001: 4; Yavuzaslanoğlu ve Yavuz, 2012: 32; Civelek vd., 2013: 3).

Tarım turizminin tarımsal çeşitliliği arttırması ve tarım ürünlerinin doğrudan pazarlanmasına olanak tanınması tarım sektörünü de geliştiren bir yapı arz etmektedir. Gerek tarımsal faaliyetlerin artması, gerekse konaklama, yiyecek-içecek, hediyelik eşya ve el sanatlarına yönelik yeni yatırımlar yerel halkın istihdam olanaklarını arttıracaktır. Özellikle ülkemizde kırsal kesimde yaşayan ve atıl durumdaki kadın işgücünün aktif olarak çalışma yaşamına katılması ve ekonomiye katkı sağlaması mümkün olacaktır (Krzeski, 2005: 5; Utama, 2007: 13; McGehee, 2007; Lopez ve Garcia, 2006: 89; Sznajder vd., 2009: 10).

Görüldüğü üzere tarım turizminin kırsal kalkınma üzerindeki etkileri ağırlıklı olarak ekonomik boyutlarda ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte tarım turizmi sosyo-kültürel ve fiziksel çevre üzerinde de olumlu katkılar sağlamaktadır (Cengiz ve Akkuş, 2012: 65). Özellikle turistlerin kültürel unsurlara ve sosyal yaşama olan ilgisi, yerel halkın bunları koruma çabasını arttıracak ve sosyal çevrenin olumlu yönde gelişmesini sağlayacaktır. Ayrıca çevre bilinci ve çevresel duyarlılık artacak ve ekolojik çevrenin korunması mümkün olacaktır (Küçükaltan, 2002: 151). Bu durum turizmin daha da gelişmesini sağlayacak ve yukarıda sıralanan faydalar katlanarak artacaktır. Tarım turizmi yeni destinasyonlarının

oluşmasını, kitle turizminin olumsuz etkilerinin azalmasını, konaklama kapasitesinin artırılmasını sağlayacaktır. Türkiye'nin birçok farklı tarımsal ürünün yetişmesine uygun coğrafi ve iklimsel çeşitliliğe sahip olduğu ve yılın her mevsiminde tarımsal faaliyetlerin devam ettiği bilinmektedir. Tarım turizmi bu anlamda turizm sezonunun tüm yıla yayılması ve turistik yoğunlaşmanın önlenmesi için çok önemli bir fırsattır.

Tarım turizmi tüm bu olumlu katkılarının yanı sıra, planlı ve sistematik bir geliştirme stratejisi uygulanmazsa bazı olumsuz etkileri de olabilir. Yatırım maliyetleri yüksek ve kapsamlı bir faaliyet olan tarım turizmi her şeyden önce büyük sermaye ve zaman gerektirir. Bu nedenle yatırımların doğru zamanda, doğru yerde ve uygun ölçekte yapılması gerekmektedir. Aksi takdirde yeraltı ve yer üstü su kaynaklarının israfı ya da doğal tahribat ortaya çıkabilir. Ayrıca önlem alınmaz ise tarımdan gelir sağlayan halkın, tarım sektörü dışına kaymasına, tarımın gerilemesine ve yörenin tamamen turizme bağımlı hale gelmesine neden olabilir. Bunun yanında, arazi ve diğer taşınmaz fiyatlarının ve kiralama bedellerinin aşırı yükselmesi yöre halkını, tarım ve turizmden gelir sağlamak yerine, toprak rantı elde etmeye yönlendirebilir. Ancak yöre halkını eğitmek ve tarım turizmini teşvik etmek suretiyle bu sorunları çözmek mümkündür.

Sonuç

21. yüzyılda, dünyadaki turizm tüketim kalıplarında son yıllarda önemli bir değişim gözlenmektedir. Değişen turizm anlayışıyla birlikte ortaya çıkan yeni turist profili, alışılmış turizm merkezlerinden uzak, doğayla iç içe olabileceği ve daha aktif ve üretken bir tatil anlayışını benimsemiş durumdadır. Ayrıca küresel iklim değişikliklerinin yarattığı tedirginlik nedeniyle, insanlar doğayı koruma konusunda bilinçlenmekte ve doğaya zarar veren turizm anlayışına karşı çıkmaktadırlar. Dolayısıyla, gelecekte, dünya turizm hareketlerinden en fazla karı sağlayacak turizm şekli, doğal çevreye zarar vermeyen hatta koruyan bir model olacaktır. Tarım turizmi de bu modelde yer alan turizm çeşitlerinden biri olup; ekolojik anlamda sürdürülebilir, ekonomik anlamda uygulanabilir ve sosyal anlamda da kabul edilebilir özelliklere sahiptir.

Tarım turizmi, tarımsal ve doğal çevreden beslenen ve tarım alanlarındaki faaliyet ve konaklamaya dayalı bir turistik üründür. Bu nedenle toprak ve su kaynaklarının hem tarımsal üretimde aşırı kullanımı önlemek hem de turizm tesisleri ve ulaştırma sistemleri

ile yok olmasının önüne geçilmesi için tarım turizmi son derece önemlidir. Çünkü tarım turizmi doğal kaynakları koruduğu gibi tarım sektörünün de gelişmesine katkı sağlayarak bölgenin hızla gelişmesine yardımcı olur. Bu bağlamda, tarım ve turizm sektörlerinin her ikisinin de tamamlayıcısı olan tarım turizmi, turizmini çeşitlendirmek ve turizm gelirlerini artırmak isteyen Türkiye için bir potansiyel barındırmaktadır. Bu potansiyelin değerlendirilmesi ve ülkemizde tarım turizminin geliştirilmesi için yapılması gerekenler aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Öncelikle ülkemizde tarım turizmi amaçlı kullanılacak tüm tarımsal ve turistik kaynakların envanteri yapılmalı, SWOT analizleri yapılmalı ve kısa sürede faaliyete geçirilebilecek ve gelir sağlayacak yöreler için makro ve mikro planlar oluşturulmalıdır.

- Tarım turizmi konusunda eğitim çalışmaları yapılmalı, bu alanda çalışmak isteyen çiftçi ve işletmeciler her anlamda özendirilmeli, danışmanlık verilmeli ve desteklenmelidir. Özellikle kısa vadede finansal ihtiyaçlarını karşılamak için kredilendirme ya da hibe teşvikleri sağlanmalıdır.

- Konaklama amaçlı kullanılacak konutların restorasyonu, dekorasyonu ve peyzaj düzenlemesi bakımından maddi ve teknik destek sağlanmalıdır.

- Tarım turizmi açılması düşünülen köy ya da kasabalarda alt yapı yatırımları tamamlanmalı özellikle ulaştırma sistemleri geliştirilmelidir.

- Tarım turizmine katılmak isteyenlere yönelik pazarlama faaliyetleri desteklenmeli, özellikle internet pazarlaması yaygınlaştırılmalıdır. Ayrıca seyahat acentesi ve tur operatörlerinin de bu alanda çalışmaları için yönlendirme yapılmalıdır.

- İç turizm bakımından tarım turizminin yaygınlaştırılması için, öncelikle eğitim kurumlarına yönelik faaliyetler geliştirilmeli, gerekirse Milli Eğitim Bakanlığı ve üniversitelerle koordinasyon sağlanmalıdır.

- Tarımsal çeşitliliğin artırılması sağlanmalıdır. Ülkemizin bu konudaki yeterliliği bilinmektedir. Ancak tarım turizmi faaliyetlerinin tüm yıla yayılması için tarımsal ürün geliştirme çalışmalarının buna göre yapılması önemlidir. Böylece turizmde sezon sorunu da çözülmüş olacak ve turizm tüm yıla yayılabilecektir.

Tarım turizmi doğal çevreyi koruyan, küçük ölçekli işletmelerin gelişmesini destekleyen, kadın ve gençlere istihdam olanağı sağlayan ve hepsinden önemlisi kırsal kesimin gelişmesi ve ekonomik kalkınmasına yardımcı olan bir alternatif turizm faaliyetidir. Bu nedenle, sosyal, kültürel, tarihi, beşeri, doğal ve tarım yönünden büyük bir potansiyele

sahip olan Türkiye’de, kitle turizminin olumsuz etkilerini azaltmak ve turizm gelirlerini arttırmak için tarım turizmi geliştirilmelidir.

Kaynaklar

Alonso, A. D., (2010). “To What Extent Do Farmers Educate Consumers? A Case Study From Alabama”, *Journal of Agricultural and Food Information*, 11(4), 307–332.

Atış, E., Tanrıvermiş, H. ve Işıklı, E., (1999). “Sürdürülebilir Tarımsal Kalkınma ve Türkiye Tarımı”. *Üçüncü Sektör Kooperatifçilik Dergisi*, 125, 14-26.

Bakırcı, M., (2007). *Türkiye’de Kırsal Kalkınma Kavramlar- Politikalar-Uygulamalar*, Ankara: Nobel Yayınları.

Barbieri, C. ve Mshenga, P.M., (2008). “The Role of The Firm and Owner Characteristics on The Performance of Agritourism Farms”, *Sociologia Ruralis*, 48, 166-183.

Barry, J. J. ve Hellerstein, D., (2004). “Outdoor Recreation in 21st Century America: A Report to The Nation: The National Survey and Recreation and The Environment State College” in H. K. Cordell (Ed.), Pennsylvania: Venture Publishing, 149–167.

Busby, G. ve Rendle, S., (2000). “The Transition From Tourism on Farms To Farm Tourism”, *Tourism Management*, 21(6), 635-642.

Cengiz, T. ve Çelem, H., (2003). “Kırsal Kalkınmada Analitik Hiyerarşi Süreci Yönteminin Kullanımı”, *Kafkas Üniversitesi Artvin Orman Fakültesi Dergisi*, 4 (1), 144-153.

Cengiz, G. ve Akkuş, C., (2012). “Kırsal Turizm Kapsamında Yöre Halkının Kalkındırılması: Erzurum Örneği”, *KMU Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14 (22), 61-74.

Clarke, J. F., (1996). “Accomodation and The Communication Mix”, *Tourism Management*, 17(8), 611-620.

Civelek, M., Dalgın, T., Çeken, H. ve Ekiztepe, B., (2013). “Menemen Yöresinde Agro-Turizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi”, *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 3 (2), 1-7.

Civelek, M., Dalgın, T., Çeken H., (2014). Agro-Turizm ve Kırsal Kalkınma İlişkisi: Muğla Yöresindeki Agro-Turizm Alanlarında Bir Araştırma, *Turizm Akademik Dergisi*, 1 (1), 15-28.

Degan, D., (2011). *Agri Touristic Service Quality Strategy in Romania* (Ph.D Thesis), Bucharest.

Desmond, A. J. ve Reynolds, K. A., (2005). “Consumer Demand For. Agricultural and On-Farm Nature Tourism”, <http://sfp.ucdavis.edu/files/143466.pdf>, 16.01.2014.

Dorobantu, M. R. ve Maricica, D. I., (2012). “The Relationship Between Agri Tourism And Rural Tourism Among With The Sustainable Development Concept”, http://www.researchgate.net/publication/230651366therelationship.between_agri_tourism_and_rural_tourism_among_with_the_sustainable_development_concept/file/d912f502935f151578.pdf, 15.01.2014.

Dorobantu M.R. ve Fieldsend A., (2011). “Rural Environment – A Promoter Of Sustainable Tourism Within Local Communities in Romania”, *Revista Economica*, 4 (57), 47-59.

Fleischer, A. ve Tchetchik, A., (2006). “Does Rural Tourism Benefit From Agriculture?”, *Tourism Management*, 26, 493-501.

Gündüz, S., (2004). *Ankara İli Kalecik İlçesinde Tarımsal Turizme Uygun Alanların Saptanması ve Tarımsal Turizm Modelinin Oluşturulması Üzerine Bir Araştırma*, (Yayınlanmamış) Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Hall, C. ve Jenkins J., (1998). *The Policy Dimensions of Rural Tourism And Recreation, on Butler*, in C.M. Hall and J. Jenkins (Eds.), John Wiley and Sons, 19-42.

Lobo, R., E., Goldman G., E., Desmond A. J., Wallace B. D., Schrader W., L. ve Parker S., A., (1999). “Agricultural Tourism: Agritourism Benefits Agriculture in San Diego County”, http://sfp.ucdavis.edu/agritourism/Case_Studies/agritourSD.pdf, 28.10.2014.

Lopez, E. P. ve Garcia F. J. C., (2006). “Agritourism, Sustainable Tourism And Ultra Peripheral Areas: The Case Of Canary Islands”, *Revista de Turismo Patrimonio Cultural*, 4 (1), 85-97.

Koçak, G. N., (2005). “Türkiye Turizminde Paylaşılan Vizyon Problemi ve Çözüm Önerileri”, *Pazarlama Dünyası Dergisi*, Eylül- Ekim, 44-47.

Krzeski, S., (2005). “Promotion in Agri-Tourist Companies in The Region of Warmia and Mazury in Poland”, *European Tourism Management*, www.du.se/PageFiles/Krzeski%20Szymon.pdf, 20.12.2014.

Küçükaltan, D., (2002). “Tarım Turizmi ve Türkiye’de Tarım Turizmi İşletmeciliği”, 2. *Turizm Şurası Bildirisi*, 1. Cilt, Ankara, 12-14 Nisan, 143-159.

Marandola, D., Cannata, F., Palma, D. P., Fragnito, S., Parletta, I. ve Raschi, A., (2006). “Business and Tourism in A Rural Area of Southern Italy”, *Ibimet, Via Caproni*, 8, 157-165.

Marques, H., (2006). “Searching For Complementarities Between Agriculture and Tourism – The Demarcated Wine - Producing Regions Of Northern Portugal”, *Tourism Economics*, 12, (1), 147-160.

Mcgehee, N. G. ve Kyungmi K., (2004). “Motivation For Agri-Tourism Entrepreneurship”, *Journal of Travel Research*, 43, 161-170.

Mcgehee, N. G., (2007). “An Agritourism System Model: A Weberian Perspective”, *Journal of Sustainable Tourism*, (15), 111-124.

Mitchell, J. T., (2006). “Conflicting Threat Perceptions At A Rural Agricultural Fair”, *Tourism Management*, 27(6), 1298-1307.

Nickerson, N., Polovitz, B. R. J. ve Mccool S. F., (2001). “Agritourism: Motivations Behind Farm/Ranch Business Diversification”, *Journal of Travel Research*, 40, 19-26.

Niedziolka, A. ve Brzozowska, A., (2009). “Aspects of Agritourism Management in Malopolska Voivodeship”, *Annals of the University of Petroşani Economics*, 9 (4), 105-112.

- Ochterski, J. ve Roth, M., (2008). “Getting Started in Agritourism”, [http://www.cceontario.org/cce-site-documents/Agritourism-Getting-Started CCE.pdf](http://www.cceontario.org/cce-site-documents/Agritourism-Getting-Started-CCE.pdf), 20.01.2015.
- Ollenberg, C. ve Buckley, R., (2007). “Stated Economic And Social Motivations Of Farm Tourism Operators”, *Journal of Travel Research*, 45(4), 444–452.
- Przezborska, L., (2003). *Relationships Between Rural Tourism and Agrarian Restructuring in A Transitional Economy: The Case Of Poland, Directions in Rural Tourism*, Aldershot: Ashgate, 203-222.
- Rich, S. R., Tomas, S. R., Colucci, S. J., Komar S., Schilling, B. ve Carleo J., (TY). “Agritourism, Opportunities For Farm Diversification”, <http://www.ncsu.edu/tourism-extension/programs/documents/AgritourismOppFarmDiversification.pdf>. 20.11.2014.
- Roberts, L. ve Hall, D., (2001). *Rural Tourism And Recreation: Principles To Practice*, Cambridge: Cabi Publishing.
- Ryan, S., Debord K. ve McClellan K., (2006). “Agritourism in Pennsylvania: An Industry Assessment”, <http://www.rural.palegislature.us/Agritourismhandbook.pdf>, 10. 10. 2014.
- Shaffar, B., (2011). “Agritourism”, <http://www.uky.edu/Ag/CCD/introsheets/agritourism.pdf>, 10.11.1014.
- Sznajder, M., Przezborska, L. ve Scrimgeour, F., (2009). *Agritourism*, UK: AMA Data Set.
- Tanupol, N., Penkan, D., Tanupol, S., Jarungkon, C., Punoi, T. ve Supaluck, M., (2000). *Development of Ecotourism Business in Bangpong Community*, Sansai district, Maejo University, Thailand.
- Tew, C. ve Barbieri, C., (2012). “The Perceived Benefits of Agritourism: The Provider’s Perspective”, *Tourism Management*, 33 (1), 215–224.
- Tolunay, A. ve Akyol, A., (2006). “Kalkınma ve Kırsal Kalkınma: Temel Kavramlar ve Tanımlar”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 2, 116-127.

Utama, G. B. R., (2007). “Agritourism As An Alternative Form Of Tourism in Bali”, <https://www.yumpu.com/en/document/view/17593594/agrotourism-as-an-alternative-form-of-tourism-in-bali-i-gusti-bagus-pdf>, 13.01.2015.

Walker, M. A., (2009). “Agritourism: Ideas And Resources, College of Agriculture and Life Sciences”, <http://pubs.ext.vt.edu/310/310-004/310-004pdf>, 28.12.2014.

Weaver, D. B. ve Fennell, D. A., (1997). “The Vacation Farm Sector in Saskatchewan: A Profile Of Operations”, *Tourism Management*, 18 (6), 357–365.

Wicks, B. E. ve Merrett, C. D., (2003). “Agritourism: An Economic Opportunity for Illinois”, *Rural Resarch Report*, 14 (9), 1-8.

Williams, P., Paridaen M., Dossa K. ve Dumais M., (2001). “Agritourism Market and Product Development Status Report”, *Centre for Tourism Policy and Research Simon Fraser University Burnaby, BC, Canada*.

Wolfe, K. ve Holland, R., (2002). “Considerations for Agritainment Enterprise for Georgia”, <http://www.agmrc.org/media/Agritainment263439021F9DA.pdf>. 13.01.2014.

Wolfe, K. ve Bullen, G., (2009). “Considering An Agritourism Enterprise? Part Of A How-To Guide For Successful Agritourism Enterprises”, <http://www.ncsu.edu/tourismextension/programs/documents/FinalBusinessSideofAgritourismManual5-2009.pdf>. 15.01.2015.

Wolfe, K. ve Hammock, L., (2006). “*Georgia Agritourism Overview: Results from 2005 Business Survey*”, https://www.researchgate.net/publication/277840571Georgia_agritourism_overview_results_from_a_2005_business_survey, 10.07.2015.

Yavuzaslanoglu, E. ve Yavuz, M., (2012). “Karaman’ın Tarım Turizmi Yönünden Potansiyeli”, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14 (22), 31-33.

Planning For Agritourism, A Guide For Governments and Indiana Farmers, http://www.in.gov/isda/files/PlanningforAgri_tourism_Final.pdf, 17.07.2014.

TÜRKİYE'DE FİNANSAL SERBESTLEŞME SONRASI YAŞANAN EKONOMİK GELİŞMELER

Yrd. Doç. Dr. Murat TURGUT¹

Özet

Finansal serbestleşme, düşük tasarruf düzeyine sahip ülkeler için büyüme ve kalkınma süreçlerinin finansmanı açısından önemli bir ekonomi politikası seçeneğidir. Küreselleşmenin de etkisiyle dünyanın çeşitli yerlerinde karlı yatırım alanları arayan sermaye hareketleri özellikle yeterli sermaye stokuna sahip olmayan ülkelerin sermaye açıklarını kapatabilmektedirler. Böylelikle ülkelerin sahip oldukları farklı yatırım ortamları ve farklı düzenlemeler sermaye hareketlerinin karakterini belirlemede birinci derecede önem taşımaktadır. Dolayısıyla finansal serbestleşme kavramı, içeriği ve uygulama şekli sermaye hareketleri üzerinde etkili olmaktadır.

Türkiye ekonomisi de 24 Ocak Kararları ile beraber ithal ikameci sanayileşme modelinden ihracata dayalı sanayileşme modeline geçmiştir. Bu politika değişikliği, Türkiye'nin finansal dünya piyasalarına eklenmesini beraberinde getirmiştir. Öte yandan anılan dönemde Türkiye'de bir takım yapısal reformlar gerçekleştirilmiş, başta daraltıcı maliye politikaları olmak üzere kamunun ekonomi içindeki ağırlığı azaltılmaya çalışılmıştır. Gelirler, harcama ve bütçe kalemleri gibi maliye politikası araçları finansal serbestleşme sürecine uygun olacak şekilde yeniden düzenlenmiştir.

Çalışmada Türkiye'nin finansal serbestleşme sonrasında yaşadığı ekonomik gelişmeler üzerinde durulmuştur. Bu kapsamda yapılan literatür taraması ile ihtiyaç duyulan bilgiler toplanmış ve finansal serbestleşmenin Türkiye ekonomisine etkisi irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Finansal Serbestleşme, Türkiye Ekonomisi.

ECONOMIC DEVELOPMENTS IN TURKEY AFTER FINANCIAL LIBERALISATION

Abstract

Financial liberalization is an important growth and development financing for countries with low savings level economic policy options. Globalization profitable investment areas in the world due to various places

¹ Nişantaşı Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Muhasebe ve Finans Yönetimi Bölümü, murat.turgut@nisantasi.edu.tr

looking for capital movements, especially the capital stock can be close enough to the countries that do not have capital deficits. Thus, the investment climate and different countries have different regulations that are important in determining the character of capital movements in the first degree. Therefore, the concept of financial liberalization, has an impact on the content and method of administration of capital movements.

Turkey's economy is January 24 Decisions, along with import substitution industrialization model of export-led industrialization model history. This policy change was brought to Turkey's integration into the world financial markets. On the other hand the said period was carried out in a number of structural reforms in Turkey, particularly contractionary fiscal policy has tried to reduce the weight in the economy, including the public. Income, expenditure and fiscal policy tools such as budget items has been revised to conform to the financial liberalization process.

The study focused on the economic developments experienced by Turkey after the financial liberalization. The information required by the literature collected and held in this context Turkey's economy has examined the effects of financial liberalization.

Keywords: Financial Liberalization, Turkey Economics.

Giriş

II. dünya savaşından sonraki dönemde gelişmekte olan ülkelerin büyük çoğunluğu, çeşitli nedenlerden dolayı, ithal ikameci sanayileşme stratejisine yönelmiştir. Türkiye, 1950-1960 yılları arasında serbest ticaret politikasını benimserken, 1960-1980 yılları arasındaki dönemde, ithal ikameci sanayileşme stratejisi uygulamıştır. Türkiye'nin içe kapanık piyasa yapısını terk ederek liberalize olmasının altında yatan en büyük nedeni ise, batı dünyası içinde yer edinme ve kapitalist piyasa koşullarını işletme amacıdır (Tellan, 2008: 3).

1970'li yıllarda dünya ekonomisindeki büyümenin yavaşlaması, enerji kaosunun geleneksel büyüme sürecinin olumsuz etkilemesi, işlevsizleştirilmesi ve farklılaşan toplumsal normlara mevcut siyasal gelişmelerin cevap verememesi gibi sebeplerden ötürü, gerek ulusal gerekse uluslararası ekonomik ilişkilerde revizyon ihtiyacı ortaya çıkmıştır (Tellan, 2008: 3). Türkiye ekonomisinde dünyada meydana gelen gelişmelerin etkisi ile önemli bir ithalat ürünü olan petrol fiyatındaki artış, işçi dövizlerinde meydana gelen durgunluk gibi nedenlerden dolayı cari işlemler açığı ortaya çıkmıştır (Erkan, 2015). Diğer taraftan 1975 yılına kadar projelerin geliştirilmesi için alınan dış borçlar bu dönemden sonra dış ticaret açığını kapama amacıyla kısa vadeli olarak alınmaya

başlanmış, 1977 yılına gelindiğinde yok denecek kadar az olan kısa vadeli dış borç toplam dış borcun yaklaşık %60’ını oluşturmuştur. Bu süreçte uzun vadeli borçların vadesi 12 yıla düşmüş, toplam faiz yükü %7.6’ya yükselmiş bu durumu bağlı olarak 1977-78 yıllarında derinleşen kriz şartları, Türk ekonomisini uluslararası ekonomiyi entegre olma ve istikrarlı bir hale getirebilmek için bir takım önlemler alınması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu doğrultuda Türk politika yapıcılar, ekonominin dış rekabete açılması, yabancı sermayenin teşviki, ihracatın artırılması, devletin müdahalesinin en aza indirilmesi, enflasyonun kontrol altına alınması, piyasanın serbestçe işleyebilmesi için “24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Kararları”nı almıştır.

1980’den sonraki dönemde Türkiye’nin ekonomik gelişmesinin ikinci adımı olan finansal serbestleşme sürecinde, ulusal mal ve finans piyasalarının küresel piyasa ve mal sermayesiyle bütünleştirilmesi kapsamında faiz oranları, kredi tahsisleri üzerindeki denetimin kaldırılarak piyasaların derinlik kazanması, sermaye dolanımının serbestleşmesi vasıtasıyla küresel piyasalar ile bütünleşme hedeflenmiştir (Günçavdı ve Küçükçifçi, 2002: 89).

Bu araştırmada;

Amaç: Bu araştırma, finansal serbestleşme sonrası Türkiye’de yaşanan ekonomik gelişmelerin incelenmesidir.

Kapsam: Çalışma Türkiye ile sınırlıdır.

Yöntem: Bu çalışma, literatür taraması ve konu hakkında yapılan çalışmaların analiz edilerek karşılaştırılması şeklinde kaleme alınmıştır.

Araştırmanın problemi: finansal serbestleşme sonrasında Türkiye’de yaşanan ekonomik değişimlerin etkisi irdelenecektir.

1. Finansal Serbestleşme

1.1. Finansal Serbestleşme Kavramı

İktisadi, siyasal ve yönetsel alanlarda sıklıkla kullanılan serbestleşme temelde çok boyutlu bir konudur. Diğer bir ifade ile liberalizasyon temelde, yönetsel ve siyasal sistem,

ticaret piyasaları ve finansal piyasalar üzerindeki denetimin ortadan kaldırılarak “ulusallaştırılmasını” hedeflemektedir (Dağdelen, 2004: 5).

Finansal serbestleşme, genel anlamda gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelerin finansal faaliyetlerini kendi ülkelerine çekebilmek için bankacılık ve finansal sistem üzerindeki denetim ve müdahalelerini en aza indirme veya tamamen kaldırıldığı deregülasyon uygulamasının ürünü olarak kabul edilmektedir. Yani finansal serbestleşme ekonomilerin uluslararası faaliyetlere açılma sürecidir. Bu anlamda finansal serbestleşme, devletin mal, para gibi farklı baskı unsurlarıyla finansal sistem üzerindeki müdahalesini en aza indirilmesi veya ortadan kaldırması sonucunda finansal piyasa sistemin işlerlik kazanmasını ifade etmektedir. Diğer bir ifade ile finansal serbestleşme, kredi denetiminin ortadan kaldırılması, faiz oranlarının serbest piyasa koşullarına göre saptanması, özde bankacılık genelde finans sektörüne giriş serbestliği, banka özerkliği ve özel mülkiyeti ve küresel sermaye hareketliliğinin serbestleşmesi şeklinde tanımlamak mümkündür (Gündem ve Tunç, 2015: 1326).

1.2. Finansal Serbestleşmeye Yol Açan Faktörler

Finansal piyasaların serbestleşmesinin altında üç temel etken yatmaktadır: teknolojik gelişmeler, finansal yenilikler ve Bretton Woods sisteminin çöküşüdür. Bahsedilen nedenler incelendiğinde;

Teknolojik Gelişmeler: telefon, faks, telefaks, internet gibi teknolojik gelişmeler finans piyasalarında yüz yüze yapılan işlemlere farklı bir boyut kazandırmıştır. Bireylerin bir yerden başka bir yere bilgi aktarması veya başka bir yerden işlem yapabilme olanağına kavuşması, ulusal ve uluslararası sistemde finansal işlemlerin büyümesine ve hacminin artmasına zemin hazırlamıştır (Alp, 2002: 65). Ayrıca son yıllarda hızla gelişen ve dünya genelinde yayılım gösteren internet ile gün boyunca kapanmayan finansal piyasalara ulaşma imkânı ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla finansal piyasalara erişimin kolaylaşması ve diğer gelişmeler finansal işlem hacmini önceki dönemlere göre artmıştır.

Finansal Yenilikler: Kredi işlemlerinin yerine menkul kıymet işlemlerinin kullanılmaya başlanması finansal serbestleşmenin diğer bir itici gücüdür. Seküritizasyon olarak nitelendirilen bu yapı, finansal araçların çeşitlenmesinin, ulusal sektörlerin dışa açılması,

döviz piyasalarının dışa açılımı ve uluslararası piyasaların kısa vadeli kaynak ihtiyacının artması sonucu ortaya çıkmıştır (Ongun, 1993: 3). Finansal serbestleşmeye etki eden diğer bir finansal yenilik ise, 1981 yılından itibaren kullanım alanı bulan Note Issuance Facilities'dir (NIF). Note Issuance Facilities (NIF), borsacıları faiz oranı ve döviz riskine karşı koruyan kısa vadeli bir finans aracıdır (Alp, 2002: 56).

Bretton Woods Sisteminin Çökmesi: Serbest özel sermaye hareketleri, doların aşırı şekilde değerlenmesi ve ABD'nin ödemeler bilançosu açıkları vermesi Bretton Woods sisteminin çöküşünü hazırlayan üç etmen olarak öne çıkmaktadır. Bu çöküş finansal serbestleşmenin meydana gelmesini de etki etmiştir (Parasız, 1991: 140-145).

Bahsedilen etkiler uluslararası finansal sistem önündeki engellerin kaldırılması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu gereklilik çerçevesinde ülkelerin finansal serbestleşmeye uyum sürecini nasıl yönetecekleri ve hangi yolla finansal serbestleşmenin önünü açacakları önemli bir sorun olarak görülmüştür.

1.4. Finansal Serbestleşmenin Sonuçları

1.4.1. Finansal Serbestleşmenin Olumlu Etkileri

Gelişmekte olan ülkelere göre finansal serbestleşme “Washington Uzlaşısı” olarak nitelendirilen ekonomik politika paketinin önemli ve gerekli bir parçasıdır. Washington Uzlaşısı paketi geliştirmekte olan ülkelerin finansal piyasalarının serbestleşmesini, finansal yeniliklerin gerçekleştirilmesi ile finansal baskının en aza indirilmesi, direkt ve Sübvansiyon kredilerinin aşağı çekilmesini ve sermayenin dış akışını daha fazla serbestleştirmeyi içermektedir (Ghosh, 2005: 1).

Finansal serbestleşmenin en büyük etkisi kimi iktisatçılara göre ekonomik büyüme oranına olan etkisidir. Zira dünya bankasının verilerine göre, gelişmiş finansal piyasalar daha hızlı büyümektedir. Dolayısıyla uluslararası finansal işlemler kaynakların yüksek tasarruflu ülkelere düşük tasarruflu ülkelere aktarılmasını sağlamaktadır. Bu sayede geliştirmekte olan ülkeler büyümek için ihtiyaç duyduğu kaynağa sahip olabilmektedir (Eichengreen, 1998: 3). Esas amacı ekonomik büyümeyi hızlandırmak olan finansal serbestleşme, faiz oranlarının serbest bırakılmasıyla ekonomide tasarrufları arttırmakta ve kişiler gelirinin büyük kısmını finansal aktif bir şekilde tutmaya başlamaktadır. Diğer

tarafından finansal aktif stokun artması likidite ihtiyacının azalmasına neden olmakta ve yatırım için gerekli kredinin bulunmasını kolaylaştırmaktadır.

Uluslararası portföy akımları üzerindeki sınırlamaların kaldırılması, hisse senedi piyasalarının likiditesini arttıracaktır. Ek olarak, hisse senedi piyasasındaki gelişmeler verimlilik artışını yükselterek, ekonomik büyümeye pozitif yönlü bir ivme kazandıracaktır. Ayrıca, yerli bankaların verimliliği, daha fazla yabancı banka varlığı ile artacaktır. Dolayısıyla, daha iyi bankacılık sistemleri, verimlilik ve etkinliği artırarak iktisadi büyümeyi hızlandıracaktır. Uzun vadede, oluşan bu süreç uluslararası finansal entegrasyonu, iç finansal sistemin gelişimini ve ekonomik kalkınmayı teşvik edebilecektir(Levine, 2001: 700).

1.4.2. Finansal Serbestleşmenin Olumsuz Etkileri

Finansal serbestleşme, sermaye yatırımlarının önünün açılması kısa dönemde GSMH üzerinde olumlu etkide bulunmasına karşın uzun vadede karların yatırım yapan ülkeye geri dönmesi nedeniyle ulusal ekonominin tümü üzerinde olumsuz etki yaratmakta ve yapısal deformasyona neden olmaktadır. Genelde söz konusu etkiyi yaratan finansal serbestleşmenin olumsuz etkileri tek tek ele alındığında (Soyak, 2002: 17);

- Kısa vadede yapılan yatırımlar nedeniyle ülkeye giren dövizler ülke parasının aşırı değerlenmesini sağlamaktadır. Lakin karın yatırım yapan ülkeye geri dönüşü süreci tersine döndürmekte ülke parasının anında değer kaybetmesine neden olmaktadır.

- Uluslararası piyasalarda meydana gelen dalgalanmalara karşı daha duyarlı hale gelmektedir.

- Ulusal ekonomi politikalarının etkinliği azalmaktadır.

- Mali piyasalarda ani ve aşırı fiyat artışı ve düşüşü şeklinde dalgalanmalar meydana gelmektedir.

- Fiyatlar üzerinde yükselmeler meydana gelmektedir.

- Ulusal şirketler uluslararası şirketlere karşı cephe almaktadır.

Finansal serbestleşmenin gelişmekte olan ülkeler üzerinde; ekonomik bağımlılık yaratma, ulusal sektör üzerinde haksız rekabete neden olma, kısa vadede nitelikli sermaye olarak

algılanan yabancı sermaye kaynağı kırılğan yapıdaki piyasayı negatif etkileyerek kriz riskini artırma gibi negatif etkiye neden olmaktadır (Atamtürk, 2007: 79).

1.4.3. Finansal Serbestleşmenin Olumsuzluklarını Gidermeye Yönelik Önerilen Yaklaşımlar

Finansal serbestleşmenin negatif etkilerini kırmaya yönelik geliştirilen politikalar piyasa temelli ve piyasa temelli olmayan şekilde ikiye ayrılabilir. Buna göre, piyasa temelli olmayan politikaya göre, ülke dış sermayeye karşı kapatılmalıdır. Bu yaklaşım finansal serbestleşmenin olumsuz etkilerinin giderilmesinden ziyade ülkeyi sermaye hareketliliğine kapatmaktadır. Bu durumda olumsuz etkilerin yanında sağlayacağı yararlarından da feragat edilmiş olmaktadır. Piyasa temelli yaklaşımda finansal serbestleşme sağlanmakta ardından bir takım önlemler ile olumsuzluklar ortadan kaldırılmaya çalışılmaktadır. Bu anlamda piyasa temelli politikaları, finansal serbestleşmeye aşamalı geçişi öneren politikalar ve sermaye hareketleri kontrolü öneren politikalar olmak üzere iki başlık altında incelemek mümkündür.

Finansal Serbestleşmeye Aşamalı Geçişi Öneren Politikalar: Finansal serbestleşmeye geçilmeden önce bir takım koşulların yerine getirilmesi ve ön düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Bu gerekliliklerin yerine getirilmemesi serbestleşme sürecinin başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olacaktır. Finansal serbestleşmeye geçmeden önce ülkelerin uygulaması gereken başlıca düzenlemeler, Makroekonomik istikrarın sağlanması düzenleme ve denetleme mekanizmasının yerleştirilmesi, finansal serbestleşmenin ivmesinin derecesi ve serbestleşmenin sıralamasının doğru yapılmasıdır (Durusoy, 2000: 18; Duman, 2004: 44).

Sermaye Hareketleri Kontrollerini Öneren Yaklaşımlar: Finansal serbestleşmenin kontrollü bir şekilde gerçekleştirilebilmesini savunan yaklaşım, cari işlemler kaleminin önceden dışa açılması gerektiğini belirtmektedir. Dış ticaretin sermaye hareketlerinden önce serbestleştirilmesi piyasaya yarardan çok zarar verecektir, çünkü yabancı sermayenin ülkeye girişi ile paranın değerlendirilmesi ve dış ticaretin serbestleşmesi yerli malın yabancı mallar ile rekabet etme şansını azaltacaktır. Bu durum sonucunda serbestleşme ilk etapta bir takım olumsuzlukları beraberinde getirecektir. Bu nedenle

finansal serbestleşmenin kontrol altında gerçekleştirilmesi gerekmektedir (Demirci, 2005: 79-80).

2. Türkiye’de Finansal Serbestleşme

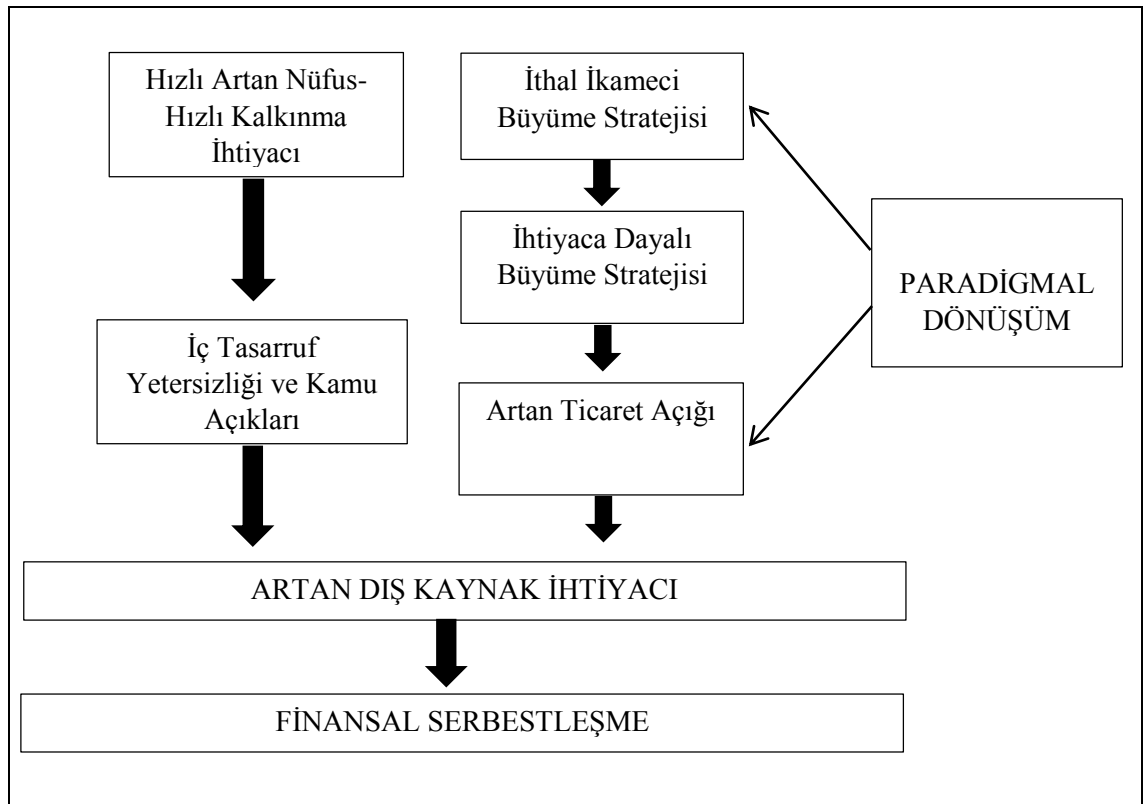
2.1. Finansal Serbestleşmeye Yol Açan Gelişmeler

Türkiye’deki ekonomi uygulamaları tarihsel süreçte, 1950’li yıllara kadar devletçilik, 1950’li yıllardan sonraki süreçte liberal ekonomi, 1960’li yıllarda ise devlet planlama teşkilatının uygulamaları ve karma ekonomi rejimi ve planlama politikalarının ön planda tutulduğu görülmektedir. Bu anlamda 1980’li yıllardan önceki süreçte ithal ikameci politikalar içe kapanık bir model meydana getirmekte ve ülke burjuvasını dışa açılma ve rekabet etme noktasında devlet desteğinden mahrum bırakmaktaydı. Böylesi bir ortamda hakim sermaye rejiminin neden olduğu krizden kurtulabilmek için, 24 Ocak 1980 kararlarıyla birlikte “piyasa ekonomisi” çerçevesinde Türkiye’nin dünya piyasalarına eklemlenebilmesini hedefleyen politikalar ortaya koyulmaya ve uygulanmaya başlandı. Finansal serbestleşme 24 Ocak 1980 kararları ile tekrar önem kazanmış ve 12 Eylül 1980 darbesinden sonra ise daha kapsamlı ve önemli adımlar ile uygulanmaya başlamıştır (Hiç, 1991: 98-99).

24 Ocak istikrar programı o dönemde yaygın bir biçimde kullanım alanı bulan ve IMF destekli Ortodoks istikrar programlarını kapsamaktadır. Programın temelinde, sıkı para ve mali politikaları, ücretlerin baskı altında tutulması, faizlerin yükseltilmesi, kamu mal ve hizmet ücretlerinin artırılması gibi Ortodoks istikrar tedbirlerinin yanında ABD destekli yapısal değişimi de ön gören uygulamaları da barındırmaktadır (Köse, 2015: 120). 24 Ocak 1980 programı ile serbest piyasa merkezli sermaye birikimi kabul edilmiş ve bu doğrultuda uygulamalara geçilmiştir. Yeni uygulanmaya başlanan istikrar programını benzer programlardan ayıran en önemli nokta ise, serbestleşme ve dışa açılma eksenli orta/uzun vadeye yayılmış yapısal uyarlamaya yönelik olmasıdır. Bu doğrultuda, ilerleyen zamanda gerçekleştirilen devamlı yenilemeler ile serbestleşme odaklı yapısal uyarlama önem kazanmaya başlamıştır. Piyasa mekanizmasını işler hale getiren ilk uygulama dış ticaretin serbestleştirilmesidir. Bu doğrultuda, 24 Ocak kararları ile ilk düzenleme kademeli olarak engellerin kaldırıldığı dış ticaret olmuştur (Yediyıldız, 2001: 48-50). Dış ticaretin serbestleşmesinin ardından finansal serbestleşme süreci kapsamında

politikalar uygulamaya konulmuştur. Bu anlamda Türkiye’de finansal serbestleşme üç ana eksen dâhilinde gerçekleşmiştir (Arslan, 2008: 265): Finansal piyasaların düzenlenmesi ve geliştirilmesi, mevduat faiz oranlarının belirlenmesinde serbestleşme, kambiyo ve sermaye hareketlerinde serbestleşmedir.

Finansal serbestleşme sürecinde piyasa odaklı politikalara önem verilmesi ile yapılan ilk girişim, döviz kuru rejiminde yapılmıştır. Bu doğrultuda 1980 öncesinde TL değeri sabit olup devletin kontrolü altında değişen koşullara endeksliydi. Fakat geç müdahale edilmesi durumunda TL’nin değerinden fazla değerlenmesine neden olmaktaydı. Bu nedenle 1980 yılında uygulanmaya başlanan istikrar programı ile daha esnek ve gerçekçi bir döviz kuru politikası uygulamaya konulmuştur. Bu şekilde TL’nin diğer para birimleri karşısındaki değeri büyük oranda düşürülmüş ve kara borsa oluşumunu önleyen tek bir geçerli kur oluşmuştur. 1981 yılına gelindiğinde Merkez Bankası döviz kurunu günlük periyotlar halinde ayarlamaya başlamıştır (TCMB, 2002: 11). Türkiye’nin finansal serbestleşmeye hazırlık ve geçiş aşamaları aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür (Şekil 1).



Şekil 1: Türkiye’yi Finansal Serbestleşmeye İten Nedenler

1980 yılından önceki dönemde içe kapanık bir piyasa modeli görünümde olan Türkiye’de dış sermayenin hareket alanı oldukça kısıtlıydı. Bu durum yerli sermayenin kredi olanaklarını kısıtladığı gibi, söz konusu sermaye gruplarını devlete bağımlı bir hale getirmekteydi. Bu nedenle ülkenin dışa açılarak paradigmatik bir değişim geçirmesi zorunlu olmaktadır. Bu zorunluluk çerçevesinde Türkiye aşamalı olarak finansal serbestleşme sürecini izlemiştir. Böylece 24 Ocak 1980 yılında alınan kararlar ile ihracata dayalı büyüme modeli kabul edilmiş ve artan dış kaynak ihtiyacı finansal serbestleşme sürecini başlatmıştır.

2.2. 32 Sayılı Karar ve İçeriği

Finansal serbestleşme süreci kapsamında 1984 yılında alınan 30 sayılı karar finansal piyasaların serbestleşmesinde önemli bir adım olmakla beraber tam manasıyla serbestleşme 1989 yılında alınan 32 sayılı kararnameyle olmuştur. 1989 yılının ağustos ayında alınan 32 sayılı karar diğer ülkeler ile Türkiye arasındaki sermaye hareketliliğini serbestleştirmiş, diğer bir ifade ile ilk olarak sermaye kaçışları engelleme maksadıyla kambiyo kontrolleri ortadan kaldırılmıştır. Aynı zamanda miktar kısıtlamaları birkaç ay sonrada tamamen ortadan kaldırılacak, 1990 yılına gelindiğinde ise, IMF’in kısıtları doğrultusunda TL nin konvertibiliteye geçtiği kabul edilecektir (Boratav, 2004: 179).

Özetle 32 sayılı kararname ile birlikte Türkiye’deki yerleşik halde bulunanlar uluslararası finansal piyasalardan borçlanabilme, yurtdışına yatırım yapabilme, kendi aralarındaki borçlu alacaklı ilişkilerinde döviz kullanabilme, döviz cinsinden banka mevduatına sahip olma ve ödeme yapma imkânını elde etmişlerdir. Yerleşik olmayanlar yurtiçi finansal piyasalara yatırım yapabilme, yurtiçinde borçlanma ve yükümlülük taşıma, yurtdışına kazançlarını aktarabilme serbestliğine kavuşmuşlardır (Sönmez, 2009: 41-42).

3. Türkiye’de Finansal Serbestleşme Sonrası Yaşanan Ekonomik Gelişmeler

1989 yılında finansal serbestleşme doğrultusunda atılan adımlar yardımıyla sermaye hareketleri üzerindeki kısıtlamalar ve engeller kaldırılmıştır. Dış ticaret politikalarındaki liberalleşmenin ulaşacağı son nokta ise 1995 yılında Avrupa Birliği (AB) ile gümrük birliğinin gerçekleştirilmesine ilişkin Ortaklık Konseyi Kararı olmuştur. İktisat

politikalarında karşılaşılan bu yeni olguların da yardımıyla ekonominin gelişimine çalkantılı bir büyüme dönemi etkisini göstermiştir. Türkiye ekonomisi gittikçe artan ölçülerde sermaye hareketlerindeki iniş ve çıkışların etkisi ve art arda gerçekleşen finansal istikrarsızlık ve krizlerin tehdidi altına girmiştir. Güçlü bir liberalleşme yönelimi ile dışa açılmış ve hızla büyümekte olan ekonominin ilk duraksayışı 1994 yılında meydana gelmiştir. Yurtdışından ülkeye hızlı bir yabancı sermaye girişi, TL'nin değer kaybından ve yüksek TL faizi arbitrajından faydalanmak üzere başlamıştı. 1990-1993 yılları arasında ülkeye 23 milyar dolara yaklaşan miktarda özel sermaye girişi gerçekleşti. Bu sermaye girişi genellikle bankacılık sektörü ve özel sektör üzerinden gerçekleşiyordu. Sabit sermaye ya da portföy yatırım girişleri pek gerçekleşmiyordu. Bu dönemde para politikası ve döviz kuru rejimi ödemeler dengesi kaynaklı bir döviz krizinin önüne geçilmesini baz alıyordu, ancak hızlı sermaye girişi ile elde edilen finansman desteğiyle beraber ekonominin hızla büyümeye başlaması neticesinde cari denge açığı da hızla artmıştı. 1993 yılında cari denge açığı GSMH'nin %3.5'ine karşılık gelen 6.3 milyar dolara yükselmişti. Diğer bir taraftan bu dönemde MB döviz rezervleri yabancı sermaye girişinde gerçekleşen hızlı artışa rağmen yavaş artıyordu. 1990 yılının başında 5 milyar dolar seviyesinin altında olan brüt döviz rezervleri 1993 yılı ortasında ancak 7 milyar doların üzerine yükselebilmştir (Özel, 2005: 153).

İç faiz oranlarında meydana gelen hızlı yükselme yurt dışından kısa süreli sıcak paranın ülkeye girmesine neden olmuştur. Böylece TL yabancı para karşısında reel anlamda değerlenmiş, ihracatı azaltmış, ithalatı destekler nitelikte olmuştur. Bu duruma bağlı olarak 1993 yılında dış ticaret açığı 14 milyar dolara, cari işlem açığı 6.3 milyar dolar seviyelerine gelmiştir (Karluk, 2007: 422). Bu gelişmeler döviz kurlarında yüksek oranlarda iniş ve çıkışları beraberinde getirmiştir. Ocak 1994'te Dolar kuru 19.000 TL seviyesindedir. Yabancı paraya olan talebi karşılamak için gerçekleştirilen büyük müdahalenin ardından, Merkez Bankasının ilk başlarda 7 Milyar dolar olan uluslararası rezervleri Nisan 1994'te 3 Milyar dolar seviyelerine inmiştir. Bu büyük müdahaleye rağmen devalüasyon belirgin olarak yaşanmış ve döviz kuru Nisan 1994'te 38.000 TL/\$ olmuştur (Kepenek ve Yentürk, 2004: 485).

Türkiye dış borcunu finanse edebilmek için ilk defa iç borçlanma yoluna gitmiştir. Bu durum dış borçların iç borca dönüşmesine neden olmuş, dış borç yükü hafifletmeye çalışırken iç borç yüksek seviyelere ulaşmıştır. Bu durum sonucunda 1995 yılında 241.5

trilyon TL’lik iç borç faizi miktarına ulaşılmıştır. Dolayısıyla Türkiye’nin ekonomisi 1994 yılında iç borç baskısı ile karşı karşıya kalmıştır. Toplam iç borçlar 656 trilyon TL seviyesine çıkarken, diğer bir taraftan da iç borçların GSMH’ya oranı %18 olmuştur (Karluk, 2007: 422).

5 Nisan 1994’te hükümet temel göstergelerde iyileştirmeler yapmak amacıyla harcamalarda önemli ölçüde kesintiyi ve refah vergisinin uygulanmasını kapsayan yeni bir istikrar paketi açıklamıştır. Yabancı paraya yönelimi engellemek ve hükümetin kısa dönemli iç borçlanmasına kaynak sağlamak amacıyla Hazine Mayıs ayında yüzde 400 faiz oranı önermek durumunda kalmıştır. Özetle temel göstergeleri iyileştirmeksizin faiz oranlarının düşürülmek istenmesi faiz oranlarını aşırı miktarlarda yükseltmiştir (Yentürk, 2005: 145). Bu doğrultuda alınan 5 Nisan Ekonomik istikrar kararları, 24 Ocak 1980 ekonomik istikrar programının uygulanmasından sonra, 1990 yılında kamu kesimi açıklarında meydana gelen hızlı artış, vergi gelirlerinin iç borçları dahi karşılayamaması, devletin nakit ihtiyacını iç borçlar ile finanse etmesi gibi olumsuzlar neticesinde alınmıştır (Karluk, 2007: 422).

Türkiye 1998 yılında IMF, DB, DTÖ ve uluslararası finans ve derecelendirme kuruluşlarının denetim ve gözetimi altında ekonomik ve siyasal kurumların şartlandırılmasını kabul ederek kendisine verilen yeni görevi kabul etmiştir. Türkiye bu süreçte (Bağımsız Sosyal Bilimciler, 2006: 8): “Uluslararası ve yerli finans sermayesine sermaye hareketleri üzerine sınırsız serbestlik güvencesini sağlayarak, yüksek finansal getiri sunmak; İşgücü piyasalarını kuralsızlaştırma ve esnekleştirme yöntemiyle ucuz işgücü deposu haline dönüştürerek katma değeri düşük teknolojilerde uzmanlaşmak ve sanayini uluslararası şirketlerin taşeronu olarak geliştirmek; üretimde ithal girdi kullanma ve ithal mal tüketme eğiliminin kuvvetlenmesine izin vererek, finansmanı esas itibariyle spekülatif sermaye tarafından sağlanan bir ucuz ithalat cennetine dönüşmek” olmak üzere üç rolü yerine getirmeyi kabul etmiştir. Bu anlamda Türkiye 1999 yılında enflasyonu azaltmak için IMF’ye iyi niyet mektubu göndererek, Merkez Bankası Ve IMF liderliğinde hazırlanan ayrıntılı bir stabilizasyon programı vasıtasıyla yönetim 2000 yılın iyi ve istikrarlı bir şekilde başlamıştır. Bu doğrultuda 2000-2002 yılları arasında uygulanacak olan “*Türkiye’nin Enflasyonla Mücadele Programı*” başarılı olabilmesi için IMF Türkiye’ye 4 milyar dolarlık bir destek vermiştir (Özel, 2005: 161).

Türkiye’de 2000 yılının sonbaharında TÜFE enflasyonu %27’ye ulaşmış, GSMH’nin %4’ünü geçmiş olan cari işlem açığı, ithalat giderleri ve artan dış borçlara azalan ihracat gelirlerine karşılık yabancı sermaye girişi sağlanamayan durumu devalüasyon beklentisini arttırmaktaydı. Yabancı fon yöneticilerinin plasmanlarını tasfiye etmesi ile krediler kesilmiş böylece 4 milyar 800 milyon dolarlık portföy yatırımının ülkeden kaçması ile bankalar açık pozisyonlarını kapatmak için döviz taleplerini arttırması piyasada likidite sıkıntısının yaşanmasına neden olmuştur. Ayrıca faizlerin hızlı ve aşırı derece de yükselmesi gibi nedenler sonucunda 2000 yılının kasım ayı krizini tetiklemiştir (Karluk, 2007: 440). Kasım krizinin bittiğinin düşünülüdüğü sırada ikinci kriz dalgası Şubat 2001 krizi baş göstermiştir (Uygur, 2001: 22-23). Etkileri tam olarak giderilemeyen kasım krizinin devamı olarak kabul edilen Şubat 2001 krizi, Devlet yönetim kademesinde gerçekleşen bir anlaşmazlığın sonucunda, hali hazırda baskı altında tutulan krizi belirginleştirmiş, para piyasasında faiz ve kurlarda yükselmeye sebep olmuştur. Böylelikle ekonomik içerikte olmayan kriz, ekonomik sebeplere dayalı Kasım Krizine nazaran ekonomiyi daha fazla yıpratmıştır (Karluk, 2007: 440).

Sonuç

Türkiye 1980 yılından bu yana sıklıkla ekonomik krizler ile uğraşmak durumunda kalmıştır. 24 Ocak 1980 kararları, 32 sayılı kararname ile finansal serbestleşme sürecine giren Türkiye, 1994 yılında uygulanan 5 Nisan kararları, 1998 yılında IMF destekli yakından izleme programı benzeri kısmi istikrar programları uygulanmasına rağmen tam bir başarı elde edilememiş ve ulusal ekonomi 1998 yılı Asya ve Rusya krizlerinden olumsuz yönde etkilenerek, daralma sürecine girmiştir. Özellikle 1998 yılının ikinci yarısına doğru derinleşmeye başlayan ekonomik krizler gerek dışsal stokların gerekse 1990 yılından bu yana sürdürülen dışa bağımlı, yapay büyüme politikasının ve çarpık toplumsal bölüşüm ve birikim sisteminin işlevsiz duruma gelmesi neticesinde ortaya çıkmıştır (Boratav, 2004: 180). Sonuçta finansal krizlerin aktif bir tehdit unsuru oluşturması ve 1994-2001 yılında meydana gelen şiddetli kriz, 1998-1999 yılında hafifi etkiye sahip üç kriz ekonomiyi baltalamıştır. Zira söz konusu üç krizinde temel nedeni, sermaye hareketlerinde meydana gelen dalgalanmanın sert iniş şeklinde olmasıdır. Bahsi geçen çevrimin “çıkış” aşaması, yüksek arbitraj beklentisiyle giren, döviz (enflasyonla karşılaştırıldığında) ucuzlatıcı katkılar yapmak suretiyle parasal genişlemeye ve talep

artışlarına neden olan sermaye girişleriyle başlamıştır. Zamanla büyüyen cari işlem açıkları, bankalar sisteminde artan riskler ve siyasi belirsizlikler finans kapital ve rantıye beklentilerindeki bozulmalara neden olduğunda sermaye çıkışlarını ateşleyecek bir “iniş” sürecinin ön şartları oluşmuş, ilk olarak sıcak paranın, ardından da diğer sermaye çeşitlerinin ekonomiyi terk etmesiyle başlayan bu ikinci aşama, döviz piyasalarında ve bankalar sisteminde arzu edilmeyen boyutta şoklar ve çöküntülere neden olduğu zaman ise krizin oluşmasına zemin hazırlamıştır (TCMB, 2002: 12).

Türkiye 2000 yılında uyguladığı “kur çıpasına dayalı enflasyonu düşürme” politikasının başarısızlıkla sonuçlanması ve 14 aylık bir zaman diliminde iki kez ekonomik krize neden olması sonucunda 15 Mayıs 2001 tarihinde kamuoyuna, istikrarsızlığı hızlıca ortadan kaldırılmasını hedefleyen ve durumu eskiye dönülmeyecek şekilde başta ekonomi olmak üzere kamu yönetimini yeniden yapılandırmak için gerekli alt yapıyı oluşturacak olan “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” adıyla bir program uygulanacağı bildirilmiştir (TCMB, 2002: 12-13). Uygulamaya sokulması düşünülen program temelde kamu kesiminin borç dinamiğini kırarak, bu amaca hizmet maksadıyla para ve mali piyasaları yeniden yapılandırarak bankacılık kesimine işlerlik kazandırmayı amaçlamaktadır. Ayrıca program Türkiye’nin kalkınma sorununa herhangi bir çözüm getirmemekle birlikte sanayileşme amacı taşımayan program Türkiye’de 1980’li yıllardan bu tarafa sürdürülmekte olan ucuz-marjinalleşmiş emeğe ve taşeronlaşmaya dayalı ihracat yapısını dönüştürecek, ulusal sanayinin rekabet gücüne katkı sağlayacak bir strateji önermek bir tarafa, bu doğrultuda bir vizyona dahi sahip değildir (Bağımsız Sosyal Bilimciler, 2015: 1).

Büyük krizlerin gölgesinde 2000’li yılları yaşam Türkiye, krizin ardından uygulamaya soktuğu sıkı para ve maliye politikaları ile yeniden istikrarı yakalamıştır. Zira Türkiye ekonomisinin istikrarlaşmasına ve büyümesine etki eden en önemli etmenlerden biri, uluslararası piyasalarda ortaya çıkan finansal genişlemedir. Bu süreçte meydana gelen uluslararası piyasalardaki genişleme ve ucuz kredi imkânları, finans piyasalarından gelişmekte olan ülkelere transfer olan net sermaye miktarında önemli, artışlara neden olmuştur. Diğer taraftan uluslararası ekonomide artan likidite olanağı, Türkiye’deki yüksel reel faiz oranları ile birleşerek Türkiye piyasalarını uluslararası piyasa için cazip hale gelmiştir. Ucuz kredi fırsatları, ucuz ithalat ve düşük döviz kuru politikalarını kullanarak reel sektörde hareketlilik oluşturmak isteyen Türkiye, hedeflediği büyüme

seviyesine ulaşırken dış borç ve cari işlemler açığı ile karşılaşmıştır. Bu şekilde bir durumdayken, 2008 yılında ortaya çıkan küresel finansal kriz ve daralma Türkiye ekonomisini ciddi anlamda etkilemiştir (Susam ve Bakkal, 2007: 73).

Türkiye ekonomisi serbestleşme sürecince, 1999, 2000 ve 2001 yıllarında meydana gelen krizler ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Bu krizlerin üçünde de IMF ile stand-by anlaşmaları çerçevesinde istikrar programları uygulanmış ve ekonomi normalleştirilmeye ve istikrarlı bir yapıya kavuşturulmak istenmiştir. Bu anlaşmaların yapılma sebebi istikrar programlarının kalıcı ve bir bütün olarak uygulanmaması ve programların yeterli kredibilitiyi yaratmaması olmuştur (Yıldırım, 2010: 50).

Kaynaklar

Alp, A., (2002). *Uluslararası Mali Piyasalarda Gelişmeler ve Türkiye*, Ankara: Mart Matbaacılık.

Arslan, G. E., (2008). *Çeşitli Yönleriyle Cumhuriyetin 85’inci Yılında Türkiye Ekonomisi*, Ankara: Gazi Üniversitesi, İletişim Fakültesi Basımevi.

Atamtürk, B., (2007). “Gelişmekte Olan Ülkelerde ve Türkiye’de Finansal Serbestleşmenin İç Tasarruflar Üzerine Etkisi ”, *Marmara Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, 2 (23).

Bağımsız Sosyal Bilimciler, (2006). “IMF Gözetiminde 10 Uzun Yıl, 1998-2008: Farklı Hükümetler Tek Siyaset”, http://www.emo.org.tr/ekler/22ed7eafe03b631_ek.pdf?tipi=36&turu=X&sube=0.

Bağımsız Sosyal Bilimciler, (TY). “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Üzerine Değerlendirmeler”, http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/Yazilar_BSB/BSBgegp.pdf, 28.06.2015.

Boratav, K., (2004). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, Sekizinci Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.

Dağdelen, İ., (2004). “Liberalizasyon”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Ankara.

Demirci, N., (2005). *Finansal Krizlerin Anatomisi, Modern Kriz Teorileri Işığında Gelişmekte Olan Ülkeler ve Türkiye*, Yayın No: 186, Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu Yayını.

Duman, K., (2004). “Finansal Krizlere Karşı Politika Tercihleri (Policy Choices for Financial Crises)”, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 4 (8), 38-61.

Durusoy, S., (2000). “Finansal Liberalleşmenin Sorgulanmasının Nedenleri”, *Dış Ticaret Dergisi*, 18, 15-25.

Eichengreen, B., (1998). “Capital Controls: Capital Idea or Capital Folly”, Kasım, 1998, www.econ.berkeley.edu/~eichengr/policy/capcontrols.pdf, 28.06.2015.

Erkan, B., (TY). “Türkiye’de 1980 Sonrası Merkez Bankası Politikaları”, http://www.ceterisparibus.net/arsiv/b_erkan.doc, 28.06.2015.

Ghosh, J., (2005). “The Economic and Social Effects of Financial Liberalization: A Primer of Developing Countries”, *DESA Working Paper*, Sayı:4, Ekim, 2005, http://www.un.org/esa/desa/papers/2005/wp4_2005.pdf, 28.06.2015.

Günçavdı, Ö. ve Küçükçifçi, S., (2002). “Türkiye’de Finansal Liberalleşme Sürecinin Başarımı ve Mali Kesim Üzerine Bir Değerlendirme”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 29 (1-2).

Gündem, F. ve Tunç, R., (TY). “Finansal Liberalizasyon Politikaları ve Küresel Finansal Krizin Türkiye Üzerine Etkileri: S&P 500 ve IMKB Üzerine Bir İnceleme”, http://scholar.googleusercontent.com/scholar?q=cache:faCgmMXpFYcJ:scholar.google.com/&hl=tr&as_sdt=0&as_vis=1, 28.06.2015.

Hiç, S., (1991). *Türkiye Ekonomisi* (1b.), İstanbul: Menteş Kitabevi.

Karluk, R., (2007). *Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm*, (11b.), İstanbul: Beta Basım.

Kepek, Y. ve Yentürk, N., (2004). *Türkiye Ekonomisi* (15b.), İstanbul: Remzi Kitabevi.

Köse, S., (TY). “24 Ocak ve 5 Nisan 1994 İstikrar Programlarının Karşılaştırılması”, *Planlama Dergisi*, Özel Sayı, Devlet Planlama Teşkilatı, <http://arsiv.setav.org/ups/dosya/44252.pdf>, 28.06.2015.

- Levine, R., (2001). “International Financial Liberalization and Economic Growth”, *Review of International Economics*, Vol. 9, Issue 4, pp. 688–702.
- Ongun, Tuba M., (1993). “Finansal Globalleşme”, *Ekonomik Yaklaşım*, 4 (9), 37-38.
- Özel, S., (2005). *Global Finansal Krizler*, İstanbul: Deniz Kültür Yayınları.
- Parasız, İ., (1991). *Uluslararası Para Sistemi*, Ezgi Kitapevi Yayınları, 140-145.
- Soyak, A., (2002). *Küreselleşme İktisadi Yönelimler ve Sosyopolitik Karşıtlıklar*, İstanbul: Om Yayınevi.
- Sönmez, S., (2009). “Türkiye Ekonomisinde Neoliberal Dönüşüm Politikaları ve Etkileri”, *Küreselleşme Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm*, (Ed. Nergis Mütevellioğlu, Sinan Sönmez) (1b.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 41-42.
- Susam, N. ve Bakkal, U., (2007). “Kriz Süreci Makro Değişkenleri ve 2009 Makro Büyüklüklerini Nasıl Etkileyecek?”, *Maliye Dergisi*, 155.
- TCMB, (2002). “Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisine Etkileri”, *Banknot Matbaası Genel Müdürlüğü*, Ankara, Mayıs, <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/kitaplar/kuresel.pdf>., 29.06.2015.
- TCMB, (2002). “Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisine Etkileri”, *Banknot Matbaası Genel Müdürlüğü*, Ankara, <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/kitaplar/kuresel.pdf>., 28.06.2015.
- Tellan, D. Ö., (2008). “Tüketimin Karşı Devrimi: Türkiye’de 1980 Sonrası Uygulanan İktisat Politikalarının Toplumsal Sonuçlarına Eleştirel Bir Bakış”, *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 19 (67).
- Uygur, E., (2001). “Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri”, *Tartışma Metni*, No:2001/1, Ankara: Türkiye Ekonomi Kurumu.
- Yediyıldız, B., (2001). *Atatürk’ten Günümüze Türkiye Ekonomisi*, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Yentürk, N., (2005). *Körlerin Yürüyüşü*, 2.Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Yıldırım, S., (2010). “2008 Yılı Küresel Ekonomi Krizinin Dünya ve Türkiye Ekonomisine Etkileri”, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*.

2001 ÖNCESİ VE SONRASI TÜRKİYE'NİN DÜNYA BANKASINDAN ALDIĞI KREDİLER VE BORÇ STOKU ANALİZİ

Öğr. Gör. Sümeyya ALTUNTAŞ¹

Özet

Borçlanmanın hangi amaçla yapılacağı, hangi kaynaklardan sağlanacağı ve iktisadi faaliyetlere nasıl aktarılacağı hususu tüm ekonomi çevreleri için önem arz eden bir konudur. Çalışmada borçlanma kavramının birçok yönüne değinilmekle birlikte asıl olarak dış borçlanma konusuna ağırlık verilmiştir. Bu bağlamda çalışmanın temel amacı; yurtiçi veya yurtdışı kaynaklı çok sayıda kriz yaşayan Türkiye Ekonomisi'nin özellikle kriz dönemlerindeki dış borçlanma yapısını ortaya koymak şeklinde belirlenmiştir.

Bu amaçla öncelikli olarak devlet borçlanmasına ilişkin teorik ve kavramsal altyapıya değinilmiştir. Daha sonra dış borçlanma kavramına yoğunlaşarak Türkiye'nin dış borçlanma yapısı incelenmiştir. Son olarak da 1995, 2001 ve 2008 krizleri kırılma yılı olarak alınarak, Chow Testi yardımı ile dış borçlanmadaki yapısal değişim test edilmiştir. Gerçekleştirilen test sonuçlarına göre, 1995 krizinde dış borç stokunda yapısal farklılaşmanın yaşandığı; 2001 ve 2008 krizlerinde ise herhangi bir yapısal farklılaşmanın olmadığına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Devlet Borçlanması, Borçlanma Türleri, Dış Borç Stoku, Dünya Bankası Kredileri.

THE LOANS OF TURKEY FROM THE WORLD BANK BEFORE AND AFTER 2001 AND DEBT STOCK ANALYSIS

Abstract

It is a very substantial issue for economic environment which will receive fund, for which purposes will take on debt and economic transactions will be transferred to debt. In this study, debt concept is mentioned whereas the main issue is external debt. In this context, the main purpose of this study is to reveal the structure of the economy of Turkey which has crisis originating from domestic and external debt.

For this purpose, primarily theoretical and conceptual infrastructure have been discussed. Afterwards, this study focused on external debt concept and the external debt structure of Turkey. Finally, the economic

¹ Medipol Üniversitesi Sosyal Bilimler Yüksekokulu Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, saltuntas@medipol.edu.tr

crisis experienced in 1995, 2001 and 2008 have been defined as turning points and the structural change of external debt which has been tested by Chow test. The result of the test has pointed out that external debt stock has structural differences in 1995 economic crisis and there is not any structural difference in 2001 and 2008 crisis.

Key Words: Public Debt, Debt Types, External Debt Stock, World Bank Loans.

Giriş

Borçlanma, büyük ölçekte kamu kesimi anlamında önem kazanmaktadır. Kamu kesimi borçlanmaları özel kesimin borçlanmasına göre daha uzun vadeli ve daha yüksek miktarda gerçekleşmektedir. İktisadi karar birimlerinin ihtiyaçları hem nitelik hem de nicelik açısından sürekli bir şekilde artmaktadır. Sosyal devlet anlayışı çerçevesinde bu artan ihtiyaçların karşılanması sürecinde kamu kesiminin daha fazla harcama yapması ve bu harcamalarını da etkin bir şekilde finanse etmesi gerekmektedir. Vergi, resim, harç ve iktisadi faaliyet kazançları gibi olağan kamu gelirleri, bu ihtiyaçların giderilmesi sürecinde çoğu gelişme yolunda olan ekonomi için yetersiz kalmakta ve bu da kamu kesimini gerek iç kaynaklardan gerekse de dış kaynaklardan belirli aralıklarla borçlanmaya itmektedir.

1. Devlet Borçlanması

Bir ekonomide faaliyet gösteren iktisadi çevreler hane halkı, firmalar, kamu kesimi ve dış dünyadan oluşmaktadır. Söz konusu iktisadi faaliyetlerin gerçekleştirilmesi sürecinde ortaya çıkabilecek borç ilişkilerinde de aynı dört kesim söz konusu olmaktadır. Borç ilişkilerinde bu kesimler, borç veren taraf olabileceği gibi borç alan taraf da olabilecektir.

İktisadi ekollerin de üzerinde en fazla tartıştıkları konulardan bir tanesi de devletin devletin ekonomik faaliyetler içerisinde etkin bir şekilde yer alıp almaması gelmektedir. İktisat biliminin kurucusu olarak bilinen Adam Smith tarafından öncülüğü yapılan klasik iktisadi görüşe göre devletin eğitim, sağlık ve güvenlik gibi temel alanlarda aktif olup, ekonomik aktivitelerde hiç yer almaması savunulmuştur.

1929 yılında ortaya çıkan Büyük Ekonomik Buhran ile önem kazanan Keynesyen akım ise, devletin ekonomik faaliyetlerde aktif rol almasının gerektiği; özellikle de harcama

eksenli maliye politikası araçlarının yoğun bir şekilde kullanılması gerektiğini savunmuştur. İlgili dönemlerden günümüze kadar gelişen her ekonomik konjonktür döneminde bu tartışma gündeme gelmiş ve farklı dönemler için farklı düşünceler yaşanmaya devam etmiştir.

1.1. Devlet Borçlanmasındaki Amaçlar

Devlet borçlanmasıyla ilgili olarak birçok dolaylı neden ortaya koyulmuşsa da devletleri borçlanmaya yönlendiren asıl faktör, kamu harcamalarını karşılayabilme sorunudur (Türk, 2011: 264). Diğer taraftan kamu kesiminin borçlanmasına ilişkin amaçların araştırıldığı çalışmalarda kısa, orta ve uzun vadeye göre nedenler, gelişmekte olan - gelişmiş ülkeye göre borçlanma nedenleri, mali – ekonomik – diğer borçlanma nedenleri gibi temel ayrımlar söz konusudur. Ancak yapılan açıklamalarda nedenlerin farklılaştırılmasına gidilse de çoğu ayrımın birbiriyle kesiştiğine ulaşılmaktadır.

Temelde mali neden olarak belirtilen bir nedenin, aslında ekonomik içerikli olduğu, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde bütçe açıklarına bağlı borçlanmanın olabildiği gibi sonuçlara ulaşılmaktadır. Dolayısıyla devletin borçlanma nedenleri ayrım gözetmeksizin aşağıda maddeler halinde yer alacaktır (Yaşa, 1981: 20).

- Bütçe Açıklarının Kapatılmaya Çalışılması,
- Olağanüstü Harcamaların Finanse Edilmesi,
- Daha Önce Edinilmiş Borçların Ödenebilirliğinin Sağlanması,
- Ekonomik Dalgalanma Dönemlerinde Dengenin Sağlanması,
- Büyük Ölçekli Yatırımların Finanse Edilmesi,
- Bütçe Gelirleri ile Giderleri Arasındaki Zaman Uyuşmazlıklarının Giderilmesi.

1.2.Devlet Borçları ve Vergiler

Günümüz ekonomilerinde vergi gelirleri ile borçlanma arasında önemli bir fark görülmemektedir. Planlanan bir harcamanın gerçekleştirilmesi adına önceden tahmin edilmiş olan gelirlerin yetersiz kalması durumunda kamu kesimi vergi gelirlerine yüklenebileceği gibi borçlanma yoluna da başvurabilmektedir. Burada tercihi etkileyecek

unsur maliyetlerin büyüklüğü gibi düşünülse de dikkate alınan esas unsur, iktisadi ve siyasi şartlardır. Bu çerçevede siyasi ve iktisadi konjonktür, cebri olan vergi aracını veya ihtiyari olan borçlanma aracının hangisini kolay, mümkün ve faydalı kılıyorsa o araç tercih edilecektir (Yaşa, 1981: 2).

Çeşitli iktisadi anlayışlara göre farklılık gösterse de ekonomik gelişmeler üzerinde etkili olan birçok değişken devletlerin ekonomik yükümlülüklerini sürekli olarak artırmaktadır. Dolayısıyla her bir yükümlülüğün farklı boyutlarda harcama gerektirmesi, kamu kesiminin büyük ve sürdürülebilir gelir kaynaklarına sahip olmasını beraberinde getirmektedir.

Bu çerçevede kamu kesimi, vergi, harç, resim, şerefîye gibi vergi benzeri gelirler, bağış ve yardımlar, mülk ve teşebbüs gelirleri, senyoraj gelirleri ve özelleştirme gelirleri gibi temel gelir kalemlerine sahiptir (Akgül Yılmaz, 2013: 139). Ancak belirli dönemler ve şartla altında bütçe gelirlerinin bütçe giderlerini karşılayamaması durumunda önemli bir gelir kaynağı olarak düşünülen borçlanma, faaliyet alanı bulmaktadır.

Çeşitli şekillerde sağlanan kamu kesimi borçları ve de vergiler bütçenin gelir kalemleri arasında yer alırken, söz konusu bu iki ekonomik büyüklük birçok açıdan birbirlerinden farklılık göstermektedirler. Bu farklılıklar aşağıda belirtilen şekilde sıralanabilir.

- Vergi nedeniyle oluşan yük, vergiyi ödeyen nesiller üzerindeyken; borçlanma, gelecek nesiller üzerinde yük oluşturacaktır.
- Borçlanma, ilerideki bir tarihte faiziyle birlikte geri ödeme vaadi içerirken, vergide geri ödeme gibi bir ekonomik yapı söz konusu değildir.
- Vergi, ülke içi kaynaklardan sağlanırken; borçlanma uluslararası kaynaklardan da gerçekleştirilebilir.
- Borçlanma genel çerçevede yüksek tutarlı yatırımlar veya doğal afetler, savaşlar gibi olağanüstü dönemler için söz konusu olurken; vergiler, cari harcamaların karşılanması sürecinde kullanılır.
- Vergiler, bireylerin rızasına başvuru yapmadan cebren alınır. Borçlanma ise, isteğe bağlıdır.
- Borçlanma yapılırken edinilen fonun nerede ve nasıl kullanılacağı önceden belirlenmişken, vergilerde yasal çerçeve belirlenmiş olsa da genel bütçeye girdikten sonra istendiği yerde kullanılabilir.

Son olarak iktisadi karar birimlerinin vergi ödemeleri, tüketim ve yatırımlarını azaltırken; borçlanma sadece tüketim ve yatırımın ertelenmesine neden olur. Borç veren taraf, ileride faiziyle birlikte alacağını tahsil edeceği için elindeki kaynağını tüketime veya yatırıma yönlendirebilecektir.

1.3.Devlet Borçları ile Özel Kesim Borçları Arasındaki Farklar

Kamu kesimi ile özel kesim borçlanmaları arasında farklılıklar olsa da aslında bu iki kesim birbirinin finansman kaynağıdır. Belirli dönemlerde kamu kesimi özel kesimden borçlanırken, belirli dönemlerde de özel kesim kamu kesiminden borç alabilmektedir. Ancak, burada önemli olan nokta; kamu kesimi borçlanmasının bir sınırının olmasıdır. Çünkü, özel sektör, yatırım yapan; dolayısıyla istihdam sağlayıp, devlete vergi ödeyen taraftır. Bu kesimden sürekli olarak borçlanması, bu kesimin yatırımlara gidecek kaynağını azaltarak crowding out olarak belirtilen dışlama etkisine neden olabilecektir.

Bununla birlikte özel kesim ile kamu kesimi borçlanması arasında belirli farklılıkların olduğu da söylenebilir. Bu farklar, aşağıdaki şekilde sıralanabilir (Erdem, 2006: 13).

- Kamu kesimi, rezervleri mevcut olduğunda ilk etapta borçlanma yolunu tercih etmezken, özel kesim, kaynağı olsa dahi, borçlanma daha cazip olduğunda mevcut kaynağını kullanmaktansa borçlanma yolunu tercih edebilir.

- Kamu kesimi borçlanmaları genellikle çok uzun vade içerirken, özel kesim borçlanmaları, kısa veya orta vade kapsamında gelişir.

- Özel sektör tarafından gerçekleştirilen borçlanmaların büyük kısmı çok yüksek meblağları içermezken; kamu kesimi borçlanmaları vadenin ve ihtiyacında büyük olmasına bağlı olarak çok yüksek miktarlı olmaktadır.

- Genel olarak özel borçlanmaların vadesinin daha kısa ve miktarının da daha az olması nedenleriyle yurtiçi kaynaklardan borçlanmaya daha uygundur. Kamu borçlanmaları çok uzun vadeli ve yüksek miktarlı olduğu için dış borçlanmaya daha uygundur.

- Belirli dönemlerde devlet borçlanması cebri veya yarı cebri olabilirken, özel kesim borçlanmasında hiçbir zaman için cebri olamaz.

1.4.Borçlanma Türleri

Kamusal kesimin borçları, devamlı olarak ilgi konusu olan ve tartışma alanı bulan konuların başında gelmektedir. Borçlanma konusundaki temel amacın ne olduğu, borçların hangi kaynaklardan sağlandığı, bu borçlanma neticesinde toplumsal ölçekte vatandaşlara nasıl bir sorumluluk yükleneceği, borç yoluyla edinilen fonların hangi alanlarda kullanıldığı, kamusal idareler tarafından borçlanmanın nasıl yönetildiği, borçlanmanın mikro ve makroekonomik ölçekteki etkileri, uluslararası iktisadi entegrasyonların bu borçlanma girişimlerine bakış açıları ve borçların ödenebilirliği genellikle dikkate alınan önemli konulardır.

1.4.1.Vadeleri Bakımından Kamu Borçları

Vadeleri bakımından devlet borçları konusuna yer veren çalışmalar incelendiğinde bazı çalışmaların kısa – uzun vade şeklinde ikili ayrıma; bazı çalışmaların da kısa – orta ve uzun vade şeklinde üçlü ayrıma yöneldiğine ulaşılmaktadır. Bununla birlikte her iki ayrımda da finans literatüründe olduğu gibi bir yıl ve beş yıl süreleri referans alınarak açıklamalarda bulunulmuştur. Bir yıldan az vadeli borçlar kısa vadeli borçlar, 1-5 yıl arası vadeye sahip borçlar orta vadeli borçlar olarak ifade edilirken beş yıldan daha uzun vadeye sahip borçlar uzun vadeli borçlar olarak ifade edilmektedir (Zerenler, 2003: 5).

1.4.2.Zorunluluk Kriterine Göre Kamu Borçları

Devlet borçlanmasının her bir türünde belirli oranlarda cebri unsurlar yer almaktadır. Bu düşüncede borçlanma sürecinde çıkartılacak olan tahvillerin vade, faiz, kupon gibi kriterlerinin tek taraflı olarak devletçe belirlenmesi etkili olmaktadır. Bu bağlamda zorunluluk kriterine göre kamu borçları; isteğe bağlı ve zorunlu borçlar olarak iki başlık altında değerlendirilmektedir. Zorunlu borçlara, vergisel kaynakların tamamının kullanıldığı ve isteğe bağlı borçlanmada yeterince başarının sağlanamadığı dönemlerde başvurulabilmektedir (Edizdoğan vd., 2013: 496).

1.4.3.Kaynağına Göre Kamu Borçları

Üretici ve tüketici isterse de devlet düzeyinde olsun her bir iktisadi karar birimi borçlanırken borçlanma maliyetinin düşük olmasına büyük önem verecektir. Bu çerçevede gerçekleştirilen fayda maliyet analizleri doğrultusunda iç kaynakların yerine dış kaynakların ikame edilmesi konusu gündeme gelecek ve farklı ülke birimlerinden farklı para birimleriyle farklı ekonomik etkiler oluşturacak borçlanmalar gerçekleştirilebilecektir.

Kaynağına göre borçlanma konusunda elde edilen fonların hangisinin dış kaynak hangisinin iç kaynak olarak değerlendirileceği konusu, birçok çalışmada tartışma konusu olmuştur. Ancak ayırımın net bir şekilde ortaya konulması adına alacaklının milliyetine veya borcun milliyetine bakarak analizler gerçekleştirmek en temel ayırım olarak belirtilmektedir (Yaşa, 1981: 6).

2.Dış Borç ve Dış Borçlanma Düzeyini Ölçen Rasyolar

Sermaye birikimine ve dolayısıyla yatırıma yönelecek fon miktarının artması, ekonomik büyüme ve kalkınma için gerekli unsurların oluşturulması ve uluslararası finansal hareketler sonucu oluşacak finansal şoklara karşı stratejik bir araç niteliği taşıması dış borçlanmanın önemini ortaya koymaktadır. Ancak sayılan bu ekonomik ve sosyal süreçlerde dış borçlanma yoluyla elde edilecek uluslararası finansmanın etkin ve verimli bir şekilde yönetilmesi, borcun sağlanmasından çok daha önem arz etmektedir.

2.1.Dış Borç Kavramı

Dış borç, uluslararası finansal hareketlere açık bir ekonominin ihtiyacı olan finansal kaynakların bir kısmını yurtdışı para ve sermaye piyasalarından sağlayabilmesi için gerçekleştirilen uluslararası fon transferi ve bu alacak borç ilişkisine bağlı olarak ortaya çıkan borç yükü olarak belirtilebilir (Işık vd., 2005: 6).

Dış yardım ise, gelişmiş ülke ekonomilerinin veya gelişmekte olan ekonomi olup da ulusal geliri yüksek olan ekonomilerin hiçbir mali karşılık beklemezsiniz veya piyasada geçerli olan borçlanma maliyetinin çok altında bir maliyetle özellikle yetersiz olan mali

yapılarını güçlendirmek için ekonomik kalkınma hedefine odaklanmış olan ülkelere yaptıkları katkılar olarak belirtilmektedir. Söz konusu bu tanımlar incelendiğinde her bir dış borcun bir dış yardım olduğuna; ancak her bir dış yardımın ise dış borç niteliği göstermediğine ulaşılabilmektedir.

Bu çerçevede borçlanmadaki temel etkenler aşağıdaki gibidir (Kalenderoğlu, 2015: 339).

- Ödemeler Dengesi Açıklarının Finansmanı,
- Yurtiçi Piyasalardan Borçlanma İmkanının Kalmaması,
- İthalatın Finansmanını Sağlamak,
- Ulusal Paranın Değerini Korumak,
- Uluslararası Piyasalardan Borçlanmanın Daha Cazip Olması,
- Vadesi Gelen Dış Borçların Çevrilmesi,
- Kronikleşen Bütçe Açıklarının Finansmanı.

2.2.Dış Borçlanma Türleri

Dış borçlar, borçlanan ülke ile borcun sağlandığı ülke arasındaki borç sözleşmesi çerçevesinde oluşan uluslararası bir girişimdir. Dolayısıyla borç veren taraf olan yabancı ülke sözleşmede belirtilen şartlar doğrultusunda borcunu tahsil edebilmek adına bir garanti ve teminat ister (Türk, 2011: 298). Bu çerçevede edinilen borçlar; vadesine, alacaklısına, borçlusuna ve para birimine göre birçok türe ayrılmaktadır. Bu çerçevede dış borçlanma türleri;

- Hükümetler arası borçlanmalar,
- Uluslararası iktisadi organizasyonlardan yapılan borçlanmalar,
- Proje ve program kredileri,
- Bağlı ve serbest krediler,
- Satıcı kredileri,
- Borç erteleme ve röfinansman kredileri,
- Teknik yardımlar,
- Bağışlar şeklinde sıralanabilir.

2.3.Dış Borçluluk Düzeyini Ölçmede Kullanılan Temel Rasyolar

Uluslararası ölçekte yapılan değerlendirmelere bakıldığında borçluluk düzeyini ölçmede;

- Toplam dış borcun gayri safi milli hasılaya (GSMH) oranı
- Toplam dış borcun ihracata oranı
- Toplam dış borç servisinin ihracata oranı
- Dış borç faiz servisinin ihracata oranı
- Toplam dış borcun ithalata oranı

Şeklinde sıralanan temel göstergelere bakılmaktadır. Bu rasyolar, çok borçluluk ve orta derecede borçluluk analizlerini yapmak üzere Dünya Bankası ve IMF tarafından kabul edilen temel rasyolardır. Bu kriterlere göre ilgili ülkedeki ekonomik büyüklüğü gösteren rasyo belirli bir eşiği aştığında, o ülke çok borçlu ülke olarak kabul edilir (Evgin, 1996: 24).

3. Türkiye’de Dış Borç Stoku, Dünya Bankası Kredileri ve İthalat Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi

Ekonomide önemli bir maliye politikası aracı olması sebebiyle borçlanmanın, genel olarak yurtiçi kaynaklardan yapılması gerekliliği düşünülmektedir. Ancak çeşitli nedenlerle ülkelerdeki döviz gereksinimleri, fayda maliyet analizi doğrultusunda dış borçlanmanın daha etkin olması ve yurtiçi kaynakların yetersiz olması, iktisadi karar birimlerinin dış piyasalardan borçlanması konusunu gündeme getirmektedir. Bu çerçevede çalışmanın bu aşamasında 2001 öncesi ve sonrası Türkiye'nin dış borç stoku ve ithalat arasındaki ilişki Chow Testi yardımıyla analiz edilmiştir.

3.1.Literatür Taraması

Türkiye ekonomisi, ulusal veya uluslararası kaynaklı çok sayıda kriz yaşayan bir ekonomidir. Krizlerin yoğun olarak yaşanması, kriz dönemlerini inceleyen çok sayıda akademik çalışmanın oluşturulmasını beraberinde getirmiştir. Ancak kriz dönemlerini konu alan çalışmaların çok büyük bir kısmı kriz dönemlerinin oluşum süreçlerinin incelenmesi ve çeşitli ekonomik büyüklüklerin tablolar ve grafikler ile analiz edilmesi

şeklinde gerçekleştirilmiştir. Ekonometrik analiz uygulanan çalışmalar da 2008 küresel krizi çevresinde yoğunlaşmıştır.

Berberoğlu (2011), 2008 finansal krizinin Avrupa Birliği (AB) ülkeleri ve Türkiye üzerindeki etkilerini, 2006 - 2008 dönemi verilerini kullanarak kümeleme analizi yardımıyla test etmiş ve Türkiye'nin, ekonomik durumu iyi olmayan AB ülkeleri ile aynı kümede yer aldığı sonucuna ulaşmıştır.

Mercan (2014) finansal krizin seçilmiş ülkelerin ekonomik büyümelerinin üzerindeki etkilerini, 1990 – 2012 dönemi verilerini kullanarak panel veri analizi yöntemiyle incelemiş ve ekonomik büyümeyi sırasıyla en çok kamu harcamaları, ihracat ve özel tüketim harcamalarının etkilediğine ulaşmıştır.

Reinhart ve Rogoff (2008), farklı ülkelerde 1899 – 2001 yılları arasında ortaya çıkan 14 büyük bankacılık eksenli krizi, panel veri analizi yöntemiyle test etmişlerdir. Çalışmada kriz dönemlerinde ülke milli gelirleri ortalama % 9.3 oranında azaldığı, işsizliğin ise ortalama % 7 oranında arttığı sonucuna ulaşılmıştır.

3.2. Veri Seti

Çalışmanın bu bölümünde yapılacak analizler için dış borç stoku, Dünya Bankası'ndan kullanılan krediler ve ithalat parametreleri kullanılmıştır. Tüm verilerde ortak bir nokta oluşturulması adına dolar cinsinden verilere yer verilmiş ve her bir parametre altı sıfır sadeleştirilerek milyon dolar cinsinden analize dâhil edilmiştir.

Bu bilgiler ışığında çalışmamızda Türkiye Ekonomisi'ne ait dış borç stoku verileri Hazine Müsteşarlığı ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası veri tabanından, Dünya Bankası'ndan sağlanan krediler Dünya Bankası veri tabanından ve ithalat verileri de Türkiye İstatistik Kurumu veri tabanından temin edilmiştir. Analizde kullanılan ekonomik büyüklüklere ilişkin veriler, aşağıda yer almaktadır.

Tablo 1: Türkiye'de Dış Borç Stoku, İthalat (Milyon Dolar)

Yıllar	Dış Borç Stoku	Dünya Bankası	İthalat
1984	20.823	-	10.757
1985	25.660	-	11.343
1986	32.206	-	11.105
1987	40.326	-	14.158
1988	40.722	-	14.335
1989	43.911	-	15.792
1990	52.381	7.422	22.302
1991	53.623	8.288	21.047
1992	58.595	9.086	22.871
1993	70.512	8.664	29.428
1994	68.705	10.258	23.270
1995	75.948	11.451	35.709
1996	79.299	10.912	43.626
1997	84.356	11.913	48.558
1998	96.351	14.944	45.921
1999	103.123	18.607	40.671
2000	118.602	20.690	54.503
2001	113.592	22.335	41.399
2002	129.596	27.778	51.554
2003	144.161	28.134	69.340
2004	161.139	32.473	97.540
2005	170.750	41.144	116.774
2006	208.108	40.913	139.576
2007	250.012	49.26	170.063
2008	280.957	55.779	201.964
2009	268.963	62.694	140.928
2010	292.057	59.206	185.544
2011	303.931	56.384	240.842
2012	339.042	55.386	236.545
2013	389.146	-	251.661
2014	402.720	-	242.177

Kaynak: HM, TÜİK, Dünya Bankası.

3.3.Yöntem

Kriz dönemleri, çok sayıda ekonomik büyüklük için bir kırılma yılı niteliği taşımaktadır. Bu çerçevede çalışmada 2001 kırılma yılı olarak referans alınarak kriz öncesi ve sonrası dönemlerdeki ilgili ekonomik büyüklüklerdeki yapısal değişmelerin incelenmesi adına Chow Testi'den faydalanılmıştır. Chow Testi'ne ilişkin kurulan hipotezler aşağıdaki gibidir.

H₀: 2001 krizi öncesi ve sonrası dönemlerde dış borç stokunda yapısal bir değişiklik söz konusudur.

H₁: 2001 krizi öncesi ve sonrası dönemlerde dış borç stokunda yapısal bir değişiklik söz konusu değildir.

Chow Testi, ekonometrik analize konu edilen parametrede oluşturulan kırılma noktasının öncesi ve sonrasında parametrenin anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığı konusunun araştırılması için kullanılan bir sınama yöntemidir. Bu sınama yöntemi kapsamında kırılma noktasının analiz edildiği parametrenin tanımlanmasında bir bağımsız değişkene ihtiyaç duyulur.

Chow testi kırılma sınavında, kırılma öncesi ve sonrasında oluşan iki grubun varyanslarının birbirine eşit olması koşulu söz konusu olmaktadır. Bu çerçevede öncelikle varyansların eşitliğinin test edilmesi gerekmektedir. Varyansların eşitliği ise F testi ile kontrol edilebilmektedir. Bu test için temel hipotez varyansların eşit olduğu yönünde iken, alternatif hipotez ise varyansların farklı olduğu yönündedir (Güriş ve Çağlayan, 2013: 371).

$$H_0: \sigma_1^2 = \sigma_2^2$$

$$H_1: \sigma_1^2 \neq \sigma_2^2$$

Varyansların eşitliğinin test edilebilmesi için F test istatistiği aşağıda belirtilen formül yardımıyla hesaplanmaktadır.

$$F = \frac{\sum e_2^2 / (n_2 - k)}{\sum e_1^2 / (n_1 - k)}$$

Hesaplanan F değeri (n₂-k) ve (n₁-k) serbestlik dereceli F tablo değeri ile karşılaştırılarak hipotezlerden biri kabul edilecektir. F_{hesaplanan} < F_{tablo} değeri ise varyansların birbirine eşit kabul edildiği H₀ hipotezi kabul edilir. Varyansların eşit olduğu gözlemlendikten sonra Chow testi için F test istatistiği aşağıdaki formül yardımıyla hesaplanır.

$$F = \frac{\sum e_R^2 - (\sum e_1^2 + \sum e_2^2) / k}{(\sum e_1^2 + \sum e_2^2) / (n - 2k)}$$

Yapılan hesaplama ile elde edilen F değeri, F tablo değerinden (k/(n-2k)) küçük ise yapısal değişikliğin olmadığı, büyük ise yapısal değişikliğin var olduğu sonucuna ulaşılır.

3.4. Ampirik Sonuçlar

Çalışmanın bu aşamasında, 2001 kırılma yılı öncesi ve sonrasında dış borç ile ithalat ilişkisini gösteren analiz yer almaktadır.

3.4.1. 1990 – 2012 Dış Borç Stoku ve İthalat İlişkisi

1990-2012 dönemine ilişkin dış borç stoku analizinin bağımsız değişkeni dış borçlanmanın en önemli gerekliliklerinden birisi olan ithalat (X), bağımlı değişkeni ise dış borç stokudur (Y).

Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,979 ^a	,958	,957	19,23477

a Predictors: (Constant), (1990-2012 dönemi X)

Yapılan hesaplama sonucu modele ait bağımsız değişkenin bağımlı değişkeni açıklama oranı yaklaşık olarak % 95.8'dir.

Anova^b

Model	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1 Regression	179420,732	1	179420,732	484,952	,000 ^a
Residual	7769,504	21	369,976		
Total	187190,236	22			

a Predictors: (Constant), (1990-2012dönemi X)

b Dependent Variable: (1990-2012dönemi Y)

Anova tablosunda modelin genel olarak anlamlı olup olmadığı test edilmiştir. Dolayısıyla significant değeri < 0.05 olduğu için modelin genel olarak anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Coefficients^a

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	T	Sig.
	B	Std. Error	Beta	B	
1 (Constant)	41,105	6,480		6,343	,000
X	1,239	,056	,979	22,022	,000

a Dependent Variable: 1990-2012 Y

Burada sabit ve X değişkeninin significant değerleri < 0.05 olduğundan söz konusu değişkenler genel olarak anlamlıdır. Dolayısıyla 1990-2012 dönemine ilişkin model tahmini şu şekilde gerçekleşecektir.

$$Y(\text{dış borç stoku}) = 41.105 + 1.239 X(\text{ithalat})$$

Modele göre hiç ithalat gerçekleştirilmediğinde 41.105 birim kadar dış borç stoğu oluşmaktadır. İthalatın bir birimlik artışı karşısında ise dış borç stoku 1.239 birim artışa neden olacaktır.

Analizde 2001 yılı kırılma noktası olarak kabul edilmiş ve 1990-2001 yılları arasında dış borç stoku ve ithalat modeli tahmin edilmiştir.

Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,859 ^a	,738	,711	12,08965

a Predictors: (Constant), 1990-2001 X

Burada bağımsız değişkenin bağımlı değişkeni açıklama oranı yaklaşık % 73.8 olarak hesaplanmıştır.

Anova^b

Model	Sum of Squares	Df	Mean Square	F	Sig.
1 Regression	4110,214	1	4110,214	28,121	,000 ^a
Residual	1461,596	10	146,160		
Total	5571,810	11			

a Predictors: (Constant), 1990-2001X

b Dependent Variable: 1990-2001Y

Gerçekleşen significant değeri < 0.05 olduğu için model genel olarak anlamlıdır.

Coefficients^a

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.	
	B	Std. Error	Beta	B		
1	(Constant)	21,957	11,714		1,874	,090
	X ₁	1,658	,313	,859	5,303	,000

a Dependent Variable: 1990-2001Y

Modelde bulunan bağımsız değişkene ait significiant değeri de 0.05'den küçük çıktığından bağımsız değişken ilgili dönemde anlamlıdır. Buradan hareketle oluşturulan model tahmini ise şu şekildedir.

$$Y (\text{dış borç stoku}) = 21.957 + 1.658 X (\text{ithalat})$$

Bu değerlere göre ithalatın sıfır olduğu durumda gerçekleşen dış borç stoku 21.957 birimdir. İthalattaki bir birimlik değişim karşısında ise dış borç stokunu 1.658 birim değişim göstermiştir.

Analizin bu aşamasında ise, 2002-2012 yılları arasında dış borç stoğu ve ithalat ilişkisi açıklanmaya çalışılmıştır.

Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,955 ^a	,911	,901	22,61204

a Predictors: (Constant), 2002-2012 X

Bağımsız değişkenin, bağımlı değişkende meydana gelen değişimleri açıklama gücü yaklaşık % 91.1 olarak hesaplanmıştır.

Anova^b

Model	Sum of Squares	Df	Mean Square	F	Sig.	
1	Regression	47204,918	1	47204,918	92,323	,000 ^a
	Residual	4601,737	9	511,304		
	Total	51806,655	10			

a Predictors: (Constant), 2002-2012 X

b Dependent Variable: 2002-2012 Y

Significiant değeri < 0.05 olduğundan model genel olarak anlamlıdır.

Coefficients^a

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
	B	Std. Error	Beta	B	
1 (Constant)	69,351	18,216		3,807	,004
X ₂	1,082	,113	,955	9,608	,000

a Dependent Variable: 2002-2012 Y

Modelde yer alan bağımsız değişkenin significant değeri 0.05'den küçük olması dolayısıyla bağımsız değişken ilgili dönemde anlamlıdır. Model tahmini ise şu şekildedir.

$$Y \text{ (dış borç stoku)} = 69.351 + 1.082 X \text{ (ithalat)}$$

İthalattaki sıfır birimlik değişme karşısında dış borç stoku 69.351 olarak değişmekte ve ithalattaki bir birimlik değişme karşısında dış borç stoku 1.082 birim değişim göstermiştir. Chow testinde öncelikle kırılma noktası öncesi ve sonrası dönemlerin varyanslarının eşit olması gerekmektedir. F hesaplanan değeri;

$$F = \frac{\sum e_2^2 / (n_2 - k)}{\sum e_1^2 / (n_1 - k)}$$
$$F = \frac{4601.74/9}{1461.596/10}$$

3.49 olarak hesaplanırken, % 5 anlamlılık düzeyinde $F_{0.05,9,10}$ tablo değeri ise 8.02'dir. Bu çerçevede $F_{hesap} < F_{tablo}$ olduğundan H_0 hipotezi kabul edilir, yani kırılma öncesi ve sonrası dönemlerin varyansları birbirine eşittir. Bu durumda Chow testinde kırılma noktası öncesi ve sonrası dış borç stokunun anlamlı derecede farklılaşıp farklılaşmadığı test edilebilecektir. Sınamada kullanılan F testi 2.67 olarak hesaplanırken, % 5 anlamlılık düzeyinde $F_{0.05,2,19}$ tablo değeri ise 3.52'dir.

$$F = \frac{\sum e_R^2 - (\sum e_1^2 + \sum e_2^2)/k}{(\sum e_1^2 + \sum e_2^2)/(n - 2k)}$$
$$F = \frac{7769.5040 - 6063.336/2}{6063.336/19}$$

Bu durumda hesaplanan değer tablo değerinden küçük olduğundan H_0 hipotezi kabul edilir. Bu durumda kırılma noktası olan 2001 yılı öncesi ve sonrası dış borç stoku ilgili dönemde anlamlı derecede farklılaşma göstermediği sonucuna ulaşılır.

3.4.2.1990 – 2012 Dünya Bankası Kredileri ve İthalat İlişkisi

Çalışmanın bu ikinci aşamasında 1990-2012 dönemine ilişkin bağımlı değişken Dünya Bankasından alınan krediler (Y) olmakla birlikte bağımsız değişken ithalattır (X). Bu bağlamda 2001 yılı olarak seçilen kırılma noktası öncesi ve sonrasında Dünya Bankasından alınan kredilerin anlamlı derecede farklılaşıp farklılaşmadığı analiz edilmiştir. Buna göre 1990-2012 yılları arasında analizin bağımsız değişkenini ithalat bağımlı değişkenini ise Dünya Bankasından alınan krediler oluşturmaktadır.

Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,936 ^a	,876	,870	7,01638

a Predictors: (Constant), 1990-2012 X

Modelde bağımsız değişkenin bağımlı değişkende meydana gelen değişimleri açıklama gücü yaklaşık % 87.6'dır.

Anova^b

Model	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1 Regression	7292,939	1	7292,939	148,141	,000 ^a
Residual	1033,822	21	49,230		
Total	8326,761	22			

a Predictors: (Constant), 1990-2012 X

b Dependent Variable: 1990-2012 Y

Significant değeri 0.05 den küçük olduğu için model genel olarak anlamlıdır.

Coefficients^a

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
	B	Std. Error	Beta	B	
1 (Constant)	6,261	2,364		2,649	,015
X	,250	,021	,936	12,171	,000

a Dependent Variable: 1990-2012 Y

Modelde yer alan bağımsız değişkene ait significiant değeri 0.05'den küçüktür. Dolayısıyla ilgili dönemde bağımsız değişken anlamlıdır. Hesaplama sonucu model tahmini;

Y (Dünya Bankası'ndan alınan krediler) = 6.261 + 0.25 X (ithalat) şeklindedir.

Burada ithalat sıfırken Dünya Bankasından alınan krediler 6.261 birimdir. İthalattaki bir birimlik değişim karşısında Dünya Bankasından alınan krediler 0.25 birim değişim göstermiştir.

Analizin bir diğer aşamasında 2001 kırılma yılı öncesi Dünya Bankasından alınan kredilerdeki değişim incelenmiştir.

Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,721 ^a	,520	,472	3,69223

a Predictors: (Constant), 1990-2001 X

Bağımsız değişkenin bağımlı değişkende meydana gelen değişimleri açıklama gücü yaklaşık % 52'dir.

Anova^b

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	147,897	1	147,897	10,849	,008 ^a
	Residual	136,325	10	13,633		
	Total	284,222	11			

a Predictors: (Constant), 1990-2001 X

b Dependent Variable: 1990-2001 Y

Significiant değeri 0.05 den küçük olduğundan model genel olarak anlamlıdır.

Coefficients^a

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	T	Sig.
	B	Std. Error	Beta	B	
1 (Constant)	1,632	3,578		,456	,658
X ₁	,314	,095	,721	3,294	,008

a Dependent Variable: 1990-2001 Y

Modelde yer alan bağımsız değişkenin significant değeri 0.05'den küçük olduğundan ilgili dönemde değişken anlamlıdır. Bu çerçevede oluşturulan model tahmini şu şekildedir.

$$Y \text{ (Dünya Bankasından alınan krediler)} = 1.63 + 0.31 X \text{ (ithalat)}$$

Modele göre ithalat sıfırken Dünya Bankasından alınan krediler 1.632 birimdir. İthalattaki bir birimlik değişim karşısında Dünya Bankasından alınan krediler 0.314 birim değişim göstermiştir.

Kırılma sonrası 2002-2012 yıllarını kapsayan döneme ait model ise aşağıdaki gibi tahmin edilmiştir.

Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,837 ^a	,701	,668	7,37993

a Predictors: (Constant), 2002-2012 X

Bağımsız değişkenin bağımlı değişkende meydana gelen değişimleri açıklama gücü yaklaşık % 70,1'dir.

Anova^b

Model	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1 Regression	1147,870	1	1147,870	21,076	,001 ^a
Residual	490,170	9	54,463		
Total	1638,040	10			

a Predictors: (Constant), 2002-2012 X

b Dependent Variable: 2002-2012 Y

Modele ait significant değeri 0.05'den küçük olması nedeniyle model genel olarak anlamlıdır.

Coefficients^a

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	T	Sig.	
	B	Std. Error	Beta	B		
1	(Constant)	20,977	5,945		3,529	,006
	X ₂	,169	,037	,837	4,591	,001

a Dependent Variable: 2002-2012 Y

Modelde bulunan bağımsız değişkenin significant değeri 0.05'den küçük olduğundan ilgili dönemde değişken anlamlıdır. Model tahmini ise şu şekildedir.

$$Y \text{ (Dünya Bankasından alınan krediler)} = 20.977 + 0.169 X \text{ (ithalat)}$$

Modelde İthalat sıfırken Dünya Bankasından alınan krediler 20.977 birimdir. İthalattaki bir birim değişim karşısında Dünya Bankasından alınan krediler 0.169 birim değişmiştir.

Chow testinde öncelikle kırılma noktası öncesi ve sonrası dönemlerin varyanslarının eşit olması gerektiğinden öncelikle bu durum test edilir. F testinde hesaplanan değer

$$F = \frac{\sum e_2^2 / (n_2 - k)}{\sum e_1^2 / (n_1 - k)}$$
$$F = \frac{490.17/9}{136.33/10}$$

3.99 olarak elde edilirken, % 5 anlamlılık düzeyinde F_{0.05,9,10} tablo değeri ise 8.02'dir. Bu çerçevede hesaplanan < F_{tablo} olduğundan H₀ hipotezi kabul edilir, yani kırılma yılı olan 2001 öncesi ve sonrası dönemlerin varyansları birbirine eşittir. Bu durumda Chow testinde kırılma noktası öncesi ve sonrası Dünya Bankasından alınan kredilerin anlamlı derecede farklılaşıp farklılaşmadığı test edilebilecektir. Sınamada kullanılan F testi 6.18 olarak hesaplanırken, % 5 anlamlılık düzeyinde F_{0.05,2,19} tablo değeri ise 3.52'dir.

$$F = \frac{\sum e_R^2 - (\sum e_1^2 + \sum e_2^2) / k}{(\sum e_1^2 + \sum e_2^2) / (n - 2k)}$$
$$F = \frac{1033.82 - 626.5 / 2}{626.5 / 19}$$

Bu durumda hesaplanan değer tablo değerinden büyük olduğundan H0 hipotezi reddedilerek, alternatif hipotez kabul edilir. Yani kırılma yılı olan 2001 öncesi ve sonrasında Dünya Bankasından alınan krediler anlamlı derecede farklılaşma göstermiştir.

Sonuç

Devletlerin en büyük gelir kaynağı olan vergiler üzerinde nicel ve nitel açıdan farklılaşmalara gidilmesi toplumsal anlamda krizler oluşturabileceği için kamu borçlanması önemli bir gelir kalemi olarak gündeme gelmiştir. Her bir iktisadi akım, kamu borçlanması konusunu farklı açıdan değerlendirse de ekonomik ve sosyal hayatta yaşanan gelişim ve değişimler borçlanmanın artan oranlı bir eğilim göstermesine neden olmuştur.

Türkiye ekonomisine ait veriler incelendiğinde özellikle dış borç stokunun artma eğilimi gösterdiğine ulaşılmaktadır. Nüfusun artması, ithalat rakamlarının artış göstermesi, ihtiyaçların farklılaşması ve küreselleşme eğilimi bağlamında fon akımlarının hızlı hareket etmesine bağlı olarak belirli sürelerde döviz ihtiyaçlarının gündeme gelmesi dış borçların artmasına neden olmaktadır. Türkiye'deki ihracat yapısının ithalata bağımlı olması ve ithalatın da sürdürülebilir döviz kaynağı gerektirmesi nedeniyle çalışmada ithalat ile dış borç stoku arasındaki ilişki analiz edilmeye çalışılmıştır.

2001 krizi sonrasında Güçlü Ekonomi'ye Geçiş planı ile ekonomik büyüklüklerde sürdürülebilir iyileşme hedefine odaklanması ve bu doğrultuda politikalar izlenmesi, ekonomik büyüme hızının, enflasyonun, bütçe açıklarının, ödemeler bilançosu açıklarının ve işsizliğin belirli oranlarda olumlu seyir izlemesini sağlamıştır. Böylece ekonomik yapı, yurtiçi dinamiklerde meydana gelecek dalgalanmalara karşı güçlü bir direnç kazanırken; ülkenin dış etkenlerden de korunma mekanizması gelişmiştir.

Bu çalışmada sadece Türkiye Ekonomisi'ne ait veriler analiz edilmiştir. Bundan sonra yapılacak olan çalışmalarda konunun daha da geliştirilmesi ve diğer ülkelerle de kıyaslamaların yapılabilmesi adına daha geniş yılları ve çok sayıda ülkeyi kapsayan verilerle geniş ölçekli bir analiz yapılması ekonomi literatürüne katma değer sağlayacaktır.

Kaynaklar

- Akgül, Y. G., (2013). *Kamu Maliyesi* (4b.), İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Edizdoğan, N., Çetinkaya, Ö. ve Gümüş, E., (2013). *Kamu Maliyesi* (5b.), Bursa: Ekin Yayınevi.
- Erdem, M., Şenyüz, D. ve Tatlıoğlu, İ., (2013). *Kamu Maliyesi* (11b.), Bursa: Ekin Yayınevi.
- Erdem, M., (2006). *Devlet Borçları* (2b.), Bursa: Ekin Kitabevi.
- Evgin, T., (1996). “Dış Borçlanma ve Dış Borçlarımızda Yapılan Düzenlemeler”, *Ekonomik Yaklaşım*, 7 (24).
- Güriş, S. ve Çağlayan, E., (2013). *Ekonometri Temel Kavramlar*, İstanbul: Der Yayınları.
- Işık, A. K., vd., (2005). *Devlet Borçları*, Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- Kalenderoğlu, M., (2015). *Kamu Maliyesi Bütçe ve Borçlanma* (15b.), Ankara: Agon Bilgi Akademisi Yayınları.
- Türk, İ., (2011). *Kamu Maliyesi*, (9b.) Ankara: Turhan Kitabevi.
- Yaşa, M., (1981). *Devlet Borçları*, (3b.) İstanbul: Has Kutulmuş Matbaası.
- Zerenler, M., (2003). “Devletin Dış Borçlanmasının Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri” *Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 5.

TURİZM SEKTÖRÜNÜN AZERBAJYCAN'IN EKONOMİK BÜYÜMESİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: VAR ANALİZİ YAKLAŞIMI

Dr. Südabe SALİHOVA¹

Dr. Nurhodja AKBULAEV²

Özet

Turizm sektörünün tüm dünya genelinde çok büyük bir hızla gelişme gösterdiği bilinmektedir. Günümüzde, dünya hizmet ticaretinin yaklaşık %30'unu turizm sektörü tek başına oluşturmaktadır. Turizm bir sektörler birleşimi olması nedeniyle ülke ekonomilerine katkısı tam olarak hesaplanamamaktadır. Bununla birlikte, ulusal ve uluslararası literatürde konuya ilişkin olarak yapılan teorik ve ampirik çalışmalardan, turizmin ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkisi olduğu da anlaşılmaktadır. Azerbaycan'da son yıllarda petrol dışı sektörler içerisinde turizm sektörüne ayrıca bir önem verilmektedir. Turizm ülkesi olma yolunda olan Azerbaycan'da, turizmin özellikle 2000 sonrası hızlı bir şekilde geliştiği ve uluslararası turizm sektöründe rekabetçi bir üstünlük elde edilmeye çalışıldığı görülmektedir.

Bu bağlamda çalışmanın amacı, turizm ve ekonomik büyüme arasında bir ilişkinin olup olmadığını test etmek ve bu sektörün ekonomik büyümeye ilişkin olası katkısını ortaya koymaktır. Böylece, 1990–2012 yılları arasındaki turizm gelirleri ile GSYİH'dan oluşan değişkenlere ait zaman serisi, VAR modeli kullanılarak incelenmiştir. Elde edilen ampirik sonuçlar, turizm gelirlerindeki % 10'luk bir artışın, ekonomik büyümede yaklaşık % 12,2'luk bir artışa neden olduğu tespit edilmiştir. Benzer şekilde GSYİH'daki %10'luk bir artış, turizm gelirlerini %2,2 oranında artırmaktadır. Bu çalışma 1. Uluslararası Turizm ve Yönetim Araştırmaları Kongresi'nde sunulmuş ve gelen tekliflere göre geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Ekonomik Büyüme, Turizm ve Ekonomik Büyüme, VAR Analizi.

¹ Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Türk Dünyası İşletme Fakültesi, İktisat ve İşletme Bölümü, sudabe74@gmail.com

² Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Türk Dünyası İşletme Fakültesi, İktisat ve İşletme Bölümü, nurhoca@gmail.com

THE EFFECT OF TOURISM SECTOR ON THE ECONOMIC GROWTH OF AZERBAIJAN: VAR ANALYSIS APPROACH

Abstract

It is known that the tourism sector develops in the entire world very quickly. Today, about 30% of world trade in services comprise the tourism sector alone. The contribution of tourism to the country's economy cannot be calculated exactly, due tourism is a combination sectors. However, with national and international literature on the subject of theoretical and empirical studies, also understood, that tourism have a positive impact on economic growth. Nowadays tourism sector is an important sector in Azerbaijan's non-oil sector. In Azerbaijan tourism quickly develops especially after 2000 and it is seen that tried to obtain a competitive edge in the international tourism sector.

In this context, the aim of this study is to test whether there is a relationship between tourism and economic growth and demonstrate the potential contribution of this sector to the economic growth. Thus, tourism revenue between 1990-2012 years with variables of time series, which consist of GDP was analyzed using a VAR model. The empirical results show that a 10% increase in tourism revenues, has been found to cause an increase in economic growth of about 12.2%. Similarly, a 10% increase in GDP, increase tourism revenues by 2.2%. This study was presented at the 1. International Congress of Tourism and Management Studies and has been developed according to the offers.

Keywords: Azerbaijan, Economic Growth, Tourism and Economic Growth, VAR Analysis.

Giriş

Turizm gün geçtikçe büyüyen, gelişen ve küreselleşen bir sektördür. Turizmin ekonomik önemi ve bu açıdan ne kadar büyük bir potansiyele sahip olduğu 20. yüzyılın ortalarında anlaşılmasına karşın 1950'lere kadar kalkınma, büyüme ve zenginlik için yapılan küresel araştırmalarda turizm sektörü genellikle göz ardı edilmiştir (Crouch ve Ritchie, 1999: 138). II. Dünya Savaşı'nın bitimi ile beraber, turizm hareketleri özellikle bugünün gelişmiş ülkeleri olan Batı toplumlarında gelişmeye başlamıştır. Ekonomik öneminin zamanla anlaşılmasıyla birlikte, 21. yy. küresel ekonomisinde telekomünikasyon ve bilgi teknolojileri ile birlikte en hızlı gelişen sektörlerden biridir. Bugün, gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ülkede turizm ekonomik büyümenin ve gelişmenin en önemli kaynaklarından biri olarak görülmektedir (Diamond, 1977: 539; Britton, 1982: 332; Copeland, 1991: 515; Hao vd., 2003: 33).

Azerbaycan'da turizm faaliyetleri son 10 yılda gelişme eğilimine girmiştir. Azerbaycan'da turizm sektöründe özellikle 2002'li yıllardan itibaren yapılan yatırımlara ve izlenen politikalara bağlı olarak önemli düzeyde gelişme olduğu gözlemlenmekte olup, günümüzde de bu gelişmeler devam etmektedir. Söz konusu dönemde sadece ekonomik alanda değil, sosyal ve kültürel alanlarda da turizm önemli gelişmelere öncülük etmektedir. Azerbaycan tarih, kültür ve doğal güzellikler açısından pek çok ülkeye göre oldukça zengin kaynaklara ev sahipliği yapmaktadır. Yeryüzünde mevcut olan 11 iklimden 9'una sahip olması, eşsiz doğal güzellikleri, ince ve temiz kumlu plajları ve istikrarlı bol güneşli günleri ile büyük bir turizm potansiyeline sahiptir. Birçok tarihi medeniyetin bu topraklar üzerinde hüküm sürmüş olması, ülkeyi bir açık hava müzesi konumuna getirmiştir. Bunun yanı sıra, mutfak kültürü ve konukseverliği uluslararası turizm faaliyetlerine katılanların dikkatini de çekmektedir.

Dünya Turizm Örgütü'ne (WTO) göre, uluslararası turist sayısı 2012'de 1.035 milyon iken 2013'te 52 milyon artışla 1.087 milyon kişiye, uluslararası turizm gelirleri ise 2012'de 1.243 milyar ABD dolarına ulaşmıştır (UNWTO, 2014). 1950 yılında dünya turist sayısının 25.3 milyon olduğu varsayıldığında, 63 yıl içerisinde dünya turizm hareketlerinin %4296 oranında arttığı (yaklaşık 43 kat) görülmekte olup, bu çok büyük bir gelişmenin göstergesidir. Söz konusu rakamların 2020 yılında sırasıyla 1.6 milyar kişi ve 2 trilyon Dolar (Cho, 2003: 323-330), 2050 yılında ise 2 milyar kişi ve 2.1 trilyon Dolar olması öngörülmektedir. Bununla birlikte, yine 2050 yılında, dünya genelindeki iç ve dış turizm gelirlerinin toplam olarak 24.2 trilyon Amerika Dolarına ulaşacağı beklenmektedir (Pizam, 1999: 331-343). Benzer şekilde Dünya Turizm ve Seyahat Konseyi'ne (WTTC) göre, dünya genelinde toplam işgücünün %11.1'ine denk gelen 255 milyondan fazla insan turizm sektöründe istihdam edilmektedir (Papatheodorou, 1999: 619-630). Bu nedenle, turizm başta gelişmekte olan ülkeler olmak üzere, turizm potansiyeline sahip birçok ülkede; istihdama, gelir düzeyine, dış-ıç borç yükünün hafiflemesine, ödemeler dengesine ve sonuçta ülke insanının refah düzeyinin yükselmesine önemli ölçüde katkı sağlamaktadır (Marcouiller ve Deller, 2004: 1031-1050; Göymen, 2000: 1025-1048).

Azerbaycan'a bakıldığında ise turizm sektörünün 2003 yılından sonra çok büyük bir gelişme olduğu görülmektedir. Sovyetler Birliğinin çöküşü ve ülkenin bağımsızlığını kazanması ile serbest piyasa ekonomisine geçiş süreci başlatılmıştır. Turizmin,

Azerbaycan ekonomisi içindeki hızlı yükselişinde hiç kuskusuz, “Azerbaycan Cumhuriyetinde 2002-2005 Yıllarında Turizm Sektörünün Kalkınmasına Dair Devlet Programı'nın uygulanması sonucunda turizmin gelişmesi için olumlu ortam oluşturulmuş, ülkenin uluslararası turizm pazarına entegrasyonunun temelini atılmıştır (www.azerbaijans.com, 2014). Azerbaycan'ın GSYİH'sı içindeki turizmin payı, 1995 yılında %2,86'dan 2012 yılında %3,86'ya; turizmin ihracat geliri içindeki payı 2002-2012 yılları için %2,90'dan %9,62'ye çıkmıştır.

Literatürler incelendiğinde, turizm ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini araştıran diğer ülkelerle ilgili bazı çalışmalar olmasına karşın (Sharpley, 2002: 221-235; Balaguer, 2002: 877-884; Durbarry, 2004: 389-401; Aktaran: Bahar, 2006: 138). Azerbaycan ekonomisi için böylesine önemli olan bir sektörün ekonomik büyüme üzerindeki olası etkisinin ampirik olarak test edilmediği görülmektedir. Bu nedenle çalışmanın öncelikli amacı, Azerbaycan ve turizm ekonomisi için bu açığı kapatmaya yönelik bir temel oluşturmaktır. İkinci amaç ise, turizm ve ekonomik büyüme arasında hem orta hem de uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığını test etmek ve bu sektörün ekonomik büyümeye ilişkin olası katkısını ortaya koymaktır. Azerbaycan'ın ekonomik gelişmesinde büyüme ve turizm arasındaki ilişkiyi test etmek için üç hipotez sınanacaktır. Bu hipotezlerden birincisi turizmin ekonomik büyümeye neden olduğu, ikincisi ekonomik büyümenin turizmde büyümeye yol açtığı ve ikisinin de birbirini etkilediğidir. Söz konusu amaçlar doğrultusunda; çalışmanın ikinci bölümünde, literatürde yer alan ve turizm ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştıran önceki ampirik araştırmalar incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise; çalışmada kullanılan yöntem, model, değişken ve veriler hakkında bilgi verilmiştir. Dördüncü bölümde ise VAR (Vector Autoregressive) analizi ile yapılan bütün testlerin sonuçları ayrı ayrı gösterilmiş ve ampirik sonuçların genel bir değerlendirmesi ve yorumu yapılmıştır.

Tablo 1: Azerbaycan'da Turizm Sektörüne İlişkin Ekonomik Göstergeler

Yıllar	Turizm Geliri (Milyon \$)	Turizm Gelirlerinin GSMH İçindeki % Payı	Turizm Gelirlerinin İhracat Gelirleri İçindeki % Payı
2006	201000000	0,95	3,15
2007	317000000	0,96	5,23
2008	382000000	0,78	7,99
2009	545000000	1,23	3,71
2010	792000000	1,50	3,71
2011	1500000000	2,27	5,61
2012	2300000000	3,35	9,62

Kaynak: <http://www.azstat.org/>; <http://data.worldbank.org/country/azerbaijan>

1. Literatür Taraması

Gelişmekte olan birçok ülkede büyümenin ve ekonomik kalkınmanın temel kaynağını, ihracata dayalı gelişme stratejisi oluşturmaktadır. Özellikle, 1960 sonrası birçok az gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ithal ikameci politikalarını değiştirerek ihracatını teşvik etmeye başlamış ve ihracat odaklı büyümeyi ekonomi politikası olarak tercih etmiştir. Ekonomi literatürüne bakıldığında, ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini inceleyen çok sayıda araştırmanın olduğu görülmektedir. Turizm sektörü gelirleri ile ekonomik büyüme ilişkisi konusunda yapılan ampirik çalışmalarda elde edilen bulguların benzerlik ve farklılıkları mevcuttur. Bu benzerlik ve farklılıklar açısından turizmin genel anlamda, ihracatın ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği başka bir ifade ile, ihracattaki gelişmenin ve artışın ekonomik büyümede oransal bir artışa neden olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Çünkü, bir ülke ekonomisinde ihracatın gelişimi ile birlikte; ölçek ekonomilerinden yararlanılmakta, bağlayıcı döviz kısıtlamaları azaltılmakta ve döviz sıkıntısı hafifletilmekte, ticaret dışı sektörlerde pozitif dışsallıklar sağlanmakta, rekabet gücü elde edebilmek için kaynaklar etkili ve verimli kullanılmakta, geleneksel sektörlerde yatırımlar canlanmakta ve sonuçta ihracat ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir (Mckinnon, 1964: 388-409; Durbarry, 2004: 389-401; Aktaran: Bahar, 2006: 140). Buradan hareketle; bir gelişme stratejisi olarak turizmin ekonomik büyümeye neden olacağına ilişkin teorik dayanağın, ihracat ve ekonomik büyüme literatüründen kaynaklandığını söylemek mümkündür (Vanegas ve Croes, 2003: 315-330).

Literatürde konuyla ilgili ampirik çalışmalara bakılacak olursa, çalışmalardan elde edilen sonuçlar genelde turizm yönlü büyüme hipotezini desteklemektedir. Panel Data, ARCH, Regrasyon, Var ve Granger nedensellik analizlerine göre turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasında ilişkinin olduğunu elde eden çalışmalar: Ghali (1976) Hawaii; Narayan ve Prasad (2003) Fiji; Durbarry (2004) Mauritius; Aslan (2008) Türkiye; Modeste (1995) Karayıp; Yıldırım ve Öcal (2004) Türkiye; Kasman ve Kasman (2004) Türkiye; Bahar (2006) Türkiye; Bahar ve Bozkurt (2010), GMM 21 Ülke; Chen ve Chiou- Wei'nin (2009) Tayvan ve Güney Kore. Ayrıca, söz konusu nedensellik modellerine göre; Kırbas ve diğ. (2004) Türkiye Turizmden ekonomik büyümeye tek yönlü bir nedensellik bulunduğunu, Kızılgöl ve Erbayraklar (2008) Türkiye Ekonomik büyümeden turizm gelirlerine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğunu, Ongan ve Demiröz (2005)

Türkiye Ekonomik büyüme ve turizm gelirleri arasında hem uzun, hem de kısa dönemde iki yönlü bir nedensellik olduğunu, Khalil ve diğ. (2007) Pakistan Turizm gelirleri ile büyüme arasında güçlü bir ilişkisi olduğunu tespit etmişlerdir.

Oh (2005-Kore) ve Yavuz (2006-Türkiye) tarafından elde edilen bulgulara göre Turizm gelirleri ile büyüme arasında ilişki yoktur.

Yukarıda sayılan çalışmaların dışında turizm gelirleri, turizm harcamaları, turist sayısı, döviz kurları, uluslararası ticaret ve GSYİH arasındaki ilişkilerin incelendiği ampirik çalışmalar da incelenmiş olup, elde edilen bulgular kısaca özetlenmiştir. Webber (2001) Avustralya Döviz kurundaki değişmelerin turizm talebini etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Kulendran ve Wilson (2000) Avusturalya Uluslararası turizm ile uluslararası ticaret arasında güçlü bir ilişkinin var olduğu görülmüştür. Shan ve Wilson (2001) Çin Uluslararası turizm ile uluslararası ticaret arasında güçlü bir ilişkinin var olduğu görülmüştür. Balaguer ve Jorda (2002) İspanya Döviz kuru ve turizm gelirleri ile büyüme arasında karşılıklı bir ilişki mevcuttur. Dritsakis (2004) Yunanistan Uluslararası turizm geliri ve reel efektif döviz kuru ile reel büyüme arasında ilişki vardır. Gündüz ve Hatemi (2005) Türkiye Turist sayısı ve döviz kuru büyüme üzerinde etkilidir. Brida ve diğ. (2008) Meksika Turizm harcamaları ve reel döviz kuru ile reel GSYİH arasında ilişki mevcuttur.

2. Model ve Veri Seti

Çalışmanın temel amacı, turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığını test etmek ve bu sektörün ekonomik büyümeye ilişkin olası katkısını ortaya koymaktır. Özetle, turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisi olduğu hipotezi bu çalışma ile test edilecektir. Çalışmanın ikinci kısmındaki literatür taraması bölümünde belirtilen birçok çalışmada olduğu gibi burada da, turizmin ekonomik büyüme üzerindeki etki derecesini ölçmek için GSYİH düzeyi kullanılacaktır.

Bu çalışmada, oluşturulan model tahmini ve kullanılan testler açısından diğer çalışmalardan farklılık arz etmektedir. Buradan hareketle; turizm gelirleri (TUR) ile GSYİH zaman serileri kullanılarak iki seri arasındaki ilişkinin büyüklüğü ölçülecektir. Söz konusu iki değişken ile ilgili 1990–2012 yıllarına ait istatistikî verilere, Azerbaycan Cumhuriyeti Turizm Bakanlığı, Devlet İstatistik Komitesi, Azerbaycan Cumhuriyeti

Merkez Bankası ve Dünya Bankası veri tabanlarından ulaşılmış ve tüm değişkenler doğal logaritma şeklinde ifade edilmiştir. 1990-1994 yıllarına ait turizm gelirleri ile ilgili veriler tahmini değerlerden oluşmaktadır. Söz konusu iki seri arasındaki ilişki ölçülürken, VAR yöntemi kullanılacaktır.

Modeldeki değişkenler arasındaki ilişkileri araştırmada, regresyon tekniğini kullanabilmek için, öncelikle analiz edilecek zaman serilerinin durağan olması gerekmektedir. Aksi takdirde, kullanılan zaman serileri ile uygun bir model geliştirmek ve doğru bir tahmin yapmak mümkün olmayabilir (Kutlar, 2000: 1–13).

Durağanlık ile ifade edilmek istenen; zaman serilerinin istatistikî özelliklerinin zaman içinde değişmemesi gerektirir. Diğer bir deyişle; serinin ortalaması ve varyansı sabit ya da ortalamaya dönme eğilimi taşımalıdır (Engle ve Granger, 1987: 987-1007: Aktaran: Bahar, 2006: 140). Durağanlık testinde, hem turizm gelirleri hem de GSYİH düzeyi değişkenleri sabit ve trend olarak test edilerek durağanlaştırılmıştır.

Tablo 2. ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	ADF Test İstatistiği	P-Olasılık	Sabit, Trend	Sonuç
LGSYİH(-1)	-1,724547	0,7056	Sabit, Trend	Birim kök var
LTUR(-1)	0,627549	0,9990	Sabit, Trend	Birim kök var
D(LGSYİH(-1))	-2,531507	0,3113	Sabit, Trend	Birim kök var
D(LTUR(-1))	-3,461242	0,0701	Sabit, Trend	Birim kök var
D(LGSYİH(-1),2)	-5,240877	0,0005	Sabit	Birim kök yok
D(TUR(-1),2)	-5,993358	0,0001	Sabit	Birim kök yok

Not: ADF sınaması sonucunda p-değeri 0,05'den yüksek bulunmuşsa birim kök var, aksi durumda birim kök yok kararı alınmıştır.

Tablo 2'den görüldüğü üzere, değişkenlerin seviyelerine uygulanan ADF test sonuçları değişkenlerin durağan olmadıklarını göstermiştir. Aynı testlerin değişkenlerin birinci derece farkına uygulanmasıyla elde edilen sonuçlar, değişkenlerin farkının durağan olmadıklarını göstermektedir. Bu sebepten değişkenlerin ikinci derece farkına aynı test uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlar, değişkenlerin ikinci farkının durağan olduğunu göstermektedir. Bu özellik VAR analizi için önemlidir.

3. VAR Modeli

VAR modeli seçilen bütün ekonomik büyüklükleri bir bütün olarak ele almaktır. Daha açık bir ifadeyle, söz konusu bir model yardımıyla yapılan ekonometrik çalışmalarda değişkenler ya da büyüklükler eş anlı olarak incelenmektedir. Burada, teorik modellerde olduğu gibi, kesin bir biçimde içsel ve dışsal değişken ayırımına gidilmemektedir. İktisadi teörinin öne sürdüğü kısıtlamaların ve varsayımların model tanımını bozmasına izin vermemektedir. Benzer şekilde, değişkenler arasında ilişkiler hakkında bir ön kısıt konulmamaktadır. Dolayısıyla da, ekonomistlerin model kurma aşamasında yapmak zorunda oldukları ön varsayımların olumsuz etkileri büyük ölçüde ortadan kalkmaktadır. İktisadi teörinin öne sürdüğü çeşitli hipotezlerin istatistik ve ekonometri sınamaları, daha sonra sayısal iktisadi veriler kullanılarak yapılmaktadır (Özgen ve Güloğlu, 2004: 93-114). Bu tür iktisadi kısıtlamalar olmaksızın yapılan var analizleri klasik yapısal modellemeden daha iyi bir sonuç vermektedir. VAR modelindeki değişkenlerin hem içsel hem de dışsal olması teörinin yapamadığını yaparak, iki değişken arasındaki ilişkinin doğru kurgulanmasına olanak sağlamaktadır.

Yapılan regresyon sonuçları aşağıdaki denklemdede verilmektedir;

$$\Delta y_t = \alpha_1 + \sum_p^k \beta_{1p} \Delta x_{t-p} + \sum_p^k \gamma_{1p} \Delta y_{t-p} + \varepsilon_{1t} \quad (1)$$

$$\Delta x_t = \alpha_2 + \sum_p^k \delta_{2p} \Delta y_{t-p} + \sum_p^k \beta_{2p} \Delta x_{t-p} + \varepsilon_{2t} \quad (2)$$

İki değişkenli VAR modeli, yukarıda 1 ve 2 nolu eşitliklerde gösterildiği gibi ifade edilmektedir. Buradaki modelde; y LGSYİH'ı, x ise turizm gelirlerini (LTUR) ifade etmektedir. P gecikmelerin uzunluğunu, ε ise ortalaması sıfır, kendi gecikmeli değerleriyle olan kovaryansları sıfır ve varyansları sabit, normal dağılıma sahip, rassal hata terimlerini göstermektedir. Hata terimleri, modelin içsel, dışsal olan tüm değişkenlerle ilişkisizdir. Modelin sağ tarafında, sadece içsel değişkenlerin gecikmeli değerleri yer aldığı için, eşanlılık sorunuyla karşılaşılmaz. Bu koşullar altında modeldeki her bir denklem klasik en küçük kareler yöntemiyle öngörülebilir (Greene, 1993; Bahar, 2006: 143).

Modelinin uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi için yapılan analizde Tablo 3'de de görüldüğü gibi gecikme uzunluğu Schwarz Bilgi Kriteri ile 1 olarak bulunmuştur. Yani, modelimizde 1 gecikme uzunluğu kullanılacaktır.

Tablo 3. Uygun Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-40.75614	NA	0.308846	4.500646	4.600061	4.517471
1	16.27218	96.04770*	0.001169*	-1.081283*	-0.783039*	-1.030808*
2	18.37331	3.096398	0.001456	-0.881401	-0.384328	-0.797277
3	21.40300	3.826980	0.001691	-0.779264	-0.083361	-0.661489
4	21.55904	0.164252	0.002778	-0.374636	0.520095	-0.223212

Not: * ilgili kritere göre uygun gecikme sayısını göstermektedir.

Yapılan regresyon sonuçları ise, aşağıdaki denklemde verilmektedir:

$$\Delta y_t = \alpha_1 + \sum_1^k \beta_{11} \Delta x_{t-1} + \sum_1^k \gamma_{11} \Delta y_{t-1} + \varepsilon_{1t} \quad (3)$$

$$\Delta y_t = -0.967012 + 1.217504 \cdot \Delta x_{t-1} - 0.207321 \cdot \Delta y_{t-1} + \varepsilon_{1t} \quad (4)$$

$$(0.63844) \quad (0.07295) \quad (0.08231)^*$$

$$(-1.51465) \quad (16.6891) \quad (-2.51872)**$$

$$\Delta x_t = \alpha_1 + \sum_1^k \delta_{21} \Delta y_{t-1} + \sum_1^k \beta_{21} \Delta x_{t-1} + \varepsilon_{2t} \quad (5)$$

$$\Delta x_t = -3.334646 + 0.275406 \Delta y_{t-1} + 0.850774 \Delta x_{t-1} + \varepsilon_{2t} \quad (6)$$

$$(0.96274) \quad (0.115406) \quad (0.12412)^*$$

$$(-3.46371) \quad (2.50349) \quad (6.85428)**$$

“*” Olasılık değerini, “**” t istatistik değerini göstermektedir.

Granger'e göre TUR değişkeni modele eklendiğinde GSYİH serisine olumlu katkı yapıyorsa, yani öngörülebilirliğini artırıyorsa, TUR GSYİH'nin nedenidir. Böylece

$\beta_{t-p} = 0$ hipotezi ret edilmelidir. Bu durum, kısıtlanmış modelin kalıntıları ile kısıtlanmamış modelin kalıntıları orantılanarak elde edilen F değeri ile test edilir. GSYİH değişkeni modele eklendiğinde, TUR serisine olumlu katkı yapıyorsa, yani, öngörülebilirliğini artırıyorsa, GSYİH TUR'un nedenidir (Granger, 1993: 553-560). Benzer test mantığı son iki durum için de geçerlidir.

Tablo 4. Granger Nedensellik Tablosu

Veri Dönemi: 1990-2012 Gecikme Uzunluğu: 1 (SC'e göre)			
H ₀ Hipotezi	Veri	F değeri	P değeri
LTUR, LGSYİH'nın Granger nedeni değildir	22	6.34394	0.0209*
LGSYİH LTUR'nın Granger nedeni değildir		6.26749	0.0216*

*Hipotezin %5 anlamlılık düzeyine göre reddedildiğini ifade eder.

Tablo 4'te yapılan Granger nedensellik testi, birinci gecikmeden tahmin edilmiştir. Değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin olup olmadığını gösteren söz konusu tabloya bakıldığında, "turizm gelirlerinin GSYİH üzerinde etkisi yoktur" hipotezi %5 önem düzeyinde ret edilmektedir. Granger nedenselliği anlamında buradan; turizm gelirleri ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru olduğu anlaşılmalıdır. Bu durum, teorik olarak da zaten beklentiler doğrultusundadır. Diğer yandan, Granger nedenselliği anlamında GSYİH'nın turizm gelirleri üzerinde bir etkisinin bulunduğu, yine aynı tablodan görülmektedir. GSYİH, turizm gelirlerine neden olmaktadır. Diğer bir deyişle, Azerbaycan'daki ekonomik gelişim ve büyüme olgusu, turizm gelirlerinin artmasına neden olmaktadır.

Ayrıca, yukarıdaki 4 nolu eşitlikte, turizm gelirlerinin önündeki katsayının pozitif olduğu görülmektedir. Bu denklem tam logaritmik olduğu için, turizm gelirlerinin katsayısı aynı zamanda esnekliği de ifade etmektedir. Dolayısıyla, yine 4 nolu eşitliğe bakıldığı zaman, turizm gelirlerinden GSYİH doğru çift yönlü bir nedensellik söz konusu olduğu için, turizm gelirlerinin önündeki katsayıyı şu şekilde yorumlamak mümkündür: Turizm gelirlerinde %10' luk bir artış GSYİH'da da % 12,2 oranında artırmaktadır. Benzer şekilde, 5 nolu eşitliğe bakıldığı zaman GSYİH'nın önündeki katsayı da şu şekilde yorumlanabilir: GSYİH'da % 10'bir artış, turizm gelirlerini %2,2'lik oranında artırmaktadır.

Kısaca belirtmek gerekirse, yapılan nedensellik testi sonuçlarına göre, turizm gelirlerinden (TUR) GSYİH yönelik çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin mevcut olduğu görülmektedir. Böylece, Granger nedenselliği anlamında Azerbaycan'da elde edilen turizm gelirleri ekonomik büyümeye neden olmaktadır. Benzer sonuç, aşağıda tabloda gösterilen eşbütünleşme (kointegrasyon) testinde de elde edilmiştir.

GSYİH ile turizm gelirleri arasında uzun dönemli bir ilişki olup olmadığının incelenmesi gerekiyor. Bu çalışmada değişkenler arasında uzun dönemli ilişkilerin varlığı Johansen eşbütünleşme testi ile araştırılmıştır (bkz, Tablo 5). Johansen eşbütünleşme testinde gecikme sayısı 1 alınmıştır.

Tablo 5. Johansen Eşbütünleşme Test Sonuçları

Veri dönemi: 1990-2012 Seriler: LGSYİH LTUR Gecikme sayısı: 1 (SC'e göre)					
Hipotezler	Özdeğer	İz (Trace) istatistiği	%5 Kritik Değer	Olasılık	1 tane eşbütünleşik var
Yok*	0,422764	13,96427	18,96427	0,1869	
En fazla 1	0,109060	2,425044	3,841466	0,1194	
Hipotezler	Özdeğer	Öz (Max-eigen) istatistiği	%5 Kritik Değer	Olasılık	1 tane eşbütünleşik var
Yok*	0,422764	11,53922	17,147769	0,2714	
En fazla 1	0,109060	2,425044	3,841466	0,1194	

Tablo 5'den, elde edilen ampirik bulgular iz ve öz istatistiklerine göre, GSYİH ile turizm gelirleri ikilisinin uzun dönemde birlikte hareket ettiklerini göstermektedir. Bu da, Azerbaycan'da elde edilen turizm gelirlerinin uzun dönemde ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Yani, söz konusu iki değişken arasında uzun dönemli bir ilişki mevcuttur.

Sonuç ve Öneriler

Turizm sektörü, hem yeni iş olanakları sağlaması hem de döviz kazandırıcı etkisinden dolayı çok sayıda ülkenin odak haline gelmiştir. Bu nedenle çalışmada, dünya turizmi içinde bu denli önemli olan Azerbaycan turizminin uluslararası turizmden elde ettiği gelirin ve Azerbaycan'da ekonomik büyüme üzerindeki etkisi incelenmiştir. Modeldeki değişkenlerin ikinci farkla durağanlığı sağlanmış ve Johansen eş bütünleşme yöntemi uygulanmıştır. Eş bütünleşme sonuçları doğrultusunda iki değişken arasında sadece bir tane ortak vektör bulunduğunu ve sonuç olarak Azerbaycan'da elde edilen turizm

gelirlerinin uzun dönemde ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Azerbaycan için yapılan bu çalışma ile turizmin uzun dönemde ekonomik büyüme ve gelişmeyi etkilediği tespit edilmiş olmaktadır.

Yapılan nedensellik testi sonuçlarına göre, turizm gelirleri ile GSYİH arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin mevcut olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç, turizmin ekonomik büyümeyi hem de ekonomik büyümenin turizmi pozitif yönde etkilediğini göstermektedir. Bulgulara göre, incelenen dönem içinde turizm gelirlerindeki % 10'luk bir artışın, ekonomik büyümede yaklaşık % 12,2'luk bir artışa neden olduğu tespit edilmiştir. Benzer şekilde GSYİH'daki %10'luk bir artış, turizm gelirlerini %2,2 oranında artırmaktadır.

Son olarak da çalışmanın kısıtları hakkında şunları söylemek mümkündür. Kurulan modelde değişken olarak sadece gayri safi yurt içi hasıla değişkeni büyümeyi temsilen; turizm değişkenini temsilen ise turizm geliri kullanılmıştır. Bu iki değişken ve uyguladığımız yöntem çalışmanın sınırlarını oluşturmaktadır. Elde edilen sonuçların, söz konusu modele ilave faktörler eklenerek test edilmesi uygun olacaktır. Bu bağlamda, bundan sonraki araştırmalarda büyümeyi etkilediği düşünülen diğer bir takım değişkenler de modele dâhil edilebilir ya da farklı bir model kullanılabilir. Böylece, bu çalışmada elde edilen sonuçların iktisadi anlamı üzerinde doğuracağı şüpheler ortadan kaldırılabilir.

Kaynaklar

“Son 10 Yıl, Turizm Sektörünün Gelişimi”, http://azerbaijans.com/content_1037_tr.html, 30.01.2014.

“APA, Azərbaycanın Turizm Sektorunda Çalışanların Sayı Son 9 İldə 3 Dəfə Artıb”, <http://az.apa.az/news/291833>.

“Рынок международного туризма: основные тенденции 2013 года”, <http://xn--b1ae2adf4f.xn--p1ai/analytics/research/7035-turizm.html>.

“Туризм в Азербайджане”, <http://ru.wikipedia.org/wiki>.

Aslan, A., (2008). “Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Turizm İlişkisi Üzerine Ekonometrik Analiz”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24, 1-11.

Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi, <http://www.mct.gov.az>.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, <http://www.stat.gov.az>.

Balaguer, J. ve Jorda., (2002). "M.C. Tourism as a Long-run Economic Growth Factor: the Spanish Case", *Applied Economics*, 34, 877-884.

Britton, S. G., (1982). "The Political Economy of Tourism in the Third World", *Annals of Tourism Research*, 9, s. 332.

Cho, V., (2003). "A Comparison of Three Different Approaches to Tourist Arrival Forecasting", *Tourism Management*, 24, 323-330.

Copeland, B.R., (1991). "Tourism, Welfare and De-industrialization in a Small Open Economy", *Economica*, 58, November, 515.

Crouch, G.I. ve Ritchie, J.R.B., (1999). "Tourism, Competitiveness and Societal Prosperity", *Journal of Business Research*, 44, 138.

Diamond, J., (1977). "Tourism's Role in Economic Development: the Case Reexamined", *Economic Development and Cultural Change*, 25 (3), 539.

Durbarry, R., (2004). "Tourism and Economic Growth: the Case of Mauritius", *Tourism Economics*, 10, 389-401.

Engle, R. ve Granger, J., (1987). "Cointegration and Error Correction: Representation, Estimation and Testing", *Econometrica*, 50, 987-1007.

Göymen, K., (2000). "Tourism and Governance in Turkey", *Annals of Tourism Research*, 27 (4), 1025-1048.

Granger, C.W.J., (1996). "Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-Spectral Methods", *Econometrica*, 37, 553-560.

Greene, W.H., (1993). *Econometric Analysis*, Second Edition, Prentice-Hall.

Hao, J., Var, T. ve Chon, J., (2003). "A Forecasting Model of Tourist Arrivals From Major Markets to Thailand", *Tourism Analysis*, 8, 33.

<http://abc.az/rus/news/32098.html>.

<http://az.apa.az/news/291833>.

http://azerbaijans.com/content_1774_ru.html.

http://azerbaijans.com/content_892_ru.html.

<http://www.azstat.org/>.

Kızılgöl, Ö. ve Erbaykal, E., (2008). "Türkiye'de Turizm Gelirleri ile Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bir Nedensellik Analizi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13 (2), 351-360.

Kutlar, A., (2000). *Ekonometrik Zaman Serileri*, Ankara: Gazi Kitapevi.

Marcouiller, D.W.,K.K. ve Deller, S.C., (2004). "Natural Amenities, Tourism and Income Distribution", *Annals of Tourism Research*, 31(4),1031-1050.

Mckinnon, T., (1964). "Foreign Exchange Constraint in Economic Development and Efficient Aid Allocation", *Economic Journal*, 74, 388-409.

Özgen, F.B. ve Güloğlu, B., (2004). "Türkiye'de İç Borçların İktisadî Etkilerinin VAR Tekniğiyle Analizi", *METU Studies in Development*, 31 (Haziran), 93-114.

Papatheodorou, A., (1999). "The Demand for International Tourism in the Mediterranean Region", *Applied Economics*, 31, 619-630.

Pizam, A., (1999). "Life and Tourism in the Year 2050", *International Journal of Hospitality Management*, 18, 331-343.

Sharpley, R., (2002). "The Challenges of Economic Diversification Through Tourism: the Case of Abu Dhabi", *The International Journal of Tourism Research*, 4 (3), May/June, 221-235.

Vanegas, M. ve Croes, R.R., (2003). "Growth, Development and Tourism in a Small Economy: Evidence from Aruba", *The International Journal of Tourism Research*, 5 (5), September/October, 315-330.

World Bank <http://data.worldbank.org/country/azerbaijan>.

World Tourism Organization UNWTO, <http://media.unwto.org>, 2014.

TÜKETİCİ FİYAT ENDEKSİNİN OTOREGRESİF BÜTÜNLEŞİK HAREKETLİ ORTALAMA MODELİ İLE İNCELENMESİ

Serenay VAROL¹

Özet

Son yıllarda zaman serisi tahmini için birçok alternatif yöntem önerilmiştir. Otoregresif bütünleşik hareketli ortalama (ARIMA) modeli ise en sık kullanılan olasılıksal yaklaşımdır. Bu çalışmada, tüketici fiyat endeksinin tahmininde ARIMA modeli kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda, ARIMA modelinin ilgililenen zaman aralığındaki tüketici fiyat endeksinin öngörüsünde yakın sonuçlar verdiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Zaman serileri; Enflasyon, ARIMA, {S}ARIMA, Tüketici Fiyat Endeksi.

A STUDY ON CONSUMER PRICE INDEX WITH AUTOREGRESSIVE INTEGRATED MOVING AVERAGE MODEL

Abstract

A lot of alternative methods have been proposed regarding time series prediction in the recent years. Autoregressive Integrated Moving Average model (ARIMA) is used as the most common-use probabilistic approach. In this study, ARIMA model is used for consumer price index forecast. On the consumer price index prediction in signified time period, ARIMA has shown nearly results as seen in the result section of the study.

Key Words: Time series, Inflation, ARIMA, {S}ARIMA, Consumer Price Index.

¹ TÜİK İstanbul Bölge Müdürlüğü Ekonomik Araştırmalar Grubu Fiyat İstatistikleri Takımı, serenay.varol@tuik.gov.tr

Giriş

Bir ülkenin ekonomik yapısının belirlenmesinde, ekonomik kararlar alınmasında, kişilerin satın alma gücünün tespitinde, ücret ve maaşların belirlenmesinde, tüketici tarafından satın alınan mal ve hizmetlerdeki perakende fiyatların tespiti ve bu fiyatlarda zaman içerisinde meydana gelen değişimin belirlenmesinde fiyat endekslerine ihtiyaç vardır. Yine sosyo ekonomik durum ve eğilimin belirlenmesinde, konjonktürün tayini ve geleceğe dönük kararlar alınmasında fiyat endekslerine ihtiyaç duyulmaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu tarafından hesaplanan Tüketici Fiyatları Endeksi hanehalklarının tüketim harcamalarında yer alan mal ve hizmetlerin belirli zaman aralıklarında fiyatlarındaki değişimleri göstermektedir (TÜİK, 2008).

Zaman serisi problemi, regresyon problemlerinden biridir ve bütün regresyon yöntemleri öngörü için kullanılabilir. Bu çalışmada, ikinci bölümde ARIMA modelleri incelenmiş olup modelin öngörü doğruluğunun ölçümünde kullanılan istatistiklerden bahsedilmiştir. Son bölümde ise, Tüketici Fiyat Endeksinin en iyi ARIMA modeli ile tahmini yapılmıştır ve 24 ayı içeren tahmin değerleri tablo halinde verilerek yorumlamalar yapılmıştır.

1. Arıma Modelleri

1.1. Otoregresif Bütünleşik Hareketli Ortalama Modeli: ARIMA(P,D,Q)

Zaman serilerinin çoğunda ortalama ve/veya varyansta zamana bağlı bir eğilim gözlenmektedir. Serilerin sabit bir ortalama etrafında dağılmaması veya stokastik sürecin karakteristiklerinin zamana bağlı olarak değişmesi nedeni ile durağan olmayan seriler ortaya çıkmaktadır.

Durağan olmayıp farkı alınarak durağan hale getirilmiş serilere uygulanan modellere ‘‘durağan olmayan doğrusal stokastik modeller’’ denir. AR modelinin derecesi p ve MA modelinin derecesi q ise serinin d kez farkı alınmış bu modele (p,d,q)’uncu dereceden ‘‘otoregresif entegre hareketli ortalama modeli’’ denir ve ARIMA (p,d,q) şeklinde gösterilir.

Durağan olmayan y_t serisinin d’inci mertebeden farkı alınarak durağanlaştırıldığında yeni seri; w_t olarak tanımlanırsa, dönüşüm

$$w_t = \Delta^d y_t = (1 - B)^d y_t \quad (2.1)$$

şeklinde gösterilmektedir.

Δ = Fark alma işlemcisi

d = Fark derecesi

$w_t, \{w_{t-1} \dots w_{t-p}\}$ = Farkı alınmış seri

Bu durumda ARIMA (p,d,q) modelinin genel ifadesi aşağıdaki gibi olmaktadır;

$$w_t = \varphi_1 w_{t-1} + \varphi_2 w_{t-2} + \dots + \varphi_p w_{t-p} + \varepsilon_t - \theta_1 \varepsilon_{t-1} - \theta_2 \varepsilon_{t-2} - \dots - \theta_q \varepsilon_{t-q} \quad (2.2)$$

ARIMA (p,d,q) modelinin orijinal veri cinsinden genel gösterimi, $\delta \neq 0$ varsayımı ile,

$$\Delta^d y_t = \delta + \gamma_1 \Delta^d y_{t-1} + \gamma_2 \Delta^d y_{t-2} + \dots + \gamma_p \Delta^d y_{t-p} + \varepsilon_t - \theta_1 \varepsilon_{t-1} - \theta_2 \varepsilon_{t-2} - \dots - \theta_q \varepsilon_{t-q} \quad (2.3)$$

şeklinde yapılmaktadır. İncelenen y_t serisinin durağan olmaması nedeniyle yapılan (2.1) nolu dönüşüm ile serinin durağanlığı sağlanmakta ve (2.2)'deki model ile gösterilmektedir.

Burada,

p = Otoregresif sürecin derecesi

φ = Bugünkü dönem ile geçmiş dönem değerleri arasındaki ilişkiyi gösteren ilişki katsayıları

ε_t = Model tarafından açıklanamayan hata terimi

δ , stokastik sürecin ortalaması ile ilgili sabittir ve ‘‘yığılım parametresi’’ olarak adlandırılmaktadır. Modele sabitin katılması ise, serinin sıfırdan farklı olmasına izin verilmesi şeklinde ifade edilebilir.

θ = Artı veya eksi değerler alabilen parametreleri simgeleyen ağırlıklar

μ = Sabit

$\varepsilon_{t-1}, \varepsilon_{t-2}, \dots, \varepsilon_{t-q}$ = Geçmiş dönem hata terimleri

Denklemlerde ε_t , ortalaması sıfır ve varyansı sabit olan ilişkisiz rassal bir değişkendir. Ayrıca her bir hata teriminin normal ve rassal dağıldığı varsayılmaktadır (Bircan ve Karagöz, 2003: 49-62; Akgül, 2003: 37-123).

1.2. Mevsimsel ARIMA Modelleri: SARIMA(P,D,Q)

Mevsimsel zaman serilerinin hem ‘‘mevsimsel AR’’ hem de ‘‘mevsimsel MA’’ süreçlerinin etkisini taşıdığı saptanması, ancak serinin durağanlık özelliklerini taşınamaması durumunda ise P ve Q dereceli ‘‘mevsimsel-otoregresif bütünleşik hareketli ortalama’’ modelinin uygun olacağı ifade edilmektedir. Bu model, SARIMA(P,D,Q) veya ARIMA(P, D, Q)_s olarak gösterilmektedir.

P,D,Q dereceli mevsimsel ARIMA modeli, geri kaydırma işlemcisi ile,

$$\Phi_p(B^s)\Delta_s^D y_t = \Theta_q(B^s)\varepsilon_t \quad (2.4)$$

olacak şekilde ifade edilmektedir. Burada,

Δ_s = Mevsimsel fark işlemcisi

s = Periyod (Üçer aylık veriler için s=4, aylık veriler için s=12 alınmaktadır.)

Δ^D = Serinin D kere mevsimsel farkının alınması

Tüm işlemciler ile yapılan dönüşümler sonrasında serinin durağanlığı sağlanmakta ve durağan

olmayan seri, Δ_s^D ile simgelenen fark alma işlemleri sonrasında durağan seri olarak ifade edilmektedir. y_t durağan olmayan seridir ve P mevsimsel AR sürecinin derecesini, Q mevsimsel MA sürecinin derecesini simgelemektedir. Modeldeki $\Phi_p(B^s)$ ve $\Theta_q(B^s)$ ise P ve Q dereceli B^s 'nin polinomlarıdır.

Durağan olmayan y_t serisi için mevsimsel ARIMA modeli,

$$\Delta_s^D y_t = \frac{\theta(B^s)}{\varphi(B^s)} \varepsilon_t \quad (2.5)$$

veya

$$\Delta_s^D y_t = \frac{\Phi_p(B^s)}{\Theta_q(B^s)} \varepsilon_t \quad (2.6)$$

olacak şekilde gösterilebilir. Bu durumda (2.5) nolu modelde $\theta(B)$ ve $\varphi(B)$, (2.6) nolu modelde $\Phi(B)$ ve $\Theta(B)$ polinomları için uygun gösterimler, model belirleme yöntemleri kullanılarak elde edilmektedirler. Mevsimsel ARIMA(P,D,Q) modelinin genel açılımı ise (2.5) nolu model için;

$$(1 - B^s)^D y_t = \frac{(1 - \theta_{1s}B^s - \theta_{2s}B^{2s} - \dots - \theta_{qs}B^{qs})}{(1 - \varphi_{1s}B^s + \varphi_{2s}B^{2s} + \dots + \varphi_{ps}B^{ps})} \varepsilon_t$$

(2.6) nolu model için ise,

$$(1 - B^s)^D y_t = \frac{(1 - \Theta_1 B^s - \Theta_2 B^{2s} - \dots - \Theta_q B^{qs})}{(1 - \Phi_1 B^s + \Phi_2 B^{2s} + \dots + \Phi_p B^{ps})} \varepsilon_t$$

olarak yapılmaktadır. Modellerde yer alan θ_{qs} ve Θ_q mevsimsel MA parametrelerini, φ_{ps} ve Φ_p mevsimsel AR parametrelerini simgelemektedir.

p = Mevsimsel AR sürecinin derecesi

y_t = Durağan zaman serisi

s = Mevsim dönemi sayısı

ε_t = Rassal süreç özelliği taşıyan hata terimi

q = Mevsimsel hareketli ortalama sürecinin derecesi (Akgül, 2003: 37-123).

1.3. İleriye Yönelik Öngörü

Seri için oluşturulan model kestirilip kontrol amaçlı testlerden geçmesinden sonra ileriye yönelik öngörü amacıyla kullanılabileceği ifade edilmektedir. Öngörü başarısı, seçilen modelin uygunluğuna; dolayısıyla belirleme ve tahmin aşamalarındaki başarıya bağlıdır (Akmüt, Aktaş ve Binay, 1999: 178-184).

1.4. Öngörü Doğruluğunun Ölçümü

Modellerin öngörü doğruluğunun ölçümünde kullanılan istatistikler; Hata Kareler Ortalaması (Mean squared error - MSE), Hata Kareler Ortalaması Karekök Değeri(Root mean squared error- RMSE), Hatanın Mutlak Ortalaması(Mean absolute error-MAE),Hatanın Yüzdellik Ortalaması (Mean percentage error-MPE) ,Hatanın Mutlak Yüzdellik Ortalaması (Mean absolute percentage error-MAPE) olarak sıralanabilir.

Burada,

y_t = t döneminde gerçekleşen değer

\hat{y}_t = t dönemi için hesaplanan öngörü değeri

n = öngörülen dönem sayısı

e_t = t dönemindeki öngörü hatası olmak üzere;

$e_t = y_t - \hat{y}_t$ 'dir.

$$MSE = \frac{\sum_{t=1}^n e_t^2}{n} \quad (2.7)$$

$$RMSE = \sqrt{\frac{\sum_{t=1}^n e_t^2}{n}} \quad (2.8)$$

$$MAE = \frac{\sum_{t=1}^n |e_t|}{n} \quad (2.9)$$

$$MPE = \frac{\sum_{t=1}^n \frac{e_t}{y_t}}{n} 100 \quad (2.10)$$

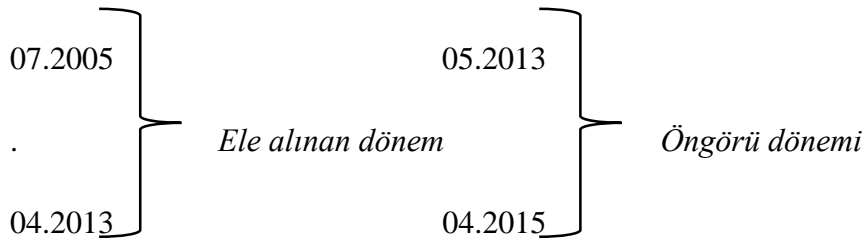
$$MAPE = \frac{\sum_{t=1}^n \left| \frac{e_t}{y_t} \right|}{n} 100 \quad (2.11)$$

Ele alınan bütün istatistiklerde arzu edilen sonuç, en küçük değerli MSE, RMSE, MAE, MPE ve MAPE istatistiklerine sahip tahmin modelini oluşturmaktır (Hanke ve Reitsch, 1992: 381-391; De Lurgio, 1998; Song ve Witt, 2000: 9; Armutlulu, 2000: 338; Makridakis ve Wheelwright, 1989: 58-59).

2.Uygulama

Zaman serisi genellikle, eğitim verisi ve test verisi olarak ikiye bölünür. Eğitim kümesi modelin geliştirilmesi için, test kümesi ise modelin öngörü yeteneğinin belirlenmesi için kullanılır. Eğitim kümesi kullanılarak parametre kestirimleri bulunur. Daha sonra, elde edilen parametre kestirimleri ile serinin test kümesindeki değerleri tahmin edilir ve gerçek değerler ile tahminler arasındaki farka dayanan belirli bir performans ölçütüne göre en iyi model seçilir. Bu çalışmamızda amaç, ARIMA modelleme ile Tüfe verileri için tahmin sonuçları elde etmektir (Varol, 2014).

Uygulamada, TÜİK’den elde edilen veri kümesi 24 test verisi ve 94 eğitim verisi olarak ikiye ayrılmıştır. Eğitim ve test verilerinin kapsadığı dönemleri sırasıyla; ele alınan dönem ve öngörü dönemi diye ayıracak olursak;



ARIMA modelinin uygulanmasında, SPSS’in ‘Expert modeller’ seçeneği kullanılmıştır. En uygun model ARIMA(1,0,0) (0,1,0) modeli olarak bulunmuştur. Bu model eğitim verileri için oluşturulmuştur. Model aşağıdaki gibi yazılabilir.

$$\varphi(B)\Phi(B)(1-B)^d(1-B^s)^D y_t = \theta(B)\Theta(B)\varepsilon_t \quad (3.1)$$

$$(1 - \varphi_1 B)(1 - B)y_t = (1 - \theta B^{12}) \varepsilon_t \quad (3.2)$$

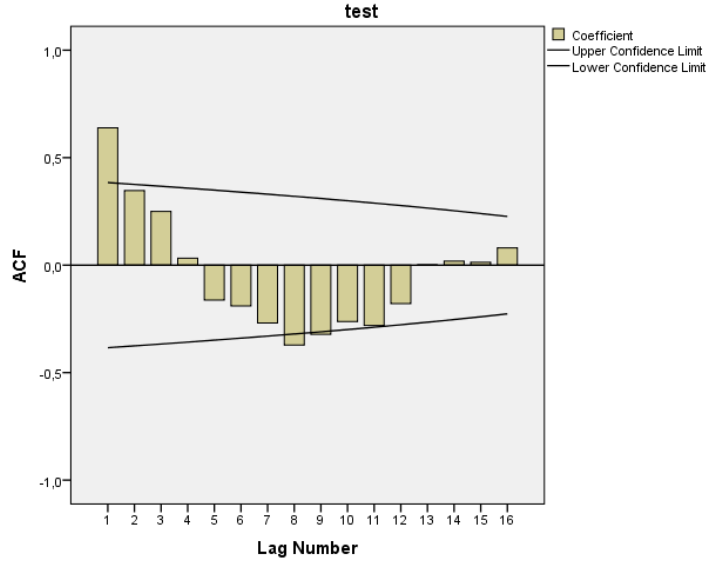
$$(1 - \varphi_1 B)(y_t - y_{t-1}) = \varepsilon_t - \varepsilon_{t-12}$$

$$y_t = (1 + \varphi_1)y_{t-1} - \varphi_1 y_{t-2} - \theta \varepsilon_{t-12} + \varepsilon_t \quad (3.3)$$

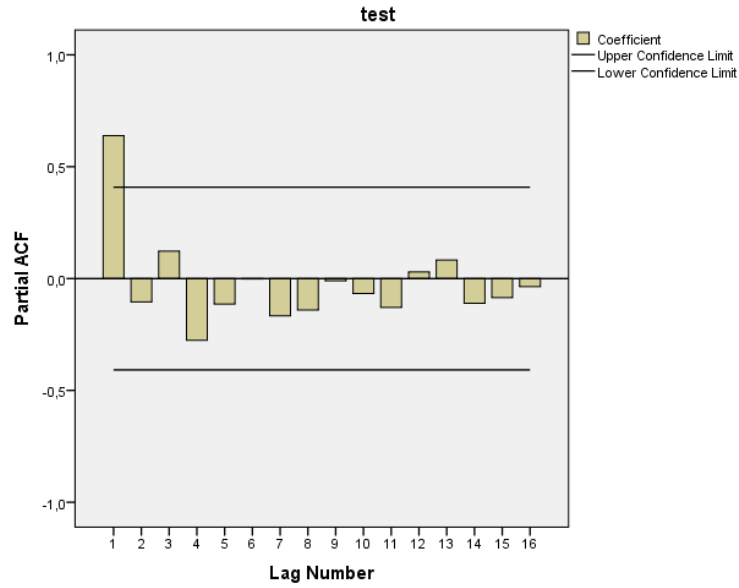
Modeldeki katsayı AR terimi için 0,881 olarak bulunmuştur. (3.3)’deki denklemde yerine konulduğunda;

$$y_t = (1,881)y_{t-1} - 0,881y_{t-2} + \varepsilon_t \quad (3.4)$$

sonucu bulunur. (3.4)’deki denklemde eğitim ve test kümesi için tahmin değerleri elde edilir.



Şekil 1: Test Verisinin Otokorelasyon Grafiği



Şekil 2: Test Verisinin Kısmi Otokorelasyon Grafiği

SPSS'in Transform->Create time series modülünden serinin 2 kere farkı alındığında durağan hale geldiği görülmüştür.

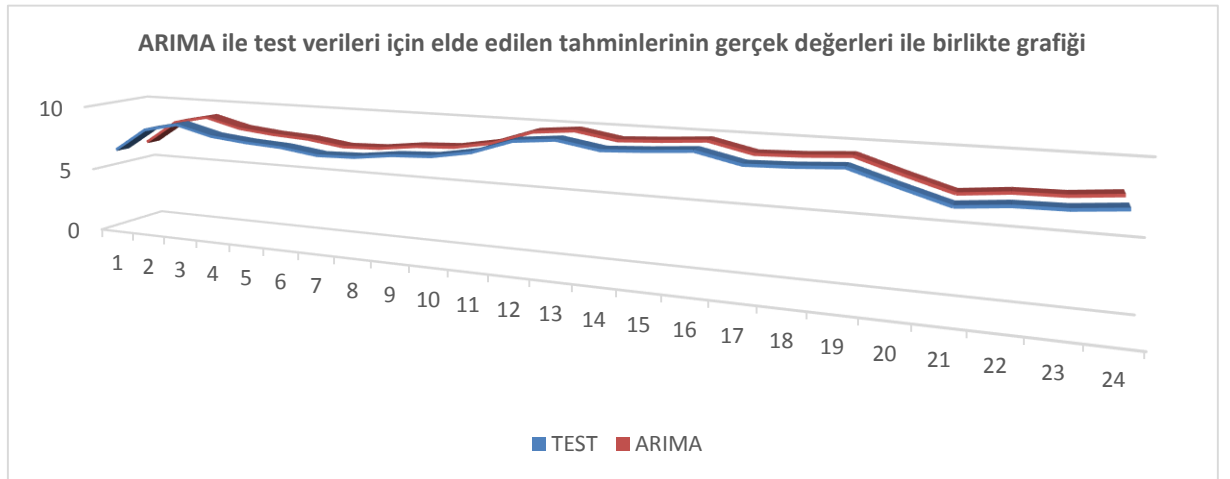
8

Tablo 1: TÜFE Verileri ve ARIMA'nın TÜFE Verileri için Tahminleri

TARİH	VERİ	TAHMİN	HATA
May 2013	6,51	6,59	0,08

81

Jun 2013	8,3	8,4	0,1
Jul 2013	8,88	8,98	0,1
Aug 2013	8,17	8,26	0,09
Sep 2013	7,88	7,97	0,09
Oct 2013	7,71	7,8	0,09
Nov 2013	7,32	7,4	0,08
Dec 2013	7,4	7,49	0,09
Jan 2014	7,75	7,84	0,09
Feb 2014	7,89	7,98	0,09
Mar 2014	8,39	8,49	0,1
Apr 2014	9,38	9,49	0,11
May 2014	9,66	9,77	0,11
Jun 2014	9,16	9,27	0,11
Jul 2014	9,32	9,43	0,11
Aug 2014	9,54	9,65	0,11
Sep 2014	8,86	8,96	0,1
Oct 2014	8,96	9,06	0,1
Nov 2014	9,15	9,26	0,11
Dec 2014	8,17	8,26	0,09
Jan 2015	7,24	7,32	0,08
Feb 2015	7,55	7,64	0,09
Mar 2015	7,61	7,7	0,09
Apr 2015	7,91	8	0,09



Şekil 3: ARIMA ile Test Verileri için Elde Edilen Tahminlerin Gerçek Değerleri ile Birlikte Grafiği

Bu tahmin değerlerine göre $RMSE= 0.629$, $MAPE= 0.0534$ olarak bulunmuştur. $RMSE$ ve $MAPE$ ölçütlerine göre TÜFE verisi için ARIMA modelleme yaklaşımı ile oldukça yakın sonuçlar elde edildiği görülmüştür.

Örneğin; Tablo.1'e bakıldığında 2015 yılının Ocak ayında enflasyon (TÜFE) değeri 7.24 iken ARIMA yöntemi ile tahmin edilen TÜFE değeri 7.32'dir. TÜFE değeri 0.08 hata ile tahmin edilmiştir . Diğer bir örnek için; 2014 yılının Kasım ayında enflasyon (TÜFE) değeri 9,15 iken ARIMA yöntemi ile tahmin edilen TÜFE değeri 9,26'dır. TÜFE değeri 0.11 hata ile tahmin edilmiştir (TÜİK, 2015).

Sonuç

Zaman serilerinde ARIMA modelleme en çok uygulanan modellerden biridir. Bu çalışmada, ARIMA modeli ile TÜİK'den elde edilen 2005-2015 yılları arasında 10 yılı içeren TÜFE verileri için öngörü sonuçları elde edilmiştir. Öngörü yapabilmek için ilgilenilen zaman aralığındaki TÜFE veri seti, test ve eğitim verilerine ayrılarak kullanılmıştır. Eğitim verileri ele alınan dönem olarak, test verileri ise öngörü dönemi olarak kullanılmıştır. Hata Kareler Ortalaması Karekök Değeri (RMSE) ve Hatanın Mutlak Yüzdellik Ortalaması (MAPE), öngörü doğruluğunun ölçümünde sıklıkla kullanılan ölçütlerdendir. Bu çalışmada, ARIMA ile elde edilen sonuçlarda öngörü dönemi için elde edilen RMSE ve MAPE değerleri sonuçlarına göre yorumlamalar yapılmıştır. TÜFE değerleri ile tahmin edilen TÜFE değerleri için çalışmada yer alan ilgili aylarda karşılaştırmalar yapılmıştır. Hatanın az olması sonucu ile bu veri için belirtilen test kümesinde ARIMA'nın iyi sonuç verdiği söylenebilir. Ancak hata terimlerine normallik testi uygulandığında çoğu zaman serisinde olduğu gibi bu çalışmada ele alınan zaman serisinde de hata terimlerinin normal dağılmadığı görülmüştür. Bu yüzden, ARIMA ile öngörü problemlerinin çözümü ile ilgili literatürde çalışmalar devam etmektedir.

Kaynaklar

Akgül, I., (2003). *Zaman Serilerinin Analizi ve ARIMA Modelleri*, İstanbul: Der Yayınları.

Akmut, Ö., Aktaş R. ve Binay H. S., (1999). *Öngörü Teknikleri ve Finans Uygulamaları*, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Armutlulu, İ. H., (2000). *İşletmelerde Uygulamalı İstatistik*, İstanbul: Alfa Basım Yayın Dağıtım.

Bircan, H. ve Karagöz, Y., (2003). “Box-Jenkins Modelleri ile Aylık Döviz Kuru Tahmini Üzerine Bir Uygulama”, *Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 2, s.49-62.

De Lurgio, S. A., (1998). *Forecasting Principles and Applications*, Boston: Irwin / McGraw –Hill.

Hanke, J. E. ve Reitsch, A.G., (1992). *Business Forecasting*, (Fourth Edition), Boston: Allyn and Bacon.

Makridakis, S. ve Wheelwright, S. C., (1989). *Forecasting Methods for Management*, Fifth Edition, New York: John Wiley & Sons Inc.

Song, H. ve Witt, S. F., (2000). “Tourism Demand Modelling and Forecasting: Modern Econometric Approach”, *Elsevier Science – Pergamon*.

TÜİK, (2015). *Göstergeler: Tüketici Fiyat Endeksi (2003=100)*.

TÜİK, (2008). *Fiyat Endeksleri ve Enflasyon- Sorularla Resmi İstatistikler Dizisi-3*.

Varol, S., (2014). *Tüketici Fiyat Endeksinin Uyarlamalı Ağa Dayalı Bulanık Çıkarım Sistemi İle Kestirimi*, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

PDR VE PSİKOLOJİ PROGRAMI ÖĞRENCİLERİNİN EMPATİK EĞİLİMLERİ VE NARSİSİSTİK KİŞİLİK ÖZELLİKLERİNİN İNCELENMESİ¹

Öğr. Gör. Atanur AKAR²

Prof. Dr. Banu YAZGAN İNANÇ³

Özet

Araştırmada; Psikolojik Danışma ve Rehberlik ile Psikoloji programı öğrencilerinin empatik ve narsisistik kişilik eğilimleri arasındaki ilişki ile empatik ve narsisistik kişilik eğilimlerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırma, 2013–2014 eğitim-öğretim yılında Toros Üniversitesi, Mersin Üniversitesi ve Çağ Üniversitesi Psikoloji bölümü ve Çukurova Üniversitesi, Mersin Üniversitesi Psikolojik Danışma ve Rehberlik bölümünde öğrenim gören 502 üniversite öğrencisiyle gerçekleştirilmiştir. Öğrencilerin empatik eğilimlerini belirlemek amacıyla Dökmen (1994) tarafından geliştirilen “Empatik Eğilim Ölçeği (EEÖ)”, narsisistik eğilimlerini belirlemek amacıyla uyarlaması Kızıltan (2000) tarafından yapılmış “Narsisistik Kişilik Envanteri” ve kişisel ve ailesel özelliklere ilişkin bilgi edinmek amacıyla araştırmacı tarafından hazırlanan “Kişisel Bilgi Formu” kullanılmıştır. Verilerin analizinde “Tek Yönlü Varyans Analizi, Pearson Korelasyon Analizi ve Bağımsız Gruplar T-Testi”nden yararlanılmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre, empatik eğilim ve narsisistik eğilim arasında negatif bir korelasyon vardır.

Anahtar Kelimeler: Empati, narsisizm.

¹ Bu makale Prof. Dr. Banu YAZGAN İNANÇ danışmanlığında yürütülen “PDR ve Psikoloji Programı Öğrencilerinin Empatik Eğilimleri ve Narsisistik Kişilik Özelliklerinin İncelenmesi” başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

² Çağ Üniversitesi Psikoloji Anabilim Dalı, atapsk@hotmail.com

³ Toros Üniversitesi Psikoloji Anabilim Dalı.

EXAMINATION OF NARCISSISTIC PERSONALITY TRAITS AND EMPHATIC TENDENCIES OF STUDENTS OF PCG AND PSYCHOLOGY PROGRAMME

Abstract

This research aims to study the relation between emphatic and narcissistic personality tendencies of students of Psychological Counselling and Guidance and Psychology programme and to study emphatic and narcissistic personality tendencies of students in terms of some variables.

The research was conducted with 502 university students studying Psychological Counselling and Guidance in Çukurova University and Mersin University and psychology in Toros University, Mersin University and Çağ University in 2013–2014 academic year. "Empathic Tendency Scale" developed by Dökmen (1994) was used in order to identify empathic tendencies of students; "Narcissistic Personality Inventory" was adapted by Kızıltan (2000) was used in order to identify their narcissistic tendencies and "Personal Information Form" was prepared by researcher was used in order to gather information about personal and family-related traits. "One-Way Analysis of Variance, Pearson Correlation Analysis and Independent Groups T-test" were used in analysis of data. According to the findings obtained from the research, a negative correlation exists between emphatic tendency and narcissistic tendency.

Key Words: Empathy, narcissism.

Giriş

Günümüzde giderek karmaşıklaşan insan ilişkileri, sosyal ve psikolojik sorunları beraberinde getirmektedir. Bu durum profesyonel yardım mesleklerine olan ihtiyacı arttırmaktadır. Karşılıklı ilişkiye dayanan bu yardım sürecinde her iki tarafında kişilik özellikleri önem kazanmaktadır. Kepçeoğlu (1994), psikolojik danışma ve rehberlik hizmetlerinde danışmanın kişilik özellikleri, mesleki yeterlikleri, mesleki doyumu ve görev algısı gibi faktörlerin üzerinde durulması ve incelenmesi gereken konular olduğunu vurgulamıştır (akt. Özgün, 2007).

Alanda çalışan psikolojik danışmanlar ve psikologlar kadar mezun olduklarında psikolojik yardım hizmeti verecek psikolojik danışma ve rehberlik ve psikoloji programı öğrencilerinin de kişilik eğilimleri oldukça önemlidir.

Akdoğan ve Ceyhan'a (2011: 117) göre trapötik ilişki kuramsal dayanaklar doğrultusunda yapılandırılmış, profesyonel bir ilişkidir. Bu ilişki aynı zamanda, iki insan

arasında gelişen ve her iki tarafın kişiliklerinin ve tutumlarının kaçınılmaz bir biçimde etkili olduğu bir etkileşimi içeren kapsamlı, karmaşık ve özgün bir ilişkidir.

Şu halde empatiyi, danışanın duygularını, düşüncelerini ve koşullarını hem anlaması hem de yansıtması için profesyonelce yapılan bir çağrı olarak algılamak gerekir. Empati profesyonele, çalıştığı bireylerin ne düşündüğünü, nasıl hissettiğini gösteren, onların içsel deneyimlerini keşfederek iç görü kazanmaya olanak sağlayan güçlü bir uygulama enstrümanıdır. Bu yönüyle empati, hem duyuşsal hem de bilişsel süreçleri içerir (Raines, 1990; Saari vd., 1994 akt: Tuncay ve İl, 2009: 42). Yapılan birçok çalışma empatik anlayışın yardım mesleklerinde çalışan meslek elemanları için gerekli bir özellik olduğunu vurgulamaktadır. Empati, teröpatik ilişkinin gelişimi ve psikolojik danışmanın sahip olması gereken en önemli öğelerden birisidir (Corcoron, 1983; Barkham ve Shapiro, 1986, akt. Kapıkıran vd., 2010).

Araştırmalara göre empati kurma becerisi ile işbirliği arasında ilişki vardır. Empatinin kişilerarası iletişimi kolaylaştırdığı bilindiği için, empatik becerileri arttırmak amacıyla çeşitli meslek mensuplarına empati eğitimi verilmektedir. Örneğin hekimlere, hekim adaylarına, ticaret ile uğraşanlara, satış elemanlarına, öğretmenlere, yöneticilere, sosyal çalışmacılara (social workers), psikiyatristlere, psikologlara ve danışmanlara empati becerilerini arttırmak amacıyla empati eğitimi verilmektedir (Özbek, 2004: 9).

Klinik bir ortamda, danışanın davranış ve tutum değişiminin sağlanması için uzmanın empatik duyarlılığa sahip olması temel bir uygulama ilkesidir. Kişinin, kendisi haricindeki bir insanın herhangi bir durum karşısında nasıl hissedeceğini bilişsel bir çabanın yanı sıra sezgisel bir farkındalık ile keşfedebilmesi ise empati ile olanaklıdır. Aktif dinleme, anlatıdaki anlamları keşfetme, anlatıyı karşı tarafa doğru biçimde yansıtabilme, özgeci bir motivasyona sahip olma ve iletişimde olabildiğince hassas ve duyarlı bir tutum sergileme, profesyonelin empatik yeterliliğinin temel belirleyicileridir (Tuncay ve İl, 2009: 52, 53).

Tarhan'a göre "empatik kişiler, insana yardım etmenin önemli olduğu alanlarda daha başarılı olurlar" (2012: 191). Bu bağlamda Psikolojik Danışma ve Rehberlik ve Psikoloji Programı öğrencilerinin empatik eğilimlerinin yüksek olması beklenmektedir.

Araştırmada ele alınan diğer önemli kavram narsisizmdir. Empati ve narsisizm kavramını birlikte ele alınmasının temel nedeni narsisizmin tanı kriterleri arasında empati

yapamama maddesi mevcuttur. İşcan ve Timuroğlu (2008)'na göre, son yıllardaki büyük değişim ve gelişmeler sosyal yaşamda da hissedilir değişikliklere neden olmuştur. Özellikle insanların belirli şekilde uzmanlaşmaya gitmesi, bireyselliğin ön plana çıkmasına sebep olmuştur. Çağımıza egemen olan narsisistik kişiliğin belirtilerine, toplumsal amaçların ve başkalarına duyulan ilginin körelerek, bunun yerini bencilliğin alması örnek gösterilebilir. Günümüzde insanların başkalarını sevme konusunda isteksiz davranmalarının ve empati kuramamalarının nedeni de narsisizmdir.

Öztürk (2002: 436)'e göre narsisistik kişilik bozukluğuna sahip kişiler; kendilerini fiziksel ve ruhsal yönden aşırı beğenen, üstün gören, sürekli beğeni, ilgi ve onay bekleyen, gittikleri her yerde hemen özel ilgi göreceğine, üstün bir yeri hak ettiğine inanan kişilerdir. En güzel, en yakışıklı, en başarılı, en parlak kişi odur ya da o olacaktır. Böylesine yoğun narsisistik beklentiler içinde hayal kırıklıkları ve incinmeler de o denli sık olabilir. Bireyin benlik saygısı, dışarıdan gelecek ilgi, beğeni, onaylarla beslenmektedir. Söz konusu kişiler eleştiriye dayanamazlar ve sürekli övgü beklerler. Bu nedenle görünüş ve davranış hep bunları elde etmeye yöneliktir. Beklentileri karşılanmayınca benlik saygısı çabuk düşer. Kırgınlıklar, bunaltı ve çökkünlük olabilir. Kendilerini yüceltmek, daha üstün görmek ve göstermek için başkalarını kullanır, hatta sömürürler. Arkadaşlıkları yalnız bu yönde çıkar sağlamak içindir. Başkalarının duygu ve düşüncelerine, gereksinimlerine eş duyum (empati) gösteremezler.

Bazı araştırmacılar tarafından “epidemi ve asrın vebası” olarak değerlendirilen (Twenge ve Campbell, 2010) narsisizm üzerine ülkemizde yapılmış çalışma sayısı sınırlıdır. Narsisizm ile birlikte ele anılan temel kavramlardan bir tanesi de empatidir. Bu araştırmada bu iki konunun birlikte ele alınmasının bu alanda yapılacak olan diğer çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, Psikolojik Danışma ve Rehberlik ile Psikoloji programı öğrencilerinin empatik ve narsisistik eğilimleri arasındaki ilişki ve empatik ve narsisistik kişilik eğilimlerinin bazı değişkenler açısından incelenmesidir.

1.1. Alt Amaçlar

- Psikolojik Danışma ve Rehberlik ile Psikoloji bölümü öğrencilerinin empati puanları ve narsisistik kişilik envanteri puanları arasındaki anlamlı bir ilişki var mıdır?
- Psikolojik Danışma ve Rehberlik ile Psikoloji bölümü öğrencilerinin empati puanları ve narsisistik kişilik envanteri puanları algılanan aile tutumlarına göre anlamlı farklılık göstermekte midir?
- Psikolojik Danışma ve Rehberlik ile Psikoloji bölümü öğrencilerinin empati puanları ve narsisistik kişilik envanteri puanları ile sosyal medya kullanımları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
- Psikolojik Danışma ve Rehberlik ile Psikoloji bölümü öğrencilerinin empati puanları ve narsisistik kişilik envanteri puanları sosyal medya kullanım sıklığına göre anlamlı farklılık göstermekte midir?
- Psikolojik Danışma ve Rehberlik ile Psikoloji bölümü öğrencilerinin empati puanları ve narsisistik kişilik envanteri puanlarının cinsiyetleri ile arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

2.Yöntem

Bu çalışma; Psikolojik Danışma ve Rehberlik ile Psikoloji bölümü öğrencilerinin empatik ve narsisistik eğilimleri arasındaki ilişkiyi ve Psikolojik Danışma ve Rehberlik ile Psikoloji öğrencilerinin empatik ve narsisistik eğilimlerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi amacıyla gerçekleştirilmiş olan ilişkisel tarama modelinde, betimsel bir araştırmadır. Araştırmada cinsiyet, sosyal medya kullanımı, sosyal medya kullanım sıklığı, algılanan anne baba tutumları gibi değişkenler empatik ve narsisistik eğilim değişkenleri ile birlikte ele alınmıştır.

2.1.Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Bu araştırmanın hedef evrenini, Türkiye'deki üniversitelerin Psikolojik Danışma ve Rehberlik ile Psikoloji Bölümü öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise 2013-2014 eğitim-öğretim güz yarıyılında Çukurova Üniversitesi, Mersin Üniversitesi Psikolojik Danışma ve Rehberlik, Toros Üniversitesi, Mersin Üniversitesi ve Çağ

Üniversitesi Psikoloji bölümlerinde öğrenim gören 502 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmaya katılan öğrencilerin %58.6'sı Psikolojik Danışma ve Rehberlik, %41.4'ü Psikoloji Bölümü öğrencisidir. Araştırmaya katılan öğrencilerin %31.9'u birinci sınıf, %23,7'si ikinci sınıf, %17,1'i üçüncü sınıf ve %27,3'ü dördüncü sınıftır. Araştırmaya katılan öğrencilerin %67,5'i kadın, %32,5'i erkektir.

2.2. Veri Toplama Araçları

Araştırmada kullanılan ölçme araçları ile ilgili ayrıntılı bilgiler aşağıda sunulmuştur.

2.2.1. Kişisel Bilgi Formu

Araştırmada bireylerin çeşitli demografik özelliklerini tespit etmek amacıyla araştırmacı tarafından bir "Kişisel Bilgi Formu" hazırlanmıştır. Bu form ile bireylerin cinsiyetleri, yaşları, medeni durumları, anne-baba eğitim durumları, devam ettikleri program, sosyal medya kullanımları, sosyal medya kullanım sıklığı tespit edilecektir.

2.2.2. Empatik Eğilim Ölçeği

Dökmen (1988) tarafından geliştirilen Empatik Eğilim Ölçeğinin amacı; kişilerin empati kurma eğilimlerini ölçmektir. Likert türü bir ölçek olarak hazırlanan ve 20 maddeden oluşan Empatik Eğilim Ölçeğinin maddelerinin yaklaşık yarısı, bireylerin evet deme eğilimlerini önlemek için negatif yazılmıştır. EEÖ'de her bir maddenin karşısına 1'den 5'e kadar dereceler yer almaktadır. Bireyler her bir maddenin yanındaki maddenin 1'den 5'e kadar olan sayılardan birisini işaretleyerek, o maddedeki görüşe ne ölçüde katıldıklarını belirtmektedirler. Test tekrarı güvenilirlik katsayısı.82 olarak bulunmuştur. Ölçekte 8 madde negatif yazılmıştır. Ölçekten alınabilecek en yüksek puan 100, en düşük puan ise 20'dir (Dökmen, 1988: 177, 178, 179).

2.2.3. Narsistik Kişilik Envanteri

1979 yılında, Dr. Robert Raskin ve Dr. H.C.S. Hall tarafından geliştirilen ve daha sonra Dr. Raskin ve Dr. Howard Terry (1988) ile bugünkü haline gelen NPI (Narcissistic

Personalty Inventory), 2000 yılında Kızıltan tarafından standardizasyonu yapılmıştır. NKE'yi oluşturan 40 madde içinde 14. maddenin düşük korelasyona sahip olduğu (.008) saptanmış ve bu madde ölçekten çıkarılmıştır. Ayrıca faktör analizi sonucunda 12., 13., 17., 28. ve 35. Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı .84 olarak bulunmuştur. Bu rakam maddelerin karşılıklı korelasyonlarının yüksek olduğunu ve ölçeğin kendi içinde homojen ve tutarlı olduğunu göstermektedir (Kızıltan, 2000).

3.Araştırmanın Bulguları

Araştırmanın birinci amacı psikolojik danışma ve rehberlik ile psikoloji bölümü öğrencilerinin empati puanları ve narsisistik kişilik envanteri puanları arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu ilişkiyi incelemek amacıyla Pearson Korelasyon Katsayısı analizi yapılmıştır.

Psikolojik danışma ve rehberlik ile psikoloji bölümü öğrencilerinin empati puanları ve narsisistik kişilik envanteri puanları arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla yapılan Pearson Korelasyon Katsayısı analiz sonuçları Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Öğrencilerin Empatik Eğilim Ölçeği Toplam Puanları ile Narsisistik Kişilik Envanteri Toplam Puanları Arasındaki İlişki

	n	Pearson Korelasyon Katsayısı	p
Empati Puanları	502	-.437**	.000
Narsisizm Puanları			

Tablo 1'de görüldüğü gibi öğrencilerin empati puanları ve narsisistik kişilik envanteri puanları arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur, ($r = -0.437$, $p < .05$).

Araştırmanın ikinci amacı araştırılmış ve bu amaç doğrultusunda Psikolojik Danışma ve Rehberlik ile Psikoloji bölümü öğrencilerinin narsisizm ve empati puanlarının algılanan aile tutumlarına bağlı olarak farklılık gösterip göstermediğine ilişkin tek yönlü Varyans (Anova) analizi yapılmıştır. Öğrencilerin narsisistik kişilik envanteri ve empati puanlarının aile tutumlarına ilişkin betimsel istatistik sonuçları Tablo 2'de, narsistik kişilik envanteri ve empati puanlarının aile tutumlarına bağlı olarak farklılaşp farklılaşmadığına ilişkin Anova sonuçları ise Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 2. Algılanan Aile Tutumuna Göre Empatik Eğilim Ölçeği ve Narsisistik Kişilik Envanteri Puanlarının Betimsel İstatistik Sonuçlar

	Aile Tutumları	N	\bar{x}	Ss
Empati Puanı	<i>Koruyucu</i>	239	73.84	9.16
	<i>Otoriter</i>	94	57.38	9.25
	<i>İlgisiz</i>	44	54.70	10.29
	<i>Demokratik</i>	125	72.03	7.97
Narsisizm Puanı	<i>Koruyucu</i>	239	10.78	5.69
	<i>Otoriter</i>	94	17.23	7.88
	<i>İlgisiz</i>	44	21.00	6.16
	<i>Demokratik</i>	125	12.35	5.85

Tablo 2’de belirtildiği gibi ailelerini koruyucu aile tutumuna sahip olarak algılayan öğrencilerin empati puanlarının aritmetik ortalaması 73.84 iken, otoriter aile olarak algılayan öğrencilerin aritmetik ortalaması 57.38, ilgisiz aile olarak algılayan öğrencilerin aritmetik ortalaması 54.70 ve demokratik aile olarak algılayan öğrencilerin aritmetik ortalaması ise 72.03’tür. Narsisistik kişilik envanteri puanlarına bakıldığında, ailelerini koruyucu aile tutumuna sahip olarak algılayan öğrencilerin narsisistik kişilik envanteri puanlarının aritmetik ortalaması 10.78 iken, otoriter aile olarak algılayan öğrencilerin aritmetik ortalaması 17.23, ilgisiz aile olarak algılayan öğrencilerin aritmetik ortalaması 21.00, demokratik aile olarak algılayan öğrencilerin aritmetik ortalaması 12.35’tir.

Tablo 3. Empatik Eğilim Ölçeği ve Narsisistik Kişilik Envanteri Puanlarının Aile Tutumuna Göre ANOVA Sonuçları

	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	f	P	Anlamlı Fark
Empati Puan	<i>Gruplar Arası</i>	28359.621	3	9453.207	116.605	.000	*K-O-İ, O-D, İ-D
	<i>Gruplar İçi</i>	40373.202	498	81.071			
	<i>Toplam</i>	68732.823	501				
Narsisizm Toplam	<i>Gruplar Arası</i>	5690.463	3	1896.821	48.792	.000	*K-O-İ, O-D, İ-D
	<i>Gruplar İçi</i>	19360.049	498	38.876			
	<i>Toplam</i>	25050.512	501				

*K=Koruyucu, O=Otoriter, İ=İlgisiz, D=Demokrat

Tablo 3’te görüldüğü gibi öğrencilerin narsisistik kişilik envanteri puanları ve empati puanları ile algılanan aile tutumları arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır. Farkın kaynağını anlamak için yapılan Scheffe testi sonuçlarına göre, koruyucu, otoriter ve ilgisiz, otoriter ile demokratik, ilgisiz ile demokratik aile tutumları arasında farklılık bulunmuştur. Bu bulgulara göre koruyucu aile tutumunda empati puanı yüksek iken

otoriter ve ilgisiz aile tutumlarında empati puanı düşüktür, buna karşın narsisistik kişilik envanteri puanlarına bakıldığında ilgisiz aile tutumunda narsisistik kişilik envanteri puanı yüksek iken koruyucu ve demokratik aile tutumunda düşüktür. Araştırmanın üçüncü amacı psikolojik danışma ve rehberlik ile psikoloji bölümü öğrencilerinin empati puanları ve narsisistik kişilik envanteri puanları ile sosyal medya kullanımları arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını araştırmaktır. Bu amaç doğrultusunda bir ilişki olup olmadığına ilişkin bağımsız gruplar t-testi yapılmıştır. Öğrencilerinin empati puanları ve narsisistik kişilik envanteri puanlarının sosyal medya kullanım durumlarına göre t-testi sonuçları Tablo 4’te gösterilmiştir.

Tablo 4. Empatik Eğilim Ölçeği ve Narsisistik Kişilik Envanteri Puanlarının Sosyal Medya Kullanım Durumuna Göre T-Testi Sonuçları

	Sosyal Medya Kullanımı	n	\bar{x}	s	Sd	T	P
Empati Puan	<i>Evet</i>	462	68.04	11.62	500	3.92	.262
	<i>Hayır</i>	40	75.50	10.66			
Narsisizm Puan	<i>Evet</i>	462	13.35	7.02	500	4.10	.307
	<i>Hayır</i>	40	8.95	6.22			

Tablo 4’te görüldüğü gibi, öğrencilerin empati ($t=3.92$, $p>.05$) ve narsisistik kişilik envanteri ($t=4.10$ $p>.05$) puanları ile sosyal medya kullanım durumlarına göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

Araştırmanın dördüncü amacı Psikolojik Danışma ve Rehberlik ile Psikoloji bölümü öğrencilerinin empati puanları ve narsisistik kişilik envanteri puanları sosyal medya kullanım sıklığına göre farklılaşıp farklılaşmadığını araştırmaktır. Bu amaç doğrultusunda psikolojik danışma ve rehberlik ile psikoloji bölümü öğrencilerinin empati puanları ve narsisistik kişilik envanteri puanları sosyal medya kullanım sıklığına bağlı olarak farklılık gösterip göstermediğine ilişkin tek yönlü varyans (Anova) analizi yapılmıştır.

Öğrencilerin narsisistik kişilik envanteri ve empati puanlarının sosyal medya kullanım sıklığına ilişkin betimsel istatistik sonuçları Tablo 5’te, narsisistik kişilik envanteri ve empati puanlarının sosyal medya kullanım sıklığına bağlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığına ilişkin Anova sonuçları ise Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 5. Sosyal Medya Kullanım Sıklığına Göre Empatik Eğilim Ölçeği ve Narsisistik Kişilik Envanteri Puanlarının Betimsel İstatistik Sonuçları

	Kullanım Sıklığı	N	\bar{x}	Ss
Empati Puanı	Her zaman	134	60.15	11.59
	Sıklıkla	132	69.55	8.86
	Arasıra	129	70.39	10.38
	Nadiren	67	76.30	9.83
	Hiç	40	75.50	10.66
Narsisizm Puan	Her zaman	134	17.90	7.30
	Sıklıkla	132	13.95	6.24
	Ara sıra	129	11.13	5.57
	Nadiren	67	9.43	5.67
	Hiç	40	8.95	6.22

Tablo 5'te belirtildiği gibi sosyal medyayı her zaman kullanan öğrencilerin empati puanlarının aritmetik ortalaması 60.15 iken, sosyal medyayı sıklıkla kullanan öğrencilerin aritmetik ortalaması 69.55, sosyal medyayı ara sıra kullanan öğrencilerin aritmetik ortalaması 70.39, sosyal medyayı nadiren kullanan öğrencilerin aritmetik ortalaması 76.30, sosyal medyayı hiç kullanmayan öğrencilerin aritmetik ortalaması ise 75.50'dir. Narsisistik kişilik envanteri puanlarına bakıldığında, sosyal medyayı her zaman kullanan öğrencilerin aritmetik ortalaması 17.90 iken, sosyal medyayı sıklıkla kullanan öğrencilerin aritmetik ortalaması 13.95, sosyal medyayı ara sıra kullanan öğrencilerin aritmetik ortalaması 11.13, sosyal medyayı nadiren kullanan öğrencilerin aritmetik ortalaması 9.43 ve sosyal medyayı hiç kullanmayan öğrencilerin aritmetik ortalaması ise 8.95'tir.

Tablo 6. Empatik Eğilim Ölçeği ve Narsisistik Kişilik Envanteri Puanlarının Sosyal Medya Kullanım Sıklığına Göre ANOVA Sonuçları

	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	P	Anamlı Fark
Empati Puan	Gruplar Arası	15976.529	4	3994.132	37.627	.000	*A-B-C-D-E
	Gruplar İçi	52756.294	497	106.149			
	Toplam	68732.823	501				
Narsisizm Toplam	Gruplar Arası	5263.781	4	1315.945	33.054	.000	A-B-C-D-E
	Gruplar İçi	5263.781	497	39.812			
	Toplam	25050.512	501				

*A=Her Zaman, B=Sıklıkla, C=Ara Sıra, D=Nadiren, E=Hiç

Tablo 6'da görüldüğü gibi öğrencilerin narsisistik kişilik envanteri puanları ve empati puanları ile sosyal medya kullanım sıklığı arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır. Farkın kaynağını anlamak için yapılan Scheffe testi sonuçlarına göre, sosyal medyayı nadiren kullanan ve hiç kullanmayanların empati puanları yüksek iken, her zaman, ara sıra ve sıklıkla kullananların empati puanları düşüktür. Buna karşın sosyal medyayı her

zaman ve sıklıkla kullananların narsisistik kişilik envanteri puanları yüksek iken, ara sıra ve nadiren kullananlar ile hiç kullanmayanların puanları düşüktür.

Bu araştırmanın beşinci amacı, psikolojik danışma ve rehberlik ile psikoloji bölümü öğrencilerinin empati puanları ve narsisistik kişilik envanteri puanlarının cinsiyetleri ile arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını araştırmaktır. Bu amaç doğrultusunda anlamlı bir ilişki olup olmadığına ilişkin bağımsız gruplar t-testi yapılmıştır.

Tablo 7. Empatik Eğilim Ölçeği Puanları ve Narsisistik Kişilik Envanteri Puanlarının Cinsiyete Göre T-Testi Sonuçları

	Cinsiyet	N	\bar{x}	S	sd	T	P
Empati Puan	Kadın	339	70.77	10.92	500	6.12	.00
	Erkek	163	64.18	12.08			
Narsisizm Puan	Kadın	339	12.33	6.66	500	4.42	.00
	Erkek	163	15.25	7.51			

Tablo 7’de gösterildiği gibi, öğrencilerin empati ($t=6.12$, $p<.05$) ve narsisizm ($t=4.42$, $p<.05$) puanları cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermektedir. Kız öğrencilerin empati puanları ($X=70.77$), erkek öğrencilere ($X=64.18$) göre daha yüksektir. Buna karşın erkek öğrencilerin narsisizm puanları ($X=15.25$) kız öğrencilere ($X=12.33$) göre daha yüksektir. Bu bulgular, empati puanları ve narsisistik kişilik envanteri puanları ile cinsiyet arasında anlamlı bir ilişki olduğunu göstermekle birlikte, kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre empatik eğilimlerinin daha yüksek, erkeklerin ise kız öğrencilere göre narsisistik eğilimlerinin daha yüksek olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Tartışma ve Sonuç

Araştırmanın ilk alt amacı Psikolojik Danışma ve Rehberlik ve ile Psikoloji bölümü öğrencilerinin empatik eğilim ölçeği toplam puanları ve narsisistik kişilik envanteri toplam puanları arasında ki ilişkinin incelenmesidir. Öğrencilerin empatik eğilim envanteri toplam puanları ve narsisistik kişilik envanteri toplam puanları arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğu sonucu bulunmuştur. Buna göre öğrencilerin empatik eğilimleri arttıkça narsisistik eğilimleri azalmaktadır.

Narsisistik kişilik bozukluğunun tanı kriterlerinden bir tanesi; “Empati (eş duyum) yapamaz, başkalarının duygularını ve gereksinimlerini tanıyıp, tanımlama konusunda isteksizdir” (DSM IV, 2007: 1034). Bu bağlamda empati ve narsisizm arasında negatif

bir korelasyon olması beklenmektedir. Timuroğlu ve İşcan (2008)'a göre günümüzde insanların empati kuramamasının nedeni narsisizmdir. Bu açıklamalar, araştırma sonucu elde edilen bulgularla tutarlılık göstermektedir. Narsisistik eğilim ile empatik eğilim arasında negatif bir korelasyon olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Varılan bu sonuç; narsisistik eğilim ve empatik eğilim arasındaki ters yönlü ilişkinin; narsisistik eğilimleri fazla olan bireylerin tüm dikkatini kendi üzerine vermesi sonucu sosyal ilişkilerinde empatik davranma konusunda isteksiz kaldıkları şeklinde yorumlanabilir.

Araştırmanın ikinci alt amacı olan Psikolojik Danışma ve Rehberlik ile Psikoloji bölümü öğrencilerinin empatik eğilim ölçeği puanları ve narsisistik kişilik envanteri puanları algılanan aile tutumlarına göre farklılaşıp farklılaşmadığı araştırılmış ve Psikolojik Danışma ve Rehberlik ile Psikoloji bölümü öğrencilerinin narsisizm ve empati puanlarının algılanan aile tutumlarına bağlı olarak farklılık gösterdiği sonucu bulunmuştur. Bu bulgulara göre algılanan koruyucu aile tutumunda empati puanı yüksekken algılanan otoriter ve ilgisiz aile tutumlarında empati puanı düşüktür, buna karşın narsisistik kişilik envanteri puanlarına bakıldığında algılanan ilgisiz aile tutumunda narsistik kişilik envanteri puanı yüksek iken algılanan koruyucu ve demokratik aile tutumunda düşüktür.

Cotton (2001), otoriter olmayan annelerin çocuklarının, duygusal ve bilişsel empati seviyelerinin, ceza verici annelerden daha yüksek olduğunu belirtmiştir. Cotton'un okul öncesi dönemdeki çocukların annelerinin, çocuk yetiştirme tutumları ile ilgili yaptığı araştırmaya göre, çocuğuna cevap vermeye hevesli, cezalandırmayan ve otoriter olmayan annelerin çocuklarının, duygusal ve bilişsel empati seviyelerinin, cezalandıran annelerden daha yüksek olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Rozenbalt (2002), mükemmeliyetçi ve çocuğun ihtiyaçlarını görmezden gelerek onu kalıba sokmaya çalışan ebeveynleri, narsisistik kişilik gelişiminin nedeni olarak göstermiştir (akt. Atay, 2010). Kernberg (1999) yılında "üstü örtülü ancak şiddetli saldırganlığı olan müzmin soğuk ebeveyn figürünün" narsisistik kişilik bozukluğuna sahip kişilerin geçmişindeki ortak özellik olduğuna vurgu yapmıştır (akt. Atay, 2010).

Araştırma da elde edilen bulgulara göre, ailenin çocuk yetiştirirken kullandığı yöntemlerin çocuğun empatik ve narsisistik eğilimini kullanılan yöntemlere göre olumlu ya da olumsuz etkilediği yönündedir. Koruyucu ve demokratik ailelerde empatik eğilimin yüksek olması bu ailelerde empatik anlayışın yeterince gelişmiş olması ve ailede çocuğun

ilgi ve sevgi gibi temel ihtiyaçlarının karşılanması ile açıklanabilir. Otoriter ve ilgisiz ailelerde empati puanının düşük olması ise ailenin çocuğa kendini ifade etmesiyle ilgili fırsat vermemesi, çocuğun ihtiyaçlarının bastırılması ya da görmezden gelinmesi, çocuğun aile içi iletişimle ilgili güven duygusunun yetersiz olması ve genel kaygı düzeyinin yüksek olması ile açıklanabilir. Koruyucu ve demokratik ailelerde narsisistik eğilimin düşük olması çocuğun nesne yatırımlarının karşılık bulması, iletişimde bir karşılıklılık olması, çocuğun kendini ifade etmesi için fırsat verilmesi ve ailenin çocuğun benlik saygısını desteklemesinden kaynaklanabilir. İlgisiz ailelerde narsisistik eğilimlerin artmasını durumu ise; bu tür ailelerde bireylerin nesne ilişkilerindeki anormallikler, sevgi nesnesi olarak aileyi gören çocuğun bu yönelimine aile tarafından karşılık verilmemesi ve bu yönelimi çocuğun tekrar kendine yönelterek özsever olması şeklinde yorumlanabilir.

Araştırmanın üçüncü alt amacı olan Psikolojik Danışma ve Rehberlik ile Psikoloji bölümü öğrencilerinin empati puanları ve narsisistik kişilik envanteri puanları ile sosyal medya kullanımları arasındaki ilişki araştırılmış ve Psikolojik Danışma ve Rehberlik ile Psikoloji bölümü öğrencilerinin empatik eğilimleri ve narsisistik eğilimleri ile sosyal medya kullanımları arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Günümüzde her yaştan bireyin yaygın olarak kullandığı sosyal medya yani internetin, özellikle ergenler ve gençler tarafından sosyalleşme aracı olarak etkin bir şekilde kullanıldığı birçok araştırma tarafından ortaya konulmuş bir bulgudur (Fuat ve Him, 2013). Sosyal paylaşım siteleri bilgisayar ve internet ortamına dayalı en çok kullanılan teknolojilerden biri olma konumuna gelmiştir. İnternetin nimetlerinden biri olan sosyal paylaşım siteleri (SPS), bireyler arası iletişimden gruplar arası iletişime, işçilerden işverenlere, seçim kampanyalarından yardım çağrılarına, eski arkadaşlarla iletişim kurmaktan her türlü aktivite için oluşturulan gruplara kadar bireylerin ilgisini ve beklentilerini karşılayabilecek uygulamaları içerisinde barındıran sanal bir ortam olarak nitelenebilir. Bu ortamın hem olumlu hem de olumsuz etkileri olabileceği konusunda araştırmalar bulunmaktadır (Öztürk ve Akgün, 2012). Sosyal ağların kullanımı, bireylerin karakteristik özelliklerinden, interneti ne amaçla ve nasıl kullandığına bağlı olarak değişmektedir (İşbulan, 2011). Sonuç olarak; sosyal medya kullanımının giderek arttığı günümüzde, sadece sosyal medya kullanıyor olmak bireylerin empatik ve narsisistik kişilik özelliklerini etkilememektedir. Sosyal medyanın kullanım sıklığı, bireylerin sosyal

medyayı ne amaçla kullandıkları önem kazanmaktadır. Akyazı ve Ünal'a göre, sosyal ağ sitelerini aile ile haberleşmek için kullanıp kullanmadıkları analiz edildiğinde, öğrencilerin yarısına yakını bu amaçla kullanmakta olup, devlet üniversitesine devam eden öğrencilerinin %43,6'sı ailesi ile haberleşmek için sosyal ağ sitelerini kullanırken, vakıf üniversitesinde bu oran %41,6'dır (2013: 9). Araştırma sonucu; empatik eğilim ve narsisistik eğilim ile sosyal medya kullanımları arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Bu durum; bireylerin sosyal medyayı sadece üstünlük kurma, teşhircilik gibi nedenlerle değil aynı zamanda bir iletişim aracı olarak kullanmasından ve sosyal medya kullanımının fazlaca yaygınlaşmasından kaynaklanabilir.

Araştırmanın dördüncü alt amacı olan Psikolojik Danışma ve Rehberlik ile Psikoloji bölümü öğrencilerinin empati puanları ve narsisistik kişilik envanteri puanları sosyal medya kullanım sıklığına göre farklılaşıp farklılaşmadığı araştırılmış ve Psikolojik Danışma ve Rehberlik ile Psikoloji bölümü öğrencilerinin empatik eğilimlerinin ve narsisistik eğilimlerinin sosyal medya kullanım sıklığına bağlı olarak farklılık gösterdiği sonucu bulunmuştur. Sosyal medya kullanımı arttıkça empatik eğilim azalmakta; narsisistik eğilim artmaktadır.

Panek ve diğ. (2013), narsisistlerin Facebook'u ve Twitter'ı narsistik olmayanlara oranla daha fazla kullandığı, statülerini daha fazla güncellediği ve daha fazla tweet attığı ortaya çıktı. Gençlerin Twitter'ı başkalarına üstünlük sağlamak için, Facebook'u ise dikkat çekmek ve olumlu tepkiler almak için kullandıkları görüldü. Buna karşın yetişkinlerin ise Twitter yerine Facebook'u üstünlük sağlama motivasyonu ile kullanmayı tercih ettiği gözlemlendi. Twenge ve Campbell (2010), internetteki sosyal paylaşım siteleri ve ünlü kültürünün narsistik davranışları arttırdığını vurgulamıştır. Bu araştırmadaki ortaya çıkan sonuç bu iki araştırmayla tutarlılık göstermektedir. Twenge ve Campbell (2010), sosyal paylaşım sitelerinin daha kendini beğenmiş, maddeci ve benmerkezci olmayı normalleştirdiğini vurgulamıştır. Eşduyumsal becerisi gelişmiş olan birey, kendisini diğerlerinin yerine daha rahat koyabilir ve onların duygularını daha rahat hissedebilir. Benmerkezcilikten uzaklaşır, insanlara yardım etme isteği gelişir ve bundan dolayı da çevresindekilere yönelik olumsuz davranışlar sergilemek yerine, onlarla daha işbirlikçi ve dostça ilişkiler içinde olur. Eşduyumsal davranış, bireyin çevresine karşı saldırgan, kırıcı, fiziksel güç kullanıcı, alay edici, küçük düşürücü, onur kırıcı, dışlayıcı davranışlardan uzak olmasını sağlar (Dökmen, 1988, akt. Akyüz, 2013). Bu yönüyle

sosyal medya kullanımı benmerkezciliği normalleştirmektedir. Dökmen (2008: 163)'e göre göre benmerkezcilik ve empatik anlayış birbiriyle bağdaşmaz. Benmerkezci davranan bir kişinin, karşısındakinin rolüne girmesi ve olaylara onun bakış açısından bakması, yani empati kurması mümkün değildir.

Sonuç olarak, sosyal medya kullanımı arttıkça narsisistik eğilim artmakta ve empatik eğilim azalmaktadır. Bu durum, narsisistik eğilimi fazla olan bireylerin sosyal medyayı gereğinden fazla ve üstünlük kurma gibi farklı amaçlarla kullanmasından ve sosyal medya kullanım süresi arttıkça birebir ve sosyal ilişkinin azalmasından kaynaklanabilir. Araştırmanın beşinci alt amacı olan Psikolojik Danışma ve Rehberlik ile Psikoloji bölümü öğrencilerinin empati puanları ve narsisistik kişilik envanteri puanlarının cinsiyetleri ile arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını araştırılmıştır. Sonuç olarak; empati puanları ve narsistik kişilik envanteri puanları ile cinsiyet arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucu bulunmuştur. Kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre empatik eğilimlerinin daha yüksek ve erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre narsisistik eğilimlerinin daha yüksek olduğu bulunmuştur.

Bu sonuç, Duru (2002)'nin çalışmasıyla tutarlılık göstermektedir. Duru'ya göre cinsiyetler arasında empatik eğilim açısından kızlar lehine anlamlı bir farklılık vardır. Alver (2005), psikolojik Danışma ve Rehberlik eğitimi alan kız öğrencilerin empatik becerilerinin erkek öğrencilerden daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Acun Kapıkıran; (2009) öğretmenlerin empatik eğilimlerini konu edinen çalışmasında kadınların empatik düzeylerinin erkeklere göre daha yüksek olduğunu vurgulamıştır. Duru (2002) ve Ekinci (2009)'nin yaptıkları çalışmada kız öğretmen adaylarının empatik eğilim düzeylerinin erkek öğretmen adaylarının empatik eğilim düzeylerine göre anlamlı derecede farklılaştığı sonucuna ulaşmışlardır. Turnage, Hong, Stevenson ve Edwards (2012), üniversitede de eğitim alan kız öğrencilerin empati düzeylerinin erkek öğrencilerden daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Varılan sonuç; kız öğrencilerin empatik eğilimlerinin erkek öğrencilerin empatik eğilimlerinden daha yüksek olduğu şeklindedir. Bu durum kız öğrencilerin kendilerini daha kolay ifade etmelerinden, ailelerin çocuk yetiştirme tarzından kaynaklanabilir.

Köşkdere (2013); annenin genelde erkek çocuğu yücelttiği, annenin çocuğa aşırı bir empatiyle yaklaştığı, ailesel kendiliğin ön planda olduğu Yahudi ve Türklerde daha yaygın görülen bir narsisizm türünden söz etmektedir. Bu türü aşırı doyum arayan ve

açılığa katlanamayan şekilde tanımlamıştır. Köroğlu (2007) narsisistik kişilik bozukluğu tanısı alanların %50-75'i erkek olduğunu belirtmektedir. Tammy ve ark. (2007), erkeklerin bayanlardan daha narsisist olduğunu bulmuştur. Sonuç olarak erkek öğrencilerin narsisistik eğilimleri kız öğrencilerden daha yüksektir. Bu durum; erkek çocuğun merkeze alınması, ailelerin erkek çocuklarını aşırı yüceltmesi ve erkek çocuklarına gereğinden fazla tolerans göstermesinden kaynaklanabilir.

Kaynaklar

Acun, Kapıkıran, N., Kapıkıran, Ş. ve Başaran, B.I., (2010). “Psikolojik Danışma ve Rehberlik Öğrencilerinin Empatik Eğilimler ve Algıladıkları Anne ve Baba Olumlu Sosyal Davranışları, Cinsiyetin Farklılaştırıcı Rolü”, *Ege Eğitim Dergisi*, 2010 (11) 1: 1–191.

Acun Kapıkıran, N., (2009). “Öğretmen adaylarının empatik eğilim ve kendini ayarlama açısından incelenmesi”, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 26, 81–91.

Akdoğan, R. ve Ceyhan, E., (2011). “Terapotik İlişkide İnsan Faktörü”, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 3 (1), 117-141.

Akyazı, E. ve Ünal, T. A., (2013). “İletişim Fakültesi Öğrencilerinin Amaç, Benimseme, Yalnızlık Düzeyi İlişkisi Bağlamında Sosyal Ağları Kullanımı”, *Global Media Journal* 2013(6), 1-24.

Akyüz, E., (2013). “Türkçe Öğretmeni Adaylarının Okuma Durumları ile Eşduyumsal (Empatik) Becerileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, *International Journal of Language Academy*, Volume 1/1 Winter 2013, 81-90.

Alver, B., (2005). “Psikolojik Danışma ve Rehberlik Eğitimi Alan Öğrencilerin Empatik Beceri ve Karar Verme Becerilerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi”, *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2004 (10), 185-205.

Amerikan Psikiyatri Birliği, (2007). *Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal Elkitabı*, Dördüncü Baskı, Yeniden Gözden Geçirilmiş Tam Metin(DSM-IV-TR). Amerikan Psikiyatri Birliği, Washington DC, 2000. Köroğlu, E.(çeviri ed.), Ankara: Hekimler Yayın Birliği.

Atay, S., (2010). *Çalışan Narsist Örgütler, Liderler, Yöneticiler ve Astarlar*, İstanbul: Namar Yayınları.

Cotton, K. (2001). “Developing Empaty in Children and Youth”, http://educationnorthwest.org/webfm_send/55 sitesinden 12.10.2013 tarihinde alınmıştır.

Dökmen, Ü., (1988). “Empatinin yeni bir modele dayanılarak ölçülmesi ve psikodrama ile geliştirilmesi”, *A.Ü.Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 2 (1-2); 155-190.

Dökmen, Ü., (2008). *Sanatta ve Günlük Yaşamda İletişim Çatışmaları ve Empati*, 39. Basım, İstanbul: Remzi Kitapevi.

Duru, E., (2002). “Öğretmen Adaylarında Empati-Yardım Etme Eğilimi İlişkisi ve Yardım Etme Eğiliminin Bazı Psikososyal Değişkenler Açısından İncelenmesi”, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12, 21-36.

Ekinci, Ö., (2009). *Öğretmen adaylarının empatik ve eleştirel düşünme eğilimlerinin incelenmesi*, (Yayınlanmamış), Yüksek Lisan Tezi, Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Fuat, N. ve Him, T., (2013). “Üniversite Öğrencilerinin İnternet Kullanım Durumları ve Saldırganlık Düzeyleri Arasındaki Korelasyon”, *International Conference on Communication, Media, Technology and Design*, Famagusta.

İşbulan, O., (2011). “Opinions Of University Graduates About Social Networks According to Their Personal Characteristics”, *The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 10 (2), 184-189.

İşcan, Ö.F. ve Timuroğlu, M.K., (2008). “İş Yerinde Narsisizm ve İş Tatmini İlişkisi”, *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 22 Temmuz 2008 Sayı: 2, 239-364.

Kızıltan, H., (2000). *Narcissistic Personality Inventory(NPI) Ölçeğinin Türkçe Formu Dil Eş Değerliliği, Güvenirlik ve Geçerlilik Çalışması*, (Yayınlanmamış), Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Köroğlu, E., Bayraktar, S., (2007). *Kişilik Bozuklukları*, Ankara: HYB Yayıncılık.

- Özbek, F. M., (2004). "Toplumsal Yaşamda Empati", *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 1., 1-16.
- Özenen, F., Prat, R., Penot, B., Parman, T., Aslan, N. H., Köşkdere, A. A., Hazan, Y., Davids, F.M., Beratis, S., Elda Abreveya, E., Kurtul, A., Meltem Ahıska, M., (2013). *Psikanaliz Buluşmaları-7 Narsisizm*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Özgün, M.S., (2007). *Okul Psikolojik Danışmanlarının Kişilik Özellikleri ile Mesleki Yetkinlik Beklentileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Adana: Çukurova Üniversitesi.
- Öztürk, M. ve Akgün, Ö.E., (2012). "Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Paylaşım Sitelerini Kullanma Amaçları ve Bu Sitelerin Eğitimlerinde Kullanılması ile İlgili Görüşleri", *Sakarya University Journal of Education*, 2/3 (Aralık /December 2012), 49-67.
- Öztürk, O., (2002). *Ruh Sağlığı ve Bozuklukları*, 9.Baskı, Ankara: Feryal Matbaası.
- Panek, T. E., Yioryos Nardis, P. ve Konrath, S., (2013). "Mirror or Megaphone?: How relationships between narcissism and social networking site use differ on Facebook and Twitter", *Computers in Human Behavior*, 2013; 29 (5), DOI: 10.1016/j.chb.2013.04.012.
- Tammy, D.B, Thompson, A, Christopher, TB, Lochman, J.E, Adler, K, Kwoneathia, H., (2007). "The Importance of Narcisizm in Predicting Proactive and Reactive Agression in Moderately to Highly Agressive Children", *Agressive Behavior*, 2007, 33, 185-197.
- Tarhan, N., (2012). *Toplum Psikolojisi*. Altıncı Baskı. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Turnage, B.F., Hong, Y.J., Stevenson, A.P. ve Edwards, B., (2012). "Social Work Students' Perceptions of Themselves and Others: Self-Esteem, Empathy, and Forgiveness". *Journal of Social Service Research*, 38, 89-99.
- Tuncay, T. ve İl, S., (2009). "Sosyal Hizmet Uygulamalarında Empatiyi Yeniden Düşünmek". *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 20 (2), Ekim 2009, 39-56.
- Twenge, J.M. ve Campbell W.K., (2010). *Asrın vebası: Narsisizm illeti*, (Çeviren: Özlem Korkmaz), İstanbul: Kaknüs Yayınları.

PSİKOLOJİK DAYANIKLILIK VE DEMOGRAFİK FAKTÖRLER ARASINDAKİ İLİŞKİ: KAMU ÇALIŞANLARINA YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

Doç.Dr. Orhan AKOVA¹

Turan BAYEZİT²

Özet

Çalışanların örgüt içinde başarılarını etkileyen önemli değişkenlerden birisi sahip oldukları psikolojik yapı ve bu yapının çalışma hayatında karşılaştıkları zorluklara karşı dayanıklılığıdır. Psikolojik dayanıklılık çalışanların örgütsel başarısı üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu çalışmanın amacı, kamu çalışanlarının psikolojik dayanıklılıkları ile demografik faktörleri arasındaki ilişkiyi belirlemektir. Ayrıca kamu çalışanlarının psikolojik dayanıklılık düzeyleri belirlenmeye çalışılacaktır. Bu doğrultuda, kamu çalışanlarının yaş, cinsiyet, mesleki kıdem ve mesleki kuruluşta geçirdikleri yılın psikolojik dayanıklılık düzeylerine etkisinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Çalışmada kamu çalışanlarına yönelik anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, psikolojik dayanıklılıkla demografik faktörler arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmuştur. Artan deneyimin ve yaş ortalamasının psikolojik dayanıklılığı etkilediği belirlenmiştir. Kadınların kendilik algısı ve aile uyumu puanları erkeklerden daha yüksek, erkeklerin yapısal stil düzeyleri ise kadınlardan daha yüksek bulunmuştur. Ayrıca kamu çalışanlarının psikolojik dayanıklılık düzeylerinin yüksek olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Psikolojik dayanıklılık, kendilik algısı, yapısal stil, kamu personeli, demografik faktörler

THE RELATIONSHIP BETWEEN DEMOGRAPHIC FACTORS AND PSYCHOLOGICAL RESILIENCE: A SURVEY TOWARDS PUBLIC OFFICERS

Abstract

This study aims to examine the relationship between demographic factors and resilience of public officers. It is also aimed to determine the level of psychological resilience of public officers. In this context, the purpose of

¹ İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Turizm İşletmeciliği, oakovaistanbul.edu.tr

² Nişantaşı Üniversitesi Yüksek Lisans Öğrencisi

this study is to determine the effect of the age, gender, seniority and the years within professional organizations on psychological resilience of public officers. The results, which were obtained in consequence, show that sex work, age, seniority and the years within the organizations that affect the hardiness are noteworthy based on supporting the main hypothesis. It is possible to mention the positive and significant relationship between these variables. Thus, increasing experience can be concluded as an effect on resilience. In addition, the self-perception of women and family cohesion scores were higher than men's self-perception. Men had significantly higher levels of structural style than women did. Besides, it was determined that the level of psychological resilience of public officers are high.

Key Words: Resilience, self-perception, structural styles, public officers, demographic factors

Giriş

İnsanlar, günlük yaşamları içinde birçok olumsuz durumla karşı karşıya kalabilmektedir. Bunlar; kimi zaman değer verilen birinin kaybı, hastalıklar veya başka bir insanın saldırısına uğrama gibi yaşam içindeki olayları kapsamaktadır. Ortaya çıkan bu olumsuzluklara bireyler birbirinden farklı kişisel tepki ve davranışlar gösterebilmektedir. Duyguların negatif yönünün ağır basması bireyin yaşadığı stresi arttırmaktadır. Psikolojik dayanıklılık artan strese rağmen kişinin çözüm odaklı, uyumlu bir davranış göstermesini gerektirir. Psikolojik dayanıklılık, bireyin içinde bulunduğu durumu sağlıklı bir şekilde analiz etmesi ve sonuçları öngörerek davranabilmesidir (Masten, 2001). Psikolojik dayanıklılık, ortaya çıkan bir hasar veya zarar sonrası onarımı ve yaşamın olumsuzluklarına karşı güçlenmeyi ifade eder.

Psikolojik açıdan sağlıklı insanlar, meydana gelen değişimlere etkili bir şekilde tepki gösterir, yaşam boyu öğrenmeye yöneliktir, yetenekler edinmede, tecrübelerinden yararlanmada etkilidir ve öz yeterlilik ve kendine güven konusunda gelişmişlerdir. Kendi kariyerleri açısından sorumluluk almaktan çekinmez, gerekli gördüklerinde hiçbir değişiklikten kaçmaz ve zor sorunlarla yüzleşebilirler (Beardslee ve Podorefsky, 1998).

Günümüzde işletmeleri başarıya götüren önemli faktörlerden birisi insan kaynaklarıdır. Yoğun rekabet ortamında yüksek strese maruz kalabilen karmaşık insan ilişkilerinin yaşandığı örgütlerde bireylerin psikolojik dayanıklılıkları işletme başarısında önemli bir konu haline gelmiştir. Psikolojik dayanıklılığı yüksek çalışanların ortaya çıkan olumsuzluklara gösterdikleri uyum çabası örgütlerin başarısını olumlu yönde etkilemektedir. Bu nedenle

çalışanların psikolojik dayanıklılıklarını etkileyen faktörlerin bilinmesi gerekmektedir. Literatürde psikolojik dayanıklılıkla ilgili yapılan bazı çalışmalarda demografik faktörlerle psikolojik dayanıklılık düzeyleri arasında birbirleriyle paralel olmayan sonuçlar elde edilmiştir. Bu sebeple psikolojik dayanıklılığın demografik faktörlerle ilişkisinin araştırılması literatüre katkı sağlaması açısından önem taşımaktadır. Bunun yanında vergi dairelerinde yoğun stres altında çoğunlukla mükelleflerle yüzyüze çalışan kamu görevlilerinin psikolojik dayanıklılık düzeylerinin belirlenmesi ve demografik faktörlerle ilişkisinin ortaya konması gerekmektedir. Kamu çalışanlarının psikolojik dayanıklılıklarının belirlenmesi kamu yönetiminde verimliliğin artırılması açısından önem taşımaktadır. Bununla birlikte kamu çalışanlarının psikolojik dayanıklılıklarıyla demografik faktörler arasındaki ilişkinin ortaya çıkarılması psikolojik dayanıklılığı etkileyen demografik faktörlerin tespit edilmesi açısından yararlı olacaktır. Bu çalışmada kamu çalışanlarının psikolojik dayanıklılık düzeylerinin incelenmesi ve demografik faktörlerle ilişkisinin ortaya konması amaçlanmaktadır.

1. Psikolojik Dayanıklılık Kavramı

Psikolojik dayanıklılık kelimesi; birçok etmen içermekte ve değişik disiplinlerde araştırılmaktadır. Psikolojik dayanıklılıkla ilgili birçok tanım yapılmış olmakla birlikte ortak bir tanım bulunmamaktadır (Grizenko, 1992). Psikolojik dayanıklılık kavramını ilk olarak psikolog Suzanne Kobasa ortaya atmıştır. Kobasa, 1970'lerin sonunda Illinois Bell Telefon Şirketi'nin üst düzey yöneticilerinin işlerini kaybettikten sonra yaşadıkları stresin sonuçlarını araştırmak için uzun süreli çalışma gerçekleştirmiş ve üst düzey yöneticilerin stres halinde iki farklı tepki verdikleri gözlemlenmiştir. Çalışmanın bulgularına göre, bazı yönetici ve çalışanların daha sağlıklı ve diğer çalışanlardan daha az psikolojik ve tıbbi problemler yaşadıklarını gözlemlemiştir (Kobasa, 1982; Williams, 2001). Çalışmanın sonunda, yüksek stresin negatif etkilerine karşı koruyucu bazı bireysel özelliklerin olduğunu ileri sürmüş ve bu bireysel özellikleri 'Psikolojik Dayanıklılık – (Hardiness)' olarak adlandırmıştır (Williams, 2001). Psikolojik dayanıklılık, stresin etkilerine direnmeyi sağlayan ve stresten koruyan önemli bir etmen olarak ortaya çıkmıştır. Strese direnmeye çalışırken, sosyal ve çevresel nedenleri değiştirmek zor olduğundan; stresle baş etme yönündeki araştırmalar psikolojik

dayanıklılığa yönelmiştir (Judkins, 2006). Ayrıca Ramirez (2007), psikolojik dayanıklılık kavramını; ‘psikolojik rahatsızlıklardan, hastalıktan, değişimlerden veya kötü durumlardan kaynaklanan rahatsızlıklardan kurtulabilmek için çabuk iyileşme yeteneği; hızlı bir şekilde kendini toplayabilme; incinme ve gerilme yaşadktan sonra eski durumuna çabuk dönebilme; esnek olma’ şeklinde ifade etmiştir. Bu açıdan bakıldığında psikolojik dayanıklılık, kişisel olarak başa çıkması zor olan, kişinin söz konusu zor şartlar ile başarılı bir şekilde başa çıkabilmesi ve bunları yaparken uyum sağlayabilme yeteneğini kullanması şeklinde ifade edilebilir. Kimi kaynaklarda beceri, kimi kaynaklarda psikolojik bir nitelik olarak kabul edildiği görülen psikolojik dayanıklılık genel olarak, kişinin pozitif bir şekilde gelişimini devam ettirebilmesini sağlar. Olumsuz durumlarla karşılaşan bireylerin hızlı bir şekilde vazgeçme, kendini kötü hissetme gibi kararları bireysel gelişime engel olurken, psikolojik dayanıklılık olgusu sürekli olarak mücadele ve gelişimi mümkün hale getirmektedir (Masten, 2007). Tecrübelerle öğrenme, aktif olma ve yaratıcılığı ön planda tutan bireysel bir süreçtir. Kişilerin işe inançlarının artmasına ve davranış bütünlüğü kazanmalarına yardımcı olması ve bireysel yaşam deneyimleri geliştirerek anlayış ve esneklik düzeylerinin artmasına olanak sağlar (Özbay ve Palancı, 2000).

Cencirulo (2001), psikolojik dayanıklılığın kişilik özelliğini, kişilerin stresli olaylarda kendilerine pozitif bakış açısı kazanabilmeleri olarak ifade etmektedir. Kararımak ve Çetinkaya (2009), çalışmalarında psikolojik dayanıklılığın, bireyin stresli olaylarla karşılaştığında duygusal durumunu sağlıklı bir şekilde sürdürmesinde yardımcı olan önemli kişilik özelliklerinden biri olduğunu belirtir. Crowley, ve diğerleri (2003) de değişik olaylarla baş etme stratejileri ile psikolojik dayanıklılık arasında ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Yüksek psikolojik dayanıklılık seviyesine sahip olan kişiler, stresli olaylarla karşılaştıklarında problemi çözüme ulaştırma ve planlama gibi stratejilerden daha fazla yararlanırlar ve problemlerin üstüne gitmekten kaçınmazlar. Bundan dolayı, stresle etkili bir şekilde başa çıkma becerisine ve psikolojik dayanıklılığa sahip kişiler, daha az stresin olumsuz etkilerine maruz kalırlar ve daha az hastalanırlar (Klag ve Bradley, 2004; Sezgin, 2012). Araştırmalar, psikolojik dayanıklılığın öğrenilebilir bir bireysel özellik olduğunu ortaya çıkarmıştır. Psikolojik dayanıklılık, yaşanan gerçek durumlarda algılanarak fark

edilen, öğrenilebilen ve belirli bir gelişim aşaması içeren bir olgudur (Beardslee ve Podorefsky, 1998; akt. Basım ve Çetin, 2011).

Psikolojik dayanıklılığını yüksek olan işgörenlerin iş hayatında daha etkili ve başarılı oldukları belirlenmiştir (Maddi ve diğerleri, 2006; Sezgin, 2012). Psikolojik olarak dayanıklı kişiler kendilerine ve dünyaya farklı bir bakış açıları vardır (Maddi ve Kobasa, 1984). Yapılan bir araştırmada, travmatik olayların etkisi altında kalan kişilerden psikolojik dayanıklılığı yüksek olanlar çoğunlukla az psikolojik rahatsızlık belirtileri göstermişler veya hiç göstermemişlerdir. Ayrıca bireysel ve sosyal sorumluluklarını yapmaya devam ettiklerini ve yeni görev ve tecrübeleri karşılamaya hazır olduklarını ifade etmişlerdir (Nicholas, 1993). Kobasa (1982), strese karşı dayanıklı bireylerin değişime açık olduğunu, işlerine kendilerini adadıklarını ve olayları kontrol ettiklerine inandıkları gibi bazı tipik davranışlar sergilediğini belirtmiştir. Özet olarak psikolojik dayanıklılık da stresli hayatımızdaki olaylar ile karşılaşıldığında bir direnç kaynağı olarak çalışan bireysel özellik olarak ifade edilebilir (Terzi, 2005).

Psikolojik dayanıklılığa etki eden birçok faktörden söz edilebilir. Ancak, yapılan araştırmalarda bu etmenlerin üç temel grup altında toplanabileceği öne sürülmektedir (Haase ve diğerleri, 2004). Bu gruplar; aile desteği ve uyumu, bireysel ve yapısal özellikler ve dış destek (iş arkadaşları, sosyal çevre vb.) olarak sıralanabilir. Bireysel özellikler içinde; sosyal olmak, fiziksel olarak güçlü olmak, iletişim konusunda yetenekli olmak, belirli bir zeka seviyesine sahip olmak ve kendi kendine yetmek ve beceri sahibi olmak gibi çeşitli bireysel niteliklerdir (Olsson ve diğerleri, 2003). Aileye yönelik özelliklere odaklanan araştırmalarda ise, bireyin anne-babasıyla veya anne-babası yoksa anne babası gibi gördüğü kişilerle yaşadığı ilişkilerin önem taşıdığı ifade edilmektedir. Psikolojik dayanıklılığa olumlu yönde etki eden dış destek ise, bireylerin zorluklarla başa çıkmalarında yardımcı olan öğretmen, arkadaş, komşu ve diğer bireyleri içermektedir (Garmezy 1993). Bunun yanında zor durumlarla karşılaşıldığı zaman destekleyici bir eğitim çevresine sahip olmak ve sosyal çevre içinde boş zamanlarda vakit geçirebilecek çeşitli hobilere sahip olmak ve ayrıca aile dışından başka birinin bireyin yanında olmasının da bu süreçte önemli olduğu öne sürülmektedir (Smith ve Prior 1994; akt. Basım ve Çetin, 2011).

Psikolojik dayanıklılığı düzeyi yüksek çalışanların örgütsel özdeşleşmişlik düzeylerinin ve performanslarının artması, tükenmişlik duygularının düşmesi beklenir. Böylece örgüt amaçlarının gerçekleştirilmesi ve yoğun rekabet ortamında ortaya çıkabilecek belirsizliklerle ve sorunlarla baş edilebilmesi kolaylaşır (Bitmiş ve diğerleri, 2013).

Günümüz iş dünyasında zorluk ve hayal kırıklıkları yaşamın kaçınılmaz bir gerçek olması sebebiyle bir sıkıntı karşısında ayakta durabilme ve yeniden toparlanabilme gücü psikolojik dayanıklılık konusunu önemli hale getirmektedir. Birçok insan ilişki sorunları, finansal stresler, iş ve kariyer endişeleri ve sağlık sorunları nedeniyle mağduriyet ya da birçok nedenden dolayı üzüntü yaşamaktadır. Bu aşamada yaşanan travma çoğunlukla bireyin sahip olduğu kapasitesini ve becerilerini görmesini engellemekte ve bireyin gelişimine engel olmaktadır (Maddi ve diğerleri, 2006). Psikolojik dayanıklılık, kişilerin stresle baş etmelerine yardımcı olarak onların güç hayat koşullarıyla mücadele etmelerini (Lambert ve Lambert, 1999; Sezgin, 2012), yaptıkları işe, buldukları mekana ve çalıştıkları örgüte bağlanmalarına yardımcı olur. Bundan dolayı psikolojik dayanıklılığı yüksek olan iş görenlerin örgüte bağlılık seviyeleri daha yüksek, örgütten ayrılma veya örgütü terk etme eğilimleri ise daha düşük olabilmektedir (Sezgin, 2012).

2. Psikolojik Dayanıklılıkla ilgili Yapılan Araştırmalar

Son yıllarda başta davranış bilimleri olmak üzere çeşitli bilim dallarında psikolojik dayanıklılık kavramı araştırmacılar tarafından bir çok çalışmaya konu olmaktadır (Lambert ve Lambert, 1999; Williams, 2001; Judkins ve diğerleri 2003; 2005; Judkins, 2006; Ramirez, 2007; Cencirulo, 2001; Masten, 2007; Klag ve Bradley, 2004; Maddi ve diğerleri, 2006; Maddi ve Khoshaba, 1994; Crowley ve diğerleri, 2003; Terzi, 2005; Beardslee ve Podorefsky, 1998; Morrissey ve Hannah, 1986; Tugade ve diğerleri, 2004; Moran ve Eckenrode, 1992; Rew ve diğerleri, 2001; Pietrzak ve diğerleri, 2009; Wilks, 2008, Fribog ve diğerleri, 2003; Sook Baek ve diğerleri, 2010; Wagnild, 2009). Bu araştırmaların çoğunluğu zihinsel sağlık (Maddi ve Khoshaba, 1994), psikolojik dayanıklılıkla stres ve stres azaltma stratejileri (Klag ve Bradley, 2004; Lambert vd., 2003; Moran ve Eckenrode, 1992; Rew vd., 2001; Tugade ve Frederickson, 2004), psikolojik iyi olma (Lambert ve Lambert,

1999), sosyal fayda, yabancılaşma (Leak ve Williams, 1989; Terzi, 2005; akt. Sezgin, 2012), akademik başarı (Sheard ve Golby, 2007; akt. Sezgin, 2012), akademik stres ve sosyal destek (Wilks, 2008), psikolojik dayanıklılık ölçeği geliştirme (Sook Baek vd., 2010; Friberg vd., 2003), pozitif duygu kullanımı (Tugade vd., 2004), psikolojik zorluklar ve sosyal destek (Pietrzak vd., 2010), psikolojik dayanıklılık ile iş yeri performansı (Coutu, 2002; Sutcliffe ve Vogus, 2003; Youssef ve Luthans, 2005; akt. Basım ve Çetin, 2011), psikolojik dayanıklılığın iş tatmini ve örgütsel bağlılık tutumları (Çetin ve Basım, 2011) gibi konuları ele almaktadır.

Priyadarshi ve Kumar (2009), işletmelerde iş etkinlikleri kiralama ofisinde çalışanlar üzerinde yaptığı çalışmasında mesleki stres kaynakları; rol belirsizliği, rol çatışması, siyasi ve grup baskıları, aşırı yüklenme, ilgili meslek stresleri, sorumluluk, ücret, çalışma koşulları, ilişkiler, çaresiz kalma, güven ve iş doyumunu ile psikolojik dayanıklılık boyutları arasında anlamlı bir ilişki olduğu ve cinsiyete göre anlamlı farklılık gösterdiği sonucuna ulaşmıştır.

Psikolojik dayanıklılık ve demografik değişkenler arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmalarda birbiriyle paralel olmayan sonuçlara rastlanmaktadır (Crowley vd., 2003; Hannah ve Morrisey, 1986; akt. Sezgin, 2012; Harrisson vd., 2002; Klag ve Bradley, 2004; Maddi vd., 2006; Campbell-Sills vd., 2009; Sürücü ve Bacanlı, 2010; Sezgin, 2012). Cinsiyetle psikolojik dayanıklılık arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmalara bakıldığında birbiriyle çelişkili sonuçlar olduğu görülmektedir. Bazı araştırmacılar (Chan, 2003; Maddi vd., 2006; Harrisson vd., 2002; Crowley vd., 2003; Maddi vd., 2006; Sezgin, 2009; Sezgin, 2012), cinsiyetin psikolojik dayanıklılıkla ilişkisi olmadığını bulgularken, bazıları ise (Hannah ve Morrisey 1986; akt. Sezgin, 2012), kadınların psikolojik dayanıklılık düzeyinin erkeklerden daha yüksek olduğunu bulgulamışlardır. Benzer şekilde Sürücü ve Bacanlı (2010), öğrencilerin üniversiteye genel, sosyal ve akademik uyumlarının psikolojik dayanıklılık düzeylerine, cinsiyete, sınıf düzeyine, üniversiteye girmeden önceki yaşanılan yere ve yaşanılan ortama göre fark gösterip göstermediğini araştırdıkları çalışmalarında, erkek öğrencilerin üniversiteye uyumlarının kız öğrencilerinkinden anlamlı olarak yüksek olduğunu tespit etmişlerdir.

Yaş ile psikolojik dayanıklılık arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalara bakıldığında; çoğu araştırmada yaşla cinsiyet arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmektedir. Bazı yazarlar (Chan, 2003; Harrisson vd., 2002; Maddi vd., 2006; Sezgin, 2009; Bonanno vd., 2007; Sezgin, 2012), yaşla psikolojik dayanıklılık arasında bir ilişki olmadığını bulgularken bazıları ise (Hannah ve Morrisey, 1986; akt. Sezgin, 2012), kadınların ilerleyen yaşlarda psikolojik dayanıklılık düzeylerinin düştüğünü belirlemiştir. Yalçın (2013), öğretmenler üzerine yaptığı çalışmada, deneyim ile değiştiği düşünülen “Gelecek Algısı”, “Sosyal Yeteterlilik” ve “Aile Uyumunun”, 42-47 yaş aralığında en yüksek düzeyde olduğunu belirlemiştir. Yaşın psikolojik dayanıklılıkla ilişkisi olduğu birçok çalışmayla da desteklenmiştir (Sadler-Smith, 1996; Schmied ve Lawler, 1986).

Mesleki kıdem ve psikolojik dayanıklılıkla ilgili yapılan çalışmalarda bazı araştırmacılar (Harrison vd., 2002; Sezgin, 2009; Sezgin 2012), bu iki değişken arasında anlamlı bir ilişki bulamamıştır. Bunun yanında, mesleki kıdem arttıkça artan iş doyumuna bağlı olarak psikolojik dayanıklılıktan bahsedildiği görülmektedir (Izgar, 2008; Akkan, 2008). Literatürde ilk yıllara nazaran artan mesleki kıdem ile psikolojik dayanıklılık algısının da arttığına yönelik çalışmalar mevcuttur (Harrison vd., 2002).

Literatürde çalışma süresinin psikolojik dayanıklılığı etkilediğine dair birçok çalışma mevcuttur (Khoshaba ve Maddi, 1999; Kobasa, 1979; Maddi ve Kobasa, 1984). Söz konusu çalışmalarda, özellikle iş ve ev yaşamını etkileyen uyum, kontrol ve değişime açıklık faktörleri üzerinde durulmaktadır. Bu faktörlerin gelişimi süre ile doğru orantılı olduğundan elde edilen bulgular şaşırtıcı değildir.

Yukarıda görüldüğü üzere literatürde demografik faktörlerle psikolojik dayanıklılık arasındaki ilişkiyi bulgulamaya yönelik çalışmalar farklı sonuçlar vermektedir. Bu nedenle bu çalışma, demografik faktörlerle psikolojik dayanıklılık arasındaki ilişkiyi kamu çalışanları açısından ortaya koyması yönüyle literatüre katkı sağlayacaktır.

3.Yöntem

Bu çalışmanın amacı kamuda çalışanların psikolojik dayanıklılıklarıyla demografik faktörler arasında ilişki olup olmadığını tespit etmeye yöneliktir. Çalışmada ayrıca kamu çalışanlarının psikolojik dayanıklılık seviyeleri tespit edilmeye çalışılacaktır. Araştırmanın evrenini İstanbul ilinde vergi dairelerinde görev yapan kamu çalışanları oluşturmaktadır. Vergi dairelerinde çalışan 500 çalışana anket uydurulan bunlardan 415 adet geri dönüş sağlanmıştır 17 anket eksik ve hatalı veri girişi nedeni ile değerlendirmeye alınmamıştır. 398 anket değerlendirmeye alınarak analiz edilmiştir.

Araştırma iki ya da daha çok değişken arasındaki değişimin varlığını belirlemek üzere ilişkisel tarama modelinde tasarlanmıştır (Karasar,1984: 83).

Psikolojik dayanıklılıkla ilgili yapılan bazı çalışmalarda, dayanıklılığı bütünsel açıdan ele alarak toplam bir dayanıklılık puanı kullanılırken (Maddi, Wadhwa ve Haier, 1996; Harrisson vd., 2002; Terzi, 2005, Sezgin, 2012), diğer bazılarında ise, toplam puanın yanında bağlanma, kontrol ve güçlük olmak üzere üç ayrı boyutta incelenmiştir (Maddi ve Khoshaba, 1994; Crowley vd., 2003; Klag ve Bradley, 2004; Maddi vd., 2006; akt. Sezgin, 2012). Bu araştırmada Friberg ve diğerleri (2003) tarafından geliştirilen ve daha sonra tekrar revize edilen (Friberg vd., 2005) psikolojik dayanıklılık ölçeği kullanılmıştır. Friberg ve diğerleri (2005) revize ettikleri ölçek için altı boyut belirlemişlerdir. Ölçek “Kendilik Algısı”, “Gelecek Algısı”, “Yapısal Stil”, “Sosyal Yeterlilik”, “Aile Uyumu”, “Sosyal Kaynaklar” alt boyutlarından oluşmaktadır. “Kendilik Algısı”; kişinin kendi farkındalığını, psikolojik dayanıklılık sürecinde önemli rol oynayan olumlu “ Gelecek Algısı”; kişinin geleceğe yönelik bakış açısını, “Yapısal Stil”; kişinin kendine güven, güçlü yönler ve öz disiplini gibi kişisel özelliklerini, “Sosyal Yeterlilik”; kişinin dışardan aldığı sosyal desteği, “aile Uyumu” ise; kişinin yakınlarıyla olan uyumuyla ilgili boyutlardır. Ölçeğin Türkçe’ye uyarlanması Basım ve Çetin (2011) tarafından yapılmıştır. Bu araştırmada ölçeğin genel güvenilirliği 0,856 olarak yüksek bulunmuştur.

4.Bulgular

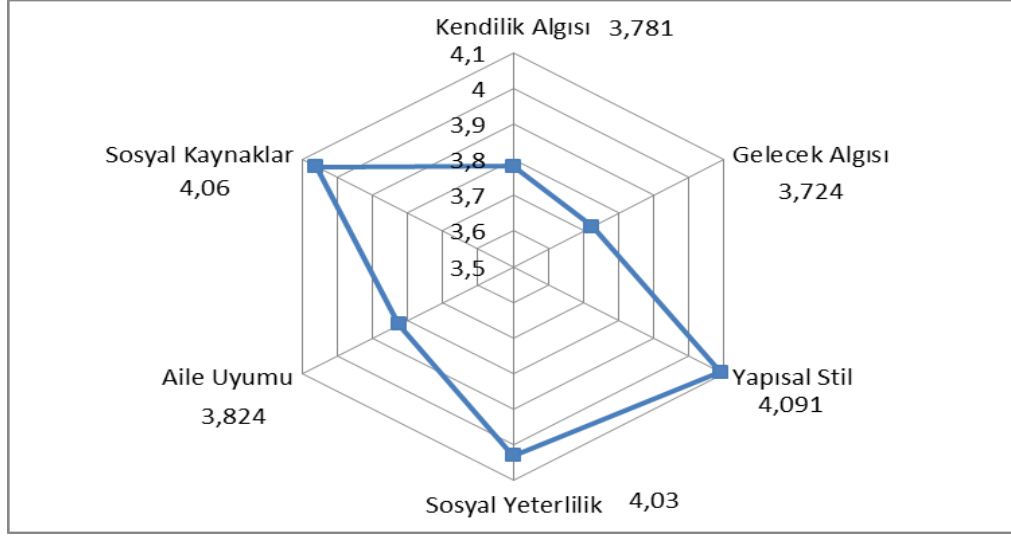
Çalışmanın bu bölümünde kamu çalışanları üzerinde yapılan araştırmanın bulgularına yer verilmiştir.

Tablo 1. Kamu Çalışanlarına Ait Tanımlayıcı Özellikler

Tablolar	Gruplar	Frekans(n)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Bayan	130	32,7
	Erkek	268	67,3
	Toplam	398	100,0
Yaş	30-35 Yaş	156	39,2
	36-41 Yaş	156	39,2
	42-47 Yaş	86	21,6
	Toplam	398	100,0
Kurumda Çalışma Süresi	1-5 Yıl	78	19,6
	6-10 Yıl	128	32,2
	11-15 Yıl	104	26,1
	16-20 Yıl	88	22,1
	Toplam	398	100,0
Mesleki Kıdem	1-5 Yıl	136	34,2
	6-10 Yıl	136	34,2
	11 Yıl Ve üstü	126	31,7
	Toplam	398	100,0

Tablo 1'e göre ankete katılan kamu çalışanlarının çoğunluğu erkek ve 30-41 yaş aralığındadır. Kurumda çalışma süreleri çoğunlukla 6-10 yıl ve 11-15 yıl arasındadır. Mesleki kıdem süreleri çoğunlukla 1-5 yıl, ve 6-10 yıl arasında değişmektedir.

Şekil 1'de kamu çalışanlarının psikolojik dayanıklılık puanları verilmektedir. Kamu çalışanlarının “kendilik algısı” düzeyi yüksek ($3,781 \pm 0,434$); “gelecek algısı” düzeyi yüksek ($3,724 \pm 0,536$); “yapısal stil” düzeyi yüksek ($4,091 \pm 0,749$); “sosyal yeterlilik” düzeyi yüksek ($4,030 \pm 0,419$); “aile uyumu” düzeyi yüksek ($3,824 \pm 0,478$); “sosyal kaynaklar” düzeyi yüksek ($4,060 \pm 0,648$) olarak saptanmıştır.



Şekil 1. Kamu Çalışanlarının Psikolojik Dayanıklılık Puanlarının Diyagramı

Tablo 2'ye göre "Gelecek Algısı" ve "Kendilik Algısı" arasında zayıf, pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmaktadır. "Yapısal Stil" ile "Kendilik Algısı" ve "Gelecek Algısı" arasında orta, pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmaktadır. "Sosyal Yeterlilik" ile "Kendilik Algısı" ve "Yapısal Stil" arasında orta, pozitif yönde anlamlı, "Gelecek Algısı" ile çok zayıf, pozitif yönde ilişki bulunmaktadır. Aile Uyumu ile "Kendilik Algısı", "Gelecek Algısı" "Yapısal Stil" arasında zayıf, pozitif yönde, "Sosyal Yeterlilik" ile orta, pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmaktadır. "Sosyal Kaynaklar" ile "Kendilik Algısı" ve "Sosyal Yeterlilik" arasında orta, pozitif yönde, "Gelecek Algısı" ve "Aile Uyumu" arasında zayıf, pozitif yönde, "Yapısal Stil" ile yüksek, pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmaktadır.

Tablo 2. Kamu Çalışanlarının Psikolojik Dayanıklılık Alt Boyutları Arasındaki İlişkiler

	Ortalama	Standart Sapma	Kendilik Algısı	Gelecek Algısı	Yapısal Stil	Sosyal Yeterlilik	Aile Uyumu	Sosyal Kaynaklar
Kendilik Algısı	3,781	0,434	1,000					
Gelecek Algısı	3,724	0,536	0,367**	1,000				
Yapısal Stil	4,091	0,749	0,576**	0,587**	1,000			
Sosyal Yeterlilik	4,030	0,419	0,544**	0,216**	0,503**	1,000		
Aile Uyumu	3,824	0,478	0,274**	0,384**	0,442**	0,621**	1,000	
Sosyal Kaynaklar	4,060	0,648	0,591**	0,358**	0,871**	0,581**	0,445**	1,000

*<0,05; **<0,01

Tablo 3. Kamu Çalışanlarının Psikolojik Dayanıklılık Puanlarının Demografik Özelliklere Göre Dağılımı

	Gruplar	Kendilik Algısı	Gelecek Algısı	Yapısal Stil	Sosyal Yeterlilik	Aile Uyumu	Sosyal Kaynaklar
Cinsiyet	Bayan	3,951±0,393	3,723±0,726	3,811±0,770	4,072±0,529	3,925±0,582	4,010±0,704
	Erkek	3,699±0,430	3,724±0,415	4,226±0,701	4,010±0,353	3,775±0,411	4,085±0,619
	t p	5,628 0,000	-0,014 0,991	-5,368 0,000	1,39 0,226	2,956 0,009	-1,088 0,277
Yaş	30-35 Yaş	3,858±0,440	3,641±0,523	4,264±0,703	4,140±0,338	4,000±0,308	4,153±0,595
	36-41 Yaş	3,645±0,411	3,731±0,452	3,862±0,837	3,934±0,431	3,595±0,495	3,884±0,760
	42-47 Yaş	3,891±0,403	3,861±0,663	4,191±0,528	4,004±0,482	3,921±0,536	4,212±0,412
	F p	13,677 0,000	4,755 0,009	12,993 0,000	10,08 0,000	35,348 0,000	10,207 0,000
Kurumda çalışma süresi	1-5 Yıl	3,777±0,313	3,513±0,777	4,121±0,617	4,269±0,413	4,034±0,453	4,316±0,483
	6-10 Yıl	3,619±0,400	3,578±0,335	3,748±0,833	3,859±0,381	3,549±0,353	3,768±0,712
	11-15 Yıl	3,910±0,450	3,923±0,516	4,350±0,602	4,104±0,395	4,027±0,470	4,210±0,545
	16-20 Yıl	3,871±0,483	3,886±0,392	4,255±0,706	3,981±0,386	3,798±0,467	4,082±0,640
	F p	11,033 0,000	16,368 0,000	16,179 0,000	19,42 0,000	31,263 0,000	16,288 0,000
Mesleki kıdem	1-5 Yıl	3,832±0,403	3,824±0,415	4,359±0,524	4,066±0,209	3,840±0,375	4,193±0,496
	6-10 Yıl	3,622±0,426	3,596±0,380	3,804±0,820	3,895±0,434	3,631±0,425	3,800±0,711
	10 Yıl +	3,898±0,427	3,754±0,736	4,110±0,769	4,138±0,523	4,015±0,550	4,198±0,642
	F p	15,775 0,000	6,625 0,001	20,534 0,000	12,343 0,000	23,568 0,000	18,034 0,000

Tablo 3'te kamu çalışanlarının psikolojik dayanıklılık puanlarının demografik özelliklere göre dağılımı verilmektedir. Araştırmaya katılan kamu çalışanlarının psikolojik dayanıklılık puanları ortalamalarının cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla t-testi yapılmıştır. Elde edilen bulgulara göre: Kadınların “Kendilik Algısı” ve “Aile Uyumu” puanları ($x=3,951$), erkeklerin “Kendilik Algısı” ve “Aile Uyumu” puanlarından ($x=3,699$) yüksek, erkeklerin yapısal stil puanları ($x=4,226$), kadınların yapısal stil puanlarından ($x=3,811$) yüksek bulunmuştur.

Araştırmaya katılan kamu çalışanlarının “Gelecek Algısı”, “Sosyal Yeterlilik”, “Sosyal Kaynaklar” puanları ortalamalarının cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$).

Yaş değişkenine bağlı olarak “Kendilik Algısı”, “Gelecek Algısı”, “Yapısal Stil”, “Sosyal Yeterlilik”, “Aile Uyumu” ve “Sosyal Kaynaklar” düzeyinde anlamlı farklılıklar olduğu görülmektedir ($p<0,050$). Farklılıkların kaynaklarını belirlemek amacıyla yapılan tamamlayıcı post-hoc analizi sonucunda, yaşı 30-35 ve 42-47 yaş olanların “Kendilik Algısı” puanları, yaşı 36-41 yaş olanların “Kendilik Algısı” puanlarından anlamlı olarak yüksek bulunmuştur. Yaşı 42-47 yaş olanların “Gelecek Algısı” puanları, yaşı 30-35 yaş olanların gelecek algısı puanlarından anlamlı olarak yüksek bulunmuştur. Yaşı 30-35 yaş olanların “Yapısal Stil” puanları, yaşı 36-41 yaş olanların “Yapısal Stil” puanlarından anlamlı olarak yüksek bulunmuştur. Yaşı 42-47 yaş olanların “Yapısal Stil” puanları, yaşı 36-41 yaş olanların “Yapısal Stil” puanlarından anlamlı olarak yüksek bulunmuştur. Yaşı 30-35 yaş olanların “Sosyal Yeterlilik” puanları, yaşı 36-41 ve 42-47 yaş olanların “Sosyal Yeterlilik” puanlarından anlamlı olarak yüksek bulunmuştur. Yaşı 30-35 yaş olanların “Aile Uyumu” puanları, yaşı 36-41 yaş olanların “Aile Uyumu” puanlarından anlamlı olarak yüksek bulunmuştur. Yaşı 42-47 yaş olanların “Aile Uyumu” puanları, yaşı 36-41 yaş olanların “Aile Uyumu” puanlarından anlamlı olarak yüksek bulunmuştur. Yaşı 30-35 ve 42-47 yaş olanların “Sosyal Kaynaklar” puanları, yaşı 36-41 yaş olanların “Sosyal Kaynaklar” puanlarından anlamlı olarak yüksek bulunmuştur.

Kurumda çalışma süresi değişkenine bağlı olarak “Kendilik Algısı”, “Gelecek Algısı”, “Yapısal Stil”, “Sosyal Yeterlilik”, “Aile Uyumu” ve “Sosyal Kaynaklar” düzeyinde anlamlı farklılıklar olduğu görülmektedir ($p<0,050$). Farklılıkların kaynaklarını belirlemek amacıyla yapılan tamamlayıcı post-hoc analizi sonucunda, kurumda çalışma süresi 11-15 yıl olanların “Kendilik Algısı” puanları, kurumda çalışma süresi 1-5 ve 6-10 yıl olanların “Kendilik Algısı” puanlarından anlamlı olarak yüksek bulunmuştur. Kurumda çalışma süresi 1-5 ve 16-20 yıl olanların “Kendilik Algısı” puanları, kurumda çalışma süresi 6-10 yıl olanların “Kendilik Algısı” puanlarından anlamlı olarak yüksek bulunmuştur. Kurumda çalışma süresi 11-15 ve 16-20 yıl olanların “Gelecek Algısı” puanları, kurumda çalışma süresi 1-5 yıl olanların “Gelecek Algısı” puanlarından anlamlı olarak yüksek bulunmuştur. Kurumda

çalışma süresi 11-15 ve 16-20 yıl olanların “Gelecek Algısı” puanları, kurumda çalışma süresi 6-10 yıl olanların “Gelecek Algısı” puanlarından anlamlı olarak yüksek bulunmuştur. Kurumda çalışma süresi 11-15 yıl olanların “Yapısal Stil” puanları, kurumda çalışma süresi 1-5 ve 6-10 yıl olanların “Yapısal Stil” puanlarından anlamlı olarak yüksek bulunmuştur. Kurumda çalışma süresi 1-5 ve 16-20 yıl olanların “Yapısal Stil” puanları, kurumda çalışma süresi 6-10 yıl olanların “Yapısal Stil” puanlarından anlamlı olarak yüksek bulunmuştur. Kurumda çalışma süresi 1-5, 11-15 ve 16-20 yıl olanların “Sosyal Yeterlilik” puanları, kurumda çalışma süresi 6-10 yıl olanların “Sosyal Yeterlilik” puanlarından anlamlı olarak yüksek bulunmuştur. Kurumda çalışma süresi 1-5 yıl olanların “Sosyal Yeterlilik” puanları, kurumda çalışma süresi 11-15 ve 16-20 yıl olanların “Sosyal Yeterlilik” puanlarından anlamlı olarak yüksek bulunmuştur. Kurumda çalışma süresi 11-15 yıl olanların “Sosyal Yeterlilik” puanları, kurumda çalışma süresi 16-20 yıl olanların “Sosyal Yeterlilik” puanlarından anlamlı olarak yüksek bulunmuştur. Kurumda çalışma süresi 1-5, 11-15 ve 16-20 yıl olanların “Aile Uyumu” puanları, kurumda çalışma süresi 6-10 yıl olanların “Aile Uyumu” puanlarından anlamlı olarak yüksek bulunmuştur. Kurumda çalışma süresi 1-5 ve 11-15 yıl olanların “Aile Uyumu” puanları, kurumda çalışma süresi 16-20 yıl olanların “Aile Uyumu” puanlarından anlamlı olarak yüksek bulunmuştur. Kurumda çalışma süresi 1-5, 11-15 ve 16-20 yıl olanların “Sosyal Kaynaklar” puanları, kurumda çalışma süresi 6-10 yıl olanların “Sosyal Kaynaklar” puanlarından anlamlı olarak yüksek bulunmuştur. Kurumda çalışma süresi 1-5 yıl olanların “Sosyal Kaynaklar” puanları, kurumda çalışma süresi 16-20 yıl olanların “Sosyal Kaynaklar” puanlarından anlamlı olarak yüksek bulunmuştur.

Mesleki kıdem değişkenine bağlı olarak “Kendilik Algısı”, “Gelecek Algısı”, “Yapısal Stil”, “Sosyal Yeterlilik”, “Aile Uyumu” ve “Sosyal Kaynaklar” düzeyinde anlamlı farklılıklar olduğu görülmektedir ($p < 0,050$). Farklılıkların kaynaklarını belirlemek amacıyla yapılan tamamlayıcı post-hoc analizi sonucunda, mesleki kıdemi 1-5 yıl olanların “Kendilik Algısı” puanları, mesleki kıdemi 6-10 yıl olanların “Kendilik Algısı” puanlarından anlamlı olarak yüksek bulunmuştur. Mesleki kıdemi 11 yıl ve üstü olanların “Kendilik Algısı” puanları, mesleki kıdem 6-10 yıl olanların “Kendilik Algısı” puanlarından anlamlı olarak yüksek bulunmuştur. Mesleki kıdemi 1-5 yıl ve 11 yıl ve üstü olanların “Gelecek Algısı”

puanları, mesleki kıdem 6-10 yıl olanların “Gelecek Algısı” puanlarından anlamlı olarak yüksek bulunmuştur. Mesleki kıdem 1-5 yıl ve 11 yıl ve üstü olanların “Yapısal Stil” puanları, mesleki kıdemi 6-10 yıl olanların “Yapısal Stil” puanlarından anlamlı olarak yüksek bulunmuştur. Mesleki kıdemi 1-5 yıl olanların “Yapısal Stil” puanları, mesleki kıdemi 11 yıl ve üstü olanların “Yapısal Stil” puanlarından anlamlı olarak yüksek bulunmuştur. Mesleki kıdemi 1-5 yıl ve 11 yıl ve üstü olanların “Sosyal Yeterlilik” puanları, mesleki kıdemi 6-10 yıl olanların “Sosyal Yeterlilik” puanlarından anlamlı olarak yüksek bulunmuştur. Mesleki kıdemi 11 yıl ve üstü olanların “Aile Uyumu” puanları, mesleki kıdemi 1-5 ve 6-10 yıl olanların “Aile Uyumu” puanlarından anlamlı olarak yüksek bulunmuştur. Mesleki kıdem 1-5 yıl olanların aile uyumu puanları, mesleki kıdem 6-10 yıl olanların “Aile Uyumu” puanlarından anlamlı olarak yüksek bulunmuştur. Mesleki kıdem 1-5 yıl ve 11 yıl ve üstü olanların “Sosyal Kaynaklar” puanları, mesleki kıdem 6-10 yıl olanların “Sosyal Kaynaklar” puanlarından anlamlı olarak yüksek bulunmuştur.

Sonuç

Kamu çalışanlarının psikolojik dayanıklılık boyutları açısından elde edilen sonuçlara göre tüm boyutlarda yüksek psikolojik dayanıklılık düzeyine sahip oldukları görülmektedir. Bununla birlikte en yüksek ortalamaya sahip boyutlar sırasıyla “Yapısal Stil”, “Sosyal Kaynaklar” ve “Sosyal Yeterlilik” alırken; en düşük ortalamayı “Gelecek Algısı”, “Kendilik Algısı” ve “Aile Uyumu” almaktadır. Bu durum kamu çalışanlarının “Yapısal Stil”, “Sosyal Kaynaklar” ve “Sosyal Yeterlilik” açısından gelecek algısı, “Kendilik Algısı” ve “Aile Uyumu” na göre daha güçlü psikolojik dayanıklılığa sahip olduklarını göstermektedir.

Bununla birlikte boyutlar arasında ilişkinin tespit edilmesi amacıyla yapılan korelasyon analizinde “Gelecek Algısı” ve “Kendilik Algısı” arasında zayıf, pozitif yönde, “Yapısal Stil” ve “Kendilik Algısı” arasında orta, pozitif yönde, “Yapısal Stil” ve “Gelecek Algısı” arasında orta, pozitif yönde, “Sosyal Yeterlilik” ve “Kendilik Algısı” arasında orta, pozitif yönde, “Sosyal Yeterlilik” ve “Gelecek Algısı” arasında çok zayıf, pozitif yönde, “Sosyal Yeterlilik” ve “Yapısal Stil” arasında orta, pozitif yönde, “Aile Uyumu” ve “Kendilik Algısı” arasında

zayıf, pozitif yönde, “Aile Uyumu” ve “Gelecek Algısı” arasında zayıf, pozitif yönde, “Aile Uyumu” ve “Yapısal Stil” arasında zayıf, pozitif yönde, “Aile Uyumu” ve “Sosyal Yeterlilik” arasında orta, pozitif yönde, “Sosyal Kaynaklar” ve “Kendilik algısı” arasında orta, pozitif yönde, “Sosyal Kaynaklar” ve “Gelecek Algısı” arasında zayıf, pozitif yönde, “Sosyal Kaynaklar” ve “Yapısal Stil” arasında yüksek, pozitif yönde, “Sosyal Kaynaklar” ve “Sosyal Yeterlilik” arasında orta, pozitif yönde ve “Sosyal Kaynaklar” ve “Aile Uyumu” arasında zayıf, pozitif yönde anlamlı ilişkiler bulunmaktadır. Görüldüğü gibi boyutlar arasında çoğunlukla zayıf olmakla birlikte anlamlı ilişkiler ortaya çıkmıştır. En yüksek ilişki düzeyi “Sosyal Kaynaklar” ve “Yapısal Stil” arasındadır. Bu ilişki “Sosyal Kaynakların” artmasıyla birlikte güçlü bir şekilde “Yapısal Stil” boyutunun da arttığını göstermektedir.

Kamu çalışanlarının psikolojik dayanıklılık düzeyleri ile cinsiyetlerinin farklılaşması incelendiğinde, “Kendilik Algısı” ve “Yapısal Stil” boyutları haricinde anlamlı bir farklılaşmadan söz edilemeyeceği görülmektedir. Bu sonuç, literatürdeki cinsiyet ve psikolojik dayanıklılık arasındaki ilişkiyi anlamlı olmadığı yönünde belirten diğer araştırmalar ile uyumludur (örn. Maddi, vd., 2006; Sezgin, 2012; Chan 2003). Bu çalışmalarda psikolojik dayanıklılık düzeyinin cinsiyet ile anlamlı bir ilişkiye sahip olmadığı belirtilmektedir. Genel durum bu yönde iken, alt boyutlarda “Kendilik Algısı” ve “Aile Uyumu” açısından kadınların, “Yapısal Stil” açısından erkeklerin lehine bir durum söz konusudur. Kadınların erkeklere nazaran daha yüksek “Kendilik Algısına” sahip olması dikkat çekici bir bulgudur. Bu doğrultuda kadınların kendi farkındalık düzeylerinin daha yüksek olduğu ve kim olduklarına dair erkeklere nazaran daha bilinçli oldukları söylenebilir. Ayrıca, “Aile Uyumları” da erkeklere nazaran daha yüksek saptanmıştır. Bu destek psikolojik dayanıklılıklarını artırır niteliktedir. Bunun yanı sıra, erkekler de “Yapısal Stil” doğrultusunda daha güvenli, güçlü ve pozitif yanlarına duyarlı ve sorumluluğu yüksek görülmektedirler. Diğer alt boyutlarda ise anlamlı düzeyde bir farklılaşma söz konusu değildir.

Yaşın psikolojik dayanıklılığa etkisi bir çok çalışmada desteklenmiştir (Sadler-Smith, 1996; Schmied ve Lawler, 1986). Kamu çalışanlarının psikolojik dayanıklılık ve yaşları arasındaki farklılaşma incelendiğinde, tüm alt boyutları kapsayan anlamlı bir farklılaşma olduğu belirlenmiştir. Literatürde, yaş ile psikolojik dayanıklılık arasındaki en bariz ilişki Chan’ın

(2003) çalışmasında ifade edilmiştir. Yine kamu personeli olan öğretmenlerle çalışmış olan Yalçın (2013) da yaşın psikolojik dayanıklılık düzeyini etkileyen önemli bir faktör olduğunu ifade etmiştir. Deneyim ile değiştiği düşünülen “Gelecek Algısı”, “Sosyal Yeterlilik” ve “Aile Uyumu” 42-47 yaş aralığında en yüksek düzeydedir.

Kamu çalışanlarının psikolojik dayanıklılık düzeyleri ile kurumda çalışma süreleri karşılaştırıldığında, tüm alt boyutları kapsayan anlamlı bir farklılaşma olduğu görülmüştür. “Kendilik Algısı”, “Yapısal Stil”, “Aile Uyumu” ve “Sosyal Kaynaklar” kurum içerisinde çalışma süresi yükseldikçe artış gösteren boyutlardır. Diğer boyutlarda ise azalma gözlemlenmiştir. Literatürde çalışma süresinin psikolojik dayanıklılığı etkilediğine dair birçok çalışma mevcuttur (Khoshaba ve Maddi, 1999; Kobasa, 1979; Maddi ve Kobasa, 1984). Söz konusu çalışmalarda, özellikle iş ve ev yaşamını etkileyen uyum, kontrol ve değişime açıklık faktörleri üzerinde durulmaktadır. Bu faktörlerin gelişimi süre ile doğru orantılı olduğundan elde edilen bulgular şaşırtıcı olmamıştır. Diğer boyutlar düşünüldüğünde ise, “Gelecek Algısı” ve “Sosyal Yeterliliğin” yaşla beraber azaldığı dikkat çekmektedir. Bireyin yaşı ilerledikçe sosyal ilişkileri ve geleceğine yönelik tutumunun bu sonucu etkilediği düşünülebilir. Artan mevki farklı sorumluluklar getireceğinden “Sosyal Yeterliliği” olumsuz etkilemiş olabilir. Ayrıca artan yaşın geleceğe yönelik kaygıları özellikle fizyolojik sebepler dolayısıyla etkileyebileceği söylenebilir.

Kamu kurumunda çalışma süresi ile uyumlu şekilde mesleki kıdem ile psikolojik dayanıklılık arasında da istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir. Tüm boyutlar için geçerli olan bu anlamlı farklılaşma, “Kendilik Algısı”, “Sosyal Yeterlilik” ve “Aile Uyumu” alt boyutlarında pozitif korelasyon olarak kendini göstermiştir. Diğer boyutlarda ise, 10 yıl ve üzerinde en yüksek “Gelecek Algısı” boyutu dikkat çekmiştir. Buradan hareketle, literatür incelendiğinde, mesleki kıdem arttıkça artan iş doyumuna bağlı psikolojik dayanıklılıktan bahsedildiği görülmektedir (Izgar, 2008; Akkan, 2008). Bu açıdan yaklaşıldığında, kamu sektöründe mesleğin ilk yıllarının sonraki senelere nazaran daha zor geçtiği kabul edilebilir. Literatürde ilk yıllara nazaran artan mesleki kıdem ile psikolojik dayanıklılık algısının da arttığına yönelik çalışmalar mevcuttur (Harrison vd., 2002). Görüldüğü gibi çalışmadan elde edilen bulgular çoğunlukla literatürle paralellik göstermektedir.

Sonuç olarak, kamu çalışanlarının yaş, mesleki kıdem ve kurum içerisinde geçirdikleri sürenin psikolojik dayanıklılık seviyesi ile ilişkili olduğu belirlenmiştir. Çalışanların, mesleki kıdem ve kurum içerisinde geçen yıllara ilişkin süreç ve prosedürlerle ilgili daha derin bir farkındalık geliştiriliyor olması, psikolojik dayanıklılıklarını etkiliyor olabilir. Ayrıca, bireyin hem kendini hem de işini içselleştirmesi bu sürece etki edebilir. Nitekim, literatürde, Maddi ve diğerlerinin (2006), özellikle yaş, mesleki kıdem ve meslek içerisinde geçirilmiş süre ile psikolojik dayanıklılık arasında düşük olsa da, pozitif bir ilişkinin olduğunu ifade ettikleri görülmektedir.

İşletme başarısında çalışanların önemi büyüktür. Bu nedenle yöneticilerin işgörenlerin psikolojik dayanıklılıklarını bilmesi ve bunu iyileştirici önlemler alması işletme başarısı için önem taşımaktadır. Bundan sonra yapılacak araştırmalarda örgüt içinde ve dışında psikolojik dayanıklılığı etkileyen diğer faktörlerin belirlenmesine yönelik çalışmaların artırılması önerilebilir. Böylelikle, psikolojik dayanıklılık gibi hem iş performansı hem de bireysel yetkinliği etkileyen bir kavramı etkileyen faktörlerin belirlenmesi mümkün olacaktır.

Kaynaklar

Akkan, Ö., (2008). *Milli Eğitime Bağlı Meslek Okullarında Görev Yapan Öğretmenlerin İş Tatmini*. (Yayınlanmamış) Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Basım, N. ve Çetin, F., (2011). “Yetişkinler için Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği'nin Güvenilirlik ve Geçerlilik Çalışması”, *Türk Psikiyatri Dergisi*, 22 (2), 104-14.

Beardslee, W.R. ve Podorefsky, M. A., (1998). “Resilient Adolescents Whose Parents Have Serious Affective and Other Psychiatric Disorders: Importance of Self-understanding and Relationships”, *Am J. Psychiatry*, 145, 63-69.

Bitmiş, M.G., Sökmen, A. ve Turgut, H., (2013). “Psikolojik Dayanıklılığın Tükenmişlik Üzerine Etkisi: Örgütsel Özdeşleşmenin Aracılık Rolü”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15 (2), 27-40.

Bonanno, G. A., Galea, S., Bucchiarelli, A. And Vlahov, D. (2007). “What Predicts Psychological Resilience After Disaster? The Role Of Demographics, Resources, and Life Stress”, *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 75 (5), 671-682.

Campbell-Sills, L. Forde, D. R. ve Stein, M. B., (2009). “Demographic and Childhood Environmental Predictors of Resilience in A Community Sample”, *Journal of Psychiatric Research*, 43 (12), 1007-1012.

Cencirulo, R. S., (2001). *The Relationship Between Hardiness and Job Satisfaction in Elementary School Teachers*, (Unpublished) doctoral dissertation, University of La Sierra.

Chan, W. D., (2003). “Hardiness and Its Role in The Stres-Burnout Relationship Among Prospective Chinese Teachers in Hong Kong”, *Teaching and Teacher Education*, 19 (4), 381–395.

Coutu, D. L., (2002). “How Resilience Works”, *Harv. Bus. Rev*, 80 (5), 46-51.

Crowley, B. J., Hayslip, B., and Hobdy, J., (2003). “Psychological Hardiness and Adjustment to Life Events in Adulthood”, *Journal of Adult Development*, 10 (4), 237-248.

Çetin, F. ve Basım, H. N., (2011). “Psikolojik Dayanıklılığın İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılık Tutumlarındaki Rolü”, *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 13 (3), 79-94.

Friborg, O., Barlaug, D., Martinussen, M., Rosenvinge, J.H., Hjemdal, O., (2005). “Resilience in Relation to Personality and Intelligence”, *International Journal of Methods in Psychiatric Research*, 14 (1), 29-42.

Friborg, O., Hjemdal, O., Rosenvinge, J.H. ve Martinussen, M., (2003). “A New Rating Scale for Adult Resilience: What are the Central Protective Resources Behind Healthy Adjustment?”, *International Journal of Methods in Psychiatric Research*, 12 (2), 65-76.

Garmezy, N., (1993). “Children in Poverty: Resilience Despite Risk”. *Psychiatry*, 56, 127-136.

- Grizenko, N. ve Fisher, C., (1992). "Review of Studies of Risk and Protective Factors for Psychopathology in Children", *Can. J. Psychiatry*, 37, 711-21.
- Haase, A., Steptoe, A., Sallis, J.F. ve Wardle, J., (2004). "Leisure Time Physical Activity İn University Students From 23 Countries: Associations With Health Beliefs, Risk Awareness And National Economic Development", *Preventive Medicine*, 39, 182-190.
- Hannah, T. E. ve Morrisey, C., (1986). "Correlates of Psychological Hardiness in Canadian Adolescents", *The Journal of Social Psychology*, 1271 (4), 339-344.
- Harrison, M., Loiselle, C., G., Duquette, A. ve Semenec, S, E., (2002). "Hardiness, Work Support and Psychological Distress Amongnursing Assistants and Registered Nurses in Quebec", *Journal of Advanced Nursing*, 38 (6), 584-591.
- Izgar, H., (2008). "Okul Yöneticilerinde İş Doyumu ve Örgütsel Bağlılık", *Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25, 317-334.
- Judkins, S., (2006). "Developing Hardiness in Nurse Managers", *Nursing Management*, 14 (7), 19-23.
- Judkins, S. K. ve Rind, R., (2005). "Hardiness, Stress, and Job Satisfaction Among Home Care Nurses", *Home Health Care Management and Practice*, 17 (2), 113-118.
- Kararımk, Ö., (2006). "Psikolojik Sağlamlık, Risk Faktörleri ve Koruyucu Faktörler", *Türk PDR Dergisi*, 26, 129-142.
- Kararımk, Ö. ve Siviş-Çetinkaya, R., (2009). "Deprem Deneyimini Yaşamış Yetişkinlerin Bağlanma Stilleri Ve Psikolojik Dayanıklılıkları Arasındaki İlişki". *XVII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı Kitapçığı*. 1-3 Ekim Ege Üniversitesi, Kuşadası. 74-75.
- Karasar, N., (1984). *Bilimsel Araştırma Metodu*. Ankara: Hacetepe Taş Kitapçılık.
- Khoshaba, D. M., and Maddi, S. R., (1999). "Early experiences in Hardiness Development", *Consult Psychol J.*, 51, 106–116.

Klag, S. and Bradley, G., (2004). "The Role of Hardiness in Stress and İllness: An Exploration of The Effect of Negative Affectivity and Gender", *British Journal of Health Psychology*, (9), 137-161.

Kobasa, S. C., (1982). "Personality and Other Stres Resilience Resources", In G. S. Sanders, J. M. Suls ve J. Suls (Ed.), *Social Psychology of Health and Illnes*, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.

Kobasa, S. C., (1979). "Stressful Life Events, Personality and Health: An Inquiry into Hardiness", *Journal of Personality and Social Psychology*, 37, 1-11.

Lambert, C. E., ve Lambert, V. A., (1999). "Psychological Hardiness: State of the Science", *Holistic Nursing Practice*, 13 (3), 11-19.

Lambert, V. A., Lambert, C, E. ve Yamase, H., (2003). "Psychological Hardiness, Workplacestress and Related Stress Reduction Strategies", *Nursing and Health Sciences*, (5), 181-184.

Leak, G. K. ve Williams, D. E., (1989). "Relationship Between Social Interest, Alienation, and Psychological Hardiness", *The Journal of Individual Psychology*, 45, 369-375.

Maddi, S. R., (2004). "Hardiness: An Operationalization of Existential Courage", *Journal of Humanistic Psychology*, 44(3), 279-298.

Maddi, S. R., Harvey, R. H., Khoshaba, D. M., Lu, J. L., Persico, M., ve Brow, M., (2006). "The Personality Construct of Hardiness, III: Relationships with Repression, İnnovativeness, Authoritarianism, and Performance", *Journal of Personality*, 74 (2), 575-598.

Maddi, S. R., ve Kobasa, S. C., (1984). *The Hardy Executive: Health Under Stress*, Homewood: Dow Jones-Irwin.

Masten, A. S., (2007). "Resilience in Developing Systems: Progress and Promise As The Fourth Wave Rises", *Development and Psychopathology*, 19, 921-930.

- Masten, A. S., (2001). "Ordinary magic: Resilience processes in development", *American Psychologist*, 56 (3), 227-38.
- Moran, P. B. and Eckenrode, J., (1992). "Protective Personality Characteristics Among Adolescent Victims of Maltreatment", *Child Abuse and Neglect*, 16, 743–754.
- Morrissey, C. ve Hannah, T. E., (1986). "Measurement of Psychological Hardiness in Adolescents", *Journal of Genetic Psychology*, 148 (3), 393-397.
- Nicholas, P. K., (1993). "Hardiness, Self-Care Practices and Perceived Health Status in Older Adults", *Journal of Advanced Nursing*, 18, 1085-1094.
- Olsson, C. A., Bond, L., Burns, J. M., Vella-Brodrick, D. A. ve Sawyer, S. M., (2003). "Adolescent Resilience: A Concept Analysis", *Journal of Adolescence*, 26, 1–11.
- Özbay, Y. ve Palancı, M., (2001). Sosyal Kaygı Ölçeği: Geçerlik Güvenirlik Çalışması, *VI.Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi*, Ankara, ODTÜ.
- Pietrzak, R. H., Douglas, C. Johnson, M. B. Goldstein, J. C. Malley, A. J. Rivers, C. A. Morgan, S. Ve Southwick, M., (2010). "Psychosocial Buffers of Traumatic Stress, Depressive Symptoms, and Psychosocial Difficulties in Veterans of Operations Enduring Freedom And Iraqi Freedom: The Role of Resilience, Unit Support, and Postdeployment", *Social Support Journal of Effective Disorders*, 120 (1-3), 188-192.
- Priyadarshi, P. ve Kumar, P., (2009). Demographic Correlates of Work Values, A Study of Social Workers in India", *The Indian Journal of Industrial Relations*, 45 (2), 277-287.
- Ramirez, E. R., (2007). "Resilience: A Concept Analysis", *Nursing Forum*, 42, 73-82.
- Rew, L., Taylor-Seehafer, M., Thomas, N. Y. and Yockey, R. D., (2001). "Correlates of resilience in homeless adolescents", *Journal of Nursing Scholarship*, 33, 1, 33-40.
- Sadler-Smith, E., (1996). Approaches to Studying: Age, Gender and Academic Performance", *Educational Studies*, 22, 367–379.

Schmied, L. A., ve Lawler, K. A., (1986). “Hardiness, Type A Behavior, and The Stress-Illnessrelation in Working Women”, *J. Person. Soc. Psychol.*, 51, 1218–1223.

Sezgin, F., (2012). “İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin Psikolojik Dayanıklılık Düzeylerinin İncelenmesi”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 20, 489-502.

Sezgin, F., (2009). “Relationships Between Teacher Organizational Commitment, Psychological Hardiness and Some Demographic Variables in Turkish Primary Schools”, *Journal of Educational Administration*, 47(5), 630-651.

Sheard, M. ve Golby, J., (2007). “Hardiness and Undergraduate Academic Study: The Moderating Role of Commitment”, *Personality and Individual Differences*, 43, 579-588.

Smith J, ve Prior, M., (1994). “Temperament and Stress Resilience in School-age Children: A Within-Families Study”, *J. Am. Acad. Child Adolesc Psychiatry*, 34, 168-179.

Sook Baek, R., Lee, K.U., Jeong Joo, E., Young Lee, M. ve Sook Choi, K., (2003). “Liability and Validity of the Korean Version of the Connor-Davidson Resilience Scale”, *Psychiatry Investig*, 7 (2), 109-115.

Sutcliffe, K.M. ve Vogus, T.J., (2003), Organizing for Resilience, İçinde Cameron, K.S., Dutton, J.E. ve Quinn, R.E., (Editör), *Positive Organizational Scholarship: Foundations of a New Discipline* (94-110). San Francisco: Berrett-Khoeler.

Sürücü, M. ve Bacanlı, F., (2010). “Üniversiteye Uyumun Psikolojik Dayanıklılık ve Demografik Değişkenlere Göre İncelenmesi”, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30 (2), 375-396.

Terzi, Ş., (2005). İyi Olmaya İlişkin Psikolojik Dayanıklılık Modeli (Yayımlanmamış) Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Tugade, M. M., Fredrickson, B. L., (2004). “Resilient Individuals Use Positive Emotions to Bounce Back From Negative Emotional Experiences”, *Journal of Personality and Social Psychology*, 86 (2), 320-333.

Tümlü, G. ve Recepoğlu, E., (2013). “Üniversite Akademik Personelinin Psikolojik Dayanıklılık ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişki”, *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 3 (3), 205-213.

Wagnild, G., (2009). “A Review of the Resilience Scale”, *Journal of Nursing Measurement*, 17 (2), 105-113.

Williams A., (2001). “A Literature Review on The Concept of Intimacy in Nursing”, *Journal of Advanced Nursing*, 33, 660- 667.

Wilks, S. E., (2008). “Resilience Amid Academic Stress: The Moderating Impact of Social Support among Social Work Students”, *Advances in Social Work*, 9 (2), 106-125.

Yalçın, S., (2013). İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin Mesleki Tükenmişlik Düzeyleri İle Stres, Psikolojik Dayanıklılık ve Akademik İyimserlik Arasındaki İlişki, (Yayınlanmamış) Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Youssef, C. M. and Luthans, F., (2005). Resiliency Development of Organizations, Leaders and Employees: Multi-level Theory Building for Sustained Performance, İçinde Gardner, W., Avolio, B. ve Walumbwa, F., (Editör), *Authentic Leadership Theory and Practice* (303–343), Oxford, UK: Elsevier.

YELENA ALEKSANDROVNA SKRYABINA'NIN GÜNLÜĞÜNDEN LENİNGRAD KUŞATMASI (EYLÜL 1941-OCAK 1942)

Yrd. Doç. Dr. Tarık DEMİR*

Özet

Amerikalı yazar ve gazeteci Harrison Salisbury “900 Gün: Leningrad Kuşatması” isimli meşhur kitabında Yelena Aleksandrovna Skryabina'nın günlüğünü, Rus halkının mukavemet ve yiğitliğinin bir anıtı olarak tanımlamıştır. Eserin her şeyden önce çocuklarının yaşamı için fedakâr bir şekilde savaşan ve açlık ve soğuk gibi ölüm şartlarında bile bu yaşamı savunmak için son gücünü sarf etmiş olan bir annenin içten ve heyecan verici notları olduğunu ifade etmiştir. Bu çalışmada Batı dünyası tarafından Leningrad kuşatmasının vakanüvisi olarak isimlendirilmiş olan yazar ve akademisyen Yelena Aleksandrovna Skryabina'nın günlüğü aracılığıyla dünya harp tarihinin en uzun ve en yıkıcı kuşatmalarından biri olarak nitelendirilen Leningrad Kuşatması'na ışık tutulması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Y. A. Skryabina, Günlük, Leningrad Kuşatması, Rusya, Almanya.

THE SIEGE OF LENINGRAD AND THE DIARY OF E. A. SKRYABINA

Abstract

American author and journalist Harrison Salisbury in his own famous book “900 Days: The Siege of Leningrad” defined Yelena Aleksandrovna Skryabina's diary as a monument of moderation and bravery of the Russian people and expressed that first of all this diary was the sincere and touching notes of a mother altruistically struggled for her children's life and with all her might protecting this life even in the conditions of hungry, cold, arbitrary acts and death. In this study, thanks to diary of writer, it was aiming at shedding light the Siege of Leningrad described as one of the most devastating and lasting siege in the history of war.

Key Words: E. A. Skryabina, Diary, The Siege of Leningrad, Russia, Germany.

* Nişantaşı Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, tarik.demir@nisantasi.edu.tr

Giriş

Leningrad Kuşatması harp tarihinin en kanlı ve şiddetli kuşatmalarından biri olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda kuşatma boyunca yaşanan gelişmeler ve insani trajediler siyasi tarihe olan katkısı nedeniyle incelenmeyi hak etmektedir. Çalışmanın ilk bölümünde, 872 gün süren ve iki milyona yakın sivil ve askerin hayatını kaybettiği Leningrad Kuşatması'nın, siyasi tarih bağlamındaki sebep ve saikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Kuşatma gibi tecrit edilmişliğin en somut örneğini teşkil eden durumlarda tutulan günlüklerin, kuşatma içinde yaşanan gelişmelerin ortaya konulmasında önemli bir kaynak işlevi gördüğü ifade edilebilir. Öyle ki kuşatma içinde yaşanan gelişmelerin insani boyutlarının tüm çıplaklığı ile daha objektif bir bakış açısından görülebilmesinde günlükler, en az diğer resmi vesika ve kaynaklar kadar işlevsel olabilmektedir. Bu bağlamda çalışmanın ikinci bölümünde kuşatma içinde yaşanan gelişmeler, Rus yazar ve akademisyen Yelena Aleksandrovna Skryabina'nın günlüğünün yansıttığı sübjektif bakış açısı ile ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bir Savaşın Hal-i Pür Melali

1. Savaşa Giden Yolda “Jeopolitik Oyunlar”

II. Dünya savaşı sürecinde yaşanan Leningrad'ın kuşatılması vakasının tahlilinde jeopolitikçilerin görüşlerinden hareketle geliştirilmiş olan ve Hayat Sahası (*Lebensraum*) adı verilen jeopolitik teorinin kilit mevkide olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Buna göre bir üstün ırk¹² (*Herrenvolk*) olan Almanlar jeopolitik manada sıkışıp kalmış oldukları dar alanlardan, örneğin Slavlar gibi diğer aşağı mertebede gördükleri ırkların ellerinde bulunan topraklara doğru genişleme hakkına sahiptirler (Sönmezoğlu, 1996: 215). Bu minvalde Almanya öncelikle Avusturya'yı ilhak (*Anschluss*) etmiştir. Bu durum

¹² Savaş süresince Germen ırkına mensup olmayan birçok Rus, Beyaz Rus, Polonyalı ve özellikle Ukraynalı Almanya'daki çalışma kamplarına gönderilmiştir. Milyonlarca Yahudi, Roman ve komünist buldukları yerde idam edilmiş ya da toplama kamplarına gönderilmiştir. Bu insanlar kurtarılacak insanlar olarak değil, büyük Almanya'nın çıkarları doğrultusunda kullanılacak alt sınıf insanlar (*untermenschen*) olarak görülmüşlerdir. Bir keresinde Heinrich Himmler “eğer onbin Rus kadını bir anti-tank çukuru kazılırken yorgunluktan ölse, beni ilgilendiren tek şey Almanya için yapılan o işin bitip bitmediği olur” demiştir (Riasanovsky ve Steinberg, 2011:570). Faşist Nazi zihniyetini yansıtmaya açısından kayda değer bir ifadedir.

ikisi de Alman ırkına mensup olan iki devletin birleşmesi olarak telakki edilerek “tek ulus, tek devlet” (*ein Volk, ein Reich*) politikası gereği Almanya'nın revizyonist politikalarına ses çıkarılmamıştır. Ardından bir oldu-bitti durumu ile Alman azınlığın yaşadığı Südetland'ın işgali ile birlikte bütün Çekoslovakya işgal edilmiş ve bu durum Almanya'nın politikaları konusundaki kuşkuları artırmıştır. Çünkü Çekoslovakya'nın Südetland bölgesi dışındaki yerler tarihsel olarak Almanların yaşadığı bölgeler değildir. Bununla birlikte Hayat Sahası doktrini gereğince bu bölgeler şiddet kullanılmadan alınmıştır. Ancak Almanya'nın Polonya'yı işgal etme emarelerinin uluslararası mecrada tebarüz etmesiyle birlikte İngiltere'nin geleneksel denge politikası bağlamında Başbakan Neville Chamberlain nezdinde izlediği hoşgörüyeye dayalı yatıştırma siyaseti (*the policy of appeasement*) iflas etmiştir. Dolayısıyla Hayat Sahası doktrininin bundan sonraki merhaleleri artık şiddeti ve savaşı istilzam edecektir (Sönmezoğlu, 1996: 215 ve 479).

Tüm bu gelişmelerden sonra İngiltere Almanya'ya, artık yükümlülüklerini ciddiye aldığını ve Almanya ile İtalya'nın gelecekteki genişleme girişimlerine kayıtsız kalmayacağını göstermek amacıyla Polonya'ya askeri güvence verecektir. Netice itibarıyla Almanya'nın asıl niyetinin Hayat Sahası politikasını fiiliyata geçirmek olduğunun anlaşılması üzerine İngiltere'nin Doğu Avrupa devletlerine verdiği askeri güvencelerden sonra İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği (SSCB) arasında Almanya'ya karşı ortak cephe için görüşmelere başlanmıştır. Ancak üç ay süren müzakerelerde, karşılıklı güvensizlikler nedeniyle bir neticeye ulaşılamamıştır. Bunun sebebinin İngiltere ve Fransa'nın, SSCB'ye karşı güvensizlik hissetmesi ve askeri güvence vereceği ülkelere girerek etki alanını genişletmesinden çekinmesi olduğu ifade edilebilir. SSCB ise Alman tehdidine karşı zaman ve alan istemekteydi. Zaman istemesinin sebebi Almanya'nın saldırısını mümkün olduğunca erteleyerek bu süre zarfında silahlanmak iken; alan istemesinin sebebi de cephe hattını Rus topraklarından mümkün olduğunca uzaktan başlatmak isteğiydi. Bu istekler ise ancak Sovyet gücünün Polonya topraklarına yerleşmesiyle gerçekleşebilirdi. İngiltere ve Fransa ile ortak cephe görüşmeleri sürerken, Stalin zaman ve alan kazanmanın yolunun Hitler ile doğrudan görüşmekten geçtiğine karar verecektir (Sander, 1998: 58-59). Dolayısıyla savaşa giden yolda Almanya ile SSCB arasında imzalan bir pakt kaçınılmaz olan savaşta Stalin'e istediği bu imkânı, yani zaman ve alan kazanma yolunu seçecektir.

2. Savaşın Arifesinde İmzalanan “Saldırmazlık Paktı ve Gizli Protokolü”

İngiltere, Fransa ve SSCB arasında ortak cephe görüşmeleri sürerken 23 Ağustos 1939 tarihinde SSCB ile Almanya arasında on yıl süreli bir saldırmazlık paktının imzalandığı açıklandı. Stalin Batılı devletlere Avusturya'nın ilhakı ve Münich Konferansı'nda Çekoslovakya'nın parçalanmasını göz göre göre kabul etmeleri gibi nedenlerden dolayı güven duymuyordu. Ona göre Batılıların saldırganlar karşısında izlemiş olduğu “karışmazlık” politikasının bir tek anlamı olabilirdi. O da Batılıların saldırgan devletleri SSCB'nin üzerine saldırtmak niyeti idi. Stalin'e göre Rusya menfaatlerine halel getirmeyen bütün devletlerle barış münasebetlerini kuvvetlendirmeye kararlı olmalıydı. Dolayısıyla Batılı devletler ile SSCB'nin birbirlerine karşı duyduğu güvensizliğin sonucu olarak, Almanya ile SSCB arasında bir saldırmazlık paktı imzalandı (Armaoğlu, 2010: 369-373).

Mezkûr paktın maddelerine göre taraflar münferiden veya müştereken birbirlerine karşı her türlü saldırgan hareketten imtina edecekler; taraflardan birisi üçüncü bir devletin saldırısına uğrarsa diğer taraf hiçbir şekilde bu üçüncü devleti desteklemeyecek; taraflar ortak çıkarlara değinen konularda karşılıklı bilgi edinmek üzere temas halinde olacak ve taraflardan hiçbiri diğeri aleyhine doğrudan ya da dolaylı olarak bir gruplaşmaya katılmayacaktır (Uçarol, 2001: 660). Zaman ve alan kazanmaya yönelik olarak imzalanan bu paktın bir de Doğu Avrupa'da ve özellikle de Polonya ve Baltık bölgesindeki çıkar alanlarının sınırlarını belirleyen gizli protokolü bulunmaktaydı. Bu gizli protokolün maddelerine göre Baltık devletlerine ait olan bölgelerde bir mülki-siyasal şekil değişikliği halinde Litvanya'nın kuzey sınırı aynı zamanda Almanya ve SSCB'nin çıkar alanlarının sınırını teşkil etmekte; Polonya'ya ait bölgelerde yaşanacak bir mülki-siyasal değişiklik halinde Almanya ve SSCB'nin çıkarları Vistül Nehri hattından geçecek ve Polonya topraklarının son durumu müteakip siyasi gelişmelere bağlı olacaktır (Jacobsen, 1989: 168-169). Netice itibarıyla Almanya ile SSCB arasında imzalanan bu paktın aslında ayıyla aslanın beklenen savaşında taktik bir hamle olduğu ifade edilebilir.

3. Ayı ile Aslanın İlişkilerinin Bozulmaya Başlaması: “Güvensizlik Kâbusu”

Böylece Sovyet hükümeti ve Parti örgütü savaşın hemen arifesinde imzalanan bu paktla ülkelerinin saldırılara karşı korunacağı propagandasını yapma imkânına kavuşuyordu.

Leningrad'daki fabrikaların Komünist mahfillerinin toplantılarında Parti propagandistleri tarafından sürekli olarak pakta imza koyan tarafların diğerine karşı herhangi bir saldırı girişiminde bulunmayacağını taahhüt ettiğini vurguluyordu. Pakta yönelik aksine herhangi bir ifade, bir ima bile vatana ihanetle eşdeğer görülüyordu. Hatta Pravda Gazetesi'nin yazarları Sovyetlerin makine ve savaş malzemesi karşılığı buğday ve petrolerini satabilme imkânına kavuştukları için pakta alkışlıyordu. Ancak Leningrad halkı hala endişeliydi; zira Nazilere güven duymuyorlardı. Stalin ne derse desin Leningradlılar savaş süresince Hitlerin sözlerinin altında yatan gerçeği yakinen göreceklerdi (Salisbury, 1969: 17). Çünkü Polonya'nın iki büyük güç arasında gizlice paylaşılmasından sonra Naziler 1 Eylül 1939'da Polonya'ya savaş ilan edecek ve Yıldırım Harekâtı (*Blitzkrieg*) ile önce Polonya; sonra da 1940 senesinde sırasıyla Danimarka, Norveç ve Fransa işgal edilecekti. Alman hava kuvvetleri "*Luftwaffe*" İngiltere üzerinde amansız bir hava saldırısı icra edecekti. Yaşanan gelişmeler sıradan Ruslar üzerinde çok büyük bir şaşkınlık yaratacaktı. Üstelik 1941 senesinin baharında yaşananlarsa Leningradlıların şaşkınlığını daha da artıracaktı. Alman silahlı kuvvetlerinin "*Wehrmacht*"'ı hızlı ve başarılı bir şekilde Yugoslavya, Yunanistan ile Akdeniz'de Girit adasını işgal edecek ve Rommel'in tank birlikleri Süveyş Kanalı'nı tehdit edecekti (Sander, 1996: 112-126).

Avrupa'nın işgal sürecinin tamamlanmasıyla birlikte şimdi Ruslar arasında Nazilerin bir sonraki hedefinin neresi olacağı sorulmaktaydı. Cevabı bir sonraki hedefin İngiltere olacağı yönündeydi; ancak zamanla Leningrad'da Hitler'in listesindeki bir sonraki hedefin Rusya olacağına dair söylentiler dolaşmaya başladı. Hem açıkçası Almanya için dize getirilememiş iki ülke kalmıştı. Berlin ile yapılan pakta dair Stalin'in kendinden emin görünen tavrına karşı koyacak kimse yoktu¹³. En iyi yolun ise bu konudaki şüphelerin derine gömülmesinden ve Parti çizgisinin kabul edilmesinden geçtiği anlaşılıyordu. Ancak yine de bu konuya dair kuşklar insanların zihinlerini meşgul ediyordu. Eğer tüm taahhütlere, sözlere ve garantilere rağmen Hitler Rusya'ya saldırırsa, Leningrad şehri bundan kaçamayacaktı. Çünkü 1703 senesinde I. Petro tarafından kurulan şehir, tarih boyunca Rus topraklarını ele geçirmek isteyenler için bir nevi köprübaşı

¹³ Stalin'in bu kendinden emin görünen tavrının altında yatan sebebin Hitler'i savaşı başlatan taraf olarak göstermek istemesinde ve uzun erimli stratejik hesaplarında yattığı ifade edilmektedir. Saldırmazlık Paketi'nin imzalanmasından bir hafta sonra Almanya Polonya'yı işgal ettiği zaman Stalin ordusunun henüz hazır olmadığını ifade ederek savaşa girmemiştir. Böylece Hitler savaşı başlatan taraf olmuştur. Polonya'ya savaş ilan eden Hitler, Fransa'ya da savaş ilan ederek iki cepheli bir savaşla karşı karşıya kalmıştır. Böylece Stalin arzuladığı savaşı elde etmiş ve Batılı ülkeler birbirine girmiştir (Suvarov, 2009: 55-56).

görevini üstlenirken, Ruslar için de İsveçlilere, Polonyalılara, Litvanyalılara, Finlilere ve Almanlara karşı önemli bir savunma noktası olarak işlev görmüştü. Netice itibarıyla tarih bir kez daha tekerrür edecekti (Salisbury, 1969: 17-18).

Almanya, Avrupa'yı dize getirirken Sovyetler de Baltık ülkelerini ve Besarabya ile Bukovina bölgelerini işgal etmeye başlayacaktır. Daha önce de ifade edildiği gibi aslında Almanya ile yapılan gizli protokol gereği Baltık devletleri, Finlandiya ve Besarabya bölgeleri Sovyetlerin etki alanı içindeydi ve bu işgaller gizli protokole uygundu. Dolayısıyla SSCB, aslında protokole aykırı hareket etmiyordu. Ancak gözlerini Almanya için hassas bir bölge olan Balkanlara dikmeye başlayınca, Almanya üzerinde kuşku uyandırmaya başladı. Ayrıca Hitler'e göre Almanya sürekli savaşıırken, Ruslar sürekli, savaşımsızın etki alanlarını artırmaktaydı. Bu yüzden Hitler'e göre Rusların niyetleri anlaşılmalı ve vakit kaybetmeden bu devletle hesaplaşılmalıydı. Bu amaçla 17 Ekim 1940 tarihinde Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov Berlin'e davet edilerek Hitler ile görüştü. Hitler Almanya'nın Avrupa'da zaferler kazandığını ve bu zaferlerden doğan yeni durumun görüşülmesi gerektiğini ifade ederek bazı paylaşım planları önerdi (Sander, 1996: 126-128).

Molotov, bu paylaşım planlarını kabul etmekle beraber Almanya'nın Finlandiya'ya gizlice sokmuş olduğu askerlerini geri çekmesini, Sovyetlerin Bulgaristan'a garanti vermesini ve Türk boğazlarında üslere sahip olmasını istedi. Molotov, artık kâğıt üstündeki garantilerle Rusya'nın tatmin olamayacağını ifade ederek önemli olanın Sovyet isteklerinin fiili bir statüye bağlanması gerektiğinin altını çizdi. Ancak, Hitler doğal olarak bu istekleri kabul etmemiş ve görüşmeler kesintiye uğramıştı. Molotov, Berlin'den ayrılırken Almanya ve SSCB görüşmenin başladığı üç gün öncesine nazaran daha fazla birbirlerinden uzaklaşmış bulunmaktaydı. Diplomatik müzakerelerin bir sonuç vermemesi üzerine Hitler, Sovyetlerle uzlaşmanın mümkün olamayacağını anlayarak 18 Aralık 1940 tarihinde Alman ordularına "*Sovyet Rusya'yı ezmek için*" 15 Mayıs 1941'de harekete geçmek üzere hazır olmaları emrini verdi (Armaoğlu, 2010: 454-458). "Barbarossa" adını taşıyan harekât planı çerçevesinde, artık kılıçlar çekilmiş ve "*kara gömleklilerin kızıl gömlekliler*" ile olan hesap günü yaklaşmaya başlamıştı.

4. Leningrad Kuşatmasına Giden Yol: “Barbarossa Harekâtı”

Hitler, dönülmez kararını 18 Aralık 1940 tarihinde vermiş ve 21 sayılı emrin başlığı “Barbarossa Harekâtı”¹⁴ olarak belirlenmiştir. Bu emirde Alman silahlı kuvvetlerince İngiltere’ye karşı açılmış olan savaş sonlandırılmadan Sovyet Rusya’nın hızlı bir şekilde ezilmesi için hazırlanılması ve bu amaçla ordunun hazırlıklarının 15 Mayıs 1941’e kadar bitirilmesi yazılıdır. Hitler, harekâtın ana hedefinin Baltık devletlerini ve Leningrad’ı almak olduğunu ve Rusya’nın Batı Rusya’da bulunan ordusunun büyük kısmını imha etmek suretiyle, Volga Nehri’nden Arhangelsk’e kadar olan hattın doğu kısmına karşı bir cephe oluşturmak olduğunu ifade etmiş ve harekâtın niteliğini “*Barbarossa başladığı zaman dünyanın soluğu kesilecek ve hiç kimse bir yorumda bulunamayacak*” sözleriyle açıklamıştır (Shirer, 1969: 1252 ve 1270). Nitekim İkinci Dünya Savaşı’nın bütün gidişatının, Hitler’in Rusya’yı 22 Haziran 1941’de yani Napolyon’un 1812 senesinde Rusya’yı işgalinin yıldönümünden tam bir gün önce işgale başlamasıyla değiştiği ifade edilebilir. Her ne kadar işgalin neticesi Napolyon işgali kadar kısa sürede gelmediyse de, bu harekâtın aynı Napolyon gibi Hitler için de sonun başlangıcını¹⁵ oluşturduğu görülebilecektir (Hart, 1999: 151).

Leningrad şehrinin kuşatılmasına giden sürecin Sovyetler Birliği ile Almanya arasında yaşanan jeopolitik açmazda ve bu açmazın siyasi düzlemdeki izdüşümü olarak beliren ve telifi mümkün olmayan ideolojik savaşta yattığı ifade edilebilir. Dolayısıyla SSCB’nin yok edilmesi Almanlar açısından hem bir jeopolitik gereklilik hem de ulaşılması gereken bir amaçtır. Leningrad şehrinin kuşatılmasının da dâhil olduğu ve jeopolitik açmazın icbar ettiği Barbarossa Harekâtı da bu ideolojik amacın, bu yok etme savaşının (*Vernichtungskrieg*) bir sonucu olarak telakki edilmelidir.

¹⁴ Rusya’yı işgal amacını güden “Barbarossa Harekâtı” planı dahilinde Alman işgal kuvvetleri üç gruba ayrılmış ve harekât görevleri de belirlenmişti. Leningrad’ın kuşatılması görevi von Leeb komutasındaki kuzey ordu grubuna verilmişti. Bu ordunun amacı Doğu Prusya’dan ve Baltık devletlerinden hareket ederek Leningrad’a ulaşmaktı (Hart, 1999: 160).

¹⁵ Barbarossa Harekâtı içerisinde, Almanya’nın Leningrad’ı ele geçirme ve SSCB’nin burayı ne pahasına olursa olsun savunma gayreti şehrin stratejik öneminden kaynaklanmıştır. Buna göre, Almanlar 1941 senesinin ikinci yarısına kadar şehri ele geçirebilirse Finlandiya’daki birlikleriyle irtibat kurarak Baltık bölgesindeki konumunu takviye edebilecek ve böylece arkasını sağlama olarak Moskova’ya taarruz edecek ve başarılı olursa belki de SSCB’yi yok edilebilecektir (Bidlack, 2000: 96).

Buraya kadar kuşatmaya giden süreç siyasi tarih bağlamında ana hatlarıyla özetlenmiştir. Bundan sonra söz Yelena Aleksandrovna Skryabina'da. Ama önce yazarın özgeçmişi hakkında kısa bir bilgi verilmesi aydınlatıcı olacaktır.

5. Bir Vakanüvisin Terceme-i Hali

Yazar Yelena Aleksandrovna Skryabina, 13 Şubat 1906 senesinde Hijniy Novgorod'da (Gorki) asilzade bir aile içinde doğar. Babası Aleksandr Gorstkin, Bolşevik Devrimi öncesi son Rus parlamentosunda (Devlet Duması) milletvekili olarak görev yapar. Yazar, Leningrad Üniversitesi'nde karşılaştırmalı edebiyat okur. İki erkek kardeşi olan yazar, kardeşlerinden daha uzun bir ömre sahip olur. Kardeşlerinden biri iç savaşta Beyaz (Menşevik) Ordu'nun saflarında çarpışırken; bir diğeri ise Kızıl Ordu'da görev yaparken 1937'de kurşuna dizilmek suretiyle ölür. Skryabina, anılarında annesi hakkında *“Eski Rusya'nın tecessüm etmiş hali olduğunu; buna karşın kendisinin artık Sovyet ürünü olduğunu”* yazar. 1925 senesinde besteci Aleksandr Skryabin'in de akrabası olan mühendis Sergey Skryabin ile evlenir. Aleksandr (Dima) (1926-) ve Georgiy (Yura) (1936-1963) adında iki çocukları olur. Oğlu Dima'nın doğumundan sonra 1926 senesinde kocası ve annesiyle birlikte Leningrad'a yerleşir. 1 Aralık 1934'te Sergey Kirov'un¹⁶ öldürülmesinden sonra tutuklamalardan korkarak Molotov'un¹⁷ büyük bir portresini satın alır ve aslen Molotov'un gerçek soyadı Skryabin olduğu için bunun kendisini koruyacağını umarak bu resmi aile resimlerinin arasına asar. Kendisi bu durumu *“Tutuklamalar devam ediyordu ama kocama dokunulmamıştı. 1935 senesinde babamın bir arkadaşını tutuklamışlardı. O, SSCB için tamamıyla kabul edilemez bir soyadı taşıyordu-Goering¹⁸”* şeklinde açıklamada bulunur. 1937 senesinde Skryabina'nın ikinci oğlu doğar. Ona kurşuna dizilen erkek kardeşinin anısına Georgiy ismi verilir. Kardeşi hakkındaki bu gerçek bir şekilde korunuyordu. Yazar, bu durumu gizlemek amacıyla günlük hayatta kendi oğlunu hep Yura olarak çağıracaktır (Lebedev, 2005).

¹⁶ Sergey Mihayloviç Kirov (1886-1934): Troçkist suçlamasıyla cinayete kurban giden Rus devlet adamı. Serge Kirov Komsomol örgütünün bir üyesi tarafından öldürülmüştür (Vernadsky, 2011: 443).

¹⁷ Vyaçeslav Mihayloviç Molotov (1890-1986): 1917 Bolşevik Devrimi'nden sonar parti içinde Stalin'in desteğiyle hızla yükselen Sovyet politikacı. Dışişleri bakanı sıfatıyla, 23 Ağustos 1939 tarihli Sovyet-Alman Saldırmazlık Paktı'nı imzalayan kişidir (Hart, 1999: 792).

¹⁸ Hermann Wilhelm Goering (1893-1946): Birinci Dünya Savaşı'nın hava kuvvetlerinin (Luftwaffe) yıldızlarından olan Goering 1933 senesinden itibaren Nasyonel Sosyalist Parti'nin içerisinde yer alır. Adolf Hitler'in en sadık mütteliklerinden olan Goering, 1946 senesinde Nürnberg mahkemesince idama mahkum edilmiş; ancak zehir içerek intihar etmiştir (Hart, 1999: 776).

Haziran 1941'de Almanların Rusya'yı işgal harekâtıyla birlikte Sergey Skryabin silah altına alınır. Yelena ve çocukları Şubat 1942'deki tahliyeye kadar Leningrad'da kuşatma altında kalır. Kafkas dağlarındaki Pyatigorsk'a yapılan üç aylık tehlikeli yolculuk esnasında annesi ölür. Oğlu Dima çok ciddi bir hastalık geçirir. Aile, Pyatigorsk'ta sadece beş ay kalır. Almanlar, Ağustos 1942'de şehri ele geçirir. Yelena, Kızıl Ordu'nun 16 ila 55 yaşları arasındaki tüm erkeklerin yaşamlarını tehdit etmesiyle birlikte 1943'ün başlarında birçok Rus ile birlikte şehirden kaçarlar. Aralık 1943'de Rhineland-Koblenz yakınlarındaki Bendorf'a varırlar. Çalışma kampında yaşar ve 25 Mart 1945 tarihinde müttefikler tarafından şehir ele geçirilene kadar Konkordia'daki bir mühimmat fabrikasında çalışmak zorunda kalırlar. Yelena ve Sergey savaş esnasında birbirlerinin öldüğünü düşünür. Sergey 1946'da tekrar evlenir. Savaş bittikten sonra Skryabina eve dönmez. Stalin rejiminden duyduğu korku ve olası baskılardan kendisini ve çocuklarını kurtarma isteği Leningrad'a dönme isteğine üstün gelmiştir. Yelena Skryabina iki çocuğuyla birlikte ABD'ye göç etmek için gerekli belgeleri temin edene kadar Almanya'da Fransız işgal bölgesinde bir süre yaşar. Skryabina ve küçük oğlu Dima Mayıs 1950'de Almanya'dan edebi yeteneğini kullanma alanı bulabileceği ve uzun yıllar Rus edebiyatı okutabileceği ABD'ye¹⁹ göç eder (<http://sdr.lib.uiowa.edu/iwa/findingaid/html/ScriabineHelene.htm>, 25.6.2013).

¹⁹ Büyük oğlu Yuri ise daha sonra evlenir ve tıp eğitimini tamamlamak için Almanya'da kalır. Skryabina bir yıldan fazla New York'ta bir hotelde hizmetçi olarak çalıştıktan sonra Rusça dil eğitimi vermesi için Amerikan Hava Kuvvetleri'ndeki bir eğitim programına davet edilir. İki yıl öğretmen olarak burada çalıştıktan sonra Syracuse Üniversitesi'nde karşılaştırmalı edebiyat alanında doktora programına girer ve 1962 senesinde doktor olur. Akademik kariyerine Iowa Üniversitesi'nde başlar ve 1974 senesinde emekli olana kadar burada görev yapar. Emekli olduktan sonra Columbia Üniversitesi'nde, Middlebury Koleji'nde ve Portland Üniversitesi'nde yaz okullarında dersler verir. Birçok kitap yayımlamış olan Yelena Aleksandrovna Skryabina 22 Ekim 1996'da Iowa'da ölür (<http://sdr.lib.uiowa.edu/iwa/findingaids/html/ScriabineHelene.htm> 25.6.2013).

6. Günlük²⁰

-EYLÜL 1941 SENESİ-

Pazartesi, 1 Eylül 1941

Bugün bütün dükkânlar kapatıldı. Karneye bağlı gıda miktarı yeniden azaltıldı. Erzakın başka yollardan tedarik edilmesi gerekiyor. Birçokları Almanlardan varestede olan çevrede gezinip, tarlalarda ahali tarafından bırakılmış olan patates ve sebzeleri topluyor.

Cuma, 5 Eylül 1941

Tarih öncesi çağlara döndük: Yaşam tek bir şeye, besin arayışına indirgendi. Kendi besin kaynaklarımı hesapladım. Demek oluyor ki stoklarım güç bela bir ay yetecek. Belki daha sonra vaziyet değişir. Hangi değişimi ümit ediyorum ki bunu da bilmiyorum. Şimdi en korkunç açlığa doğru yaklaşıyoruz. Yarın Lyubočka Tarnovskaya ile buluşup evin karşısındaki sokakta kâin dükkândan aldığımız sigaraları ve votkayı değiştirmek amacıyla şehir dışına gideceğiz.

Pazar, 7 Eylül 1941

Sabahleyin Yurik ile (beş yaşındaki oğlu-Yu. L.) dışarıda otuyordum. Yanımıza yüksekokuldan eski arkadaşım Miloradoviç oturdu. Doğrudan söze girerek mutlu bir şekilde Almanların artık şehrin altında olduğundan, muazzam güçlerinden ve şehrin bugün yarın düşeceğinden bahsetti²¹. Şehirden ayrılmadığım için beni övdü ve her ihtimale karşı umutlar boşa çıkarsa diye bana küçük bir tabanca gösterdi.

Sözlerine nasıl bir tepki vereceğimi bilemedim. İnsanlara güvenmemeye alıştık. Onun gibileri, böyleleri şimdilerde çok. Bir kurtarıcı olarak sabırsızlıkla Almanları bekliyorlar.

²⁰ Günlüğün çevirisinde esas alınan kaynak “http://militera.lib.ru/db/skryabina_ea/01.html” adresidir. Ayrıca Lebedev’e ait 2005 senesinde yayımlanmış olan “Kuşatma Çemberinin Her İki Tarafında” isimli kitapta da günlük yer almaktadır. Günlük içinde yer alan Lebedev’e ait dipnotlar bu kitapta yer alan Lebedev’e ait dipnotlardır.

²¹ Almanların üstünlük kurmuş olduğu kuşatmanın ilk dönemlerinde şehrin savunulamayacağını düşünen Leningradlılar vardı. Daha çok Stalin rejimine muhalif olan ve Stalin’in kolektivizasyon ve tasfiye politikalarından hoşnutsuz olan bu kesime göre şimdiye kadar Wehrmacht karşısında hiçbir Avrupa şehri duramamıştı. Bazıları şehir düşerse eğer işgalci güçlerin Yahudilerle Parti mensuplarını ayıracağını düşünmüş ve Alman işgalini bir nevi kurtuluş olarak görmüştür. Ancak bu hoşnutsuzluk örgütlü bir muhalefet hareketine dönüşmemiştir. Parti tarafından bu görüşlere mensup insanlar karşı devrimci olarak nitelendirilmiş ve bunlar toplanıp şehirden tahliye edilmiştir (Bidlack, 2000: 101).

Pazartesi, 8 Eylül 1941

Bugün yine bize birkaç Alman uçağının şehrin üzerinden geçerek bombalarını Staro-Nevski'ye bıraktığı söylendi. Evler yıkılmış. Bu haber üzerimizde güçlü ve nahoş bir etki bıraktı; zira bu haberle birlikte bizi inandırmaya çalıştıkları şekilde Leningrad'ın çok iyi tahkim edildiğine dair olan güven sarsılmış oldu. Nasıl bir tehdit altında olduğumuz anlaşıldı.

Şehirde yoğun bir şekilde Almanlar tarafından atılan bildiriler konuşulmakta. Bildiriler çok miktarda bulunuyor. Bildirilerin içeriği bir ultimatoma: 9 Eylül'e kadar şehir teslim edilmediği takdirde yoğun bir bombardıman başlayacak.

Salı, 9 Eylül 1941

Dün, akşam saat beşte balkonda duruyorduk: Annem, teyzem ve ben. Çaresiz olan durumumuzdan bahsediyorduk. Sirenler çaldı ve ardından da bombalar yağmaya, evler yıkılmaya başladı. Bütün gürültüye rağmen Yurik derin uykusuna devam ediyordu. Dayanamadım ve uyumakta olan Yurik'i kollarıma alıp koşarak bodruma indim. Bodrum insanlarla özellikle de çocuklarla doluydu. Çocuklar yüksek sesle ağlıyor ve deliye dönmüş annelerine sığınyordu. Her yeni patlamada birçoğu daha önce komünist olan kadınlar istavroz çıkarıp dua mırıldanıyordu. Bu anlarda din karşıtı propaganda unutulmuştu.

Sanki bombardımanın sonu gelmeyecek gibiydi. Bugün öğrendik ki bizim bölge çok zarar görmüş. Birkaç resim ebediyen aklımda kazılı kalacak. İşte neredeyse temeline kadar yıkılmış olan bir ev. Ancak evin kantaron çiçeği desenli duvar kâğıdıyla kaplanmış bir duvarı ayakta kalmış. Duvarda yan bile yatmamış bir resim asılı duruyor. Kiremit, çimento ve demir yığını altında kalan başka bir evin üst katlarından birinin ise bütün köşeleri ayakta duruyor. Duvarın dibinde bir ikona, yerde sanki çocuklar tarafından yeni oynanıp da her tarafa dağılmış oyuncaklar. Daha ileride yarısına kadar enkazla dolu olan bir oda; ama duvarında kabarık yastıklı bir yatak ve bir lamba. Tesadüfen ayakta kalmış olan ev eşyaları gelip geçenlerin bakışlarına açık vaziyette ve sanki acımasız yabancı birisinin insanların özel hayatına zorla girdiğini ve onu hunharca sakatladığını sessiz bir şekilde göstermekte.

Cuma, 12 Eylül 1941

Yeni hava saldırısından yarım saat sonra yazıyorum. Her şeyin ne kadar sürdüğünü bilmiyorum. Ancak tehlike sirenlerinin çalmasından birkaç dakika sonra öğrendik ki bizden birkaç mahalle uzaklıkta bulunan büyük bir hastane hasar görmüş. Onu henüz dün açmışlardı; bugün ise oraya yaralılar getirilmiş. Deniyor ki bombardıman uçakları tam da bu binayı hedef almış. Bina bir anda alev almaya başlamış. Yaralıların çoğu ölmüş, onları kurtarmayı başaramamışlar.

Bize sürekli olarak Leningrad'ın erişilemeyeceği, baskınların olmayacağı söylendi duruldu. Ama işte baskın! Hava savunması sabun köpüğü çıktı. Güvenliğin sağlanacağı boş laftan ibaret.

Kısa süre önce vaki olan bombardımanın en acı neticesini öğrendik: Badaevski ambarları²² imha edilmiş. Tabi ki Almanlar bu konuda çok iyi istihbarat sahibiydi. Badaevski ambarlarının imhası kaçınılmaz olan kıtlık tehlikesini ortaya koydu. Bütün şehir duman bulutlarıyla kaplanmış; kızarmış et ve yanmış şekerle kokuyordu.

Pazartesi, 15 Eylül 1941

Badaevski ambarlarının yıkılması artık etkisini gösteriyor. Günlük ekmeğin 250 grama kadar düştü. Zaten ekmeğin dışında neredeyse hiçbir şey bulunmamakta ki bu düşüş gayet hissedilir vaziyette. Ben, halen civar köylerden eşya karşılığı patates ve sebze tedarik etmeye çalışıyorum. Bu değiş tokuş ne kadar da ıstırap verici! Dün bütün gün dolaşım. Elimde sigaralar, kocamın çizmeleri ve kadın çorapları vardı. Kendini perişan bir dilenci gibi hissediyorsun. Her yerde insanları ikna etmen ve tam anlamıyla yalvarman gerekiyor. Köylüler artık güzel eşyalarla meşbu vaziyette. Konuşmak istemiyorlar. Kısa bir zamanda korkunç 1918 senesine dönüldü. O zamanlar şehirliler yoksul gibi köylerde halı, kürk, yüzük, küpe ve başka değerli eşyalar karşılığında patates ve yağ için dilenirdi. Takatten düşecek iken sonunda bir pud²³ patates ve iki litre süt karşılığında bütün

²² A. E. Badaev adına 1914 senesinde o zamanki ismiyle Petrograd'da inşa edilmiş olan ahşaptan ambar kompleksi. 8-10 Eylül 1941 tarihleri arasında yapılan Alman hava saldırıları neticesinde Badaevski ambarlarındaki içinde üç bin ton un ve iki bin beş yüz ton şeker bulunan yaklaşık kırk depo yanmıştır. Badaevski ambarlarının yanması 1941-42 senelerindeki açlığın başlangıç noktası olarak Leningradlıların hafızalarında yer etmiştir (Ç.N.).

²³ 16,38 kiloya eşit bir ağırlık birimi (Ç.N.)

eşyalarımı takas ettim. Benzeri bir takas durumuyla ne kadar süre uğraşabileceğimi bilmiyorum.

Cumartesi, 20 Eylül 1941

Gün be gün her şey daha da zor oluyor. Beslenme, yegâne ve esas sorun. Günlük bombardımanlar bile güçlü bir etki bırakmıyor; onlara alıştık. Herkes tek bir düşünceyle meşgul: Açlıktan ölmek için yiyecek bir şeyler nereden tedarik edilir. En çok rağbet edilen takas ürünü alkol. Gerçekte iyi bir alkol tedarik etmek zor. Bazen yan dükkâna iğrenç pis kokan ama gayet sert bir sıvı getiriliyor. Bu içecek için upuzun kuyruklar oluşuyor. Ben de böylesi mutlu bir olayı kaçırmamak için çabalıyor ve sabırla bu alabildiğine uzun kuyrukta bekliyorum. Bir köyde bu iğrenç şeyi oldukça hatırı sayılır miktarda patates karşılığı satmaya hazır ayyaş yaşlı bir kadın buldum. Ne mutlu ki halen böylesi yaşlı kadınlar bulunmakta.

Perşembe, 25 Eylül 1941

Bugün endişeli Irina koşarak kederli bir haber getirdi. İlk çocukluk yıllarından dostum Marina Tolbuzina ölmüş. Meğer Marina, yanında ayrılmaz yardımcısı Tonya ve çalışma arkadaşlarından oluşan bir grupla birlikte Leningrad'ın çevresinde siper kazmaya gönderilmiş. Bütün grup belirli bir süre çalışıp şoseden dönerken bir Kızıl Ordu arabası yanlarına varmış. Yorgunluktan takati kalmayan Marina, kendisini ve Tonya'yı bırakmasını istemiş. Şoför kabul etmiş. Araba yaya giden grubu sollamış ama daha dönemeci alamadan herkesin gözleri önünde havaya uçmuş. Her şey, bu gürültü ve arabayı kapatan duman aynı anda gerçekleşmiş. Siper kazanlar olay mahalline vardıklarında yolcuların izini bile bulamamışlar. Yolun bu kısmı güçlü bir ateş altında olduğundan oyalanmak mümkün olamamış. İşte duyduklarımız bundan ibaret. Hepimiz vakitsizce ölen bu güzel, genç ve hayat dolu kadına üzüldük. Ancak yeniden kendi hayatlarımızı kurtarma kaygısına döndük.

(Skryabina'nın "Sürgün Yılları" isimli kitabının metnine dipnot: Sonradan anlaşıldı ki Marina mayına basan arabadan fırlamış olmasına rağmen; herkesin sandığı gibi ölmemiş. Bir şekilde, Almanlardan biri parçalanmış olan yüzündeki kan ve çamuru silinceye dek bilinçsizce kendisini şarampolde bulmuş. Almanı, milis sanıp onunla Rusça konuşmuş. Kim bilir Almancayı duyduğunda nasıl bir şaşkınlık yaşamıştır! Her türlü

mihnet ve uzun bir göçebelikten sonra Marina 1953 senesinde şimdi yaşadığı yer olan Amerika'ya gitmiş.)

Pazar, 28 Eylül 1941

Ekmek istihkakının azaltılacağına dair inatçı söylentiler başladı. Bu, artık bir felaket. Ağustos'ta birkaç libre²⁴ hakiki kahve satın almayı başardım. Şimdi kurtuluş çaremiz sabahları birkaç fincan içersin ve neredeyse bütün gün kendini dinç hissedersin.

Daha önce eski eşyalar satın alan Tatar ortaya çıktı. Dört parça çikolata getirdi ve para karşılığı onları sattı. Günümüzde bu, tamamen akıl almaz bir olay; çünkü artık paranın hiçbir değeri yok. Tek geçer akçe sadece eşyalar. Gerçekte bu çikolata parçaları için yüz yirmi ruble aldı [bir aylık hizmetçi maaşı]. Yine de bu alış-veriş büyük bir başarı olarak görüyorum. Alarının bütün gece sürmesi ihtimaline karşı, tehlike sinyali esnasında bodruma inerken yanıma aldığım çuvalın içine çikolata parçalarını koydum.

Salı, 30 Eylül 1941

Bu satırları yatakta uzanmışken yazıyorum. Akşamleyin kendimi halsiz hissettim ve biraz da olsa dinlenmek amacıyla bütün işlerime ara verip yatmaya karar verdim.

Az önce Holmyanskaya uğradı. Kendimi kötü hissettiğimi birileri ona söylemiş ve o da açlıktan yatağa düşmemden korkmuş. Böylesi durumlar şimdi çok: Yatmak ve daha fazla kalkacak gücü artık kendinde bulamamak.

Holmyanskaya hıçkırarak hıçkırarak ağlayarak boynuma sarıldı ve kalkmam, normal yaşam şeklime devam etmem için yalvardı. Bana içinde yok yok bir yemek paketi getirmiş. Ekmek, şeker ve yağları açarken gözlerime inanamıyordum. Yarın kalkacağıma dair ona söz verdim. Sadece bugünlük uykumu alabilsem!

-EKİM-

Cuma, 3 Ekim 1941

Yeni ekmek miktarı: Memurlar ve çalışmayanlar için 125 gram, çalışanlar için 250 gram. Porsiyonumuz (125 gram) –küçük bir sandviç gibi küçük bir dilim. Şimdi bütün ev halkı

²⁴ Pound olarak da bilinen libre 453,6 grama tekabül eden bir ağırlık ölçü birimidir. Orijinal metinde funt sözcüğü kullanılmıştır (Ç.N.)

arasında ekmeği paylaştırmaya başladık. Herkes kendince porsiyonlarını çekip çeviriyor. Misal annem kendi parçasını üç kısma bölmeye çalışıyor. Ben bütün porsiyonu kahveyle birlikte yiyip bitiriyorum: Hiç olmazsa en azından günün başında gücüm kuyruklarda ayakta durmama ve adamakıllı alış-veriş yapmama yetsin. Günün ikinci yarısı artık gücümü kaybediyorum, sadece yatıyorum.

Bugün bir arkadaşşıma uğradım ve geceleyin kocasının öldüğünü öğrendim. Ona sorduğumuzda çok yalın bir cevap verdi: Açlıktan öldü. Akşam uyumak için uzanmış, uykuya daldığını düşünmüş ama sabah bakmış ki ölmüş. Acaba hepimizi bekleyen şey bu mu?

Cephede değişen bir şey yok. Almanlar şehri muhasara altına aldılar. Her gün, Alman dakikliğiyle başımıza bombalar yağdırılıyor -tam akşam yedide. İhtimal bizi açlığa teslim etmek istiyorlar. Sirenlerin çalmasıyla birlikte bir anda bombalar düşüyor. Hava savunmamız bizi uyarmak konusunda bile başarısız. Bodrum hiç de korunaklı olmamasına rağmen sürü psikolojisi bizi aşağı çekiyor.

(Dipnot: Burada, Skryabina'nın eserinde zamanlama konusunda karışıklık söz konusu. Böyle bir ekmek miktarı 1941 senesinin Kasım ayının sonunda yürürlüğe girmiştir. Bkz: A. Burava'nın 20.11.1941 tarihli notu-Yu. L.)

Pazartesi, 6 Ekim 1941

Dairemizin nüfusu artıyor. Kuzenim Lyalya'nın çocukları taşındı. Teyzemin ve kocasının kaldıkları odaya yerleştiler. Odanın boyu on iki metre. Onlar burada nasıl yaşayacaklar? Herkes için hava yetmez. Şimdi gerçekten bu konuyu kimse düşünmüyor. İnsanlar hayvanlar gibi tehlike anlarında birbirlerine sokuluyor ve tekrar ediyorlar: “*Dardayız ama kırgın değiliz*”. Lyalya da galiba yakında bize geliyor. Savaşın başında çocuklarından ayrı yaşıyordu: Kendisi bütün gün işte, çocukları ise çalışmayan bir arkadaşında kalıyordu. Ama geçenlerde bu eve bir bomba isabet etmiş. Çocuklar bereket versin ki bodrumdaymış. Güç bela canlarını kurtarmışlar; çünkü su boruları patlamış ve bütün bodrum sular altında kalmış.

Bugün tekrar Tatar göründü. Şans eseri elimizde güzel günlerden kalan bir şişe kırmızı şarap karşılığı bir kilo at eti getirdi.

Çarşamba, 8 Ekim 1941

İnsanlar, bayağı göz göre göre hayvanlaşıyor. Kim derdi ki kısa bir zaman öncesine kadar sakin ve güzel bir kadın olan Irina Levitskaya her zaman taparcasına sevmiş olduğu kocasına vuracak gücü kendinde bulabilirdi. Pekiyi ne için? Mütemadiyen yemek isteyip de hiçbir zaman doymak bilmediği için. Kocasını, sadece karısının bir şeyler tedarik etmesini bekliyor. Odaya girmesiyle birlikte yemeğe saldırıyor. Tabii kendisi de aç. Aç bir insan için son lokmayı yitirmek zor.

Dairemizdeki en iç karatıcı izlenim Kurakin ailesi üzerine. Sürgünden dönmüş ve cezaevi yıllarıyla bitkin düşmüş olan koca artık şişmeye başlıyor. Tek kelimeyle korkunç. Karısının eski sevgisinden hiçbir şey kalmamış. Sürekli gergin ve tartışıyor. Çocuklar ağlıyor, yemek istiyor ve enselerine şaplağı yiyiveriyorlar.

Ancak Kurakinler istisna değil: Neredeyse bütün insanlar açlık, kuşatma ve çaresizlik sonucunda başkalaştı.

Kocam Sergey beni hayrete düşürüyor. O, insanlıklarını kaybedenler arasından tebarüz ediyor. O, çevresindekilere karşı davranışını değiştirmemekle ayrılıyor. Askerlerin beslenmesi de parlak olmaktan uzak. Kahvaltıda onlara bir fincan cıvık lapa veriyorlar. Ancak onu yemiyor, Yuramıza getiriyor. Onun tek tasası -elinden geldiğince insanlara destek olmak. Sürekli olarak akşamları eve geliyor; tehlike anlarında bodruma inmeyeceğimden korkuyor. Haklı: Bizim bodrumun sağlamlığına güvenmiyorum; ama bu gibi durumlarda kocamın huzuru için çocukları alıp ev halkıyla birlikte istemeye istemeye bodruma gidiyorum. Son zamanlarda neredeyse her gün akşamın yedisinden gecenin ikisine kadar orada oturarak zaman geçirmek zorunda kalıyoruz. Almanlar bize hiç soluk aldırıyor; birkaç saat boyunca bombardmanı sürdürüyor. Ama yatağa girdiğinde öyle güçlü bir şekilde açlık hissetmezsin. Dolayısıyla bodruma yapılan seferleri kaçırmaya ve yatağa erkenden girmeye gayret ediyorum. Uyumayı başarısam rüyada her çeşit mezeyle dolu bir masa görüyorum. Bütün bu leziz şeyleri yersin ve uyanmak istemezsin. Ancak gözlerini açtığında yine acı gerçek ve sızı veren açlık hissi.

Dayanabilecek miyiz? Tek ve biricik arzu-çocukları kaybetmemek, onların ölümünü görmemek.

Pazar, 12 Ekim 1941

Patates bitti. Yarma stokları tükendi. Kuponlarla kooperatiflerden bir şey elde etmek imkânsız. Ancak kayda değer olmasa da yiyecek bir şeylerin satışında muazzam kuyruklar oluşuyor. Güçlüler, zayıfları sıra dışına itiyor. Kadınların, dükkânların kapısına ulaşmaları neredeyse imkânsız. Kocam bana, kuru gıda yerine karneye göre temin edilen öğle yemeklerini edinebileceğim askeri yemekhaneye giriş kartı ayarlama teklifinde bulundu. Bizim aile için bu, on günlük sekiz tabak çorba ve dört tabak lapa demek. Tabii ki bu hiç yoktan iyidir.

Cuma, 18 Ekim 1941

İşte, artık birkaç gün boyunca ilave işim var-yemek için gidip gelmek. Fişlerin on gün yeteceğine bel bağlamak zor. Yemekhaneden eve getirilen çorbayı suyla seyreltmek gerekiyor. İki bidon alıyorum ve birkaç saatlik kuyrukta ayakta bekleyeceğim uzun bir seyahate çıkıyorum. Artık şimdi köye gitmezsün. Bu seyahatler anlamını kaybetti -zira köylüler kesinlikle alış-verişi kesti. Kendileri de hiçbir şeyle ortada kalakalmaktan korkuyor.

Pazartesi, 26 Ekim, 1941

Bugün Dima'nın doğum günü. Yemekhanede çalışan Lyudmila, ona biraz av eti getirdi. İşte bu bir ziyafetti!

Salı, 28 Ekim 1941

Irina Levitskaya'nın kocası ölmüş. Üzgün bile değil.

-KASIM-

Cumartesi, 1 Kasım 1941

Her gün akşam yedide sirenler çalıyor. Annem saat altıya doğru yemek yemek için acele ediyor. Sonra en gerekli olan şeyleri topluyor ve paltoyla hazır vaziyette oturuyor. Bunun, ona Paskalya ayinine gitmek için yapılan hazırlıkları anımsattığını iddia ediyor. İlk sirenin çalmasıyla birlikte aşağı iniyoruz. Komşular hasta olan dedeyi koltuğuyla birlikte sürüklüyor, ihtiyar kadınlar iniltiyle ayaklarını sürüyerek yürüyor. Özellikle Almanların

gelişini sabırsızlıkla bekleyen eski ev sahibemiz iniliyor. Sonra bombalar yağıyor, ülkemizin en füsunkâr ve en güzel şehri harap oluyor.

Pazartesi, 3 Kasım 1941

Neredeyse bütün kocalar iş göremez durumda, çoğu artık yatağa düştü. Kapıcımız uzun zamandır yataktan kalkmıyor; avluların düzenlenmesi büsbütün kesildi. Her yerde mütemadiyen haraplığın iğrençliği. Neredeyse her gün şu ya da bu tanıdığın öldüğü bildiriliyor. Bizim evde artık birkaç insan öldü. Ekim Devrimi'nin yıldönümüne doğru birkaç şey dağıtılmasını bekliyoruz. Bu konu çok konuşuluyor. Yağ, şarap, tatlı ümit ediyoruz.

Perşembe, 6 Kasım 1941

Yura Tarnovskiy 20 Ekim'den beri formalite icabı Dimamı (on beş yaşındaki oğlu-Yu. L.) atölyede yanına almıştı. Atölye halen kurulum sürecinde olsa da Dima artık işçi sayılıyor; ve 125 gram yerine 250 gram ekmek alıyor. Bu, Dima için çok önemli. O, her zaman imrenilecek bir iştaha sahip olmuştur. Açlık tayınına geçtikten sonra süratle çöktü. Onun umursamazlığı beni umutsuzluğa gark ediyor. O, bir şeylerle ilgilenmeyi, okumayı ve de konuşmayı kesti. Bombardımanlara dahi kayıtsızca davranmasına inanmak zor. Sadece bu yiyecek meselesi ona dengesini kaybettirebilir. Bütün gün aç, dolapları karıştırıyor, yiyecek bir şeyler arıyor. Hiçbir şey bulamadığında kahve telvesi veya sadece önceleri ineklerin yediği bu feci ayçiçeği küspesini çiğnemeye başlıyor.

Ayçiçeği küspesini şimdilerde bütün Leningrad yiyor. Onun için ne gerekiyorsa veriyorlar: Çorap, ayakkabı, kumaş. Değerli bir şeyi pazara götürürsün ve karşılığında bu şeyin bir parçasını alırsın. O kadar sert ki ısırılmayı bırak, baltayla bile kesemezsin.

Bir ağaç parçası gibi yontmaya başlarsın. Talaş gibi bir şeyler elde edersin. Ve işte onlardan pide pişirirsin. Tadı berbat ve yedikten sonra miden yanmaya başlar.

Ekmek de pek yenecek gibi değil: İçinde en asgari miktarda un ama daha çok ayçiçeği küspesi ve nedense selüloz ve henüz bilinmeyen, akla hayale gelmeyen bir karışım. Böylesi bir karışımın neticesinde ekmek ıslak ve ağır. Ancak yine de insanlar bunun için birbirinin boğazını dişlemeye hazır. Sabahleyin fırıncı dükkânından dönüş yolunda onu özenle gizlersin: Sokak ortasında ekmeğin zorla alınması olayları az yaşanmamıştır.

Cuma, 7 Kasım 1941

Düşündüğümüz gibi Ekim Devrimi²⁵ yıldönümünde Almanlar alışılmış olandan daha yoğun ve acımasızca bombaladılar. Özellikle dün akşam farklarını ortaya koydular: Bir uçak bulutu baskın yaptı ve gökyüzü motor sesleriyle uğulduyordu. Yüzlerce ve binlerce kez kendine şu soruyu sorarsın: Bizim hava savunmamız nerede peki? Niçin Sovyet avcı uçakları görünmez? Almanlar sanki evinde gibi uçuyor ama bizim uçaksavarlarımız boşuna ateş açıyor; sadece gürültüyü artırıyor.

Bugün Tarnovskaya'nın yardımcılarıyla Dimamızı hayata döndürmeye çalıştım. Zoya Mihaylovna enerjik ve iyimserliğini kaybetmiyor. O, kesinlikle savaşın yakında sona ereceğine ve Leningrad'ın Almanlar tarafından alınacağına inanıyor. Biraz daha sabretmek gerek. O, Dimama bütün bunları telkin ediyor, ona bağırıp kızıyordu da. Sonra, benim için daha dik durması ve bütün yoksunlukları daha metanetle karşılaması için yalvarmaya başladı. Yapabildiğim kadar ona destek oldum; ama bütün bunların Dima üzerinde hiçbir etkisi olmadı.

Şimdilerde öyle kolayca ölüveriyorlar: Önce her şeyle ilgiyi kesiyor, sonra yatağa yatıyor ve daha da kalkmıyorlar. Ben özellikle Dima'nın duyumsamazlığından korkuyorum. Onu tanımak mümkün değil. Daha Ağustos'un sonunda ve Eylül'de şehirde koşuşturuyor, yiyecek arıyor, savaş bültenleriyle ilgileniyor ve çocuk dostlarıyla buluşuyordu. Bütün gün, solgun bir vaziyette gözlerinin altındaki korkunç morluklarıyla iş ceketinin içinde sobanın yanında duruyor. Böyle devam ederse yakında ölecek. Onu daha iyi beslemek için elimden gelen her şeyi yapıyorum ama bütün bunlar çok yetersiz.

Misal, işte evimizin sakinlerinden Yura Tarnovskiy her gün karnesiz alabildiği altı-yedi tabak maya çorbasını içmek için bir yemekhaneye gidip geliyor. Aç Leningrad'ın bu "lezzetli" yemeğini tahayyül etmek zor: Maya ve su. Yemekten sonra insanlar şişiyor, bu yemek besin bakımından da bir hiç, sıfır kalori. Ama Dimamın da Tarnovskiy gibi bu çorba için avlanmasını isterdim. Belki de bu hiç olmazsa onu dehşetli kayıtsızlık durumundan çekip çıkarırdı.

²⁵ * 1917 tarihli Ekim Devrimi, eski Gregoryen takvimine göre Kasım'ın 7'sine tekabül etmektedir (Ç. N.)

Pazartesi, 10 Kasım 1941

Bizi yangın bombalarıyla tam anlamıyla boğuyorlar. Önceleri evimizin bütün çocukları çatıda nöbet bekliyordu: Dima'nın arkadaşı Seryoja, Dima, üçüncü kattaki artistin canlı ve sağlıklı oğlu ve 12-16 yaşlarındaki diğer birçok çocuk. Şimdi neredeyse hepsi yatıyor. En dayanıklı olan kadınlar bombalarla mücadele ediyor. Dün bizim odunluk ateş aldı. Onu koruyabildik. Bu yangının tek kurbanı ise aşırı kalabalık dairemizden oraya taşınan döşeğimiz oldu. İyi ki bir süre önce bize getirilen odunlar yanmadı.

Çarşamba, 12 Kasım 1941

Bir tanıdığa uğradım. Bana yeni aşçılık icatlarını ikram etti -deri kemerlerden jöle. Tarifini şöyle: Domuz derisinden yapılmış kemerleri kaynatıyorlar ve paça jölesi kabilinden bir şey hazırlanıyor. Bu pis şeyi tarif etmek imkânsız! Rengi sarımsı, kokusu tiksiniç. Bütün açlığımın rağmen bir kaşık bile yutamadım, tılandım. Arkadaşım benim tiksintime şaşırdı. Onlar hep bununla besleniyor.

Deniyor ki büyük miktarlarda bu şey pazarda satılıyor. Ama ben pazara gitmiyorum: Kesinlikle takas edilecek bir şey yok. Teklif edeceğim şeylerle alıcılar ilgilenmiyor. Ancak pazarlar çok güzel şeylerle dolu: Yüksek kaliteli eşyalar, kostümlük ve paltoluk kumaşlar, değerli elbiseler ve kürkler. Sadece benzeri şeyler karşılığında ekmek ve bitkisel yağ satın alınabilir. Artık söylentilere değil de sağlam kaynaklara göre yani bölgelerdeki milislerin haberlerine göre pazarda çokça insan etinden yapılmış salam, paça jölesi ve benzeri şeyler baş göstermiş. Akıl, bu korkunç olasılığa da izin veriyor: İnsanlar son raddeye gelmişler ve her şeyi yapmaya muktedirler²⁶.

Kocam, Yuroçka'yı dadısıyla da olsa evden uzağa gezintiye salıvermemem konusunda beni uyardı. İlk önce çocuklar ortadan yok olmaya başladı.

²⁶Kuşatmada açlık had safhaya çıkmıştı. 872 günlük ağır kuşatma şartlarında insanlar hayatta kalmanın taktik bir yolunu bulmuşlardı. Norm dışı bir davranış şekli olarak insan eti yeme davranışları (cannibalism/antropofaji) görülebilmekteydi. Ölenlerin cesetleri ve hatta mezarlıklardaki cesetler dışında küçük çocuklar da et kaynağı olarak görülüyordu. Çocukların etleri için kaçırıldığına dair dehşet verici haberlerin yayılması üzerine aileler çocuklarını sokaklardan uzak tutmaya başlamışlardı (Haas, 2011: 921-949).

Cumartesi, 15 Kasım 1941

Ölüm, şehirde kol geziyor. İnsanlar ölüyor da ölüyor. Bugün sokaktan geçerken, önümde biri gidiyordu. Bacaklarını zar zor hareket ettiriyordu. Önüne geçip tüyler ürpertici mor yüzüne dikkat ettim. İçimden düşündüm: Galiba yakında ölecek. Burada hakikaten o insanın yüzünde ölüm mührünün olduğu söylenebilirdi. Birkaç adım sonra başımı çevirdim, durdum onu takip ettim. Yol kenarındaki bir taş çöktü; gözleri kaydı, sonra yavaşça yere yığılmaya başladı. Ona yaklaştığımda artık ölüydü. İnsanlar açlıktan o denli zayıflıyor ki ölüme karşı direnemiyorlar. Böyle, uykuya dalarmış gibi can veriyorlar. Etraftaki yarı canlı insanlar ise onlara dikkat bile etmiyor.

Ölüm, her adımda gözle görünür bir hal aldı. Ona alıştılar, tam bir kayıtsızlık hali baş gösterdi. Ne de olsa bugün değilse bile yarın böyle bir kader herkesi bekliyor. Sabah evden çıktığında, dışarıda avlu önünde yatan cesetlere rastlıyorsun. Cesetler uzunca bir süredir duruyor; çünkü onları kaldıracak kimse yok.

Perşembe, 20 Kasım 1941

Kocam, Dima'yı kurye olarak kabul etmesi için Petrogradskaya tarafındaki bir hastanenin şefiyle anlaşmış. Dima'ya etli çorbadan oluşan bir kahvaltı verilecek. Bu, çok önemli. Belki çalışma Dima'yı kurtarır. Onu oyalayacak. En önemli şey, ilave bir yemek alacak olması. Artık sabah kahvaltıdan sonra ona bir şeyler verme imkânım yok. "Menü"müz, günlük olarak verilen ekmele birlikte sabah kahvesine indi ve akşam saat altıda yemekhaneden getirdiğim çorbayı içiyoruz.

Doktorlar haftada iki kez banyo yapmanın ve günde üç bardak sıvı tüketmenin birkaç ay yaşatacağını iddia ediyor. Bundan çok şüpheliyim. Belki, bütün gün yatarsan böyle bir reçete anlamlı olabilir; ama misal ben, hayatı idame ettirecek asgari şeyleri tedarik etmek için boyuna koşturmak zorundayım. Bir ekmele için saatlerce sırada beklersin. Çoğu kez birkaç fırına koşturmak gerekiyor; çünkü aksamalar oluyor.

Su boruları patlıyor ve su için Neva'ya gitmek zorunda kalıyoruz. Bütün bunlar bizden, Leningrad sakinlerinden takatimizin zorlanması talep ediyor.

Tek odunla ne hikâye! Onları tedarik edip kapıya attıkları zaman ne de olsa yardım edecek kimse yok. Bütün bu kaygılar -kesmek, parçalamak, odunluğa ve daireye taşımak- her

şey kadınlara düşüyor. Bizde bu ağır işi iki kişi yerine getiriyor: Halen ayakları üzerinde duran dadı ve diğerlerinden daha az zayıf düşmüş olan küçük Yurik. İşte bu iki kişi kesiyor, parçalıyor ve ağır, donmuş odunları birer birer taşıyorlar. Dadıyla birlikte Yurik avluyu da toparlıyor; çünkü kapıcı yattı. Görünüşe göre umut yok. Böylece beş yaşındaki küçük çocuk yetişkinler gibi çalışıyor.

Pazartesi, 24 Kasım 1941

Dima, kesinlikle hava saldırısı esnasında bodruma inmeyi reddetti. Öylece yorgun bir şekilde işten dönüyor, hareket bile edemiyor. Yemekten sonra hemen yatağa giriyor, rahatsız edilmemek istiyor. İşinde rast gitmeyen bir şeyler var. Tahmin edildiği gibi olmuyor: Hastane için çok uzak mesafe kat etmek zorunda kalıyor. Kurye olarak onu şehrin muhtelif yerlerine gönderiyorlar, tramvay da sık sık çalışmıyor. Üstelik öğle yemeğinden dolayı gücendiriyorlar: Büfenin müdiresi elinden geldiğince istirahakı olan çorba tabağını vermemeye çalışıyor. Sadece hastane şefinin oğluyla birlikte gittiğinde, köfteye kadar her şeyi alıyor. Tevekkeli, şefin oğlu böyle al yanaklı ve besili. Hatta onun Leningradlı olduğuna inanmak bile zor.

Çarşamba, 26 Kasım 1941

Birdenbire kapıyı hiç tanımadığım bir Kızıl Ordu askeri çaldı ve büyük bir ihtiyatla taşıdığı bir kova lahana turşusu verdi. Şüphesiz bu bir olay ama lahanayı, ekmezsiz ve patatessiz yemek zorunda kalacağız -ne o var ne de başka bir şey.

Ölümler artıyor. Deniyor ki her gün üç bine yakın insan ölüyor. Bunun abartı olmadığını düşünüyorum -şehir tam anlamıyla cesetlerle dolu. Akraba ya da tanıdıklar ölümlerini gömmek için ikili, hatta üçlü bir şekilde birbirine bağlı cesetleri taşıyan küçük kızaklar kullanıyor. Bazen de odun gibi yığılmış ve üzerleri yelken beziyle örtülmüş ölümleri taşıyan büyük kızaklarla karşılaşılabilir. Yelken bezinin altından çıplak morarmış ayaklar fırlıyor -bunun odun olmadığına kanaat getiriyorsun.

Gün geçtikçe ölümü o kadar yakın görüyorsun ki ona tepki vermeyi kesiyorsun. Acıma duygusu yok oldu. Her şey kayıtsız bir hale büründü. En önemlisi ise ortak yazgıdan kaçınamayacağımızın idraki. Er ya da geç bizi bu şekilde götürüp ortak bir çukura atacaklar. Artık her ölüyü ayrı bir şekilde gömme imkânı yok -tabutlar yetmiyor. Akralar kurallara göre gömmek isterse tabutun boşaltılmasını, yani bir önceki ölünün

mezara kadar taşınmasını, tabuttan çıkarılmasını, mezarın toprakla doldurulmasını ve tabutun sırayla devredilmesini beklemek zorundalar.

(Dipnot: Skryabina'da kendisinin ve çocuklarının müstakbel ölümüne boyun eğmeye artık yakın olduğuna dair çaresizlik duygusu hâkim oldu-Yu. L.)

Cumartesi, 29 Kasım 1941

Ansızın eski hizmetçim Marusya belirdi. Bir büyük somun ekmek ve hacimli bir kese kâğıdı dolusu darıyla çıkageldi. Hiç de daha önceleri bildiğim gibi yalınayak ve çapulçu bir hali yoktu. Üstünde sincap kürkü bir ceket, zarif ipek bir elbise ve değerli kuştüyü bir şal. Bütün bunların üstüne sağlıklı bir görünüş. Sanki kaplıcadan gelmiş gibi. Hiç de düşman tarafından kuşatılmış aç şehrin sakinlerine benzemiyordu.

Soruyorum: Bütün bu şeyler nereden? Meğerse iş oldukça basit. Erzak deposunda çalışıyor. Depo müdürü ona vurgunmuş. Mesai bitenlerin üstleri aranırken, Marusya'nın üstü yalandan aranıyor ve o da kürkünün altında birkaç kilo yağ, kese kâğıtları dolusu bulgur ve pirinç ve konserveleri dışarı taşıyor. Diyor ki bir keresinde birkaç tavuk bile geçirmeyi başarmış. Bütün bu şeyleri eve getiriyor ve şef de akşam yemek yemek ve onunla gönül eğlendirmek için evine geliyormuş.

Daha önce Marusya yurttan yaşardı; ama onun kadın ustabaşısı ortak yaşamın faydalarını hesaplayıp Marusya'ya kendi dairesinde yaşamayı teklif etmiş. Şimdi bu ustabaşı Marusya'nın zengin yiyeceklerinden istifade ediyor, kendi eş-dostunu da besliyor. Görünüşe göre bu kadın, çok fırsatçı bir şahsiyet. O, saf ve iyi kalpli Marusya'yı tümüyle ele geçirmiş ve özel bir lütuf olarak bazen yiyeceklerini çeşitli eşyalar karşılığı değiş tokuş ediyor. Böylece bu değiş tokuşun coşkusu içindeki Marusya'nın dolabı zenginleşiyor ve elde ettiklerinin nereye gittiğiyle pek ilgilenmiyor. Marusya bütün bunları bana çok naif bir şekilde anlatıyor ve şimdi çocuklarımın aç kalmaması için çabalayacağını ekliyor.

Şimdi bunları yazarken zavallı mahkûm şehrimizde olup bitenleri düşünüyorum: Her gün binlerce insan ölürken, bu şartlarda bazı insanlar da bol kazanç elde ediyor. Doğrusu bu düşünceler Marusya'nın ziyareti esnasında aklıma gelmedi. Dahası bizi unutmaması için ona yalvardım, onun ilgisini çekebilecek -ne varsa- bir şeyler teklif ettim.

-ARALIK-

Pazartesi, 1 Aralık 1941

Sevgili kapıcımız tamamen kötü bir halde. Bugün ona Marusya'nın verdiği darıdan pişirdiğim bir tabak lapa getirdim. O, Yuri'yi övmekle bitiremiyor. Şöyle diyor: "*Rahatça hasta olabilirim, Yuri benim yerime her şeyi yapar*".

Cumartesi, 6 Aralık 1941

Geceleyin bugüne kadar hiç olmamış bir şeyi yaşamak zorunda kaldım. Akşam on gibi yatağa girdim. Genellikle yaptığım gibi siren seslerini duymamak için radyoyu kapadım; çünkü son zamanlarda takatimin beni terk etmeye başladığını hissediyorum.

Akşamı ve gecenin bir vaktini bodrumda sandalyede uykudan sallanarak geçirmeye mecalim yok. İşte tam da bundan dolayı bizde kalan ve yan odada uyuyan kuzenim Lyudmila ile birkaç tatsız konuşma yaşandı.

O uyuyakalarak sireni kaçırmaktan korkuyor. İlk siren sesleriyle birlikte iki çocuğunu kaptığı gibi hızla bodruma iniyor. Akşam benim hareketimi fark etmedi ve uyudu.

Onbirde korkunç bir gök gürültüsü ve çatırtıyla uyandım. Evin yıkıldığını ve hepimizin onun yıkıntıları altında can verdiğimizi düşündüm. Şiddetli bir rüzgâr perdeleri kopardı. Duvarlardan resimler ve portreler düştü. Dışarıdan yardım çığlıkları duyuluyordu. Yataktan fırladım, uyumakta olan Yurik'i kavradım ve nereye gidileceğinin bilincinde de olmadan, gidilebilecek herhangi bir yere koşmaya hazırdım. Kendimi koridorda buldum. Orada tam bir telaş hâkimdi. İnsanlar koşuyor, bağıyor ve ağlıyordu -bir şey anlamak mümkün değildi. Birkaç dakika sonra anlaşıldı ki yan binaya bir bomba düşmüş. Mahalledeki bütün camlar kırılmış, kapı ve çerçeveler yerlerinden çıkmış. Birçok ölü ve yaralı var. Apartmanımızda bulunan çalışabilir durumdaki bütün insanlar mağdurlara yardım etmeye koştular.

Bizim aşağıda, bodrumda ilkyardım noktasına benzer bir yer yapıldı. İnleyen yaralılar buraya taşındı. Bütün mahalledeki çocuklar bir araya toplandı. Çocuklar bağıyor ve ağlıyordu. Siren sesleri devam ederken mütemadiyen bombalar yağıyordu.

Ancak gecenin ikisinde dairemize döndük. Daire tanınmaz bir haldeydi. Ön cephe boyunca camlar kırılmış ve yerler cam kırıklarıyla doluymuş. İçerisi, dışarısı gibi soğuk. Uyunabilecek bir yer yoktu. Zar zor mutfığa ve koridora yerleştik. Sabaha kadar gözümüzü kapatmadık.

Bütün bu dertlere biri daha eklendi -zifiri karanlık. Cam takmak bir yana cam takmayı hayal etmek bile zor. Artık Leningrad uzun zamandır suntalarla çivilenmiş. Zemheri bir soğuk bütün odunlar tüketti. Dairemizi nasıl ısıtabileceğiz? Ne de olsa elimizde kalan biricik şey bu rahat odalar. Şimdi bunu da kaybettik. Acaba kaderimizde daha neler yaşamak var?

Pazar, 7 Aralık 1941

Dairemizde yaşayan ihtiyar insanları izlemek ne acı! Savaşın ilk gecesi müstehzi bir şekilde tebessüm eden eski ev sahibem Anastasya Vladimirovna şimdi yavaş yavaş ölüyor. Bununla birlikte bu dehşetli günleri atlatabileceğine dair halen tam bir ümide sahip.

En çok da şu ya da bu şekilde tahliye olmamızdan korkuyor; çünkü yalnız kalacak. Ne de olsa biz burada olduğumuz sürece, kendi çorba tabağını alıyor. Onun için kuyrukta beklediğim mikroskobik ekmeğin payını ona getiriyorum. Böylece ihtiyar kadın yaşayabiliyor. Biz ayrılırsak onun sonu olur. Ölümüne mahkûm vaziyette olmasına rağmen; ölmek istemiyor. Savaşın sonunu bekliyor; yani Almanya'nın zaferini.

Başka bir ihtiyarımız daha var -Estonyalı Karolina. Bir zamanlar bir Rus knezinin muhasebecisi olarak hizmet etmiş. Şimdi bu eski knez ailesinin eski müdüründen emekli maaşı alıyor. Bu emekli maaşı ona bütün devrim sonrası yıllar boyunca iyi bir şekilde yaşamasına imkân vermekte. Bu maaşın dışında bir de ayda 14 ruble Sovyetler maaşı alıyor. Bu rubleler odayı ve elektriği ödemesine yetiyor. Ama dışarıdan gelen bu yardımlar sayesinde ihtiyar kadının yeterli miktarda parası var.

Geçenlerde pazarda karaborsada (kilosu 600 ruble) ekmeğin tedarik edilebildiğini öğrendiğinde kendisine onu bulup buluşturmamızı istedi. İsteğini yerine getirdikten sonra bir trajedi yaşandı: Ekmeğin dilimlenip doğranmış ve kızartmak için ocağın üstüne konulmuş ancak komşu kızı birkaç dilim aşırılmış.

İhtiyar kadının acısını kelimelerle izah etmek zor. Bütün gün mutfak masasında (onun odasında da camlar kırık) yatıyor; mütemadiyen inliyor; sürekli ortadan kaybolan ekmek dilimleri hakkında konuşuyor. İhtimal en yakını ölse bu kadar acı çekmezdi.

Çarşamba, 10 Aralık 1941

Mutfağımızda akıl almaz şeyler olup bitiyor. Bir ocakta dört kadın bir şeyler hazırlamak çabasında: Ayçiçeği küspesi pişiriyor; ondan pide yapıyor; yemekhaneden getirilen çorbaları ısıtıyorlar. Tartışıyor; bütün gün iniliyor; sürekli yemek hakkında konuşuyorlar.

Burada da çocukları sıcak mutfaktan savuşturmak kabil değil. Özellikle Kurakinlerin büyük kızı üzerinde genel bir öfke hali hâsıl olmuş. Daha önceleri de eli uzun olan kız hele hele şimdilerde komşulardan bir şeyler aşırıya çalışıyor. Kadınlar hazırladıkları sefil yemekten bir adım bile uzaklaşmaktan korkuyorlar.

Elektrikler söndü. Mutfak yarı karanlık ve Kurankina gibi yağmacıların hareketlerini izlemek zor.

(Dipnot: Skrabina'nın tasvir ettiği ortak daire Furşadtskaya Sokağı [eski Petra Lavrova Sokağı] No: 41'de bulunmaktadır.)

Pazartesi, 15 Aralık 1941

Dima doktor raporu aldı. Artık işe gitmeye takati kalmamış. Dün kocam tesadüfen ona sokakta rastlamış. Çocukcağz kar yığınlarının içine düşüp güçlkle ayağa kalkıyor ama tekrar düşüyormuş. İyi ki babasına rastlamış; koluna girip eve kadar getirmiş. Tek başına belki de gelemeyecekti. Her gün Leningrad sokaklarında ölen binlerce insan gibi ölecekti. Ben de bazen bayağı yorgunluktan yığılacak gibi olsam da, en çok sokakta oturmaktan korkuyorum.

Dima'yı hastaneye gitmesi için ikna ettim. Korkunç bir vaziyette döndü. Hastane ölülerle dolu. Cesetler yerlerde, merdivenlerde, koridorlarda yatıyor. Dima onların üzerinden adım atmaya başaramamış; eve dönmek için acele etmiş.

Salı, 16 Aralık, 1941

Dima sonunda yattı. Başını yastığa gömüp ses çıkarmadan yatıyor. Şimdi dolaplara ve büfeye yiyecek bir şeyler aramak için kalkmıyor. Belki yiyecek hiçbir şey olmadığına emin olduğundan ya da belki de daha fazla gücü kalmadığından.

Dehşetle ona bakıyorum. Ölmesinden korkuyorum. Açlığa nasıl dayanır; ne de olsa öylesine uzun, zayıf ve inanılmayacak kadar perişan. Çocuğu tanımak mümkün değil. Daha kısa bir süre öncesine kadar yaşam sevinciyle doluydu; okula koşarak gidiyordu; dersleri harikuladeydi; her şeyle ilgileniyordu.

Çarşamba, 17 Aralık 1941

Siren sesleri ve hava saldırıları kesildi. Diyorlar ki soğuk yüzünden. Ancak ruh hali düzelmiyor. Açlık ve ölümler gün be gün artıyor.

Dün akşam Lyalya çok telaşlı bir şekilde döndü. İşten döndüğünde artık karanlık çökmüştü. Acele ediyormuş. Birden bir kadın üstüne atlamış; kollarına yapışmış. Lyudmila ilk önce olayı anlayamamış; ama dili dolaşan kadın halsizlikten daha fazla yürüyemeyeceğini ve kendisine yardım etmesini istemiş.

Lyudmila gücünün kendisine bile eve varmak için zar zor yettiğini söylemiş. Ancak kadın bırakmamış, kene gibi yapışmış. Ondan kurtulmak için verdiği bütün çaba hiç sonuç vermemiş. Kadın Lyudmila'ya tutunarak dairemizin ters istikametine, kendine doğru çekmiş. Eninde sonunda sonunda Lyudmila kurtulmayı başarmış. Kar yığınlarından tökezleyerek koşmaya başlamış. Kapıyı açtığımda ona bakmak bile korkunçtu. Beti benzi atmış, dehşet dolu gözlerle zar zor nefes alıp veriyordu. Başından geçenleri anlatırken sürekli olarak tekrarlıyordu: “Ölecek, bugün ölecek!”.

Onda mücadele ettiği, birbiriyle çelişen iki zıt duyguyu sezinlemiştim: Kurtulmayı başarmanın ve yaşıyor olmanın verdiği mutluluk ile kaderin cilvesine ve hatta bu soğuk Aralık gecesinde kesin olarak ölüme terk etmek zorunda kaldığı kadın hakkındaki iç karatıcı düşünceler.

(Dipnot: Skryabina'nın günlüğünde dikkat çekici olan şey, bir ressamın fırça darbeleri gibi birkaç satırla olup biten şeyler hakkında açık ve net bir tablo oluşturabilme yeteneğidir.)

Cuma, 26 Aralık 1941

Komşumuz ihtiyar Karolina öldü. Knezce verilen emekli maaşından bir kenara ayırdığı tasarrufları da onu kurtaramadı. Ölümünden önce ortak bir gayretle onu mutfaktaki masada yattığı yerden pencereleri suntalarla kaplı olan odasına taşıyıp yerleştirdik. İhtiyar başörtülerine, şallara ve battaniyelere sarılı halde bir gün daha yattı. Sürekli olarak Estonca dua ya da belki de beddua gibi bir şeyler mırıldanıyordu.

Onu yoklamaya gittiğimde korkuyordum. Bu karanlık odaya girmek; yatağa yaklaşmak; insan suretini kaybeden bu canlının yaşayıp yaşamadığını kontrol etmek için kendimi çok fazla zorlamam gerekiyordu.

Dün akşam karneyle hamsi almayı başardım. Karolina'nın karnesi bende olduğundan karnını doyurmayı denemeye karar verdim. Artık yarı ölü bir halde olan Karolina'nın nasıl bir açgözlülükle yemeği yuttuğunu tarif etmek zor. Hatta hamsileri ağzına tıkıştırmasını izlemek dehşet vericiydi. Bir saat sonra da vefat etti.

Cumartesi, 27 Aralık 1941

İki gündür ölü Karolina yatağında duruyor -cenazesini kaldıracak kimse yok. Her ne kadar akrabalarını çağırmaya gayret etsek de gelmezler. Milis gücü ve apartman yönetimi cesetleri toplamaya yetişemiyor. Ölümler böyle artarsa şehrimize ileride ne olacak?

İnsanlar asık suratlı ve suskun bir şekilde kuyruklarda duruyor. Alışık olunan ağız kavgaları da duyulmaz oldu. Herkes zayıf düşmüş; aptallaşmış ve o denli yorgun ki başlarına gelebilecek her şeye tam bir kayıtsızlık içindeler.

Pazar, 28 Aralık 1941

Bugün şafak vakti komşum Kurakina'nın feryadıyla uyandım: “*Çabuk kalkın, ekmeğe koşun, zam var!*”. Bu zam konusu uzun zamandır konuşuluyordu; ama hiç kimse inanmıyordu. Görünen o ki yine arttırılmış: Bakıma muhtaç olanlar iki yüz gram, çalışanlar üç yüz elli gram alacak. Ama şimdi artık bu bile birçoğunu kurtaramaz.

-OCAK 1942 SENESİ-

Perşembe, 1 Ocak 1942

Dün, yeni yılı karşıladık. Daha karanlık bir karşılamayı tahayyül etmek zor. Bayram öncesi dağıtılan istihkaktan elimizde hiçbir şey kalmadı. Hem istihkakın kendisi de son derece azdı. Bize bir şişe kırmızı şarap ve birer küçük şekerleme paketi verildi.

Geleneksel saat on ikiyi beklememeye karar verdik -onda yattık. Kırık camlı odada uyuyoruz. Gece soyunmayı bırak, tersine mümkün olan her şeyi üstüne giyiyorsun. Mesela ben kürk bir ceket, büyük bir şal ve keçe çizmelerim içinde uyuyor; hatta ilaveten yorganlarla örtünüyorum. Yanımda Yuroçka'nın yatağı. Sadece burnu görünüyor; nefes alış verişlerine kulak kabartıyorum; canlı mı değil mi kontrol ediyorum.

On iki civarı hışırtı gibi bir şeyle uyandım. Kocama baktım: Asker parkası içinde masa başında oturuyordu. Karşısında yalnız bir mum yanıyordu. Kamburlaşmış, yorgun, tek bir noktaya bakıyordu. Yüreğim kendisine, bize ve korkunç bir fare kapanına kısılmış olan herkese karşı duyduğum acıdan parçalamış olabilirdi. Kocamın karşısında masada üç siyah asker peksimeti duruyordu. Bu, kendisinin getirdiği yeni yıl ikramı. Bu geceyi ailesiyle birlikte geçirmeyi arzulamıştı. Ne de olsa bir inanış var: Yeni yıla kiminle girersen bütün yıl onunla olursun.

Bu gece yine uyuyamadım. Aklıma düşünceler giriyor ve huzur vermiyordu. Açlıktan ölmek dokunaklı ve saçmaymış gibi geliyordu. Olumlu bir neticeye dair umutlar da artık yoktu. Güçlerimiz bizi gün geçtikçe terk ediyor.

(Dipnot: Skryabina'nın haletiruhiyesi boğuk, ama kendisi belirtiyor: "Şarap ve şekerleme verdiler." Demek ki yine de birileri onu ve çocuklarını düşünüyordu. Korkunç şartlara rağmen şehir makamları yeni yıl atmosferini yaratmaya çalışıyordu. Çocuklar için 1.000 çam ağacı toplanmış; Balşaya Zemlya'dan²⁷ mandalinalar getirilmiş; şarap ve şekerleme dağıtılmış. Ama aynı zamanda binlerce başka Leningradlı ölüyordu.-Yu. L.)

²⁷ Genel olarak Balşaya Zemlya tabiri, kıta sözcüğüyle anlamdaş olup ada ya da kutup bölgeleri gibi medeniyetten tecrit edilmiş uzak ve ulaşılmaz güç yerlerde yaşayanlarca uygarlığın ve nüfusun yoğun olduğu bölgeleri tanımlamak için kullanılan bir tabirdir. Metinde özel olarak Leningrad şehri dışındaki işgal edilmemiş Sovyet topraklarını ifade etmek için kullanılmıştır. Bu tabirle yazar, okuyucuya Leningrad'ın kuşatılmasıyla birlikte şehrin dış dünyayla irtibatının kalmadığı ve bir nevi ada hüviyeti kazandığı izlenimini vermek istemektedir (Ç.N).

Cumartesi, 3 Ocak 1942

Yemekhane yolunda iyi bir tanıdığım ve terzim olan Hadejda Ivanovna'ya rastladım. O, birkaç gün önce bizdeydi ve Dima'nın vaziyetini görüp var gücüyle onu kendine getirmeye çalıştı; yakında güzel değişimlerin olacağını vaat etmişti: *“Kendine gel, Dima! Yakında daha iyi olacak; ekmek daha da artacak; yollar açılacak. Belki Tihvin²⁸ için nasıl çarpışıldığını işitmişsindir. O zaman Leningrad yolu açılmış olacak.”*

Dima'nın gıkı çıkmıyordu. Artık hiç kimseye ve hiçbir şeye inanmıyor. Ama Nadejda Ivanovna'nın canlı sesi ve inancı bana etki etti. Az da olsa haletiruhiyemi düzeltmek için bugün ona uğramaya karar verdim. Bu öylesine önemli ki -moralini yükseltici sözler duymak!

Kapıyı çaldığımda ablası açtı. Beni sessizce yemek odasına soktu ve bana normal değilmiş gibi göründü. Masada iki tabut duruyordu. Birinde benim sevgili dinç arkadaşım Nadejda Ivanovna, diğesinde ise sadece birkaç gün önce sağlıklı olarak gördüğüm kız kardeşi.

Salı, 6 Ocak 1942

Bugün yakın arkadaşlarımız Levistkileri ziyaret ettik. Arkadaşım Irina'nın babasını görür görmez kalbim kötü bir önseziyle sıkıştı. Görünüşe göre öbür dünya için en yakın aday. Daha fazla dayanamaz. Gençliğimizi geçirdiğimiz, uzun yılların en güzel anlarıyla bağlı olduğumuz herkes işte böyle yavaş yavaş gidiyor.

İşte artık hareket etmeye mecali kalmayan, bir şeyler yapmaya muktedir olmayan Nikolay Georgieviç'i görüyorum. Karısı ise kızıyor, bir yerlere gidip odun bulması için onu zorluyor. Bu tablo o denli ağırdı ki gitmek için acele ettim. Öğrendim ki geçenlerde Nikolay Georgieviç'in kız kardeşi ölmüş. Kimse bize bu konuda haber de vermedi. Mamafih bunun anlamı da yoktu. Nasıl olsa mezarlığa kimse gitmiyor: Güç yok; bir de dayanılmaz bir soğuk.

²⁸ Demiryolu kavşak şehri olan Tihvin'in Almanlar tarafından ele geçirilmesi Leningradlılar için kötü sonuçlar doğuracaktır. Nitekim şehrin ele geçirilmesiyle birlikte Leningrad'a gönderilen gıda kaynaklarının ikmalinde sorunlar yaşanacaktır. Büyük Vatanseverlik Savaşı'nda Tihvin, 8-9 Kasım 1941'de Faşist Alman orduları tarafından işgal edilmiştir. Böylece 9 Aralık 1941 tarihinde Tihvin şehri, Kızıl Ordu tarafından kurtarılmıştır. Tihvin, kış karşı saldırı harekâtıyla kurtarılan ilk şehir olmuştur (Bidlack, 2000: 104 ve 107).

Önsezim beni yanıltmadı. Gidişimizden (tahliyeden-Yu. L.) birkaç gün sonra Şubat'ta Nikolay Georgiyeviç öldü.

Çarşamba, 7 Ocak 1942

Yaklaşık bir saat önce kocamın bir ahbabı Petr Yakovleviç Ivanov bize uğradı. Bu her zaman neşeli, enerjik genç adam tanınmayacak bir hale dönüşmüş: Zayıf, solgun, garip gibi. Sanki açlık herkesi anormal insanlara dönüştürüyor.

Meğerse bizim binadaki bir sanatçıya ait olan büyük gri bir kedinin burada olup olmadığını öğrenmeye gelmiş. Kedinin halen yenmediğini ümit ediyordu. Çünkü bu sanatçının onu taparcasına sevdiğini biliyordu. Onu hayal kırıklığına uğratmak zorunda kaldım -binamızda zar zor ayaklarını sürüyerek yürüyen insanlar dışında hiçbir canlı kalmadı. Bütün canlılar ya binamızın sakinleri ya da enerjik komşularımız tarafından yenildi.

Bunu aslında sanatçının oğlu başlattı. Özellikle kuş avlamada tüm hünerini gösterdi. Yakalayabileceklerini birer birer yakaladı. Sonra da kedi ve köpeklere sıra geldi. Eminim ki annesinin bir tanesini, hele hele bu çok büyük ve şişman bir kedi ise affetmemiştir. Şimdilerde Leningrad'da kedi ve köpeklere rastlamak mümkün değil.

Söylememiz gerekir ki şimdiye kadar bu canlıların tadına bakmadık. Onları istemediğimizden değil; yakalama imkânımız olmadığından.

Dün dışarıda bizim güzel arkadaşımız Fyedor Mihayloviç ile karşılaştık. Görünüşüne şaşırdım. Bir bastonla yürüyor; eski çağlardan kalma bir ihtiyar görünüşünde. Ancak her halde daha kırkında bile değil. Irina Levitskaya'nın isteği üzerine bir yerlerde kedi bulunduğunu ve onlara götürdüğünü söyledi. Kısa bir zaman öncesine kadar yaklaşmakta olan açlık korkusuna müstehzi bir şekilde gülen ve Leningrad'da her zaman yardım edecek ve karnını doyuracak insanlar bulunacağına herkesi inandırmaya çalışan Irina, şimdilerde kediye tamah ediyordu. Tabi ki kendi zamanında her başın açlık çekebileceğini aklının ucundan bile geçirmemiştir. İstisna olaraksa sadece büyük şefler ve çeşitli depo ve dağıtım yerlerinde çalışan rastgele yüzler gösterilebilir.

Görünüşe göre Fedya, tanıdığı Tatar'dan libresi altı yüz rubleye aldığı ekmeğin sayesinde gücünden arta kalanları muhafaza edebiliyordu. Böylesine çok fazla miktarda paraya

sahip olmak için babasından kendisine miras kalan değerli resim koleksiyonunu azar azar satıyor. “Karaborsa” fiyatları artıyor.

Perşembe, 8 Ocak 1942

Karolina'nın ölümünün üzerinden neredeyse iki hafta geçti. Ama halen yatağında yatıyor -onu kimse gömmüyor. Şiddetli ayaz sayesinde ve bütün camlar da kırık olduğundan Karolina'nın cesedi bozulmuyor. Ne var ki bu durum daha ne kadar sürebilir?

Dima'yı sonunda hastaneye yerleştirmeyi başardık. Kocam bütün gayretini gösterdi ve binbir zorlukla Dima'yı savaş yaralıları için olan revire yerleştirmeyi başardı. Haliyle şimdilerde nakil araçları artık yok ve ben oğlanı Petrogradskaya tarafına koluna girerek taşımak zorunda kaldım. Bu yolculuk tam bir kâbustu: Dima güç bela şişmiş olan ayaklarını sürüyor; bütün ağırlığıyla bana yükleniyordu. O kadar kötü görünüyordu ki artık her şeye alışmış olan Leningradlılar sürekli olarak dönüp dönüp bize bakıyordu. Dima'nın yüzü mavi-siyah, şişmiş. Gözlerinin ferisi gitmiş. Tam üç saat yürüdük.

Tabi ki hastanede bazı güçlükler de oldu. Boş yatak bulamadık, Dima'yı koridora yatırmak zorunda kaldık. Bunun dışında bir sürü anket formu doldurmak gerekiyordu.

Dima'nın sağlığına kavuşamayacağından çok korkuyorum.

Hastane müdürü Yeşkelev'in odasına uğradım. Kendisiyle birlikte sağlıklı, gülbüz oğlu yaşıyor ve geç saat olmasına rağmen halen yatağın içinde jambonlu ve peynirli sandviçleri götürüyordu. Gözlerime inanmadım ama böyleydi. Ya ne de olsa artık jambonun ve peynirin nasıl görüldüğünü unutmuştuk. Şaşkın tavrımdan mahcup olan babası oğlanın neredeyse öleceğini, ekmek karnesini kaybettiğini ve bunu itiraf etmek istemediği gibi bir hikâyeye uydurdu. Güya iki haftadır hiçbir şey yememiş.

Hastane koridorlarında yatan talihsiz yaralı ve hastaları, konumundan istifade edip de kendi sağlıklı çocuğu için bir kenara yiyecek ayıran bu müdür gibileri düşündüm. Ancak ne de olsa bu her yerde yapılıyor. Kim ki iktidarı elinde tutuyor ya da erzak işlerini çekip çeviriyor, sonuna kadar ayrıcalıklı konumunu kullanıyor. İnsanların sinek gibi ölmeleri onlar için fark etmez. Ben de iyiyim: Oğluna anlayış gösteriyorum; çünkü Dima'nın hayatı şimdi müdür -babaya bağlı.

Salı, 13 Ocak 1942

Nihayet Karolina'yı gömdük. Apartmanımızın enerjik kadın yöneticisi merhumenin bir kız yeğenini bulmuş; ona gereken şekilde davrandık. Bu yeğen bir tabutla belirip ihtiyar kadıncağızı götürdü. Dairemizin sakinleri merhumenin götürülmesine sevindiler.

Bugün yemekhaneden dönerken neredeyse her adımda üstünde ölümler olan çocuk kızaklarıyla karşılaştıkça hayretler içinde kaldım. Açlığın bu talihsiz kurbanları birkaç cesedin sığabileceği büyük kızaklarla da mezarlığa taşınıyor. Yelken bezlerinin altından çıplak ayakları dışarı fırlamış. Ölümlerin ayakkabıya ihtiyacı yok. Düşünebiliyor musunuz bu korkunç günlerde dahi çıkar elde edenler var.

Zaten bombardımanların başından itibaren harap daireleri ve ölümleri soymakta mahir kişiler belirmişti. Karınları tok ve sırtları pek. Bu arada apartmanımızda da böyle elemanlar var. Eskiden yoksul bir aileydi. Ama savaşın ilk günlerinden beri bu ailenin reisi kazı işlerine girmişti. Şimdilerde onları tanımak mümkün değil: Kürklü, ipekli elbiseler içindeler ve her gün toklar.

Perşembe, 15 Ocak 1942

Tanıdıklar beni bir terzi atölyesine yerleştirdi. Tayın bakımından birinci kategori veriyor. Gerçekte atölye neredeyse çalışmıyor. Ne elektrik ne de yakıt var; ama yine de kupon veriyorlar. Bu şekilde biraz daha ekmek alıyorum. Ne de olsa şimdilerde her ekmek kırıntısı hesaplı.

Cuma, 16 Ocak 1942

Bugün revirdeydim ve orada gördüklerimden dehşete düştüm. Revir, işlerine devam edemeyecek kadar bitkin düşmüş işçi ve görevlilerle doluydu. Ancak özürsüz işe gitmekten korktukları için doktor raporu almak için geliyorlar*.

Revire gelenlerin birçoğu doktor kuyruğunda ölüyor. Kelimenin tam anlamıyla bu kurumun zemini ölümler ve can çekişenlerle döşeli. Onları kaldırmaya yetişemiyorlar.

* İşçi ve görevlilerin korkmalarının sebebi 1940 senesinden beri işe mazeretsiz olarak devamsızlık yapmanın suç olarak kabul edilmesiydi (Ç. N.) (Geoffrey Hosking, *Rusya ve Ruslar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 863).

Sonuç

Çalışmada Leningrad Kuşatması'na giden yol ilk önce siyasi tarih bağlamında makro boyutuyla; kuşatmada yaşananlar ise bir yazarın günlüğü üzerinden mikro boyutuyla ortaya konulmaya çalışılmıştır. Siyasi tarihin genelleştirici ve dolaylı diline kıyasla, günlüklerin tarihi olgulara/yaşananlara içeriden ve doğrudan bir bakış serdetmesi durumu gözönünde bulundurulduğunda, bu tür subjektif eserlerin tarih çalışmalarında nesnellığın yakalanmasında işlevsel olabileceği ileri sürülebilir. Bu meyanda çalışmada kuşatma hakkında daha önce objektif ve bilimsel belgelerle ortaya konulmuş olan bilgilere, yazarın günlüğü aracılığıyla içeriden ve doğrudan bilgilerle ilavelerde bulunulmuştur.

Çalışmanın odak noktasını Yelena Aleksandrovna Skryabina'nın günlüğü teşkil etmiştir. Kuşatma boyunca Rus halkının çektiği sıkıntılar ve savaşın bu kesitindeki gelişmeler günlük aracılığıyla aktarılmaya çalışılmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın en çetin kuşatmalarından biri olarak nitelendirilen Leningrad Kuşatması'nda yaşanan mücadele günlüğün Türkçe'ye tarafımızdan çevrilip literatüre kazandırılması suretiyle gözler önüne serilmiş ve böylece harp tarihi literatürüne küçük bir katkıda bulunulmuştur.

Kaynaklar

Armaoğlu, F., (2010). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, İstanbul: Alkım Kitabevi.

Bidlack, R., (2000). "The Political Mood in Leningrad during the First Year of the Soviet-German War", *Russian Review*, 59 (1), 96-113.

Haas, J., (2011). "Norms and Survival in the Heat of War: Normative versus Instrumental Rationalities and Survival Tactics in the Blockade of Leningrad", *Sociological Forum*, 26 (4), 921-949.

Hart, L., (1999). *II. Dünya Savaşı Tarihi*, İstanbul: YKY.

Hosking, G., (2011). *Rusya ve Ruslar*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Jacobsen, H. A., (1989). *1939-1945 Kronoloji ve Belgelerle İkinci Dünya Savaşı*, Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Lebedev, Y. M., (2005). *Kuşatma Çemberinin Her İki Tarafında*, Sen Petersburg: Neva Hronograf.

Riasanovsky, N. V. ve Steinberg, M. D., (2011). *Rusya Tarihi*, İstanbul: İnkılâp Yayınevi.

Salisbury, H., (1969). *The 900 Days: The Siege of Leningrad*, New York: Avon Publishers.

Sander, O., (1996). *Siyasi Tarih (1918-1994)*. Ankara: İmge Kitabevi.

Shirer, W. L., (1969). *Nazi İmparatorluğunun Doğuşu, Yükselişi, Çöküşü*, İstanbul: Ağaoğlu Yayınevi.

Sönmezoğlu, F., (1996). *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, İstanbul: Der Yayınları.

Suvarov, V., (2009). *Buzkıran*, Ankara: Delta Kültür Yayınevi.

Uçarol, R., (2001). *Siyasi Tarih (1789-2001)*, İstanbul: Der Yayınları.

Vernadsky, G., (2011). *Rusya Tarihi*, İstanbul: Selenge Yayınları.

Lebedev, Y.M., (2005). "Askeri Edebiyat", http://militera.lib.ru/db/skryabina_ea/pre.html, 25.06.2013.

http://militera.lib.ru/db/skryabina_ea/01.html.

<http://sdr.lib.uiowa.edu/iwa/findingaids/html/ScriabineHelene.htm>.

1980'LERDE POPÜLER KÜLTÜR VE MODA ARASINDAKİ ETKİLEŞİM

Oylum ÖKTEM İŞÖZEN¹

Özet

Modernliğin bir uzantısı olan moda, temelleri 1960'larda atılan ve 1980'lerde kabul gören küreselleşen dünyada bireysel var oluşunun bir göstergesi haline gelmiştir. Türkiye'nin yeni ekonomik anlayışıyla dışa açılması ve küresel dünyanın aktörlerinden biri olma çabası toplumsal değişimlerin yaşanmasını sağlamıştır. Çok uluslu şirketlerin ülke pazarına girişleri, yeni sınıf dinamikleri, bir devlet politikası haline gelen popüler kültürün ülkenin kendi iç dinamikleri ile harmanlanarak şekil değiştirmesi ve bunun sonucunda magazinleşen medya, arabesk müzik gibi "biçimsiz" oluşumların gündelik hayatı etkilemesi Türkiye'deki değişimleri ifade etmektedir. Bununla birlikte çok kanallı televizyon, video kültürü gibi olgular eskiye oranla dış dünyayı daha hızlı görmeye olanak sağlamış; yabancı giyim markaları, ilk alışveriş merkezleri ve tüketimin teşviki de Türkiye'deki modayı da etkilemiştir. Çalışma 1980'li yıllarda Türkiye'deki siyasi, ekonomik ve kültürel değişimlerin modaya etkisini değişimler çizgisinden takip etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Popüler Kültür, Arabesk, Marka, Moda, 1980.

THE INTERACTION BETWEEN POPULAR CULTURE FASHION IN 1980'S

Abstract

Fashion, as an extension of modernity, has become an indicator of existence of the individual in the globalizing world, which the basis taken in 1960 and accepted in 1980. Turkey's new economic opening to the outside world through a new approach and effort to become a global actor, led to the occurrence of social change. Multinational companies' entry to the country's market, the new class dynamics and popular culture, which has become a state policy, blended and transformed with the internal dynamics of the country and as result of this tabloidization of the media and formless formations as arabesque music's affect to daily life implies the changes in Turkey. Nevertheless, cases such as multi-channel television and video culture allowed to see the outside world more rapidly than in the past. Foreign clothing brands, the first shopping centres and promotion of consumptions in Turkey has affected fashion. The study intended to follow the

¹ oylumoisozen@gmail.com

line of changes by seeking the impact of the 1980s political, economic and cultural changes on fashion, in Turkey.

Keywords: Popular Culture, Arabesque, Brand, Fashion, 1980

Giriş

Türkiye'nin 1980'lerden itibaren içine girdiği süreci ve bu sürecin moda üzerindeki etkisini açıklamak için modernleşme üzerinde durmakta fayda vardır. Osmanlı'nın son dönemlerinde yaşanan batılılaşma, Cumhuriyet'te yerini daha planlı ve toplumun tamamına yayılma arzusu içindeki çağdaşlaşmaya bırakmıştır. Çok partili hayata geçiş farklı siyasi söylemleri beraberinde getirmiştir. 1960-1980 arasındaki dönemde dünyanın içinde bulunduğu siyasi, askeri ve toplumsal olgular Türkiye'de onar yıllık aralarla demokrasi sürecinin askıya alınmasına neden olmuştur.

Türkiye'de 1980 sonrasında ekonomi politikalarında dışa açılma ve gelişmeyi hedefleyen kararlar alınmıştır. 1960 yılında başlayan planlı kalkınma dönemleri kısa süreli istikrarı sağlasa da yeterli seviyede olmamıştır. Özal'ın 1983 genel seçimlerinde iktidara gelmesiyle birlikte alınan ekonomik kararlar, iktidarın da tek partili olmasından dolayı uygulama zemini bulmuştur. Uygulanan ekonomi politikalarında; 24 Ocak kararları, beş yıllık kalkınma planları, özelleştirme politikaları, serbest piyasa ekonomisi ve rekabetçi anlayış, ekonominin dışa açılma hedefleri etkili olmuştur.

Türkiye'nin dışa açılımı 1980'lerde dünya ekonomisi, siyasi ve toplumsal yapısıyla da ilişkilidir. Kanadalı iletişim kuramcısı Marshall McLuhan'ın 1960'lı yıllarda "küresel köy" benzetmesine dayandırılan küreselleşme elektronik hale gelen iletişim teknolojilerinin sağladığı hızlı iletişim aracılığıyla oluşan "karşılıklı bağımlılığın, dünyayı küresel bir köy imajıyla tekrar yaratması" ve "merkez-çevre yapısının mekanikleşmiş parçalarının organik bir bütün halinde tekrar parlanmasıyla tecrübe ettiği", yeni dünyayı ifade etmektedir (McLuhan, 1962: 31).

McLuhan'ın "küresel köy" teorisini iletişim kuramından alıp siyaset bilimine uyarlayan siyaset bilimcisi George Modelski, küreselleşmeyi "birden fazla dünya toplumunun tek bir küresel sistem içinde bir araya getirilmesi süreci" olarak ifade etmiş (Held ve McGrew, 2008: 71), küreselleşmenin kültürel boyutunu öne taşıyan sosyolog Roland

Robertson ise “hem dünyanın sıkışması hem de bir bütün olarak dünya bilincinin yoğunlaşması” olarak tanımlamıştır (Özkan, 2004: 18-19).

Türkiye'nin küresel dünyaya açılımı çok uluslu firmaların ülkede yatırım yapmalarını sağlamıştır. Bu da yurtiçi rekabetin artmasına, Türk firmalarının yeni oluşan ortama ayak uydurmalarını zorunlu hale getirmiştir. Markalaşma sürecinin başladığı bu dönemde, Türk firmaları da küresel ekonomik alanda kendilerine yavaş yavaş yer bulmaya başlamışlardır.

1. 1980 Sonrası Türkiye’de Gündelik Hayat

1980 sonrası yaşanan siyasi ve ekonomik dönüşüm devlet politikaları ile desteklenmiş ve icraata yansımıştır. Bu da söz konusu değişimlerin gündelik hayat yansımaları sağlamıştır. Lüks tüketim de dâhil olmak üzere her türlü mala, kitlelerin rahatça ulaşabildiği Türkiye'nin ekonomisindeki değişim toplumsal değerleri de doğrudan etkilemiştir. 1980'lerin ortalarından itibaren tüketim, büyük şehirlerde önemli bir değer ve statü haline gelmiştir. Erdal Dağtaş, Türkiye'de 80'li yıllardan itibaren uygulanan ekonomi – politik uygulamaların bir sonucu olarak alt ve üst sınıflar arasında bir denge halinde bulunan ve dönemin kültürü ile şekillenmiş yeni bir orta sınıfın varlığına dikkat çekmiştir:

"Küreselleşme sürecinin de etkisiyle gelişen yeni ekonomik, siyasi ve toplumsal yapılanma; Türkiye’de (İstanbul, Ankara, İzmir, Antalya, Kocaeli vb. metropol kentlerde) özellikle hizmet sektörüne ilişkin çokuluslu şirketlerde çalışarak yüksek ücretler alan ve sınıf atlama arayışında olan yeni orta sınıfın gelişmesine olanak sağlamıştır" (Dağtaş, 2006: 69).

Yeni orta sınıf, üst sınıf ve alt sınıftan farklı olarak hem üretici hem de tüketici olarak tüketim felsefesinin değerlerini benimsemiştir. Yeni orta sınıf iyi yaşayan azınlıktır (Kozanoğlu, 2001: 55).

Bu dönemde en çok karakterize edilen özellik sınıf atlama, her şeye sahip olma, zenginler safına katılma isteğidir. "Köşeyi dönmek", bu yıllarda en çok hayal edilen, ulaşmak için en çok çabalanan kavram olmuştur. Diğer bir yandan ise köşeyi dönmek kavramı ise çağdaşlaşma ve ilerlemeye yönelik kullanılacak olan "çağ atlamak" kavramı ile birlikte

oldukça sık kullanılmaya başlanmıştır. 80'li yıllarda büyük halk kitleleri çağ atlamaktan nasibini alırken, yeni bir hayat tarzı ve "çağdaşlık" kavramı pazarlanmış ve toplum, bu yeni hayat tarzına özendirilmiştir.

1980'lerde şehirde yabancıları buluşturan mekanlar, farklı sınıflardan insanların karşılaşılabileceği zeminler neredeyse bütünüyle ortadan kalkmıştır. Zengin ve yoksul mahalleler birbirinden tümüyle ayrılmıştır. Bunun yanında, farklı sınıflardan insanların karşılaşılabileceği, ilişki kurabileceği ortak mekanları da hemen hemen bütünüyle ortadan kalkmıştır (Gürbilek, 2009: 68). Farklı sınıflar, farklı yerlerde eğlenmeye, farklı mekanlardan alışveriş yapmaya başlamışlardır. Gülhane Parkı alt sınıfların eğlence yeri olurken, o yıllarda sayıları 1-2 olan alışveriş ve eğlence merkezleri orta ve üst sınıfın eğlence mekanı olmuştur.

1980 sonrası dönemde Türk basınında gazetelerin satışlarını arttırmak amacıyla sansasyon haberlerine ve tutundurma çabaları göze çarpmaktadır. Bu dönemde haberlere bakıldığında toplumun gündelik yaşamının öne çıktığı rahatlıkla görülmektedir (Tılıç, 1998: 304). Bir diğer önemli nokta ise yazılı basındaki çıplak kadın bedeni teşhidir. Cinsellik toplumun tüm kesimleri tarafından ilgi çekici bir konu haline gelir. Bu durumu siyasi ve ekonomik sıkıntılardan kaçışın göstergesi olarak değerlendirmek mümkündür. Cinsellik, özgürleşme ve bireyselleşme söylemi ile birlikte söze dökülmüştür. Özel hayatın ve cinselliğin, kendilerine yeni haber alanları yaratmak isteyen gazete ve dergiler tarafından gündeme getirilmesi de bu gelişmeyi destekleyen olaylardır (Gürbilek, 2009: 23). *Tempo*, *Aktüel*, *Nokta* gibi haber/magazin karışımı yayın organları da cinsellik, aile içi ilişkiler, cezaevinden çıkanlar, eski tüfekler, 68'liler gibi konuları işleyerek gündelik yaşamla siyaseti iç içe geçirmiş ve genel anlamda bir magazinleşme süreci başlamıştır (Özkazanç ve Kozaklı, 1997: 43).

Eğlendirirken bilgi vermeyi amaçlayan yayıncılık türü olarak tanımlanan magazin, bilgilendirmekten öte, hoşça vakit geçirmek, oyalanmak ve gündelik hayatın sıkıntılarından bir nebze olsun kurtulmak için izlenmektedir (Dağtaş, 2006: 101). Magazini kapsayan haber konuları çok çeşitlidir. Toplumun ilgiyle takip ettiği şarkıcıların, oyuncuların, futbolcuların yaşamı, aşkları, moda anlayışları; sosyete dedikoduları, astroloji, yemek tarifleri, popüler eğlence mekânları gibi çeşitli konular magazin haberlerine konu olur.

Magazin haberinin popüler oluşunun en başta gelen nedenlerinden biri toplumun her kesimine ulaşması ve her eğitim düzeyinden okura, izleyiciye seslenmesidir. Magazin haberlerinde öncelik genellikle ünlülere ve sosyete dünyasına verilirken ünlülerin özel hayatları mercek altına alınır, ciddi içerikten yoksun olan haberler okuyucu/izleyiciye ulaştırılırken toplumsal, siyasal ve ekonomi içerikli ciddi konular da bağlamlarından koparılarak, eğlendirici hale getirilerek okuyuculara sunulur. Magazin haberlerinin diğer haberlerden farkı ise magazin haberini yazan kişinin, haberinde kendi fikirlerini belirtme olanağını bulması ve kişisel yorumlarını habere katması yönündedir. Sıkıyönetimin basılı medyaya yaklaşımı aralarında Cumhuriyet gazetesi gibi "ciddi" gazetelerin bile ilk sayfalarında magazin haberleri görülmeye başlanmıştır.

1980'lerde cinsellik, ev dekorasyonu, moda vb. konularda birçok dergi yayın hayatına başlamıştır. Kadınca, Kadın, Elele, Kapris, Rapsodi, Marie Claire gibi aylık kadın dergileri ile Erkekçe, Bravo, Playman, Men gibi erkek dergileri bu dönemde piyasaya girerler. Televizyonda ise ilk kez 1984 yılında kadınlar için özel olarak hazırlanmış 'Hanımlar Sizin İçin' adlı bir program yayınlanmaya başlar (Saktanber, 1995: 211).

2. Arabesk Müziğe Yöneliş

1980'li yıllar, bireysel zevklerin "yüksek kültür" anlayışını aşarak kendine ifade ve temsiliyet alanı bulduğu yıllardır. Bu çerçevede daha önceleri ortaya çıkan arabesk müzik, ancak 80'li yıllarla birlikte, hızlı göç dalgaları, müzik endüstrisindeki yönelişler, iktidara eklemleme ve kendi içindeki çeşitliliğiyle seçkinciliğe alternatif bir seçenek olarak gündeme gelmiştir.

Büyük kentler, özellikle sanayinin yoğun olduğu İstanbul, kırdan göç edecek kesim için her zaman bir çekim merkezi olmuştur. Ancak 1950'lerde sanayileşme hamlesiyle başlayan hızlı göç dalgası, 1980'lerde artan bir biçimde kentte yeni yaşam alanlarının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Kent merkezlerinin dışında yaşayan insanlar, kentte işçileşme süreçlerine katılırken, bireysel içsel çatışmalar "uyumsuzluk", "arada kalmışlık" gibi kültürel aidiyet sorununu gündeme taşımıştır. Dolayısıyla yalnızca bir müzik türü olarak algılanamayacak kadar katmanlı yapısıyla arabesk, gecekondu göçen nüfusun toptan bir yaşam kültürüne işaret etmekteydi. Bir süre gecekondu mahallerindeki minibüslerde dinlendiği için "minibüs müziği" olarak nitelenen arabesk,

ezikliği, dışlanmışlığı, yoksulluğu, yoksunluğu, taşrayla kent arasında kalmışlığın ve bir dönem isyanın simgesi haline gelmiştir.

Popüler kültürün bir parçası olan arabesk müzik, 1970'li ve 1980'li yıllarda farklı dinamiklerden beslenmiştir. Bu göstergelerden bazıları şunlardır: 70'lerde esen muhalefet rüzgârıyla şarkı sözlerindeki isyankar çıkışlar, 80'lerde başkaldırıdan çok kenti sahiplenmeye doğru evrilmiş, dinleyici kitlesi ilk başlarda gecekondu “göçmen”lerken sonraları hitap ettiği kitle genişlemiş, müzik endüstrisindeki değişimler sonucu arabesk artık talep edilen hale gelmiştir (Özbek, 2003: 22).

Arabesk müzik yapan ilk müzisyenlerden Orhan Gencebay kentli, orta sınıf ve dışlanmış bir hayat sürmemesine rağmen taşralı, yoksul ve “öteki” insanlar için müzik yapmaktaydı. Oysa 80'lerin başlarında müzik sektörü içine giren Ferdi Tayfur ve Müslüm Gürses köken olarak müzik yaptıkları toplumsal sınıfa daha yakın geçmişe sahip oldukları görülmektedir. Bu bağlamda, bu müziğin 70'lerden 80'lere geçerken yaşadığı değişimlerden biri de, 80'lerle birlikte arabesk müzik yapanlarla dinleyici kitlesinin benzer sınıfsal kökenden gelmeleri olmuştur. Ayrıca gurbetçilikten ev sahipliğine geçiş, “fırsatlar” dönemi olan 80'lere özgü tüketim kültürü, çeşitlilik ve argo deyimlerin şarkı sözlerinde kullanımı arabeskin değişen parametreleri arasında yer alır.

Arabesk organik bir bileşim oluşturamayacak kadar farklı tarihsel ve kültürel perspektife ait olan Arap müziği, Mısır müziği, Türk müziği, pop müzik, taverna müziği, türkü ya da marş gibi türlerden yapılan alıntılar, arabeskin ‘arada kalmışlığına’ işaret etmektedir (Gürbilek, 2009: 24). Müziğin toplumsal yaşama ya da toplumsal yaşamın müzik üretimine etkilerinin bu noktada açıkça görüldüğü söylenebilir. Kent-taşra farklılığı, doğu-batı ikilemi, gecekondu yaşamı vb. etmenler, sazla synthesizer'ın ya da Arapça ve Türkçe'nin yan yana gelip arabesk müzikle kendine ifade alanı bulabilmektedir.

Bu dönemde yükselen toplumsal sınıf 80'lerin topluma vaat ettiği olanaklardan yararlanmak için mutlaka “yüksek kültür”den olmak gerekmediği görüşüne sahipti. Modern değerleri benimsemiş görünmek için bastırılan yaşam biçimi ve kültür anlayışı yerini 80'lerle birlikte, sadece gecekonduluların kente “uyumsuzluk” sürecinde yaşadığı ikilemlerin değil aynı zamanda kentli orta sınıfın “taşralı” yüzünün de ortaya çıkmasına neden olduğu söylenebilir. 80'lerle birlikte, “Oh oh Emine” ya da “Seni Sevmeyen Ölsün” gibi şarkılarla arabesk müzik “şenlenmiş” ve genel olarak sadece gecekondu

yaşayanlara hitap etmekle kalmayıp, aynı zamanda, orta sınıf-kentli düğünlerine ya da siyasi partilerin seçim müzikleri arasına da girmiştir (Gürbilek, 2009: 19).

Arabesk makyajlı haliyle bir yandan pop müziğin en eski dinleyicilerine seslenebiliyor, diğer yandan da kentlerin, 'yeterince modernleşmemiş' dış kuşak mahallelerinin sesi olma özelliğini sürdürüyordu (Kozanoğlu, 1995: 148).

3. Popüler Kültür

Toplumsal yaşamı derinden etkileyen en önemli olgu renkli televizyonun yaygın biçimle kullanılmasıdır. Önceki dönemlerde siyah-beyaz olan ve sadece üst sınıf tarafından sahip olunan televizyon ülkenin dışa açılmanın da etkisiyle daha geniş kitleler tarafından kullanılmaya başlanmış ve gelişen teknolojiyle de renkli hale gelmiştir. Televizyonun yaygın kullanımını onu propaganda aracına dönüştürmüştür. Turgut Özal, bu dönemde "İcraatın İçinden" isimle halka düzenli olarak seslenişte bulunmuştur.

Turgut Özal ve eşi Semra Özal da bu dönemin önemli figürlerinden biridir. ABD ile olan ilişkiler Turgut Özal'ın ABD'de yaşamış olması gibi nedenlerle Türkiye'de ilk defa ABD'deki Başkan ve "First Lady" tavrına benzer bir tutum içine girmişlerdir. Atatürk'ün çağdaşlaşmayı kendi tutum ve davranışları üzerinden gösteren tavrına benzer bir tutum da Özal çiftiyle yeniden gündeme gelmiştir. 1990 yılında Özal çiftinin bir kamu spotunda yer almaları, televizyon aracılığı ile ülkenin çağdaşlaşmasını gösteri açısından son derece önemlidir. Bu spotta Turgut Özal, Mercedes marka araba kullanmakta ve Semra Özal, ön koltukta kocasının yanında oturmaktadır. Çift araba ile 1988 yılında tamamlanan Fatih Sultan Mehmet Köprüsü'nden geçmektedir. Çift kendi arasında gerçekleştirilen imar faaliyetleri hakkında konuşmaktadır. Semra Özal İstanbul için "şehrin görüntüsü değişti" dedikten sonra, "sadece İstanbul'da değil, bütün Türkiye'nin her yerinde değişikliği görüyorsun" demektedir. Semra Özal, kamu spotundaki repliğini "Allah razı olsun yapandan da" sözleriyle bitirmektedir. Ardından Turgut Özal doğal bir şekilde "Haydi bir kaset koy da şöyle bir neşelenelim Semracığım" der ve Semra Özal aracın müzik çalarına kaset koyar. Spot, "2000'li yılların Türkiye'si İçin" sloganıyla gelişmişlik ve modernliğin simgesi haline gelen Fatih Sultan Mehmet Köprüsü görüntüsü ile son bulmaktadır.

Bu spot, Turgut Özal'ın icraatlarını 2. Boğaz Köprüsü üzerinden gösterirken yanında eşini alıp, lüks bir araçla, çağdaşlaşma üzerinde tam hakimiyet kurmuş görüntüsü ile Türk siyasi ve kültür tarihi açısından son derece önemlidir.

Televizyonun renklenmesi, reklamların da önemli konuma gelmesini sağlamıştır. Tüketimi özendirmek için kullanılan reklamlar arasında Zetina marka dikiş makinesi, Eros iç çamaşır ve Parizyen Çorap reklamları bugün hala bilinir reklamlardır.

Küreselleşmeye başlayan dünyada kendisine yer bulmaya çalışan Türkiye 1980'lerle birlikte yoğun bir şekilde ithal TV programları edinmiştir. ABD ve İngiliz televizyon dizileri ile Fransız, Belçika ve Japonya yapımı çizgi filmler ön plana çıkmıştır. Dallas, Charlie'nin Melekleri, Flamingo Yolu, Shogun, San Francisco Sokakları bu dönemde Türk aileleri tarafından takip edilen başlıca dizilerdendir.

Bu dönemde popüler kültürde önemli figürler ortaya çıkmıştır. Bu isimlerden ilki 1982 yılında Bulvar Gazetesi tarafından Kainat Güzeli seçilen Hülya Avşar'dır.

Güzellik yarışmasından sonra birçok filmde rol alan Avşar, 1988 tarihinde müzikal hayata da adım atmıştır. Dönemin magazin basını tarafından sıkça gündeme gelen Avşar bugün de bu özelliğini korumayı başarmıştır. Ahu Tuğba ise 1970'li yılların ortasından itibaren sinema sektöründe yer alırken, 1980'lerde Türk sinemasının seks sembollerinden biri olmuştur. Aynı dönem içinde bir diğer sembol isim de Banu Alkan'dır.

Basının magazinleşmesi, yasaklar ve arabesk kültürünün gelişmesi sinemada da yozlaşmayı beraberinde getirmiştir. Türk yapımı filmler ağırlıklı olarak arabesk sanatçıları ile yukarıya isimleri sayılan kadın oyuncuların başrollerini paylaştığı ve arabesk kültürün gösterim aracı filmlerden oluşmuştur. 1980'ler insanların mobil yaşama geçiş sürecini de kapsamaktadır. Daha 20 yıl öncesinde radyo yayınlarının yeni yeni yapılmaya başlandığı Türkiye'de "walkman" adı verilen portatif müzik çalar kullanılmaya başlanmıştır. Böylece insanlar büyük müzik çalarların başında sabit bir şekilde müzik dinleme zorunluluğundan kurtulmuşlar ve sokakta yürürken, spor yaparken kendi kişisel zevklerine uygun müzik dinleme özgürlüğüne kavuşmuşlardır. Walkman, 2000'li yıllarda cep telefonlarının gelişmesine kadar geçen süre zarfında kullanılmaya devam etmiştir. Dünyada da önemli kişiler bu dönemde popüler kültür tarafından sıkça kullanılmıştır. Bunların başında İngiliz Kraliyet ailesi üyesi Prenses Diana'dır. Galler Prensi Charles ile evlenerek kraliyet ailesine giren Prenses Diana, kişiliği ile diğer kraliyet ailesi

üyelerinden farklı bir konuma yükselmiştir. İngiliz Kraliyet ailesinin I. ve II. Dünya Savaşı sonrasında halk ile aralarında bulunan duvarları yıkan tavrı Diana ile 1980'lerde yeniden canlanmıştır. Dünyanın çeşitli yerlerinde gerçekleşen yardım kuruluşlarının ihtiyaçlarını karşılayan Diana 1990'ların sonlarında magazin gazetecilerinin neden olduğu kaza sonucunda hayatını kaybetmiştir.

1980'ler aynı zamanda pop müziğinde yükselişe geçtiği yıllardır. Elvis Presley ile başlayan "yıldız olma" kavramı Beatles ile grup müziği niteliği kazanmıştır. 1980'lere damgasını vuran ve etkisi 1990'ların sonuna kadar devam ettiren Michael Jackson, ilk pop ikonu olarak dünya tarihine geçmiştir. 1970'lerin ortasında çocuk yaşta başladığı müzik kariyeri 1982 yılında yayınladığı "Thriller" albümü ile üst noktaya çıkmıştır. Sesi ve dansları ile ön plana çıkan sanatçı hayatının kaybettiği 2009 yılına kadar da dünya çapında hayran kitlesine sahip olmayı başarmıştır. Aynı dönemde kadın pop ikonu Madonna da dikkatleri üzerine çekmiştir. Jackson erkek pop ikonunu temsil ederken Madonna kadınsallığı temsil etmiştir. Bununla birlikte Madonna'nın üne kavuştuğu albüm "Like a Virgin" ve Madonna'nın cinselliği ön plana çıkarması tam olarak da 80'leri ifade etmektedir. 80'lerdeki pop müziğin yükselişi kendisini 90'larda Türkiye gösterecektir.

4. Türkiye'de Dönemin Modası

Türkiye, 1980 yılının başında liberalleşmiş, yabancı sermaye pazara sokulmuş, tüketim körüklenmiş ve Türkiye yeni bir sürece giriş yapmıştır. Gelişen teknoloji, televizyon kanallarının çoğalmaya başlaması, videonun teşviki tüketime yönelik tavırlar olmuştur. Dönemin popüler giysisi, artık spor giyimdir. Tüm bedeni saran, streç pantolonlar, tişörtler üzerindeki sloganlarla dönemin içinde bulunduğu durumu en iyi açıklayan ürünler olmuştur. Bu popüler hareketin Türkçeye katacağı yeni kelimeler, 'shirt, sweat-shirt, t-shirt' gibi giyim ürünleri olmuş tüm bu hareketleri kolayca yapmayı sağlayan, elastik pamuklu kumaşlarda üretilmiştir. Dünya ve Türkiye, ortaya çıkan markaların, doğru konseptlerle desteklemiş, körüklenmesi sonucu, bu markaları kullanan kişinin, statü sembolü oluşu ve bu yönde kendini ifade etmeye çalışmasını izlemiştir. Bu giysiler, var olmanın ve fark edilmenin saygınlığın, kısa yolu olarak addedilmiş, ne pahasına olursa olsun edinilip, üstte taşınmaya çalışılmıştır.

Diğer giyiniş stili ise, kişinin üzerinde bol duran, bedene büyük asimetrik kesimlerle oluşturulan giysiler olmuştur. Batı dünyasının, geleneksel dikim sistemine uymayan bu stilin, Japon katlama sanatı ya da kat kat ambalajlama tekniği ile Japon tasarımcılarının dünyaya armağanları olduğu düşünülmektedir. 80'lerin kocaman yün kazakları, külotlu çorapları, kalın tabanlı ayakkabıları ve muflonlu paltoları vardı. Geometrik desenli, yarasa kollu, yün kazaklar ve altlarına giyilen yün etekler, trikolar, pantolonların üstü bol paçası dar modelleri ile kadın silueti 'Y' harfi oluşturmuştur (Resim 1). Kadınlar, erkek egemenliğindeki iş dünyasına el atmış, işkadını imajını giydikleri geniş vatkalı ceketler ve altına kullanılan etek ya da pantolonlarla güçlü, kendine güvenen iş kadını profili çizmişlerdir. Dönemin, plastik malzemelerden üretilmiş takıları ile parıltılı, yaldızlı, lame kumaşlarla oluşturulmuş aksesuarları, şeffaf plastikten kemer ve çantaları çok popüler olmuş, lame, dore ceketler dönemin belirleyici giysileri arasında yer almıştır.



Resim 1: Y Şeklindeki Kadın Silueti

Kaynak: Oylum Öktem İşözen Arşivi

Dönemin en önemli kadın figürü olan Semra Özel, boyalı saçları, elinde sigarası ile katıldığı eğlencelerde dikkatleri her zaman üzerine çekmiş ve dönemin Türk kadınların simgesi haline gelmiştir. Semra Özel, 1986 yılında Türk Kadını Güçlendirme Ve Tanıtma Vakfını kurmuştur. Vakfın amacı, "geleneksel Türk aile yapısının temeli olan Türk kadınının, layık olduğu sosyal, kültürel ve ekonomik düzeye çıkartmak" şeklinde tanımlanmıştır (Milliyet, 1986: 3).

Semra Özal, kadının üretkenliğinin sadece çocuk doğurmak olmadığını vurgulamış; Türk kadınının ülke ekonomisine katkıda bulunacak ve gelir getirici bir yaratıcılığa dönüştürmesi gerektiğini belirtmiştir. Bunun yanında, Türk toplumunun aile planlaması, çocuk bakım ve sağlığı gibi sorunları yanında, kadının eğitimi ve üretime katkısı konusunda da köklü reformlar yapılması gerektiğinin altını çizmiştir (Milliyet: 1986, 3). Bu vakfın çalışmalarına katılan, destekleyen çağdaş Türk kadını simgeleyen ve aynı zamanda yüksek gelir seviyesine sahip kadınlara vakfın logosundan dolayı "papatya kadınlar" adı verilmiştir (Resim 2).



Resim 2: Papatya Kadınlar, 1986

Kaynak: Milliyet, 25.04.1986, 3.

Deri dönemin önemli malzemelerinden biridir. Baskı desenli deriden yapılan, kadife yakalı ceket Gucci'nin 80'lerin ortasında ürettiği modeller arasındadır. Siyah yün gabardin etekle giyilen ceketin özelliği sivri kesim olmasıdır. Ceketin altında aynı deriden ve yine sivri kesim kapalı jile giyilmektedir (Resim 3; Milliyet, 1985: 4).



Resim 3: Gucci Marka Deri Ceket

Kaynak: Milliyet, 1985: 4.

1988'de canlı renkler elbiselerde de kullanılmaya başlanmıştır. Etek boylarında ise uzun ve kısa tercih edilmiştir. Tasarımcı Claude Montana elbiseler yeşil, sarı, camgöbeği gibi renkleri tercih ederken etek boyları diz üstündedir. Gece elbiselerinde eldiven kullanımı vardır (Resim 4; Milliyet, 1987: 2)



Resim 4: Claude Montana, 1988 Elbise Modelleri

Kaynak: Milliyet, 1987: 2.

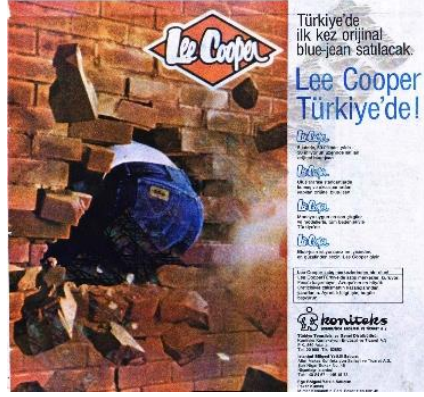
Japone kollar kullanılan gece elbiselerinde omuzlar vatkalı ve belden kalçanın bitimine kadar geniş drapellidir (Resim 5; Milliyet, 1985: 2).



Resim 5: Gece Elbisesi

Kaynak: Milliyet, 1985: 2.

Türkiye'nin neoliberal ekonomik anlayışa geçişi farklı markaların yer aldığı ilk alışveriş merkezi olan Galleria'nın kurulmasıyla simgesel anlam kazanmıştır. Başta İstanbul olmak üzere ülkenin büyük kentlerinde farklı markaların bulunduğu büyük mağazalar tüketicilerin ihtiyaçlarına cevap vermekteydi. Ancak, Türkiye'nin dış yatırıma açılması, küresel ekonomi de yeni bir pazar anlamına gelmiştir. Diğer tüm sektörler gibi giyimp ve mağazacılık da bundan etkilenmiş ve Galleria ile özellikle yeni markaların Türkiye'ye gelmesi hızlanmıştır. Galleria, tüketicinin değişen beklentilerine yanıt veren mağazalarıyla kent için yeni çekim merkezi olmuştur. Daha önce büyük mağazalarda, genelde yerel markaları alan tüketici artık Lee, Levi's, Lee Cooper, Adidas, LA Gear, Nike gibi markaları satın alır duruma gelmiştir (Resim 6).



Resim 6: Lee Cooper Reklamı, 1985

Kaynak: Milliyet, 1985: 15.

1980'lerde Türkiye'ye yabancı markaların girmesi dönemin moda anlayışını etkilemiştir. Bu dönemle birlikte özellikle gençler arasında marka giyime önem vermeye başladıkları görülmektedir. Milliyet'in 4 Mayıs 1983 tarihli haberinde gençlerin başta Converse olmak üzere Nike, Adidas, Puma, Pony ve Tiger gibi önemli spor ayakkabı markalarını tercih ettikleri görülmektedir. Bunun yanında gündelik hayatta deri mini etekler, ipek bluzlar, tafta giysilere ağırlık verilmiştir. Ayrıca firfırlı etekler ve vatkalı elbiseler ön plandadır (Milliyet, 1983: 11). Ayrıca saçlarda bant kalın bant kullanımı da yaygındır (Resim 7).



Resim 7: 1980'lerde Gençlik Modası

Kaynak: Milliyet, 1983: 11.

Yünlü ceketler, hırkalar ve yelekler 1980'lerin sonbahar ve kış sezonlarının modasında yerini almıştır. Üç, dört veya daha fazla rengin bir arada toplandığı koyulu açık tonların birbirini tamamladığı, kareler, çizgiler, zigzaglarla donandığı yeni biçimler elde edilmiş ve Jakar modası olarak adlandırılmıştır. Jakar adı Güney Amerika'da yaşayan leoparlara verilen Jakar isminden gelmektedir. Çünkü bu kıyafetlerin sırtları leopar sırtını andıran desenlerle bezenmiştir. Çeşit çeşit motifler, jakar desenlerinde hep aynı görüntüde birleşmekteydi. Kırmızı başta olmak üzere, kahverenginin değişik tonları, bej, sarı, turuncu sık kullanılan renklerdi (Resim 8; Milliyet, 1980: 2).



Resim 8: Jakar Modası

Kaynak: Milliyet, 1980: 2.

Yaz modasında ise hem kadınlar hem erkekler emprime desenlerden oluşan gömlekleri tercih etmişlerdir. Gömlekler şortlarla birlikte giyilmiştir (Resim 9).



Resim 9: Emprime Desenli Gömlekler

Kaynak: Milliyet, 1985: 1.

Canlı renklerin yanı sıra pastel renkler de egemendir. Uçuk sarı, yeşil, mavi, pembe renkler hem pantolonlarda, hem de triko ve penyelerde kullanılmıştır. Pantolon boyları bilek hizasından daha yukarı çıkarken, başa takılan bantlar da spor giysileri tamamlamaktadır (Resim 10).



Resim 10: Pastel Renkli Spor Kıyafetler

Kaynak: Milliyet, 1985: 1.

Sonuç

Kıyafet, somut ve somut olmayan kültürel öğelerin bir göstergesi olarak her zaman önemli konumda olmuştur. Modern anlamda modanın ortaya çıktığı 18. yüzyılda ifade ettiği anlamlar bütününde bir değişim olsa da yine kültürün parçası olmayı sürdürmüştür. İster kıyafet ister moda olsun ait olduğu kültürün maruz kaldığı siyasi, ekonomik ve toplumsal değişimlerden ana kültür kadar etkilenmiş ve bu oldu günümüze kadar da sürekliliğini korumuştur ki bu da kültürün canlı bir olgu olması ile ilişkilidir.

Osmanlı'nın son dönemlerinde başlayan batılılaşma çabası hem toplumsal sınıf hem de coğrafya anlamında sınırlı kalmıştır. Saray ve toplumun Müslüman üst sınıfının kent içindeki konumlarından yaşam alanlarına, alışkanlıklarından kıyafetlerine kadar olan değişimleri İstanbul ile sınırlı kalmış ve toplumun diğer kesimlerinden kopuk meydana gelmiştir. Cumhuriyetin ilanı ile bu durum tüm ülkeye ve mümkün olduğu kadar geniş kitlelere yayılan çağdaşlaşma olarak karşımıza çıkmıştır. Bu da Osmanlı batılılaşması ile Cumhuriyet çağdaşlaşması arasındaki en önemli farklılıktır.

II. Dünya Savaşı'nın getirdiği demokratik rejimlerin önem kazanması ile Türkiye çok partili rejime geçmiş ve bunun sonucunda da farklı siyasi söylemlerin kendilerini temsil edebildiği parlamenter demokratik sisteme geçilmiştir. Bu demokratik hava 1960, 1970 ve 1980 yıllarında yaşanan askeri müdahalelerle sekteye uğramıştır. Her askeri müdahalenin kendisine özgü sonuçları ile birlikte elbette benzer sonuçları da beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte 1980 askeri müdahalesi sonrasında normalleşme sürecinde Türkiye'de köklü değişimler olduğu söylenebilir. Popüler kültürün önem kazanması, köyden kente göçün bir sonucu olarak doğu ile batı arasında kalmışlığın bir ifadesi olan arabesk müziğin hitap ettiği kitlenin artması, yabancı sermayenin ülke iç piyasasına girişi toplumsal ve kültürel değişimlerde etkin olmuşlardır.

Ülkenin 1980'lerde yaşadığı değişimde etkili olan unsurlardan biri de dünyanın içine girdiği süreçtir. Neo liberal politikalar vahşi bir ekonomik ortam oluşturmuş, üreticiler rekabet ortamında öne çıkmak için yeni pazar arayışına girmişler ve tüketimi teşvik etmişlerdir. Bunun sonucunda yabancı markalar Türkiye pazarına girmiş, ilk alışveriş merkezleri kurulmuştur. Moda, özellikle dönemin gençleri üzerinde yarattığı pop ikonları ile etkili olmuştur.

Kaynaklar

Dağtaş, E., (2006). *Türkiye'de Magazin Basını*, Ankara: Ütopya Yayınevi.

Held, D. ve Mcgrew A., (2008). *Küresel Dönüşümler Büyük Küreselleşme Tartışması*, Ankara: Phoenix Yayınevi.

Gürbilek, N., (2009). *Vitrinde Yaşamak: 1980'lerin Kültürel İklimi*, İstanbul: Metis Yayıncılık.

Kozanoğlu, C., (2001). *Cıralı İmaj Devri: 1980'lerden 90'lara Türkiye ve Starları*, İstanbul: İletişim Yayınları.

McLuhan, M., (1962). *The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man*. Toronto: University of Toronto Press.

"Semra Özal Desteği", *Milliyet*, 25.04.1986, 3

"Emine Boyuna Ceket", *Milliyet*, 15.10.1985, 4

"1988 Kadın Modası", *Milliyet*, 24.10.1987, 2

"Şapkada Tavus Tüyüne Dönüş", *Milliyet*, 7.11.1985, 2

"Lee Cooper Türkiye'de", *Milliyet*, 20.12.1985, 15

"En Neşeli, En Canlı Renklerle Bezenmiş Ceketler Günün Modası Oldu", *Milliyet* 26.09.1980, 2

"Gençlik Modada Kendini Arıyor", *Milliyet*, 4.5.1983, 11

"İşte Gençlerin Yaz Modası", *Milliyet*, 2.5.1985, 1

Özbek, M., (2003). *Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Özkan, A., (2004). *Küreselleşme ve Avrupa Birliği İle Bütünleşme Sürecinde Türkiye*, İstanbul: Tasarım Yayınları.

Özkazanç, A. ve Kozaklı, S. T., (1997). “1980'ler Türkiye'sinde Gündelik Yaşam”, *Mürekkep*, 8, 41–50.

Saktanber, A., (1995). *Türkiye'de Medyada Kadın: Serbest, Müsait Kadın veya İyi Eş, Fedakâr Anne, Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Tılıç, D., (1998). *Utaniyorum Ama Gazeteciyim*, İstanbul: İletişim Yayınları.

2000 SONRASI TÜRK SİNEMASINDA ŞİDDET

Semra KELEŞ¹

Özet

Bu çalışmanın amacı, 2000 sonrası Türk Sineması'nda şiddetin varlığını anlamlandırmaktır. Sinema hem bir iletişim aracı hem de önemli bir sanat alanıdır. Sanat toplumdan etkilenirken ve toplumu etkilerken, kitle iletişim araçları da toplumdan etkilendiği gibi toplumu etkiler, ürettikleriyle topluma yön verir, algı oluşturur ve oluşan algıyı şekillendirir. Sinemanın bu ikili yapısı onu diğer alanlardan daha önemli bir yerde tutmayı gerektirir. Şiddet ise insanın var olduğu günden beri varlığıyla insana eşlik etmiş bir olgudur. Bu nedenle şiddetin sinemadaki varlığı şaşılacak bir durum değildir. Burada önemli olan şiddetin sinema da nasıl temsil edildiği ve anlatımda nasıl ele alındığıdır. Biz de bu nedenle sinemanın şiddete bakışı ve yer verişini 2000 sonrası Türk sineması üzerinden inceledik. Bunun için Olgun Arun'un "Tramvay" filmini sosyolojik eleştiri yöntemiyle çözümleyerek şiddetin nasıl ele alındığı ve seyirciye nasıl aktarıldığı üzerinde durduk. Bu filmin seçilmesindeki amaç; anlatımlarında şiddete yoğun olarak yer vermesi ve şiddetin uygulandığı mekânın sinemasal okumasını da yaparak filmdeki şiddeti mekân üzerinde de anlamlandırmaktır.

Anahtar Kelimeler: Şiddet, Sinema, Sosyolojik Eleştiri, Türk Sineması, Temsil.

VIOLENCE IN TURKISH CINEMA AFTER 2000

Abstract

The purpose of this study is to give a meaning to the presence of violence in Turkish cinema after 2000. Cinema is both a communication tool and an important area of art. While art is influenced by the society and the society affects art, mass media is influenced by the society and affects the society too. It directs society with its production, creates a perception and shapes it. This dual way of the cinema requires us all to keep it in a more important place than other communication areas. Violence is a fact that accompanies human since the day that human existed. Therefore, the presence of violence in movies is no wonder. It is not important how the violence is represented in the movie, so the important thing is how it is handled in

¹ Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo TV ve Sinema Anabilim Dalı Sinema Bilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, kelessemra@hotmail.com

expression. For this reason, we examined cinema for the view of violence and how it is placed and expressed in Turkish cinema after 2000. We emphasized on how the violence is handled and transferred to the audience in Olgun Arun's film "Tramway" by using sociological critique. The purpose of choosing this film is that the film has given intensive attention to the violence in this explanation and a meaning to the violence of films on the place by reading the place cinematically in which the violence has been used.

Key Words: Violence, Cinema, Sociological Critique, Turkish Cinema, Representation.

Giriş

Şiddet insanlık tarihiyle paralel ortaya çıkmış bir olgudur. İnsanın var olduğu yerde onunla birlikte anlamlandırılan şiddet, insanın kültürüyle doğrudan ilişkilidir. Kültürün bir sonucu olan şiddet toplumdan topluma farklı şekillerde kodlanmış ve farklı kavramlarla tanımlanmıştır. Bu nedenle de şiddetin ölçütü ve yapısı da toplumdan topluma değişmektedir. Biz de bu durumdan yola çıkarak öncelikle şiddet olgusu üzerinde durarak daha sonra bu olgunun sinemada nasıl yer aldığını üzerinde duracağız. Bunu yapmamızın nedeni sinemanın yapısından gelmektedir. Sinema, toplumsal olaylardan ve olgulardan etkilenip, beslenirken aynı zamanda toplumu etkiler ve toplumun algılayışına yön verir. Buradan hareketle 2000 sonrası Türk Sinemasında şiddetin durumunu ve sinemada nasıl yansıtıldığını anlamlandırmaya çalışacağız.

1. Nedir Bu Şiddet?

Ekseninde insan, toplum olan hemen hemen her disiplin şiddet üzerinde durarak çalışmalar yapmış ve şiddeti anlamlandırmaya çalışmıştır. Bu disiplinler arasında sosyoloji, psikoloji, ekonomi, hukuk, iletişim, din bilimi, siyaset bilimi gibi daha farklı birçok çalışma alanları vardır. Her disiplin şiddeti kendi araştırma alanı içinde inceleyerek analiz etmiştir. Bu nedenle şiddetin tanımı, algılanışı o alan içindeki etkileşimi ile anlamlandırılmıştır. Biz de şiddetin sinema ile ilgisini anlamlandırmak için önce şiddetin ne olduğu üzerinden gideceğiz.

İnsanlık tarihi ile şiddetin tarihi paralellik göstermektedir. Bunun nedeni şiddetin insan kaynaklı olmasıdır. İnsan kaynaklı olan şiddet, kültürün bir ögesidir ve kültürle şekillenir. Çünkü bir toplumda neyin şiddet olarak adlandırdığı kültürü içerisinde açıklanır. Örneğin; bir toplumda kadını dövme şiddet göstergesi iken başka bir toplumda bu

kültürel kodlarla meşrulaştırılıp hakkı gösterilir. Kültürde neyin şiddet olarak anlamlandırıldığı dil ile birlikte de kurulur. Bu açıdan dilde şiddetin karşılığın nasıl kurulduğu önemlidir. Buradan hareketle ilk olarak etimolojik olarak “şiddet” sözcüğüne bakmak anlamlı olacaktır.

Şiddet kelimesi, Şemseddin Sami'nin hazırladığı Kamus-ı Türkî isimli sözlükte; sertlik, sert ve katı davranış, kaba kuvvet kullanma olarak geçiyor (Ünsal, 1996: 29). “Televizyon Reklamlarında Kadına Yönelik Şiddet” kitabında Seçil Büker-Ayşe Kıran şiddetin dilimizdeki yerini şöyle aktarmaktadır:

“«Şiddet» sözcüğünün Arapçadan Osmanlıca'ya geçip 15. yüzyılda da dilimize dinsel metinlerle girdiği sanılmaktadır: Tekil kullanımı «şidd», çoğul kullanımı «şiddâd»tur. /Sertler/ ve/katılık/ anlambirimciklerini içermektedir. 18. yüzyıldan sonra kullanımı yaygınlaşmış, anlamı çeşitlenmiştir. 1.1 sertlik, katılık; 2. fazlalık; 3. sıklık. Bu dönemden sonra sözcüğün biçiminin değişiklik göstermemesine karşın, anlamı Batı'yla ilişkilerimize ve kültürel değişimlere bağlı olarak, sürekli genişlemiştir. Türkçe Sözlük bugün «şiddet» sözcüğünün açıklamasını “1. bir hareketin, bir gücün derecesi, yeğlilik sertlik; 2. hız: rüzgârın şiddeti; 3. mecaz (duygu ve davranış için) aşırılık” (Türkçe Sözlük II) olarak yapmaktadır. Sözcüğün bağlam içinde verilen örnekleri hep olumsuz çağrışımlıdır: «şiddet göstermek», «şiddet olayı», «şiddete başvurmak» gibi” (1999: 11).

Türk Dil Kurumu güncel sözlüğünde şiddet “Bir hareketin, bir gücün derecesi, yeğlilik, sertlik- Hız- Bir hareketten doğan güç- Karşıt görüşte olanlara kaba kuvvet kullanma "Rüzgârın şiddeti." -Kaba güç- Duygu veya davranışta aşırılık” olarak tanımlanmaktadır.² Şiddet olayları ise; insanları sindirmek, korkutmak için yaratılan olay ya da girişimler olarak tanımlanmaktadır. Ana eksen güç, sindirmek, kaba kuvvet, aşırılık, sertlik ve hız üzerinedir. Ayrıca doğanın yaptırımı da şiddet olarak nitelendirilmektedir. Burada şiddetin bizim kültürümüzde nasıl anlamlandırıldığı, neye şiddet denildiği verilmiştir. Zira her toplumda şiddete karşılık gelen kelime ve kelimeye karşılık gelen anlam farklıdır. Çünkü şiddet, “belli bir döneme, bir sosyal ortama, özel koşullara göre değişen bir olgu”dur (Debarbieux, 2009: 108).

²Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük,

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.54b3a78021b4a8.72414244 (Erişim Tarihi: 12.01.2015)

Şiddetin daha birçok tanımı vardır. Çünkü şiddet kurbanın gözünden, şiddeti uygulayanın yani aktörün gözünden, şiddete tanıklık edenin gözünden, toplumsal olarak, kültürel yönden, psikolojik vs. pek çok etkenden kaynaklı ele alınabilir (Köknel, 2000: 20). Şiddet çoğu zaman tek bir nedene bağlı oluşmaz çok yönlü bir olgudur. Tüm tanımlamalarda şiddetin ortak noktası *güç*'tür. Ama şiddet genel anlamda gücü çoktan aşmıştır. Çünkü başkasını öldürme, sakat bırakma, yaralama vb. bedensel bütünlüğüne zarar verirken diğer yandan duygusal yönden ruhsal çöküntüye de sebebiyet verebilmektedir. Buradan yola çıkarak şiddeti şöyle anlamlandırmak daha yerinde olacaktır: Şiddet; *belli bir kişiye-gruba-kitleye ya da nesneye daha genel ifadeyle canlı-cansız tüm varlığa yönelik, zarar vermeyi, yıkmayı, bozmayı amaçlayan fiziksel ya da duygusal bir eylem olmanın yanında, sözel saldırı, eylemsizlik, tepkisizlik bir başka deyişle karşısındakine dolaylı ya da dolaysız biçimde zarar verme, kötülük yapma, olumsuz düşünceye sevk etme, korku duymasını sağlama, baskı uygulama, eziyet çektirmesi, saldırıya yeltenme ve maddi manevi zarar verme* olarak ortak bir kavramlaştırma oluşturulabilir.

Şiddeti ortaya çıkaran nedenler psikolojik ve toplumsal olmak üzere iki temel üzerine oturtulmaktadır. Biz konumuzu anlamlandırmak için şiddetin toplumsal kökenleri üzerinde duracağız. Burada şiddetin öğrenilen bir davranış olduğu üzerinden hareket edilmektedir. Aristoteles'e göre insan, yeryüzünde taklide en çok eğilimi olan yaratıktır ve öğrenmenin de ilk olarak taklit ile başladığına değinmiştir (Armaner, 2006: 67). Davranışçı psikologlar saldırganlığın, öğrenilen bir davranış olduğunu ileri sürmüşler ve saldırganlığın kazanılmasında gözlem, tekrar, pekiştirme ve taklidin önemli olduğunu vurgulamışlardır. Bazı toplumlar saldırganlık davranışını teşvik eder. Sanayi toplumları veya çok sayıda insanın yaşadığı büyük kentler bu toplumlara tipik örnekler (Güler, 2006: 159).

Albert Bandura, çalışmalarında saldırganlığın öğrenilen bir davranış olduğuna değinmiş ve "Sosyal Öğrenme" kuramını ortaya çıkarmıştır. Bandura'nın bu kuramdaki temel iddiası bireyin diğerini izleyerek öğrenmeyi gerçekleştirdiğidir. Bandura, kuramını desteklemek için çocuklar üzerinde yaptığı denemelerin sonucunda, çocukların çevrelerinde gördükleri davranışları model olarak aldıkları ve model çerçevesinde hareket ettikleri gözlenmiştir. Çocuğun çevresinde gördüğü davranışları taklit etmesi sosyal öğrenmenin temelinde oluşturur. İnsanın saldırganlığının nedeni büyük oranda toplumsal ve kültürel yapıdan kaynaklıdır. Bu sebeple saldırganlık davranışında, toplumlar ve

kültürler arasında farklılıklar gözlenir. Toplumdan topluma saldırganlık davranışının değiştiğine işaret eden gözlemler, saldırganlık davranış türü ve miktarının, sosyal öğrenmeye büyük derecede bağlı olduğunu gösterir. Sonuçta saldırganlık, öğrenilen bir eylem biçimidir (Yengin, 1997: 170). Toplumsal varlık olan insan bebekliğinden-çocukluğundan başlayarak saldırganlık eylemine birçok yerde karşılaşır. İlk olarak ailede, akran guruplarında sonra okulda, sosyal çevresinde ve medyada birçok eylem modeline tanık olur. Daha sonra çocuklar bu modelleri gözlemler ve taklit ederler. Aile çocuğun yer aldığı ilk sosyal ortamdır ve çocuğun öğrenme sürecinin başlangıcı olan bir kurumdur. Çocuk ilk ailede sosyalleşir. Bu nedenle aile bireylerinin birbirlerine olan davranışları ve çocuğa yönelik davranışları önemlidir. Çünkü çocuk ilk model almayı, taklidi aile bireyleri üzerinden şekillendirir. Bu görüşe göre şiddet, birçok farklı etkenden kaynaklanır. Bunlar: Geçmişte öğrenilenler, yaşanan toplumda şiddet davranışın cezalandırıcı ya da ödüllendirici oluşu, saldırganlığa yönelik düşünce ve algılar, sosyal, çevresel, bilişsel etkenler: Düş kırıklıkları, kışkırtma, duygusal coşku, heyecan ve şiddete ilişkin düşüncelerdir (Yengin, 1997: 171). Geçmişte şiddete tanık olunması şiddeti öğrenilmesine neden olur. Bebeklik, çocukluk, ergenlik çağında, belirli davranışları önlemek için, annenin, babanın, çevrenin, toplumun, korkutma, yıldırma gibi şiddet içeren davranışları eğitim amacıyla kullanması, zamanla koşullu davranışlarının genelleşmesine yol açar. Bu durumda insan sadece belirli etkilere karşı değil, bütün etkilere karşı saldırgan davranmaya, şiddet kullanmaya koşullanır (Köknel, 2000: 42). Şiddet kullanımına koşullan birey, çözüm yöntemi olarak görmeye başlar. Birey, şiddeti zihinsel tasarımında tanımlı hissederse saldırganlık içine girmesi daha da kolaylaşacaktır. Hayatında bir kez insan öldüren birey bir daha ki katlinde zorlanmayacaktır. Hayatında bir kez kavga etmiş kişi ikinci kez daha rahat kavga edebilecektir. Aile içi şiddete şahit olan çocukların ileriki hayatlarında aynı şiddeti ailelerine yansıttıkları görülmektedir. Çocukken şiddet görmüş, şiddete tanık olmuş birey şiddeti kullanmaya daha yakındır. Bir kez şiddeti uyguladıktan sonra artık şiddetten uzak durmak imkânsızlaşır. Şiddet her zaman şiddeti doğurur. Şiddetin ödül ya da ceza yöntemi olarak kullanılması da sorunludur. Çünkü ödül ve ceza yöntemi bir çocuğun eğitiminde, bir davranışın kazanılması ve pekiştirilmesinde önemlidir. Örneğin bir çocuk arkadaş grubu içinde oyun oynarken saldırgan davranışlarda bulunabilir. Bu davranış arkadaşına ya da oyuncuğa karşı olabilir. Saldırgan davranış sırasında aile çocuğa destekleyici sözler söyler ise (aferin, iyi yapmışın), bu davranış haklı görülür ve zihinde uygulanabilir olarak

kodlanır ve pekiştirilir. Şiddete yönelik düşünce ve algılarımızda şiddet başvurma ya da başvurmama noktasında önemlidir. Burada neyin şiddet olarak adlandırdığımız önemlidir. Şiddet günlük hayatta iç içe olduğumuz kavramlardır. Bu iç içelik nedeniyle şiddetle sürekli karşı karşıya kalırız ve şiddete alışmamız ve onu normalleştirmemiz de o kadar kolay olur. Bu normalleştirmeye şiddeti doğuran, yaygınlaştıran ve belli ölçülerde meşrulaştıran koşullar şiddetin kendini sürdürmesini sağlayan bir şiddet kültürü yaratılır. Bu bağlamda, bir toplumda şiddetin kabullenilmesi şiddet eylemlerinin atmasına neden olmaktadır. Şiddetin toplum tarafından kanıksanması, şiddet kültürünün oluşmasına neden olmaktadır. Nitekim uygulanan şiddet eylemlerinin (güçlü veya hafif, görünür ya da örtük, dolaylı ya da dolaysız, duygusal ya da fiziksel, yasal ya da yasal olmayan, bireysel veya toplu) görmezden gelinmesi de bir şiddet türüdür ve kimi şiddet türünü onaylayan toplumlar da bir anlamda onaylama eylemi ile şiddet uygulamaktadırlar. Bu sayede kabullenilen şiddet, kendini meşrulaştırarak bu eylemlerin artarak devam etmesine neden olmaktadır (Akt. Er, 2006: 30).

Şiddetin kabullenilmesinde ve artmasında gelenekler, göreneklerinde etkisi vardır. Semra Somersan “Şiddetin İki Yüzü” adlı yazısında bu durumu şu şekilde anlamlandırmıştır:

“... kurumsallaşmış, gelenekselleşmiş şiddet, şiddet olarak algılanmaz çoğu kez: ‘adet, töre, tören’ denir. Ritüel şiddete hiç şiddet damgası vurulmaz. Yakıştırılmaz, ritüelin kültüründe yaşayanlar için. Bazen böyle ritüel olmayan şiddet de ritüelmış gibi, kutsanarak, korunarak yapılır. İnsanlara bunun vatan, millet, tanrı aşkı için yapıldığı anlatılır. Ya da buna gerek bile duyulmaz. Yapanlar kutsallığına inanır. Yapmayanlara da duyurmaz bile” (Somersan, 1996: 49).

Sosyal ve çevresel faktörlerin insanların davranışları üzerindeki etkileri yapılan çalışmalarla azımsanmayacak kadar fazladır. Doğayla insan arasındaki iletişim ve etkileşim varoluştan bu güne kadar varlığını sürdürmektedir. Doğanın değişen fiziksel ve kimyasal koşulları insanı bedensel ve ruhsal olarak etkiler. İnsanın içinde yaşadığı doğal ortamın ısısı, ışığı, nemi, gürültüsü, rüzgârı, elektrik yüklü iyonları fiziksel; soluk aldığı havada, içtiği suda, yediği besinlerde bulunan organik ve organik olmayan madenler kimyasal olarak kişinin bedensel ve ruhsal durumunda değişiklik yapar. Bu değişiklikler saldırgan davranışlar ve şiddet eylemleri olarak başkalarına, insanlar arası ilişkiye ve topluma yansiyabilir (Köknel, 2000: 55).

Sinema toplumdan beslenen ve toplumu etkileyen bir sanat dalıdır. Toplumda oluşan değişim ve dönüşümler sinemayı etkiler ve filmlere yansır. 2000 sonrası toplumsal yapı incelendiğinde şiddetin varlığında bir artış olduğu göze çarpmaktadır. Bu artış sinemada da karşılık bulur. Bu artışının nedeni yaşanan gelişmelerin etkisi yadsınamaz. Yukarıda değindiğimiz gibi şiddet çevresel faktörler kaynakların etkileriyle de oluşabilmektedir. 2000’li yıllara girişten önce ülkemizde yaşanan 17 Ağustos depreminin yarattığı yıkımla toplumsal travma oluşmuş ve devam eden yıllarda başka etkenlerin bir araya gelmesiyle toplumsal sorunları beraberinde şiddet olaylarını getirmiştir. Bu yıkım o kadar az da değildir. Devlet Planlama Teşkilatı’nın aktarımıyla deprem, on yedi bin kişinin ölümü, 24.000 kişinin yaralanması ve 130.000 evin hasar görmesi ile sonuçlanmıştır. (Akt. Aker, 2006: 206-207). Bu deprem Türkiye’nin yaşadığı en büyük felaketlerdendir. Yaşanan kayıplar, depremin yaşattığı korku ve duygu değişimi, fiziksel sorunlar toplumunda geri dönülmez sarsıntılar yaşatmıştır. Deprem sonrası oluşan sorunlarda bu durum üzerinde etkili olmaktadır. Depremin yarattığı enkazların uzun süre gözler önünde kalması, işsizlik, ekonomik sorunlar, alt yapı sorunları, barınacak yer sorunu, toplumsal bağların dağılması gibi yoksulluk ve yönetsel aksaklıklar ile açıklanabilecek pek çok neden, ülkelerdeki, psikopatoloji oranlarının artmasında ve uzun süre devam etmesine neden olmuştur.

Bu konuda Tamer Aker “1999 Marmara Depremleri: Epidemiyolojik Bulgular ve Toplum Ruh Sağlığı Uygulamaları Üzerine Bir Gözden Geçirme” makalesinde şunlara değinmiştir:

“Afetler, toplum ruh sağlığı hizmetlerinin önemli önceliklerindedir. 17 Ağustos ve 12 Kasım 1999 Marmara Depremleri, afetlerin yarattığı olumsuz ruhsal etkiler açısından uyarıcı olmuştur. Yapılan çalışmalarda çeşitli yöntemsel farklılıklar olmasına karşın, deprem sonrası gelişen ruhsal sorunların oldukça yaygın olduğu ve yıllar boyu sürebildiği gösterilmiştir. Gerek toplum tabanlı çalışmalarda gerekse yüksek riskli topluluklarla yapılan çalışmalarda Travma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB) ve Majör Depresyon’a (MD) sık rastlanmaktadır. Marmara Depremi sonrası çeşitli zaman dilimlerinde, toplum tabanlı çalışmalarda TSSB oranları % 8-% 63, MD ise % 11-% 42 arasındadır. Sağlıkçılar, yardım ekipleri gibi yüksek risk altındaki topluluklarda bu oranlar TSSB için % 2.7-% 8.5, MD içinse % 1-% 4.5’tir.” (2006, s. 204).

Yaşanan olumsuzluklar toplumsal sorunları beraberinde getirmiştir. Ayrıca depremin Marmara bölgesinde olması ekonomik olarak zorlukların yaşanmasına neden olmuştur. Çünkü Marmara bölgesi sanayin en yoğun olarak yapıldığı ve çalışan istihdamının en fazla olduğu bölgedir. Yaşanan bu olumsuzluk ülke genelinde ekonomik olarak sorunların oluşmasına neden olmuştur. Ayrıca depremle birlikte yok olan konut, tesis, fabrika vs. yeniden yapılması için zaman ve maddi kaynağa ihtiyaç duyulması süreci olumsuz etkilemiştir. Depremden önce var olan ekonomik sorunlar, depremin yaralarını sarmak için yapılanlarla daha da artınca ülke ekonomik krizin eşiğine gelmiştir. Daha önce bölgede yaşanan Körfez Savaşı'nın yaşattığı sarsıntılar atlatılmadan ardında Marmara depreminin yaşanmasıyla var olan ekonomik sorunlar daha da artınca 2001 yılında yaşanan siyasal olayın ardından "Kara Çarşamba" olarak adlandırılan Türkiye tarihinin en büyük ekonomik krizi yaşandı (Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu, 2009: 25). Giderek artan ekonomik sorunlar işsizlikle beraber pek çok sorunu beraberinde getirmiştir. Çetin Özek, şiddet eylemlerinin temel nedeni olarak toplumdaki yeni koşulların yarattığı sosyo-ekonomik sorunların çözümünde mevcut siyasal tutumun kendini yenileyememesinden doğan yetersizlik olarak açıklamaktadır (Akt. Ünsal ve Keleş, 1996: 99). 2000'lerde yaşanan sosyo-ekonomik sorunlar beraberinde getirdiği toplumsal sorunlarla birlikte toplumda şiddet artmıştır.

Her toplumun şiddetle ve saldırganlıkla ilgili tutum ve davranışları farklıdır. Toplumda şiddeti tetikleyen nedenler çoğunlukla ekonomik yoksulluk ve toplumsal huzursuzluk kaynaklı olmuştur. Çalışma ve iş, bireyin geçimini sağlaması, yaşamını sürdürmesi, toplumsal rol ve yer kazanması için gereklidir, işsizliğin yarattığı ekonomik yetersizlik ve parasızlık bireyin beslenme, konut gibi temel fizyolojik gereksinimlerini karşılamasını engeller, toplumsal durumunu, rolünü, yerini bozar. Enflasyon nedeniyle geliri azalan, geçimi zorlaşan insanlar içinde benzer durum söz konusudur. Bu durumu yaşayan insan, temel ihtiyaçlarını karşılayamadığı için ailesinin yanında kendini yetersiz görür. Özsaygısını ve güven duygusunu yitirir. Günlük yaşamdan, gelecekte kaygı duyar, korkar, kendini bu duruma düşürenlere karşı öfkelenir. Aile içinde, eşinin ve çocuklarının karşısında özgüveni ve otoritesinin sarsıldığını düşünen birey kendisini beceriksiz, güçsüz, yetersiz görür ve toplumla birleşip bütünleşemez ve kendini dışlanmış hisseder. Kendisine ve topluma güveni azalmış kişi için şiddete başvurmak daha olağan gelir. Çünkü bu durumda zaten çıkışının olmadığı düşünür ve davranışın sonuçlarını o durumda pek düşünmez. Onun için önemli olan o durumun içinden bir an önce kurtulmaktır.

Bunun içinde birey ahlak dışı, hukuk dışı işlere başvurabilir. Köknel bu durumu şöyle ifade etmektedir:

“Büyük kentlerde yaşayan özellikle gençlik çağında işsizlik nedeniyle toplumda rol ve yer alamayan gençlerin toplumda birleşip, bütünleşmeleri, ortak toplumsal davranış kalıplarına uyum sağlamaları olanaksızdır. Bu nedenle bu işsiz gençlerin ahlak dışı davranışlar yapmaları değişik dinsel ya da etnik altkültürlerin bulunduğu grupların içinde yer almaları bireye ve topluma zarar verecek davranışlarda bulunmaları, bu durumun doğal sonucudur. İşsizlik ve enflasyon nedeniyle, ekonomik gücü, toplumsal durumu, rolü ve yeri bozulan insanlar patlamaya hazır bomba gibidir. Patlamaları toplumsal kargaşa ve terör yaratır” (Köknel, 2000: 172).

Yüksek enflasyon oranları, işsizlik düzeyi ve yetersiz sosyal güvenlik olanakları nedeniyle, ekonomik gücü, toplumsal durumu, rolü ve yeri bozulan insanlara birer patlamaya hazır bomba olunca, en ufak bir etkileşimde şiddet, toplumsal kargaşa ortaya çıkar. Çok düşük düzeydeki ücretler ve kronik enflasyon insanca yaşamı tehdit eder. Bu durum, insanları daha sorunlu ve gerilimli yaptığı için, olağan şiddete de katalizör etkisi yapar ve saldırgan davranışları artırır (Ünsal, 1996: 33).

Ülkemizde 2000 yıllarda şiddetin varlığı önemli ölçüde artmıştır. Bunun pek çok nedeni var ama işsizlikten yana olan koşullarını anlamlandırmak açısından son açıklanan işsizlik rakamlarına değinmek yerinde olacaktır. Türkiye’de işsizlik oranı Eylül ayında yüzde 10.5’e yükseldi. Eylül ayı işsizlik oranı mevsim etkilerinden arındırılmış işsizlerin sayısında 2014 yılı Eylül döneminde, bir önceki döneme göre 103 bin kişilik artış gerçekleşti. İşsizlik oranı ise 0.3 puanlık artış ile yüzde 10.7 oldu (Milliyet, 2014). Dünyada ve ülkemizde yaşanan ekonomik kriz ve beraberinde işsizliğin varlığının yanında, kırdan iş bulma güçlüğü, yatırım ve istihdamın olmaması, tarım ve hayvancılığın yapılmasının güçleşmesiyle kırdan yaşayan insanların geçinememesi, sağlık ve eğitim hizmetlerinin alınamaması gibi nedenlerde kırdan kente göç edilmesi ve gidilen yere uyum sağlanamaması da çeşitli sorunları beraberinde getirmiştir (Ünsal ve Keleş, 1996, s. 101). Kırdan kente göçle beraber ilk yaşanan sorun var olan çevreye alışma ve ayak uydurma sorunudur. Bununla beraber kültür çatışması başat olur. Kırdan özgür olan birey kentte bu özgürlüğü bulamamasıyla hırçınlaşabilir. Kentli ile köylü ayrışma beraberinde toplumsal çözülme getirir. Toplumsal çözülme de beraberinde şiddeti doğurur (Kızmaz, 2006: 251). Serdar Akar’ın 2007 yapımı *Barda* filminde bu ayrışmanın nasıl şiddeti

tetiklediği anlatılmıştır. Şehirli bir grup gencin barda eğlenirken aniden bara gelen eğitimsiz, varoş olarak nitelendirilen bir grup erkek tarafından nasıl nedensiz şiddete maruz kaldığı verilmektedir. Bu film Türk Sineması açısından şiddetin en yoğun kullanıldığı filmleri arasında üst sırada yer alır.

Kentlerde göçle beraber nüfusun artması, iş sahalarının yetersizliği ile istihdam sorunun yaşanması, arttan işsizlik, gecekondulaşma, kültürel yozlaşma nedeniyle toplumsal sorunlar artmıştır. Günseli Pişkin, “*Hızlı ve Dengesiz Değişime Tepki Olarak Sinemada Şiddet: Türkiye Örneği: 1980-2006*” makalesinde göçün getirdiğine şu şekilde değinmiştir:

“Göçen adam savunma halindedir, en iyi savunma ise saldıdır. Bir de bunlara ekonomik yetersizlikler eklendiğinde ortaya çıkan olaylar, ufak tefek şiddet eylemlerinden mafyaya kadar gidebilmektedir. Toplum içinde küçük insanların yaptığı tüm kötülüklerin nedeni başarılı olmak uğruna yapılmış olması sonucunda sevgisizlik toplumun geneline yayılacak bu da insanları mutsuz yapacaktır. 19. yüzyıl Batı toplumlarında olduğu gibi Türkiye’de de insanlar doğduğu yerde aile kurup ölmek yerine, eğitim, iş değiştirerek yükselmek, iş bulmak, sınıf atlamak için yer değiştirmiş, yalnızlaştıkça da çevresine karşı korku geliştirmiştir. Bu yalnızlık duygusunu kitle iletişim araçlarına yönelerek gidermeye çalışmış, şiddet öykülerine merak salmıştır. Şiddet ağırlıklı popüler metinlerin içinde haklılaştırılmış şiddet unsuru vardır ve bu durum başka kültürlerle ait popüler metinlerde de sıklıkla rastladığımız bir durumdur” (Pişkin, 2011: 579).

Buna sinemadan bir örnek olarak Yavuz Turgul’un *Eşkya* filmini verebiliriz. *Eşkya*’da uzun yıllar hapis yatmış eski bir eşkıya olan Baran’ın hapisten çıkması ve sevdiği kadını bulmak için İstanbul’a gelmesiyle film başlar. Filmde yönetmen 80’lerle başlayan, ülkenin değişimini, ekonomik farklılıkları, kültürel çatışmaları, yozlaşan değerler ve bunun bireylere yansması filmin karakterleri üzerinden perdeye yansıtmaktadır. Baran uzun yıllar hapiste olduğu için dışarıda yaşan değişimlerin farkında değildir. İstanbul’a geldiği anda bu değişim karşısında şaşkınlığa düşer. Liberal politikaların egemen olduğu bu dönem, herkesin bir şekilde yolunu bulmaya çalıştığı, saflığın aptallık olarak nitelendirildiği bir dönemdir. Paranın yücetilmesi rüşvetin, yolsuzluğun ve köşe dönme felsefesinin artmasına, dolayısıyla insanların birbirine ve düzene yabancılaşmasına neden olmaktadır (Evren, 2003: 39). Filmde eşkıya da olsa bu duruma ayak uyduramayan Baran saf olarak görünür. Geline noktada bir eşkıya bile bu durumda saf, masum kalırken

koşullar yeni şehir eşkıyalarını yaratır. Filmde kişisel intikam öyküsü ve mafya hesaplaşması bir arada verilir. Burada haklılaştırılmış şiddet vardır. Cumali'nin küçükken yaşadığı cinsel tacizleri anlatması, Emel ve Sedat'ı onu aldattıkları için öldürmesi, Mustafa'nın Baran'ı sevdiği kız için ihbar etmesi ve bu nedenle infazı için Baran'ı beklemesi şiddetin nedenlerle haklılaştırılmasıdır. Uyuşturucu mafyasının işleyişini ve kendi adaletleri şiddet kullanarak nasıl sağladıkları da filmde gösterilir. Filmin sonunda Cumali mafya tarafından vurularak öldürülür, sonrasında da Baran'da sırasıyla Berfo'yu, Demircan'ı ve son olarak aynı otelde çalışan emektar hayat kadını Sevim Abla'nın belalisini öldürür. Sonra da bir çatıya saklanır, yakalanacağını anladığında da silah sesleri ve havai fişek patlamaları eşliğinde çatıdan atlayarak yaşamına son verir. Buraya kadar filmde pek çok silahlı yaralama ve dövüş sahneleri gösterilirken, filmin sonu ölümle, intiharla bitmektedir. İntihar kişinin kendisine yönelik uyguladığı şiddet türüdür. Filmde şiddet sık sık kullanılmış ve haklı gösterilmiştir.

Bu dönemde üretilen filmlerde şiddet olgusuyla sık sık karşılaşılmaktadır. 90'larda Dünya'da var olan değişimler Türkiye'yi de etkisi altına almıştır. Bu yıllar küreselleşmenin etkisiyle kültürel değerlerin tek tipleşmeye başlaması ve tüketim kültürü oluşturma çabalarının varlığına tanıklık etmiştir. Egemen güçlerin tüketim kültürü oluşturma çalışmalarına kitle iletişim araçları da destek vermiştir. Reklamlarda, dizilerde ve filmlerde oluşturulan "ideal yaşam tarzı" herkes için olması gereken olarak sunulmuş ve buna ulaşmak içinde daha çok çalışmak, daha çok tüketmek algısı üretilmiştir. Oluşturulan algı ile o dünya ulaşmak için her şeyin yapılabilirliğinin önü açılmıştır. Yığınların, kitle iletişim araçları yardımıyla sürekli olarak tüketime özendirilmeleri ve basit zevklere yönlendirilmeleri (Er, 2006: 91), tüketerek toplum içindeki yerlerinin değişeceğine, buldukları katmandan daha üst bir katmana yükseldiklerine inandırmakla mümkün olmaktadır. Özellikle şiddet unsurunun olduğu filmler, dış dünyada ezilen horlanan, ekonomik zorluklarla savaştan halkın bilinçaltının dışavurumu haline gelmiştir.

2. Şiddet Kültürü ve Sinema

Şiddet insanlığa eşlik eden bir olgu olduğu için her daim insanlığın anlatımında yer bulmuştur. Geleneksel toplumlardan modern toplumlara kadar tarih boyunca tüm kültürlerde temsil sistemleri ile yaşanan gerçeklik arasında bir ilişki olmuş, toplumsal gerçeklik simgesel düzen içinde varoluş kazandığından ve daima anlam çerçevesini çizen

simgeler aracılığıyla algılandığından tarihin her döneminde toplumsal gerçeklik ile simgesel biçimler arasında bir etkileşim gündeme gelmiştir (Akt. Çakır, 2007: 162). Buna ilk olarak ilkel çağlardaki mağara resimlerinde tanık oluyoruz. O zamanki şiddet algısı bugüne oranla daha farklıdır. O dönemlerde şiddet ne olduğu tam bilinmeyen, gizemli gelen “vahşi” doğa kaynaklı ya da “vahşi” hayvan kaynaklıdır. Daha sonra insanların iş bölümü gereksinimi, hayata karşı var olma mücadelesi onların topluluk halinde yaşamasını sağlamış. Bundan sonrada bir yandan doğa ile mücadele ederken, diğer yandan da diğer kabile ile mücadele başlamıştır. Şiddet azalacağına daha da artınca artık şiddet insanın var ettiği her anlatım alanının ayrılmaz parçası olmuştur. Dini törenlerde, tapınma ayinlerinde, kullanılan bir aletin, aracın süslenmesinde günlük hayatın getirdiklerini anlatılış şeklinde var olmuştur. David Trend, Mısır, Sümer, Minos ve Babil halklarının şiddet olaylarını resmettiğine ve yazılan klasik eserlerinde şiddetin var olduğuna değinir ve bunları örnekler: Homeros’un İlyada’sı (M.Ö. 760 civarı), Odysseia (M.Ö. 680 civarı), Hesiodos’un Teogonya (M.Ö. 700 civarı), Sofokles’in Kral Oidipus’u (M.Ö. 428 civarı) gibi eserlerde şiddet anlatımda kullanılmıştır (2007: 22). Daha sonra afişlerde, tek sayfalık gazetelerde, halk hikâyelerinde, şarkılarda, matbaanın icadı ile gazete ve kitaplarda, tiyatro oyunlarında şiddet yoğun olarak kullanılmıştır. Michel Foucault insanların endişelerle başa çıkma yolu olarak korkulan şeyi sürekli tasavvur etmeye ihtiyacı olduğunu söyler. Şiddet bir yandan kınanırken, diğer yandan halk kültüründe durmadan yeniden üretilir (Trend, 2007: 32). Bu da anlatımlarda şiddetin yer almasına neden olur. Toplumsal ve teknolojik gelişmelerle şiddetin anlatımı ve yer aldığı alanda değişmiştir. Fotoğrafın icadı ile uygulanan şiddet olduğu gibi yansıtılabilirken, gazeteler şiddet tasvirleriyle dolmuş, televizyon ile herkesin karşısına geçip izlediği bir seyirlik nesneye dönüştür. Bilgisayar teknolojinin gelişimiyle de bu olandaki oyunlarda sanal şiddet bireylere sunulmaktadır. Öyle ki sinemanın varlığı kazanmasıyla üretilen ilk filmlerin bile merkezinde şiddet yerini almıştır. Thomas Edison 1895’de 30 saniyelik bir kafa kesme klibi olan Kinetoskop filmi “*The Execution of Mary, Queen of Scots*” ile yeni teknolojiyi sergiler (Trend, 2007: 24). Yine sinemanın ilk zamanlarından itibaren boks maçlarının filmleri (genellikle gerçek maçların görüntülenmesi) izleyiciler tarafından çok izlenmişlerdir. *The Corbett-Fitzsimmons Fight*’ın hızlı başarısı bu filme, medyada şiddete karşı olan eleştirmenleri öfkeliendiren ilk filmlerden biri olmanın tartışılır ayrıcalığını kazandırır ve bu duyarlılık 1912’de ödüllü dövüşlerin filmlerde gösterilmesi konusunda

yasak getirilmesine yol açar (Trend, 2007: 24). Bu sansürün nedeni içeriğin yozlaştırıcı etkisi üzerine yapılan tartışmalardan kaynaklıdır.

George Melies'in *Aya Yolculuk* (1902) filmi şiddet görüntülerin kullanıldığı ilk filmlerendir. Daha sonra Edwin S. Porter'ın *Büyük Tren Soygunu* (1903) filmde şiddet aracı olarak silahın kullanımına tanıklık ederken, filmin sonunda silah izleyiciye çevrilmiştir. Devamında D.W. Griffith yönettiği *Bir Ulusun Doğuşu* (1915) ve *Hoşgörüsüzlük* (1916) filmlerinde şiddet varlığı devam etmiştir (Toker, 2014: 39).

Sinemada işlenen şiddet teması ile diğer sanat şekillerinde işlenen şiddet teması, izleyici nezdinde aynı türden bir etkiye sahip olmaz (Özer ve Üçer, 2010: 272). Ekranda şiddetin görsel olarak sunulmasıyla birlikte ses ile bu yapı desteklenmektedir. Bu yapı şiddetin varlık ve etkisini diğer sanat dallarına kıyasla daha fazla yansıtmaktadır. Dolayısıyla ezici bir güce sahiptir. Buna bağlı olarak da ekran, şiddeti geleneksel bir üslupla değerini kaybetmiş bir para gibi kullanmaktadır (Bazin, 2011: 76).

İlk filmlerde şiddet varlığı daha sonraki filmlerde de etkisini ve yoğunluğunu artırarak devam etmiş ve daha düşünsel bir altyapı kazanmıştır. Toplumsal değişimler sinemaya yansımış ve anlatımlara konu olmuştur. Dünya savaşlarından sonra yaşanan toplumsal bunalımla Almanya'da *Dışavurumculuk* akımı ortaya çıkmıştır. Bu akım sinemada da yerini almış ve üretilen filmler toplumsal bunalımdan (Biryıldız, 2012: 40-41), şiddetten beslenmiş ve bunlara filmlerde yer verilmiştir. Bu akımda üretilen filmlerin dili şiddete dayalıdır, çünkü filmlerde şiddeti kullanarak hem toplumun sesi olmak hem de yaşanan şiddetin önüne geçilmek için şiddet araç olarak kullanılmıştır. Yine benzer şekilde Sovyet Devrim Sineması'nda, İtalyan Yeni Gerçekçilikte, Fransız Yeni Dalga filmlerinde şiddet sahneleri anlatımı desteklemek için kullanılmıştır. Dışavurumculukta olduğu gibi stüdyolarda değil, doğal mekânlarda sokaklarda şiddeti vermişlerdir (Oylum, 2012: 119). Sovyet Devrim Sineması'nda şiddet devrimin anlatmak için, devinim sağlamak için anlatıya dâhil edilmiş, Yeni Gerçekçilikte sokağa çıkan kamera halkın yaşadığı her şeyi kaydederken şiddete tanıklık etmiş, Fransız Yeni Dalga akımında da toplumsal sorunlar beyaz perdeye aktarılırken şiddette bu anlatımlarda yerini almıştır (Erkanı, 2014: 22-24).

Sinemaya sesin gelmesiyle şiddet içeriğin filmlerin altına gerilimi ve şiddeti artıracak müzikler döşenerek bu etki arttırılmaya çalışılmıştır. Diğer yandan renkli çekim teknolojisinin gelişmesiyle artık kanın rengi kırmızıya dönmüştür. Bunların ardından ilerleyen

teknolojilerle şiddeti artıracak efektler uygulanmış ve her geçen gün filmlerdeki şiddetin varlığı ve etkisi artmıştır. Ayrıca tür filmlerinde de şiddet anlatımında kullanılmaktadır. Eskiden korku, savaş, western, aksiyon, fantastik ve gerilim türü filmlerde şiddet kullanımı daha yaygınken artık bu ayırmda ortadan kalmıştır ve komedi, melodram kısacası diğer türlerde de şiddet kullanılır olmuştur. Şiddetin filmlerde kullanımıyla ilgi görüşlerin içerisinde, toplumda şiddet artıkça bu filmlere yansır ama toplumda var olan şiddetin dozu fazla olması, sinemadaki şiddetinde dozunu artırır. Çünkü izleyici sinemada bilmediğini şiddeti izlemek ister. Yani sinema ile toplumsal şiddet arasında ilişki vardır ve birbiri etkilerler. Diğer bir görüşe göre de yüksek oranlarda şiddet izlemekle saldırgan tavırların gittikçe artan bir biçimde kabul görmesi ve saldırgan davranışların artması arasında bir ilişkinin olduğudur (Trend, 2007: 29).

Sinema teknolojilerin gelişmesi ile farklı efektlerin kullanılmasıyla şiddet sahneleri daha gerçek üretilmiş, estetize edilerek izlenir kılınmıştır. Gösterilen görüntülerdeki şiddete alışan izleyiciler için artık ilk şiddet görüntüsü bir şey ifade etmediği için şiddetin dozu daha artırılarak verilerek izleyenler şiddete karşı duyarsızlaştırılmıştır. Filmlerde şiddetin her geçen dönemde daha da arttığına Molitor ve Sapolsky'nin, slasher filmlerini üzerine yaptığı analiz örnek verilebilir. Analiz slasher filmlerindeki şiddetin 1980 yılındaki her bir filmde yer alan şiddet eylemlerine oranla ortalama % 40, 1985 yılındaki her bir filmde yer alan şiddet eylemlerine oranla ortalama % 47, 1989 yılındaki her bir filmdeki şiddet içeren eylemlere oranla hemen hemen % 70 arttığı sonucuna varmaktadır (Akt. Er, 2006, s. 153).

Şiddet sineması modern çağın kuşatılmış insanların saldırganlığını yönlendirirken, şiddetin vahşi bir estetikle kullanımı romantik filmlerden bilimkurguya dek genişleyen yelpaze içinde artan oranda sürüyor. Yaşamdaki şiddet de, tüm anlamsızlığına karşın her zamankinden daha fazla yaygınlaşıyor. Ve sinemadaki şiddet yaşamdakine, yaşamdaki şiddet sinemadakine biraz daha fazla yakınlaştırır. (Batur, 1998: 68).

3. Türk Sineması ve Şiddet

Türk Sinemasın ilk filmi çoğu sinema tarihçisine göre Fuat Uzkınay'ın *Ayastefanos'ta Rus Abidesinin Yıkılışı* (1914) filmidir. Bu film belgesel türündedir ve Yeşilköy'deki Rus Abidesinin yıkılışını konu alır. Filmde abidenin yıkılışı ve patlama görüntüleri şiddetin

Türk Sinemasının ilk yıllarından itibaren var olduğunu gösterir. Daha sonra 1917 yılında Sedat Simavi'nin çektiği *Pençe* filmi Mehmet Rauf'un aynı adlı tiyatro oyunundan sinemaya uyarlanmış ve içerisinde fiziksel ve psikolojik şiddeti barındırmaktadır (Havuzlu, 2001: 34). Daha sonraki yıllarda işgaller ve savaşların etkisiyle toplumsal çöküş yaşanmıştır. Savaş başlı başına şiddetin üst seviyelerde olduğunun kanıtıdır. Savaş yılları ve onu takip eden yıllarda filmler savaş döneminden etkilenmiş ve konu seçiminde gerek o koşullar gerekse koşulların getirdiği nedenlere bağlı bunalım durumları filmlerin ana konusu olmuştur. Örneğin, Muhsin Ertuğrul'un yönettiği *Ateşten Gömlek* (1923) filmi silahın varlığı, yasak aşk ve ölüm gibi şiddet kodlarıyla beraber sunulmuştur. Sinemacılar döneminde ise daha çok toplumsal konular üzerinde durulmuş ve filmlerini toplumsal gerçeklik akımı kodlarıyla oluşturmuşlardır. Ö. Lütfi Akad, Metin Erksan, Osman Seden, Atıf Yılmaz gibi sinemacılar bu dönemde önemli filmler üretmişlerdir. Bu filmlerde toplumun gerçek sorunlarına değinilmiş, köy halkının yaşadığı sorunlar, kentteki günlük pratiğin hayata kattığı zorluk benzeri konular işlenmiştir. Bu filmlerde de şiddet başattır. Çatışma kurulurken şiddetin kullanılması vazgeçilmez olmuştur. Buna örnek olarak Akad'ın *Vurun Kahpeye* (1946) ve *Kanun Namına* (1952) filmleri verilebilir. Bu iki filmde de şiddet haklı görülmesi sağlanır ve şiddet bu yolla meşrulaştırılır. Meşru sayılan şiddette kabullenilir ve şiddet olarak görülmez. Daha sonra 1960'da yaşanan olaylar ve 1961 Anayasasının getirdiği özgürlükçü ortam sinemacıların önünü açmış ve daha toplumsal konular üzerine filmler yapılmıştır. Nijat Özön, "Karagözden Sinemaya Türk Sineması ve Sorunlar" kitabında; 1960-1965 yılları arasında Türk Sinemasında ilk kez toplumun sorunlarını perdeye yansıtmaya çalışan bir dizi film yapıldığına değinmiştir (1995: 32). Ayrıca bu yıllarda teknik olarak da renkli film çekilmeye başlanmıştır. İzleyicinin Türk filmlerine talebinin artması ve filmlerin kar elde etmesiyle yeni yapımcılar sektöre girmiş ve yeni yapımevleri kurulmuştur. 1966 yılında Türk sineması 241 filmle, dünya uzun metraj film üretimi sıralamasında 4. sırayı almaktadır.³ Şükran Esen ise 1960-1969 yılları arasında 1678 filmin çekildiğine değinir. Bu artışın nedenini halkın ucuz eğlence aracının sinema olması ve magazin basınının film yıldızlarına olan düşkünlüğüne bağlamaktadır (2000: 32). Bu yıllarda nicel olarak bir artış gözlene de nitel olarak bu durum pek değişmemiştir. Film sayıları artmasına karşın iki temel tür başattır: Komedi ve Melodram. Ama bunların yanında avantür filmler, salon güldürüleri,

³ "Türk Sinemasına Genel Bir Bakış", <http://www.sinema.gov.tr/ana/sayfa.asp?id=117>, (Erişim Tarihi: 15.02.2015)

köy filmleri, şarkıcı filmleri gibi filmlerde vardır. Filmlerde geleneksel-modern, zengin-fakir, iyi-kötü, köylü- kentli karşıtlığı kullanılan çatışma alanlarıdır (Eşli, 2012: 212). Öykü kurulumunda şiddet her zamanki gibi varlığını korur. Burada fiziksel şiddete diyalogların artmasıyla sözel şiddette eşlik eder. Türk Sineması'nda, tarihi filmler de şiddet içeriği açısından oldukça zengindir. Tarkan ve Malkoçoğlu serileri gibi tarihi filmlerde ya da mafya çatışmalarını konu edinen filmlerde fiziksel şiddet eylemlerine oldukça sık rastlanmaktadır (Toker, 2014: 3). Genel olarak bakıldığında çoğu Yeşilçam filminde şiddet, bir şekilde görülmektedir. Yeşilçam filmlerinde fiziksel şiddet genellikle tokat, kavga şeklinde olsa da, zaman zaman silahlar patlar. Bunun dışında Yeşilçam filmleri sadece fiziksel değil, aynı zamanda duygusal şiddet içeriği açısından da oldukça zengindir.

70'li yıllar Türk siyasal ve toplumsal yaşamında çalkantıların olduğu yıllardır. Yaşanan toplumsal olayların sokaklarda boy göstermesi, çatışmaların yaşanması, enflasyon nedeniyle film maliyetlerin yükselmesi ve bunların bilet fiyatlarına da yansması ve sokakların tekinsizleşmesi gibi nedenlerle sinemaya giden izleyici sayısında azalma gözlenmiştir. Film maliyetlerin yükselmesi ve gişe hâsılatların düşmesi yapımcıları farklı tarzlarda film üretmeye itmiştir. Hedef kitle olarak da sokaktaki işsiz güçsüz, cinsel doyumsuz, eğitim seviyesi düşük erkek izleyiciler seçilmiştir. Seks güldürüleri ve porno türünde filmler bu dönemde salonlarda gösterilmiştir (Esen, 2000: 35). Şükran Esen bu dönemle ilgili şunları dile getirmiştir:

“Toplumu şiddete iten, ezilmiş edilgin insanları saldırganlaştıran kadını cinsel nesne olarak gören porno filmler, 70’li yıllarda görünürdeki sıkı sansüre rağmen sinemaları kaplamıştır. Afişlerinden ve adlarından açık açık belli olan porno filmler sansürü aşmayı başarırken, toplumsal sorunlara değinen gerçekçi filmler sansüre takılmışlardır” (Esen, 2000: 36).

Bu dönemdeki filmlerde fiziksel şiddet, toplumsal şiddet, sözel şiddet, psikolojik şiddet ve simgesel şiddet türlerine sık sık kullanılmıştır. Açlık ve yoksulluk, göçle gelen sorunlar, işsizlik, dayak, töre denilerek meşrulaştırılan olgular, hakaret, cinsel saldırı vb. kullanımlar şiddetin varlığına işaret eder. Başta şiddeti anlamlandırırken şiddetin sadece güce dayalı baskı uygulama olmadığını sindirme, sessizleştirme gibi uygulamalarında şiddet olduğu üzerinde durmuştuk. Bu dönemde filmlerinde kadının cinsel bir nesne

olarak kullanılması, kadının aşağılanması şiddetin kullanımının şekli hakkında da bilgi vermektedir.

80'li yıllara gelindiğinde yaşanan ekonomik, toplumsal olgular (12 Eylül darbesi) tüm alanları etkilediği gibi sinemada etkilenmiştir (Esen, 2000: 41). Ekonomide liberalleşme ile ithalat artmış ve ülkeye yabancı üretimli teknik araçlar girmiştir. Bu durumla sinema alanında da teknik gelişmeler yaşanmıştır. Daha önce televizyonun sinemaya yaptığı etki bu dönemde de video kaynaklı olmuştur. Yabancı üretimli filmler videokasetlerle ülkeye girmiş ve sinema izleyicisinin büyük bir çoğunluğunu almıştır. İzleyici azlığı film üretimin düşmesiyle neden olmuş ve filmlerin konusu ve işleyişi de bu nedenlere bağlı olarak değişmiştir. Çünkü artık aileye hitap eden filmler yerine değişip dönüşen ve yalnızlaşan bireye yönelik filmler üretilmeye başlanmıştır. Yıldız sistemi çökmüş ve başrole uygun filmler yerini yönetmen isteği üzerine filmler üretilmeye başlanmıştır. Ayrıca filmlerde konu ve işleyiş biçimlerinde de değişiklikleri gözlenmiştir. Getirilen kısıtlamalarla seks filmleri engellenmiş ve yerlerini arabesk ve şarkıcı filmlerine bırakmıştır. 60'larla kırdan kentte doğru başlayan göç olgusuyla bireyler bir yere ait olma sorunuyla beraber kültürel yozlaşma yaşamışlardır. Yaşadıkların anlatımı olarak arabesk müzik ortaya çıkmıştır. O dönemde bu tür müzik yapan şarkıcıların çok dinlenilir olması yapımcıların dikkatini çekmiş ve filmlerin başrolü onlara verilmiştir. Burada ikili yapı vardır. Hem yapılan kasetlerin tanıtımı filmle yapılıyor, hem de filmin gişesi garantileniyordu. Öyle ki bir filmde 3-4 şarkıya yer veriliyordu. Tabii bu durumda Mısır ve Hint filmlerinin etkisi yadsınamaz. 80'li yıllarda Türk Sineması; ülke koşullarında şekillenen bireylerin portrelerine, tüketim kültürüne, arabeske, yabancılaşmaya, iletişimsizliğe, bireysel haklara, feminizme ve darbeye odaklanmıştır. Kadın filmleri, arabesk filmler ve aile güldürüleri artmıştır (Yavuzkanat, 2010: 10). Bu dönemde de şiddet anlatımında kullanılmıştır. Çünkü sokaktaki şiddet sinemaya yansımıştır. Sinema her zaman toplumda var olan şiddetten daha ötede olmak zorundadır. İzleyiciler toplumun içindeki şiddete maruz kalır ya da tanık olurlar, onun için izlenilir olan görmediği ve bilmediğidir. Bu nedenle şiddet filmlere yansırken gerçektekinden farklı ve artmış şekilde sunulur. Toplumsal gerçekçi filmlerde toplumda yaşanan olaylar sinemaya yansımış ve sokak olaylarında var olan şiddet sinemada da kullanılmıştır. Ayrıca bu dönemde çok izlenen arabesk filmlerinde, acı, keder, yoksulluk, kadercilik filmlerde kullanılmıştır. Çatışma bu filmlerde başat öğedir. Zengin-fakir karşıtlığı sık sık kullanılır. Ayrıca bu filmlerde kadına karşı şiddette de çok sık karşılaşılar. Kadının yaşadığı aksilikleri erkek tarafından

ortadan kaldırılır ve sonrasında kadın erkeğin nesnesi konumuna getirilir. Erkeğin malı olan kadın için “Severimde, döverimde” mantığıyla hareket edilir. Dayak, cinsel taciz, tecavüz en sık uygulanan şiddet yollarıdır. Bu filmlere örnek, İbrahim Tatlıses (Sarhoş, Yaşamak Bu Değil...) ve Ferdi Tayfur (Utaniyorum, Yatkı Beni...) filmleri verilebilir.

Türk sinemasın inişli çıkışlı tarihine Nilgün Abisel’e de değinmiştir. Abisel, Türk Sinemasın sorunlar yaşayıp, daha sonra sorunları aşip bir şekilde ayakta kaldığına değinmiştir (Abisel, 2005: 103). 80’lerin sonlarına doğru tekrar sıkıntı yaşansa da, 1990’larda bu sorunlarda geride bırakılmış ve 90’ların ortalarına doğru filmlerde artış olmuştur. 90’larda da dil ve estetik arayışı, bireyi filmlerde anlatma, ekonomik ve teknik sorunlar yaşanması, video filmlerle Türk Sinemasının izleyicilerin Hollywood filmlerine kaptırması gibi sorunlar var olmuştur. Bu dönemde özel televizyonların bir bir kurulmaya başlaması sinemayı zora sokmuştur. Yabancı şirketlerin payının artmasının önünü açan politikalar nedeniyle, Türkiye’deki dağıtım ağlarının kontrolünü Amerikan şirketlerinin eline geçirmiş, Türk filmlerin salon ve seyirci bulması zorlaştırmıştır. Sadece 299 salonun tutunmaya çalıştığı 90’lar Türkiye’sinde (2014 yılı itibarıyla bu rakam 2500’e yaklaşmıştır) bu salonların tamamının Amerikan filmleriyle dolup taşıdığı söyleyebiliriz. Bu durumu örneklersek; 1995 yılında 10, 1996’da ise 9 Türkiye yapımı film kendisine vizyon salonlarında yer bulabildi. Bu yapımların toplam seyirci payları toplam içerisinde yüzde 10’a tekabül ediyordu (2014’te bu rakam yüzde 60’a yaklaştı) (Aydemir, 2015).

Bu nedenlere bağlı olarak bu dönemde Türk Sineması zor zamanlar yaşamıştır. Bu durumdan kurtulmak isteyen sinemacılar iki yol denemişlerdir. İlki Hollywood filmlerinin yolundan gidip, onun sinema estetiği, anlatımını filmlerde kullanarak film üretmek ve bu yolla seyirciyi sinema salonuna çekmek. Bu yolu deneyen sinemacılar başarıya ulaşmış ve seyircileri sinemaya çekmişlerdir. 1993’te Şerif Gören’in filmi Amerikalı- 400 bine yakın, 1995’te Mustafa Altıoklar’ın filmi İstanbul Kanatlarının Altında- 471 bin, 1996’da Yavuz Turgul’un filmi Eşkîya- 2,5 milyon seyirciye ulaşmıştır. (Vardan, 2003: 750) Asıl patlama Eşkîya ile gerçekleşmiştir. Bu artış daha sonraki yıllarda katlanarak artmıştır.

İkinci yol da ise yönetmenin kendi anlatı tarzını filmlere yansıtıp, kendi hikâyelerini anlatarak seyircilere ulaşmasıdır. Denenmemişi denemek, farklı konulara değinip, farklı

hikâyeler anlatmak filmlerin niteliklerin artmasını da sağlamıştır. Bu geleneği oluşturan sinemacılar “auteur” olarak kavramlaştırılmıştır. Nejat Ulusay;

“Kişisel üslupların cesurca ifadesini bulduğu, “auteur” sinemacılara özgü tematik ve görsel ilgilerin, takıntıların bir filmde diğerine sürdürüldüğü, kitlesel bir seyirci topluluğunu hedeflemeyen ancak kendi seyircisi de olan bir sinema ortaya çıktı” demiştir (Akt. Coşkun, 2015).

Vardan bu durumu, “Kendi kişisel dünyalarını daha küçük ölçekli öyküler ve filmlerle anlatmak isteyen yönetmenlerin artık belli bir düzey tutturarak yapıtlarla seyirci önüne çıkarmalarıydı” (2003: 751) diyerek izlenirliğin artışında auteur sinemanın yerine değinmiştir. 1990’lı yıllarda genç yönetmen kuşağı öncülüğünde başlayan bu gelenekle Türk Sinemasına yeni bir soluk gelmiş, izleyici profili değişmiş, sinemacıların anlatımlarında belirgin değişiklikler gözlemlenmeye başlamıştır. Türk filmlerinin teknik düzeyi dünya standartlarını yakalamış, sinemaya sinema okullarından yetişmiş eğitilmiş gençler hâkim olmaya başlamıştır (Tunç, 2006: 12).

1980’lerle başlayan toplumsal olgular 90’larda da etkisini göstermesiyle sinema bundan etkilenmiş, yapım ve dağıtımda çeşitli sorunlar yaşanmıştır. Bu sorunların önüne geçmek içinde dönemin sinemacıları farklı yollar denemişlerdir. Kimi sinemacılar Hollywood geleneğinden giderek daha ticari, popüler tarza filmler yapmışlardır. Diğer taraftan da kendi sinema dilini oluşturup, kendi hikâyesini anlatmak isteyen yönetmenler sanat sinemasının öncüleri olmuştur.

4. 2000 Sonrası Türk Sinemasında Şiddet

1990’ların sonlarına doğru ivme kazanan Türk Sineması, bu artışı 2000 yıllarında da sürdürmüştür. Televizyona iş yapan yapımcı, yönetmen ve reklamcılarının sinemada da üretime geçmesi, filmlerin bakanlıkça desteklenmesi, Eurimages üyeliği, reklâm ve sponsorluk anlaşmaları, özel televizyonlar gibi yeni finansal kaynaklarla tanışması, reklâm ve medya sektörü sayesinde teknik kalitesini had safhaya çıkartabilmiş olmasıyla (Tunç, 2006: 2) birlikte, filmlerin yerli ve yabancı festivallerde ödüllere dönmesi üretimi ve izlenirliği arttırmıştır. İlk başta sinema için tehdit olan televizyon daha sonra ikili ilişki içerisinde birbirini beslemiştir. Televizyondan para kazanan yönetmenler gelirlerini

sinemaya aktarmış, dizilerde ünlenen ve seyircisi çok olan oyuncularını filmlerine dâhil ederek filmlerin izlenirliğini artırmıştır. Bunlar zincir şeklinde birbirine bağlı alanlardır. Dizilerin izlenirliği popülerlik üretmiş, oluşan popülerlik filmlerde kullanılmış ve izleyiciler sinema salonlarına girmiş, yapımcı para kazanmaya başlamış ve kazandığı parayı tekrar filme yatırmıştır. Buna örnek olarak: FilmaCass, Plato, IFR, ANS, Sinegraf, BKM, Avşar Film gibi yapımcı şirketleri, Ömer Faruk Sorak, Osman Sınay ve Yılmaz Erdoğan (Erus, 2007: 127-128), Ezel Akay, Çağan Irmak, Yağmur/Durul Taylan gibi yönetmenleri verebiliriz.

Türk Sinemasının 90'lı yılların sonlarında kendini gösteren ikili yapısı 2000 yıllarda da varlığını sürdürmüştür. Asuman Suner bu ikili yapıyı;

“Bir yanda büyük bütçeli, yıldız oyuncu ve/veya yönetmenleri öne çıkaran, vizyona girmeden önce medyada yoğun bir reklam/tanıtım kampanyasıyla adından söz ettirmeye başlayan, geniş dağıtım/gösterim olanaklarına sahip ve gişede başarılı hâsılat yapan bir "popüler" sinema; diğer yandaysa yönetmenin bir bütün olarak filmin yaratım sürecine damgasını vurduğu, küçük bütçeli, çoğu kez amatör ve/veya tanınmamış oyuncuları kullanan, Türkiye'de sınırlı dağıtım ve gösterim olanağı bulan, ancak ulusal ve uluslararası festivallerde gördüğü ilgi ve kazandığı prestijli ödüllerle kendinden söz ettiren bir "sanat" sineması...” olarak anlamlandırmıştır (Suner, 2006: 33).

Hollywood anlatı yapısı ile yerli temaların harmanlayan popüler sinemanın Eşkıya ile başlayan ticari yükselişi geçtiğimiz on yılda şaşırtıcı bir ivme kazanarak sürmüştür ve 2000'li yıllarda popüler Türk filmleri, Türkiye pazarında Hollywood Sinemasının hâkimiyetini sarsmıştır (Suner, 2006: 35). Öyle ki Türkiye Avrupa ülkeleri arasında yerli yapımların en çok izlendiği bir ülke haline gelmiştir (Sevinç, 2014: 98). İzlenirliğin bu kadar artmasına rağmen güçlü bir sinema sektörü olduğunu söylemek zordur. Çünkü film yapımında sinema kendi kaynaklarını değil, televizyon, reklam, müzik gibi sektörlerin kaynaklarından yararlanmaktadır. Popüler sinemanın yönetmenleri de bu sektörlerden gelmektedir. Örneğin, televizyonda yapılan skeç, show ve stand-up gösterilerinde sevilen ve izlenen tipler/karakterler sinema da filmlerde kullanılmış, filmler onların üzerinden oluşturulmuştur: Cem Yılmaz'ın *GORA/ AROG*, Şahan Gökbakar'ın *Recep İvedik* serisi gibi ya da sevilen dizilerin son bölümü, devamı sinema filmi olarak çekilmiştir: *Asmalı Konak: Hayat, Deli Yürek- Bumerang Cehennemi, Kurtlar Vadisi Irak, Behzat Ç Seni Kalbime Gömdüm/ Ankara Yanıyor* gibi.

Sanat sineması ayağında ise ilk ilgiyi 1996'da Tabutta Rövaşata ile yakalamıştır. Film yalın, gösterişsiz anlatımıyla beraber karakter kurumu, oyuncu seçimi, İstanbul'un filmde kullanışıyla farklı bir yönde durduğunu ilk seyirde göstermiştir. Öyle ki film ulusal ve uluslararası festivallerde toplamda yirmi iki ödül almıştır (Suner, 2006: 37). Daha sonraki yıllarda bu anlatım tarzını kullanan filmler üretilmiştir: *Masumiyet*, *Kasaba*, *Güneşe Yolculuk*, *Yazgı*, *Zerre* gibi. Bu filmler popüler tarzdaki filmler kadar sinema salonlarında izleyici bulamasa da festivallerde, farklı gösterimlerde kendi izleyici kitlesini oluşturmuş, oralardan ödüllerle dönmüşlerdir. 2000'li yıllarda üretimsel ve izlenimsel artışla beraber Türk sineması üzerine daha çok yazılmaya başlanmış, bu anlamda eğitim veren okulların sayısı artmış, çeşitli kurslar ve atölyeler açılmıştır. Film yapmak isteyen gençlere destek sağlamak için yarışmalar, festivaller düzenlenmiştir. Sadece yurt içinde değil, yurt dışında da düzenlenen festivallere filmler gönderilmiş ve önemli ödüller kazanılmıştır. Ayrıca Türk filmlerini yurt dışında tanıtmak içinde farklı ülkelerde, şehirlerde Türk filmleri festivalleri düzenlenmektedir.

2000'li yıllarda yaşanan toplumsal sorunlar sinemaya yansımış ve yönetmenlerin anlatımlarında yer bulmuştur. Şiddetin sinemadaki var oluşu, sinemanın varlığı kadar eskidir. Bundaki temel nedenlerden biride sinemanın toplumdan beslenmesidir. Şiddetin yer almadığı film yok gibidir. Filmlerdeki şiddetin varlığı sadece fiziksel şiddetle sınırlı değildir. Şiddet psikolojik, ekonomik, sözel, cinsel ve simgesel olabilmektedir. Burada önemli olan kültür içerisinde neyin şiddet olarak kodlandığıdır. 2000 sonrası üretilen filmlere bakıldığında şiddetin varlığının yoğun olduğu filmler 2000-2008 yılları arasında daha fazla olmakla birlikte şiddetin varlığına pek çok filmde rastlanmaktadır. *Filler ve Çimenler* (Derviş Zaim-2001), *Melekler Evi* (Ömer Kavur-2000), *Oyunbozan* (Nesli Çölgeçen-2000), *Deli Yürek* (Osman Sınay-2001), *Dokuz* (Ümit Ünal-2002), *Sır Çocukları* (Ümit Cin Güven-2002), *Duvara Karşı* (Fatih Akın-2004), *Gönül Yarası* (Yavuz Turgul-2005), *Mustafa Hakkında Her Şey* (Çağan Irmak-2004), *İki Genç Kız* (Kutluğ Ataman-2005), *Anlat İstanbul* (2005), *Beyza'nın Kadınları* (Mustafa Altıoklar-2006), *Kurtlar Vadisi Irak* (Serdar Akar-2006), *Küçük Kıyamet* (Yağmur/Durul Taylan-2006), *Eve Dönüş* (Ömer Uğur-2006), *Tramvay* (Olgun Arun-2006), *Barda* (Serdar Akar-2007), *Mutluluk* (Abdullah Oğuz-2007), *Pars: Kiraz Operasyonu* (Osman Sınay-2007), *Kabadayı* (Ömer Vargı-2007), *Münferit* (Dersu Yavuz Altun-2007), *Vicdan* (Erden Kıral-2008), *Sıcak* (Abdullah Oğuz-2009), *Kurtlar Vadisi: Gladio* (Zübeyr Şaşmaz-2009), *Ses* (Ümit Ünal-2010), *Av Mevsimi* (Yavuz Turgul-2010), *Çakal* (Erhan Kozan-2010), *Ejder*

Kapanı (Uğur Yücel-2010), *72. Koğuş* (Murat Saraçoğlu-2011), *Kurtlar Vadisi: Filistin* (Zübeyr Şaşmaz-2011), *Behzat Ç. Seni Kalbime Gömdüm* (Serdar Akar-2011), *Labirent* (Tolga Örnek-2011), *Kırık Midyeler* (Seyfettin Tokmak-2011), *Fetih 1453* (Faruk Aksoy-2012), *Zenne* (Mehmet Binay, Caner Alper-2012), *Kaos: Örümcük Ağtı* (Cem Gül-2012), *Dağ* (Alper Çağlar-2012), *Ateşin Düştüğü Yer* (İsmail Güneş-2012), *Kod Adı Venüs* (Tamer Garip-2012), *Üç Kadın Üç Kader* (Faik Ahmet Akıncı-2013), *Halam Geldi* (Erhan Kozan-2014), *Silsile* (Ozan Açıktan-2014), *Şarkı Söyleyen Kadınlar* (Reha Erdem-2014), *Sivas* (Kaan Müjdecı-2014), *Karınca Kapanı* (Fırat Tanış-2014), *Çekmeceler* (Mehmet Binay, Caner Alper-2015) içerisinde yoğun olarak şiddetin var olduğu filmlerdir.⁴ Şiddetin yoğun olarak var olduğu filmlerin yanında anlatımı desteklemek için şiddetin kullanılmasına da birçok filmde rastlamak mümkündür. Bu bazen bir tokat şeklinde kendini gösterirken bazen de sözel şiddet(küfür, aşağılama), cinsel şiddet (tecavüz-taciz) olarak izlenir. Bunun yanında komedi türü olarak adlandırılan filmlerde de şiddet eğlendirme ögesi olarak kullanılır. Bunun sakıncası bu kodun filmlerde sunularak izleyici üzerinde olumlama sağlaması ve yaygınlaşan bir davranışa dönüşebilmesidir. Cem Yılmaz'ın filmlerinden *G.O.R.A.* ve *A.R.O.G* ile Şahan Gökbakar'ın televizyon tiplemesinden sinemaya aktardığı *Recep İvedik* filmlerinde bu durum gözlenmektedir. Küfür ve el sakaların bol olduğu bu filmler şiddeti eğlence unsuru olarak sunmaktadır. Bu filmler Türk Sineması içerisinde en fazla izleyici sayısına sahip filmlerdir. Bu da bu durumun önemini nedenini oluşturmaktadır.

Şiddetin filmlerdeki sunuluşu ve varlığını anlamlandırmak için yukarıda değindiğimiz filmler içerisinden şiddetin yoğun olarak kullanıldığı 2006 yapımı Olgun Arun'un *Tramvay* filmini sosyolojik çözümleme yöntemi ile derinlemesine çözümlemenin yerinde olacağını düşünmekteyiz.

5. Tramvay: “Şiddet Her Yerde”

Şiddetin kültürel olgularla şekillenmesi ve farklı anlamlandırılması sinemada da kendini gösterir. Şiddetin sinemadaki kullanımını her ülkenin kendi kodları üzerinden anlam bulur.

⁴ Burada derlenen filmlerin çoğu izlenerek şiddetin varlığı gözlemlenmiştir. İzleme sansımız olmayan filmlere de Deniz Yavuz'un *Türkiye Sinemasının 22 Yılı 1990-2011* kitabı, Rekin Teksoy'un *Türk Sineması* kitabı, Nigar Pösteği'nin *1990 Sonrası Türk Sineması* kitabı ile <http://boxofficeturkiye.com> ve <http://www.tsa.org.tr/> sitelerindeki yer alan filmlerin taraması yapılarak oluşturulmuştur.

Ticari Amerikan sinemasında, izleyiciyi sinema salonlarına çekmesi için şiddet anlatımın temel ögesi olarak kullanılır ve genellikle kullanılan şiddet nedensizdir. Avrupa sinemasında bu durum biraz daha farklıdır. Çünkü şiddet bir nedene bağlanır. Uzak Doğu Sinemasında ise şiddetin dozu daha fazladır. Buradaki şiddet geleneklerin getirdikleriyle haklılaştırılır ve daha çok kan ve daha çok çatışmaya yer verilir. Ayrıca Uzak Doğu dövüş sanatı da filmlerde sık sık kullanılır. Üçüncü Dünya Ülkeleri ile Doğu ülkelerin sinemasında ise şiddetin varlığı, Amerikan sinemasıyla benzerlik gösterir. Anlamsız ve belirli bir mantığı olmayan şiddeti de bu ülkelerin sinemalarında görmek mümkündür. Üçüncü Dünya ve Doğu ülkeleri filmlerinde tanık olduğumuz şiddet, toplumdaki şiddetin görünümlüğüyle paralellik taşır. Yani, Üçüncü Dünya ve Doğu ülkelerinde, Hollywood filmlerinde olduğu gibi –tümüyle benzemese de- basit, sıradan halk deyimiyle “incir çekirdeğini doldurmayan” konular şiddetin nedeni olabilmektedir. Doğal olarak da bu anlayış, yansımaları sinemada bulmaktadır (Batur, 1998: 57). Türk Sinemasında uygulanan şiddet genelde bir nedene bağlanır. Türk Sineması açısından şiddetin yoğun olarak uygulandığı *Barda* filminde ilk anlatımda şiddet nedensizmiş gibi izleyiciye sunulur. Filmin sonunda aslında uygulanan şiddetin bir nedene bağlı olduğu izleyiciye aktarılır. Bu neden Batur’un değindiği gibi incir çekirdeğini doldurmayan bir nedendir. Bar çıkışı yaşanan bir saat sorma mevzusundan kaynaklanmaktadır.

Tramvayda bu neden başka verilir. Genel anlamda şiddetin nedeni eğitimsizlik ve sevgisizlikten kaynaklanmaktadır. Özelde ise babanın oğluna (güçlünün güçsüze) uyguladığı şiddetin acısını oğlunun da başkasında çıkarması kaynaklıdır.

İzzeddin Çalışlar'ın 1999'da Kodak ve Antrakt Dergisi'nin ortaklaşa düzenlediği Uzun Metrajlı Film Senaryo Yarışması'nda üçüncülük ödülü alan “İçi Dışı Bir Tramvay” adlı senaryosunun üzerinde değişiklikler yapılarak çekilen filmde, şiddet bireysel olandan toplumsal olana yayılıyor. Şöyle ki, babasının porno filmler gösteren sinemasında çalışan Hamit, sinemadaki koltuklardan birinin çalınmasıyla babası tarafından öldürülmeye dövülerek, sinemadan kovuluyor. Hamit, kanlar içinde kalana dek yediği şiddetli dayanın ve maruz kaldığı aşağılanmanın yarattığı psikolojik sarsıntı ve yine babasının sinemasında çalışan dolandırıcı arkadaşı Mahmut'un dolduruşa getirmesiyle birlikte bindikleri tramvayı yolcuları ile birlikte alıkoyar ve şiddet bireysellikten çıkıp toplumsala dönüşür. İnsan ilk var olduğu andan itibaren öğrenme süreci içerisine girer (Armaner, 2006: 67). Bu nedenle şiddet insanda var olan bir dürtü olmaktan çok öğrenme ve

pekiştirme ile insana yerleşen bir duygu ve sonrasında eyleme dönüşen bir davranıştır (Köknel, 2000: 42). Şiddet toplumun içerisinde her zaman var olmuştur. Aile içerisinde, okulda, sokakta, televizyon gösterilerinde, kadına, çocuğa, yaşlıya hemen hemen herkese yönelik uygulanmaktadır. Yönetimde buradan yola çıkarak şiddetin toplumun her katmanında var olduğu ve herkese uygulanabildiğini anlatmak için mekân olarak tramvayı (herkesin gününün herhangi bir saatinde içerisinde olabileceği) seçmiş ve karakterleri de toplumun aynası olabilecek yapıda oluşturmuştur. Tramvaydaki yolcuların hepsi birer karşıtlığın ve Türkiye'nin içinde barındırdığı insan çeşitliliğinin temsilidir. Burada eğritileme ve düzdeğişmece birlikte kullanılmıştır. Bizden biri olan yaşlı bir adam, yaşlı ötekiyi temsil eden Rum kadın, baba- oğul, uyumsuz evli bir çift (kadın-erkek), laik-Kemalist kız-muhafazakâr-başörtülü kız, katil ve kurbanı, adaleti temsil eden avukat ve zulmü temsil eden suçlu birlikte verilmiştir. Bu seçimin nedenini yönetmen şöyle ifade etmektedir:

“Biz karakterleri sembolikleştirmeyi uygun gördük. Çünkü zamanında araştırma yapmışlar, toplumun her kesimini mutlu etmek adına ne kadar proje üretmek gerekir diye. 120 bin rakamı çıkıyor. Türkiye gibi çok geniş bir toplumla ilgili bir film yapmak isteseyiz çok kısa bir film olmaz. Bir milyon saatlik bir iş olması gerekiyor. Eğer 80 dakika da anlatıyorsanız temsili olarak anlatmanız lazım.” (Özyurt, 2014).

Ayrıca röportajda Arun, sevgisiz bir toplum haline geldiğimizi, sevgisizliğin yarattığı güvensizliğin de şiddete neden olduğunu düşündüğünden söz ederken “Sonuçta kimse suçlu doğmuyor” diye eklemiştir (Özyurt, 2014). Arun'a göre toplum da bu şiddetten sorumludur. İnsanların sözlerini tutmaması, birbirilerine karşı haksız saldırılarda bulunmaları, sıkıntılar, aşırı gerginliğe neden oluyor. *“Bunun sonucunda insanlar gelip en sevdiklerine patlıyor. Kadın kocasıyla, koca karısıyla, baba çocuğuyla, çocuk abisiyle çatışmalar yaşıyor. Sonra da bu çatışmalar güvensizliklere neden oluyor ve bu sorunlarla hayata dağılıyor insanlar.”* (Özyurt, 2014).

Filmde de bu durum ortaya çıkmıştır. Film akşam saatlerinde İstanbul'da Taksim-Tünel seferini yapan tramvayda geçiyor. Filmin başında ana karakteri olan Hamit'i ilk olarak babasının porno filmler gösteren sinemasında arkadaşı Mahmut'la birlikte maç izlerken görüyoruz. İlk bakışta Hamit saf, bilgisiz olarak sunuluyor bize. Maç izledikleri sırada Hamit'in babası geliyor ve salondan alınan bir koltuğun nerede olduğunu soruyor. Hamit koltuğun nerede olduğunu bilmediğini söylemesiyle babası tarafından öldüresiye

dövülüyor ve sinemadan kovuluyor. Dövme sahnesinde bir babanın çocuğuna uygulayabileceği en ağır şiddet görüntülerine tanık oluyoruz. Toplumun en küçük ve en temel birimi olan ailenin bireyleri arasında şiddetin görülmesi aile içi şiddet olarak adlandırılır. Aile içi şiddet, bir aile üyesinin; diğer aile üyesinin, bağımlılığını ve itaatini sağlamak için birey üzerinde hâkimiyet kurmak, bireyi kontrol etmek ve yönetmek için yaptığı davranışlardır (Çelikleş, 2013: 1) Toplumda sık karşılaşılan şiddet türü olan aile içi şiddet filmlerde de anlatımdaki yerini almaktadır. Türk Sinemasının 60-70 yıllarında aile filmleri olarak adlandırılan filmlerde aile içi şiddetin varlığı sık işlenmiştir. Burada eski bir pehlivan olan babanın oğluna karşı şiddet uygulamasının nedeni isteğinin yapılmaması kaynaklıdır. Pehlivan olmanın getirisiyle baba, gücünü gösterme ve bu güçle istediklerini yaptırmaya alışkandır. Filmden alınan izlenimle bu şiddet edimi de Hamit'e karşı ilk değildir. Hamit baskı ve şiddet kullanılarak sindirilmiştir. Baba oğlunu olduğu gibi kabul etmemekte bir pehlivana yakışır tarzda olması içi onu ezmektedir. Bu yönüyle fiziksel olan şiddet sözel ve psikolojik olarak da uygulanmaktadır. Bu duruma söylemlerde de rastlamak mümkündür: “Bir pehlivanın oğlu böyle mi olur? Bir daha bunu benim oğlum olarak tanıtmayın” diyerek oğlundan utandığını belirtir. Ayrıca aile içinde şiddetin varlığı aile üyelerini etkileyen, çeşitli psikolojik, sosyal, kültürel boyutları olan spesifik bir sorundur (Akt. Çelikleş, 2013: 2). Ailede şiddetin varlığına tanık olan kişi şiddeti kullanmaya daha yatkındır ve bir kere olsun şiddete başvurmuş kişi sürekli şiddet uygulayabilmektedir. Ayrıca aile içi şiddette genelde erkek kadına-çocuğa-yaşlıya uygularken, anne de çocuğa uygular, anneden şiddet görmüş çocukta kendinden küçük kardeşi varsa ona yoksa da oyuncaklara yönelik şiddet uygular (Erol, 2010: 11). Burada da olduğu gibi genelde de şiddet güçlüden güçsüze doğru uygulanır.

Filmde de Hamit babasının şiddetinden sonra dışarı çıkar. Arkadaşı Mahmut ile amaçsız dolaşırken önlerinden geçen tramvaya binerler. Yaşanan şiddetin etkisiyle biriken öfkesini birine aktarmayı bekleyen Hamit, öfkesini şiddetin kaynağı olan babasına uygulayamayacağı için ondan daha güçsüz olarak kurulan yolculara uygular. Babasından haksız yere şiddet gören, dövülen, hakaret edilen, kovulan, arkadaşının yanında küçük düşürülen ve sonra da sahipsiz bir şekilde sokağa atılan Hamit, bir süre arkadaşıyla birlikte Beyoğlu'nda yürüdükten sonra bindiği tramvayda içindeki tüm kını tramvayın diğer yolcularına kusar. Tramvaya biner binmez Mahmut, tramvayda oturan kadına söz ve hareketleriyle cinsel tacizde bulunmaya başlar. Kadın eşine dönerek “Üç dakikalık yolumuz kaldı, sakın ol, bir olay çıkarma” der, eşi de “Dağ başında değiliz, öküzle öküz

olacak değilim ya. Memlekette öküzler elini kolunu sallaya sallaya dolaştıkça oluyor tabi böyle şeyler.” der. Burada ülkenin adalet sistemi üzerine bir eleştiri getirilir. Daha sonra Hamit ve Mahmut’un baskısı artınca eş memleketi serserilerin bastığını ve dejenerasyon yaşandığına değinir. Yaşanan olayları göçle gelen kişilerin şehri değiştirip, kanunsuzluğu yaygınlaştırmasından şikâyetçi oluyor. Karakterlerin söylemiyle toplumsal eleştiri yapılır. Bunun suçlusu ne göçle gelenledir ne de orada var olanlardır. Sistem onları kötü olmaya iter. Eğitimsizlik, sevgisizlik, işsizlik benzeri nedenlere açıklanır yaşanan olaylar. Bu olaylar üzerine tramvaydaki şiddet patlak veriyor. Şiddet hem sözel (hakaret, küfür, aşağılama vb.) hem de fiziksel olarak tek tek tramvaydaki yolcular üzerinde uygulanır. Kimsenin tramvaydan çıkmasına izin verilmez ve bıçakla rehin alınırlar. Buraya kadar ki anlatımla şiddetin her türü filmde başat olarak kullanılıyor. Mekân olarak tramvayın seçilmesi fark yaratır. Çünkü daha önce tramvay filmlerde ulaşımda ya da İstiklal’in sembolü olarak kullanılmıştır. Hollywood tarzı ticari sinemada sürekli uçak, otobüs vb. araçlar içerisinde şiddet uygulayan filmler üretilmiştir. Film bu anlatımıyla o filmlere benzerlik sağlar. Ayrıca film İstanbul’un en kalabalık yerinden birinde İstiklal’de geçer. Kalabalık olmasına rağmen kimse tramvayda bir terslik olduğunun farkına varmaz. İstanbul, 2000 sonrası Türk filmlerinde genel olarak tekinsiz olarak yer alır. Bu gelenek Tabutla Röveşata ile başlamıştır. Ne kadar kalabalıkta olsa, iletişimsizlik ve yardımlaşma o kadar azami düzeydedir ki kimse kafasını kaldırıp bakmaz.

Tramvayın dışında ise kukla oynatan iki kişi Dj Gökhan’ın CD’lerin olduğu çantayı çalarlar ve bunun üzerine Gökhan polise başvurur. Polis memurunun diyalog ve tavrıyla olayla ilgilenmez ve acelesi olduğunu başka yere gitmesi gerektiğini söyleyerek gider. “Şikâyetin varsa karakola git” der. Hakkını aramak istiyorsan kurallara uyman gerektiği hatırlatılır polisin diyaloglarıyla. Daha sonra Gökhan hırsızları yakalar ama CD’lerini alamaz. Çünkü hırsızlar ama bıçak sallarlar. İş insanları eğlendirerek para kazanmak olan sokak sanatçısı olan kuklacılar bir anda hırsıza, katile dönüşebilir. Çünkü içinde yaşadığımız toplum tekinsiz ve sevgisizdir.

Aynı gün milli takımın maçı da vardır. Tramvay içindeki şiddet devam ederken, maçın bitmesiyle taraftarlarda Taksim’de toplanmaya başlıyor. Güvenlik önlemleri için çok sayıda poliste Taksim meydanında olduğu bize gösteriliyor. O kadar polis vardır ama kimse tramvayda olanların farkında değildir. Storları inmiş, camın boş kalan yerine bir

etek konmuş tramvay hiç kimsenin dikkatini çekmez. Bu da ilgisizliğin varlığının kanıtıdır.

Daha sonra yolculardan biri Hamit'e çıkarır: "Bir dakika bu tramvayın huzurunu bozamazsınız. Tramvayın huzuru bu toplumun huzurudur. Ayrıca bir kamu malındayız, kamu malı herkese açıktır, sahibi yoktur" der. Bu sırada Hamit ve arkadaşı ise bu sözlerle gülerken, yolcuyu da bu söylemleri nedeniyle öldürmekle tehdit ederler. Kamusal alan ve kamusal olan, herkese aittir. Kimse bu haktan maruz bırakılmaz. Ama filmde kamusal alan rehin alınır. Yine bu anlatı da ticari filmlerde kullanılır. Bazen bir parkta, sinema salonunda, uçakta, gemide, telefon kulübesinde bu halk kişinin elinde alınır. Çoğu zaman toplu şiddet görüntüleri, nedensiz şiddet sinemada bu alanlarda uygulanır. Nedensiz şiddet daha ürkütücüdür. Çünkü şiddetin nedeni bilinmemektedir ve izleyende tekinsiz bir ortamda yaşadığı düşüncesi oluşturur. Nedensiz şiddete Otomatik Portakal (Stanley Kubrick) ve Ölümçül Oyunlar (Michael Haneke) verilebilecek en iyi örneklerdir.

Tramvay giderken Hamit, dışarıda bir eskicinin arabasında sinemanın koltuğunu görür. İner ve eskiciden koltuğu Mahmut'un sattığını öğrenir. Koltukla tramvaya bindiğinde Mahmut öğrendiğini fark eder ve tramvaydan gizlice inmeye çalışır. Çünkü uyguladığı şiddetin nesnesi olacağını bilmektedir. Ama kapılar kilitlidir ve o da tramvaya hapsolmuştur. O sırada Gökhan Pelin'in eteğini camda görünce tramvayın arkasından koşar. "Kurtarıcı" aşkı için her şeyi yapacak olan Gökhan'dır. Gökhan gördüklerini devriye gezen polisler anlatır. Polis memuru, "Yine mi sen ya. Ne çaldırdın yine" der. Gökhan ciddi olayların olduğunu acil olaya müdahale etmeleri gerektiğini söyler: "Kız arkadaşının eteğini çıkarmışlar, cama asmışlar" der. Polis memuru, "Her önüne gelen Beyoğlu'nda eteğini çıkarıp meşhur olmaya çalışırsa, senin kız arkadaşın da eteğini çıkarmıştır. Tabi olay olacak içerde, her şeyi yaparlar" der ve acelesi olduğu söyleyip gider. Burada yaşananları meşrulaştıran bir söylemde bulunur polis memuru. "Eteğini çıkarırsa tabi ki her şeyi yaparlar". Bu sorunlu bir söylemdir. Toplumda da şiddet benzer söylemlerle şiddet meşrulaştırılır. Yaşanan şiddet olayları belli kalıplara uygulanarak haklılaştırılır. Filmde de böyle bir söyleme yer verilmesi, bu yapıyı yeniden kurar ve haklılaştırır.

Olanlara tepkisiz kalamayan kadın Hamit'e karşı uygulamak istediği şiddeti eşine uygular ve Hamit'e bakarak hakaretleri sıralar. Güçlüden şiddet gören güçsüz, kendinden güçsüz şiddet uygular (Fromm, 1990: 14). Zaten filmin başında da şiddetin ortaya çıkmasını

nedenlerindedir bu durum. Baba iktidarının şiddeti ve cezasına maruz kalan Hamit, kendi iktidarı sağlamak için kendinden güçsüzlere (silahlı olmayan vb.) şiddet uygular.

Tramvayın yolcular arasında avukatı öldürmek için tutulmuş bir de kiralık katilde vardır. Avukat katiliyle aynı tramvayda olduğunun farkındadır, bu nedenle onunla kendisini öldürmemesi için anlaşma yapmaya çalışır. Tramvayda şiddetin dozunun artmasıyla avukat, kiralık katilden Hamit'i vurmasını istiyor. Bunu yaparsa ona istediği kadar parayı verebileceğini söylüyor. Ama kiralık katil bu teklifi kabul etmiyor. Onlar aralarında konuşurken Hamit aralarında geçen konuşmayı duyuyor ve hemen kiralık katile saldırıyor. Bunun üzerine kiralık katil silahını çıkarıp, Hamit'e doğrultuyor. Buraya kadar kiralık katil olaylara müdahale etmemiştir. Ne zaman ki bir tehditle karşılaştı o zaman olaya müdahale etmeye başladı. Kiralık katilin buraya kadar sessiz kalmasının nedeni bir iş üzerinde olması ve kimliğinin belli olmaması gerektiğindendi. Ayrıca kiralık katil olması nedeniyle bu ve benzeri pek çok şiddet olayına tanık olduğu için ve şiddeti uygulayan tarafta olması nedeniyle şiddet eşiği geniştir. Cline, Craft ve Courier yaptıkları araştırma ile şiddet edimlerine dolaysız olarak ya da dolaylı aşırı ölçüde maruz kalmanın, şiddet içeren olaylara karşı normal duygusal tepkilerin psikolojik bir donukluğa ve boşluğa dönüştürdüğünü ortaya koymuştur (Akt. İşiker, 2011: 35). Bu nedenle kiralık katil şiddet olaylarına karşı duysal olarak donuklaşmıştır. Onun için tramvayda yaşananlarda yadırgayacağı bir durum yoktur, çünkü kendisi de şiddeti uygulayan tarafta olduğu için şiddete karşı duyarsızlaşmıştır.

Bu esnada tramvay bozulur ve yol ortasında kalır. Mahmut ve kiralık katil boğuşurken silah Hamit'in eline geçer. Daha önce fiziksel ve sözel şiddet uyguluyordu, artık şiddetin aracı olarak silahta vardır. Tramvayın durduğu gören Gökhan bir şekilde tramvaya girmeyi başarır ve Mahmut'u rehin alır. Mahmut'u öldürmekle tehdit eder ama Hamit oralı olmaz: "Bana bu iyiliği yapar mısın gerçekten?" der. O da Mahmut'un ölmesini ister, çünkü koltuğu o sattı ve onun yüzünden babasından dayak yemiştir. Gökhan öldürmeyince, eline geçen silahla Hamit vurur Mahmut'u ve öldürür. Buraya kadar uygulanan şiddet, suçsuz insanlara yönelikti. Ama Mahmut Hamit'in gözünde suçludur ve onu öldürerek öcünü almıştır. Burada şiddet bu söylemle meşru kılınmaktadır.

Hamit'in baba sevgisine muhtaç olduğu çeşitli sahnelerde izleyenlere gösteriliyor. Tramvayda da bir baba-oğul vardır. O babaya Hamit: "Beni sev" diyerek ağlıyor. Hamit

sevgiye muhtaçtır ve sevgi eksikliğinin insanı nasıl canileştirildiği onun üzerinden veriliyor.

Dışarıda ise Türk Milli Takımın maçı kazandığı ve taraftarların coşkularını kutladıkları veriliyor. Ellerinde meşale olan taraftarlar, marşlar eşliğinde Taksim'e geliyorlar. Herkes sokakta milli takımın zaferi kutluyor. Yukardan çekimle Tramvayın kalabalığının arasındaki görüntüsü veriliyor. Milli maç sonrası insanlar bir arada bu zaferi kutlasalar da aslında birlik ve beraberliğin olmadığını kalabalığın arasında sıkışıp kalan tramvay görüntüsüyle bize veriliyor. Tramvaydakiler dışarıdakilere bağıyorlar ama kimse onları duymuyor. Sevinçlerini yaşarken etrafa saldırıyor. Dışarıdaki şiddet içerdeki şiddeti örtü gibi sarıyor. Örtülen şiddet görünmezdir. Aile içi şiddette dört duvar içerisinde yaşandığı için fark edilmez ve engellenmesi bu nedenle zordur. Bu durum sadece aile içi şiddet içinde değil genelde de böyle olmaktadır. İnsanlar tanık oldukları şiddet çoğu zaman müdahale etmezler. Bunun nedeni olarak yaşanan dönemin ve öğrettiklerinin insanları bencilleştirmesi ve kendinden başkasını düşünmemesini öğretmektedir. Futbol fiziksel şiddetin var olduğu bir spor dalıdır. Futbolda gerek oyuncular gerekse taraftarlar sürekli şiddeti kullanmaktadır. Öyle ki futbol karşılaşmaları nedeniyle meydana gelen ölümlerde olmuştur. Spor kulüpleriyle gücün yanılması taraftara sunulur ve taraftarda o güce sahip olmak için gerekirse ölümüne o takımın savunucusu olur. Burada da güç ve iktidar ile sağlanıyor şiddet.

Daha sonra Hamit filmde adaleti temsil eden avukatı ona para teklif ettiği için vuruyor: "Sen kahraman değilsin, kahraman olan senin ataların" diyor. Yolculara dönerek; "Yalnızsınız, milli birlik ve bütünlük içinde değilsiniz, o nedenle benle başa çıkamıyorsunuz" diyor. Bu söylemler önemlidir. Filmin örneği üzerinden izleyicilere kötülüklerle mücadele edilebilmenin mesajı veriliyor. Görüyoruz ki aslında, "Dağ başını duman almış" marşı ile "Ceddin deden neslin baban" mehteran marşı arasında kalan halk, yani biz, şiddetin göbeğinde yapayalnızız. Töre cinayetleri, çocuklara yönelik tacizler, trafikte birbirini döven sürücüler, sokaklarda patlayan silâhlar, kadınlara karşı uygulanan her türlü şiddet aslında bizim şiddetle olan ilişkimizi anlatıyor (Çağlar, 2015). Filmde yönetmen şiddetin üstesinde gelmenin beraber olarak, bir araya gelerek mümkün olacağını vurguluyor.

Filmin sonunda Hamit'in tek kurşunu kalıyor. Yolcular arasında seçim yaparken Pelin onunla konuşmaya çalışıyor: "Kimi vuracaksın o kurşunla." Hamit: "Pehlivan Mustafa'yı

vuracağım ben. Babam beni kovdu, hem de bir koltuk için. Bir koltuk kadar değerim yok benim” diyor. Sonra son kurşunla Hamit kendini vuruyor. Filmin sonunda tramvay kalabalığının arasında yalnız hali verilerek film bitiyor. Filmde verilen, yalnızlık ve sevgisizliğin şiddeti doğuracağıdır. Ayrıca ailede şiddete maruz kalan çocuk daha sonra şiddeti ya kendinden güçsüze ye da daha sonra bir şekilde çözüm yöntemi olarak kullanacağı veriliyor. Film ticari sinemanın tüm kodlarını kullanmaktadır. Şiddet olduğu gibi izleyiciye sunuluyor. Şiddet Hollywood yapımlarındaki gibi nedensiz değildir, belli nedenlere bağlı olarak verilmektedir. Nedenler üzerinden izleyicinin şiddeti okuması ve eleştirilmesi amaçlanmaktadır. Ama anlatımda sorunlar vardır. Şiddetin şiddetle çözebileceği filmde veriliyor. Filmin sonunda ölümle bitmesi izleyicide hak edilen son olarak algılanmasına neden olur. Bu nedenle şiddet haklılaştırılarak, meşru kılınır. Meşrulaştırılan şiddette tekrarlanır.

Sonuç

Film görünürde, aile içi şiddete maruz kalmış Hamit'in hikâyesidir. Oysa aslında film genel olarak tepkisiz, cesaretsiz, kendini müdafaadan, güçlerini birleştirmekten aciz bir toplumun bireylerinin hikâyesi üzerinden örülüyor. Onları tramvayın içinde esir alan, tahrik eden, hakaret eden, ölümle tehdit eden Hamit'e ve arkadaşı Mahmut'a karşı çıkmaya cesaret edemiyorlar. Karşı çıkmaya hamle edenler de; örneğin *Le Monde* okuyan profesör ve ihtiyar Madam, yalnız kaldıkları için zararlı çıkıyorlar. Yönetmen filmde sürekli bu eleştiri üzerinden gidiyor. Birlik olmak, birlikte hareket etme ile beraberinde eğitim sevgi ve diyalog ile bu sorunların çözüleceği ve tekrar oluşması engellenebileceği anlatılmaya çalışılıyor. Bu yönüyle Hamit'le baş edebilen tek kişi, ondan korksa bile bu korkunun önünde durmasına izin vermeyen Pelin'dir. Filmin sonunda Pelin konuşarak Hamit'i durdurabiliyor. Yönetmen şiddetin çözüm olmadığı ve bir yere varmada yol olmayacağı çağrıştırarak aslında sevgisizliğin çözümünün konuşarak ve birbirimizi anlayarak olduğunu aktarıyor.

Tramvay filminde yönetmen sevgisizliğin, iletişimsizliğin ve yabancılaşmanın şiddeti doğuracağı üzerinden şiddetin kötü olduğunu göstererek, eleştirisini yapmaktadır. Ama bu yöntem sorunludur. Şiddet daha önceki anlatımlarda da kişilere ders vermek için kullanılmıştır. Şiddetin tasviri üzerinden kötülüğü ve yıkıcılığı anlamlandırılmıştır. Trend şiddetin, yüzyıllardır, hikâye anlatımında, mitolojisinde, edebiyat ve sanat eserlerinde,

folklor ve masallarında, dini metinlerde ahlaki dersler vermek ve insanların birbirlerini sevmeleri gerektiğini öğretmek için olayların içerisinde kullanıldığına değinir (2007: 10). Bu yöntemi Arun film anlatımında kullanmıştır. Şiddeti göstererek izleyiciyi düşünmeye ve doğru yolda gitmeye yönlendirmiştir. Ama suçluların cezalandırılması için kullanılan şiddet sahneleri meşru görülür ve izleyicilerce benimsenip öğrenilir. Öğrenilen şiddet, gerçek hayatta karşılaşılan bir çatışma durumunda çözüm yöntemi olarak kullanılmaktadır. Çünkü olumlanan davranış normal olarak görülmekte ve ilk fırsatta ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla şiddeti caydırıcı olarak göstermek şiddetten uzak tutmak yerine, izlenirliğini artırarak daha fazla şiddet sahnesine tanık olarak, bireyin şiddete karşı duyarsızlaştırmasını sağlamaktadır. Şiddete karşı duyarsızlaşma da şiddeti sorun olarak görmeye engel olur. Ayrıca şiddetin kullanımının fazlalığından dolayı izleyenlerde dış dünyayı tekinsiz bulma ve geleceğe umutsuz bakması artmaktadır. Bu da bireyin yalnızlaşmasına neden olur ve sosyalleşme isteğini öteler.

Kaynaklar

Abisel, N., (2005). *Türk Sineması Üzerine Yazılar*. Ankara: Phoenix.

Aker, T., (2006). “1999 Marmara Depremleri: Epidemiyolojik Bulgular ve Toplum Ruh Sağlığı Uygulamaları Üzerine Bir Gözden Geçirme” *Türk Psikiyatri Dergisi*, 17 (3): 204-212.

Armaner, T., (2006). *Edebiyatta Tahripkar Karakterler*. F. Gümüšoğlu içinde, Terör, Şiddet ve Toplum (s. 67-74). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Aydemir, Ş., (2015). *90'ların Hak Mücadelesi: Sinema Yeni Bir "Dil" Keşfediyor*. Bianet: <http://www.bianet.org/bianet/sanat/161456-sinema-yeni-bir-dil-kesfediyor.>, 06.02. 2015.

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu, (2009). *Krizden İstikrara Türkiye Tecrübesi*. 2. Baskı. Ankara: BDDK.

Batur, Y., (1998). *Bilimkurgu Sinemasında Şiddet ve İdeoloji*. Ankara: Kitle Yayınları.

Bazin, A., (2011). *Sinema Nedir?*, Çev: İbrahim Şener. İstanbul: Doruk Yayıncılık.

- Biryıldız, E., (2012). *Sinemada Akımlar*. 5. Baskı. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Büker, S. ve Kıran, A., (1999). *Televizyon Reklamlarında Kadına Yönelik Şiddet*. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Çağlar, A., “Tramvayın Yolcuları Biziz”,
<http://www.sadibey.com/2006/07/21/tramvayin-yolculari-biziz/>., 09.09.2015.
- Çakır, S., (2007). *Medya ve Şiddet*. Doğu Batı , 161-180.
- Çelikleş, M. G., (2013). *Okuldaki Şiddet Olayları ile Aile İçi Şiddet İlişkisi*. Ankara: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Coşkun, Ç., (2015). “1990 Sonrası Türk Sineması ve Derviş Zaim”.
<http://www.kameraarkasi.org/sinema/makaleler.html>., 28.01.2015.
- Debarbieux, E., (2009). *Okulda Şiddet: Küresel Bir Tehdit*. Çev: İsmail Yergüz, İstanbul: İletişim Yayınları .
- Er, E., (2006). *Sinemada Kadına Yönelik Şiddet ve Tecavüz: Doksanlı Yıllar ve Sonrasında Kadına Yönelik Şiddet ve Tecavüz Filmleri*. Ege Üniversitesi S.B.E.: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Erkanı, M. E., (2014). “Sinemasal Şiddet”. *Sanat-Tasarım Dergisi*, 15- 21. <http://e-dergi.marmara.edu.tr/marustd/article/view/1012001783>.
- Erus, Z., (2007). “Son On Yılın Popüler Türk Sinemasında Televizyon Sektörünün Rolü”. *Marmara İletişim Dergisi*, Sayı: 12, s. 123-133.
- Erol, Ö., (2010). *Aile İçi Şiddete Son Kampanyası ve Kadına Yönelik Şiddet Haberleri Analizi*. Marmara Üniversitesi S.B.E.: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Esen, Ş., (2000). *80'ler Türkiye'sinde Sinema*. İstanbul: Beta.
- Eşli, M. Ö., (2012). *Türk Sinemasının Felsefi Arka Planı*. İstanbul: Doruk Yayıncılık.
- Evren, S., (2003). *Yavuz Turgul Sineması*. Ankara: Ankara Üniversitesi S.B.E. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Fromm, E., (1990). *Sevginin ve Şiddetin Kaynağı*, 5. Baskı. Çev. Yurdanur Salman- Nalân İçten, İstanbul: Panel Yayınevi.

Güler, M., (2006). *Göç ve Yakın Çevre Yönelimli Şiddet*. F. Gümüsoğlu içinde, Terör, Şiddet ve Toplum (s. 153-161). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Havuzlu, Z. Ö., (2001). *Türk Sinemasında Şiddet ve Tecavüz Olgularının İşleniş Biçimi ve Bu Olguların Türk Toplumuna Etkileri*. İstanbul: Mimar Sinan Üniveristesi S.B.E. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

İşiker, F., (2011). *Televizyon Yayınlarında Şiddet*. Ankara: Radyo ve Televizyon Üst Kurulu Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi.

Kızmaz, Z., (2006). “Okullardaki Şiddet Davranışının Kaynakları Üzerine Kurumsal Bir Yaklaşım”. *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 47-70.

<http://www.cteds.adalet.gov.tr/menusayfaları/bilgibankasi/makaleler/zahirKizmazmakaleleri/zahirKizmazokullardakisiddet.pdf>, 10.02.2015.

Köknel, Ö., (2000). *Bireysel ve Toplumsal Şiddet*. İstanbul, 2000: Altın Kitapları Yayınevi.

Oylum, R., (2012). *2000 Sonrası Türk Sinemasında Devrimcilik*. E. Yılmaz içinde, Türk Sinemasında Sosyal Meseleler (s. 117-134). İstanbul: Başka Yerler Yayınları.

Özer, Ö. ve Üçer, N. S., (2010). "*Baba I*" ve "*Kurtlar Vadisi Irak*" Filmleri Örneğinde Sinemada Şiddetin Kullanımı. Ö. Özer içinde, Medyada Şiddet Kültürü (s. 269-292). İstanbul: Litaratürk.

Özön, N., (1995). *Karagözden Sinemaya Türk Sineması ve Sorunlar*. Ankara: Kitle Yayınları .

Özyurt, O., “Masum Değiliz, Hiçbirimiz”, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=194669>., 09.09.14.

Pişkin, G., (2011). “Hızlı ve Dengesiz Değişime Tepki Olarak Şiddet: Türkiye Örneği:1980-2006”. *Türkiye Kültürel Değişim ve Hareketlilik Bildiri Kitapçığı* (s. 573-593). içinde Ankara.

- Pösteki, N., (2004). *1990 Sonrası Türk Sineması*. İstanbul: Es Yayınları.
- Sevinç, Z., (2014). *Yeni Türk Sineması Üzerine Yapısal Bir İnceleme*. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi , Sayı:40/Nisan s.97-118.
- Somersan, S., (1996). “Şiddetin İki Yüzü”. *Cogito Dergisi*, Sayı: 6-7, Bahar , 41-50.
- Suner, A., (2006). *Hayalet Ev: Yeni Türk Sinemasında Aidiyet, Kimlik ve Bellek*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Teksoy, R., (2007). *Türk Sineması*. İstanbul: Oğlak Yayıncılık.
- Trend, D., (2007). *Medyada Şiddet Efsanesi Eleştirel Bir Giriş*, Çev. Gül Bostancı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Toker, T., (2014). *Türk Sinemasında Şiddet: 2002-2012 Yılları Arasında Gişe Hasılatı Yapan Beş Filmdeki Şiddet Öğeleri Üzerine Bir Araştırma*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi S.B.E., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Tunç, E., (2006). *Türk Sineması'nın ekonomik Yapısı (1896-2005)*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi S.B.E. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük. (2015). Türk Dil Kurumu: <http://www.tdk.gov.tr>, 12.01. 2015.
- “Türk Sinemasına Genel Bir Bakış”, <http://www.sinema.gov.tr/ana/sayfa.asp?id=117>., 15.02.2015.
- Ünsal, A. (1996). “Genişletilmiş Bir Şiddetin Tipolojisi ”, *Cogito Dergisi-Şiddet* , Sayı: 6-7 Bahar s. 29-36.
- Vardan, U., (2003). *1980'lerden Sonra Türk Sineması*. G. Nowell-Smith içinde, Dünya Sinema Tarihi. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Yavuz, D., (2012). *Türkiye Sinemasının 22 Yılı*. İstanbul: Antrakt.
- Yavuzkanat, M. S., (2010). *Türk Sinemasının İstatiksel Analizi ve Devlet Desteğinin Sektöre Etkisi*. Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi.

Yengin, H., (1997). “Bir İletişimsizlik Biçimi: Şiddet”. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Hakemli Dergisi* , Sayı 4, s. 147-218.

Milliyet Gazetesi (15.12.2014). “Türkiye'de İşsizlik Oranı Arttı!”
[http://www.milliyet.com.tr/turkiye-de-issizlik-orani-artti--gundem-1984660/.](http://www.milliyet.com.tr/turkiye-de-issizlik-orani-artti--gundem-1984660/),
10.02.2015.

<http://boxofficeturkiye.com.>, 01.04.2015.

[http://www.tsa.org.tr/.](http://www.tsa.org.tr/), 01.04.2015.

YAYIN KURALLARI:

1. Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi yılda iki kez (Haziran ve Aralık aylarında) yayınlanır.
2. Özgün çalışmaların yayınlandığı hakemli bir dergidir. Dergiye gönderilen makaleler daha önce hiçbir yerde yayınlanmamış olmalıdır. Bu konuda telif haklarına ilişkin doğabilecek hukuki sonuç ve sorunlar tamamen yazar(lar)a aittir.
3. Derginin yayın dili Türkçedir. Ancak farklı dillerde yazılmış çalışmalar da Yayın Kurulunun onayı ile yayınlanabilir.
4. Dergiye gönderilen çalışmalar ilgili alandaki üç hakemin değerlendirmesine sunulur. Editör ve hakemler makaleleri edebi ve bilimsel açıdan değerlendirir. Yazar(lar) hakemin ve editörün belirttiği düzeltme önerilerini yerine getirmek zorundadır. Çalışmanın kabulü için üç hakemden ikisinin onayı gereklidir. Dergi, gönderilen tasarlarda düzeltme yapma, yayımlama ya da yayımlamama haklarına sahiptir.
5. Dergiye gönderilen makale tasarlaları yayımlansın ya da yayımlanmasın iade edilmez. Yayımlanmış makalelerin yayın hakları Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisine aittir. Yazarlara telif ücreti ödenmez.
6. Makale tasarlaları ve yazılar Microsoft Word dosyası şeklinde elektronik olarak sbd@nisantasi.edu.tr adresine gönderilmelidir. Görsel içerikli makaleler CD halinde “*Hasbahçe Caddesi No.88 Kâğıthane, İSTANBUL*” adresine posta yoluyla gönderilebilir.
7. Gönderilecek makalelerin formatı şu şekilde olmalıdır: Times New Roman yazı tipi, 12 punto ve 1,5 satır aralığı. Sayfa yapısı sol tarafta 3,5, diğer kenarlarda 2,5 cm boşluklu olmalı, sayfa numarası sağ alt köşede yer almalıdır.
8. Metin düzeni aşağıdaki gibi olmalıdır: İlk sayfada; başlık, yazar isim(ler)i, bağlantılı kurumun açık adresi, irtibat telefonu, e-posta adresi, Türkçe ve İngilizce özet (abstract) yer almalı, devam eden sayfalarda metnin ana bölümü (iki yana dayalı), varsa dipnotlar, kaynaklar, tablolar ve ekler bulunmalıdır. Tablolar ve şekiller numaralandırılmalı, tabloların açıklamaları tabloların üstünde ve şekillerin açıklamaları şekillerin altında verilmelidir.

9. Metnin ana başlığı tümü büyük harflerle yazılmalıdır (ortalanmış olarak). Makale içinde yer alan giriş, sonuç (tartışma ve sonuç, sonuç ve öneriler) ve kaynaklar numaralandırılmaz, gelişme bölümünde yer alan 1. ve 2. derece başlıklar numaralandırılır. Tüm başlıklar sola dayalı, bütün kelimelerin ilk harfleri büyük harfle başlamalıdır.
10. Makale taslağı toplam 20 sayfayı geçmemeli, Türkçe ve İngilizce özetlerin her biri en fazla 200 kelime olmalı, altlarında yer alacak olan anahtar kelime sayısı altıyı geçmemelidir.
11. Özetle makalenin konusu, amacı, kapsamı, yöntemi ve ulaşılan sonuçlar hakkında kısaca bilgi verilmelidir.
12. Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.
13. Kaynak gösterirken, metin içi kaynak gösterme (APA) yöntemi kullanılmalıdır. Yani kullanılan kaynaklar ana metinde, parantez içinde, yazarın soyadı, basım yılı ve sayfa numaraları ile belirtilir: (Soyad, Yayın yılı: Sayfa numarası).
14. İçeriğe veya herhangi bir konuya ilişkin bir açıklama gerekli olduğu takdirde, bunların dipnotları sayfa altında verilmelidir. Metnin içinde numaralandırılan bu dipnotlar, sayfa altında numara sırası ile verilmelidir. Yanında açıklamayla verilecek olan bu tür dipnotlarda da metin içi referans yöntemi (APA) kullanılır.
15. Bir kaynaktan yapılan doğrudan alıntı metin içinde çift tırnak içinde gösterilir.
16. Referans gösterirken, yazar ismi metin içinde geçmiyorsa parantez içinde yazarın soyadı ve kaynağın basım yılı belirtilir: (Wallerstein, 2000).
17. Belli bir sayfa söz konusuysa, soyad ve yayın tarihine ek olarak sayfa numarası da yazılır: (Foucault, 1999: 13).
18. Yazar adı metin içinde geçiyorsa, parantez içinde yalnızca kaynağın basım yılı ve sayfa numarası yazılır: (1997: 42).
19. Referans gösterirken birbirini takip etmeyen sayfalar virgülle ayrılarak belirtilir: (Beck, 1999: 32, 54 ve 62). Birbirini takip eden sayfalar şu şekilde belirtilir: (Berman, 2001: 34-39 ve 43-47).

20. Çift yazarlı kaynaklarda her iki yazarın soyadı da belirtilir: (Hardt ve Negri, 2001: 24).
21. İkiyazarlı kaynaklarda “vd.” ifadesi kullanılır: (Huisman vd., 2002).
22. Aynı yazarın, aynı yıl yayımlanmış birden fazla eseri kullanılıyorsa, ayrımı belirtmek için basım yılının sonuna sırasıyla a, b, c gibi harfler eklenir: (Zizek, 1991a), (Zizek, 1991b) gibi.
23. Aynı konuda birden fazla kaynak referans gösterilecekse kaynaklar birbirinden noktalı virgül ile ayrılır: (Habermas, 2002: 27; King, 1991: 19).
24. Bir kurum referans gösterilecekse metin içerisinde kısaltmayla verilmelidir: (DPT, 1989: 145). Kısaltma hakkındaki açıklama ilk defa referans gösterilirken sayfanın altında verilmelidir.
25. Kaynaklar listesinde, sadece metin içerisinde referans gösterilen kaynaklara yer verilmeli ve bunlar soyada göre alfabetik sırada dizilmelidir. Kaynaklarda bir yazarın birden fazla eseri yer alacaksa, basım yılına göre eskiden yeniye doğru bir sıralama yapılmalıdır.
26. **Kitap:** Aktaş, A.M., (2006). *Aile içi Şiddet: Kadının ve Çocuğun Korunması*, Ankara: Elma Yayınevi.
27. **Çeviri Kitap:** Bauman, Z., (1995). *Yasak Koyucular ile Yorumcular*, Çev. Kemal A., İstanbul: Metis Yayınları.
28. **İki Yazarlı Kitap:** Keat, R. ve Urry, J., (2001). *Bilim Olarak Sosyal Teori* (3b.), Çev. Nilgün Ç, Ankara: İmge Yayınları.
29. **Dergide Makale:** İrem, N., (1999). “Muhafazakar Modernlik, ‘Diğer Batı’ ve Türkiye’de Bergsonculuk”, *Toplum ve Bilim*, 82 (22), 141-179.
30. **Derleme Kitapta Çeviri Makale:** Hall, S., (1998). “Eski ve Yeni Kimlikler”, Anthony D.K., (der.), Çev. Gülcan S. ve Ümit H.Y., İstanbul: Bilim ve Sanat Yayınları, 63-96.
31. **Tez:** Karadişoğulları, E., (1995). *Dergâh Mecmuası*, (Yayımlanmamış) Yüksek

Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

32. **Gazete Yazısı:** “İsyan Dalgası Anadolu’da”, *Milliyet*, 05.06.2013.

33. **İnternette Yazarı Belli Olan Yazı:** Belge, M., (2013). “Yeni Salvo”, <http://www.taraf.com.tr/murat-belge/makale-yeni-salvo.htm>., 01.06.2013.

34. **İnternette Yazarı Belli Olmayan Yazı:** “Wikipedia’da Çapulcu Başlığı Açıldı”, (2013). http://www.radikal.com.tr/turkiye/wikipediada_capulcu_basligi_acildi-113684., 05.06.2013.

35. **Kurum Yayınları:** DPT (1989). *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı: 1990-1994*, Ankara.

NIŞANTAŞI ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
YAYIN HAKLARI DEVİR FORMU:

Yayımlanması halinde
başlıklı eserin tüm yayın haklarının, Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisine
aktarılmasını; dergide yayınlanan makalenin tüm hukuki sorumluluğunun ise
yazar/yazarlara ait olduğunu beyan, kabul ve taahhüt ederim(z). .../.../2015.

Yazar(lar)ın Adı Soyadı :	İ m z a s ı :	K u r u m u :
1.
2.
3.
4.
5.

TRANSFER OF COPYRIGHT:

In the event of its publication we, as the writer(s) of the article titled
..... transfer all of its copyrights to Nişantaşı University Journal
of Social Sciences, .../.../2015.

Name/Surname of Writer(s)	S i g n a t u r e :	I n s t i t u t i o n :
1.
2.
3.
4.
5.

İLETİŞİM / CONTACT INFORMATION:

Nişantaşı Üniversitesi Rektörlüğü, Sosyal Bilimler Dergisi

Adres	Hasbahçe Caddesi No.88 Kâğıthane - İSTANBUL
Telefon	0 (212) 210 1010
Faks	0 (212) 565 2525
E-posta	sbd@nisantasi.edu.tr

EDİTÖRLER KOMİSYONU ADINA

Doç.Dr. Serap İNCAZ
Öğr.Gör. Hazar DÖRDÜNCÜ
Öğr.Gör. İlyas TURĞAY
Arş.Gör. Şerafettin SEVGİLİ



NIŞANTAŞI ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
HAKEM DEĞERLENDİRME FORMU

Makalenin Adı					
Makalenin Yazar(lar)ı					
İnceleyen Adı ve Soyadı				İmza :	
Kurumu				Tarih :	
GENEL DEĞERLENDİRME*	5	4	3	2	1
1. Makale, ilgili bilim dalına katkı yapabilecek nitelikte midir?					
2. Makale başlığı içeriğe uygun mudur?					
3. Özet ve anahtar kelimeler içeriğe uygun mudur?					
4. Yazının dili ve semboller anlaşılabilir midir?					
5. Yazıda kullanılan veriler ve araştırma yöntemi amaca uygun mudur?					
6. Sonuçlara objektif bir biçimde erişilmiş midir?					
7. Bulguların uygulamaya aktarımı irdelenmiş midir?					
8. Konuyla ilgili kaynaklar güncel ve yeterli midir?					
9. Şekiller metne uygun ve anlaşılabilir midir?					
10. Tablolar metne uygun ve anlaşılabilir midir?					

5. Çok iyi 4. İyi 3. Orta 2. İyi değil 1. Hiç iyi değil

***HAKEMİN DİKKATİNE**

Bu sayfada, makalenin daha iyi bir hale gelmesi için gerekli gördüğünüz hususları maddeler halinde kısaca açıklayabilirsiniz.

SONUÇ (X işaretleyiniz)

<input type="checkbox"/>	Olduğu gibi yayınlanabilir.
<input type="checkbox"/>	Küçük düzeltmelerle yayınlanabilir.
<input type="checkbox"/>	Önemli değişikliklerin yapılması zorunludur.
<input type="checkbox"/>	Kesinlikle yayınlanamaz.



NİŞANTAŞI UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES
REFEREE EVALUATION REPORT

Name of the article					
Autor(s) of the article					
Name and surname of the referee		Signature : Date :			
University/Institute					
GENERAL EVALUATION*	5	4	3	2	1
1. Does the text have the necessary features which will contribute to the relevant scientific field?					
2. Is the subject title compatible with the context?					
3. Are summary and key words compatible with the context?					
4. Are the language used in the text and symbols clear enough?					
5. Is research technique used in the text regarding data compatible with the objective?					
6. Was an objective approach maintained when reaching results?					
7. Are the data verified to see if they are applicable?					
8. Are the references related to the subject current and adequate?					
9. Are the figures perceptible and consistent with the text?					
10. Are the tables perceptible and consistent with the text?					

5. Very good 4. Good 3. Fair 2. Poor 1. Very poor

***TO THE ATTENTION OF REFEREE**

In this page, you shall explain briefly the subjects considered necessary item-by-item in order to whip the article into a proper shape.

RESULT (X mark)

<input type="checkbox"/>	The article can be published as it is.
<input type="checkbox"/>	The article can be published with a few corrections.
<input type="checkbox"/>	The article shall be modified significantly.
<input type="checkbox"/>	The article cannot be published.